

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 34

Статті учасників
VII Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції

«Чорноморські наукові студії»

14 травня 2021 року

**Відповідальний редактор випуску – ректор Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юрид. наук, доцент К.В. Громошенко**

Виданичий дім
«Гельветика»
2021

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 34. – 246 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, медицини та фармації, лінгвістики та перекладу, економіки, менеджменту, філософії, мистецтвознавства, історії, політології, психології, дизайну.

Збірник зібраний підготовлений до друку відділом аспірантури і науки Міжнародного гуманітарного університету і розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 5 від 15.03.2021 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; К.В. Громовенко, канд. юрид. наук, доц. – заступник голови Ради; А.Ф. Крижановський, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; А.Г. Гончарук, д-р екон. наук, проф., проректор з НПР; М.І. Зубов, д-р філол. н., проф.; В.Г. Шутурмінський, д-р мед. наук, доц.; Ю.Г. Чумакова, д-р мед. наук, проф.; І.В. Єршова-Бабенко, д-р філос. наук, професор.

Редакційні колегії за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, проф.; О.С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; Я.О. Тицька, канд. юрид. наук, доц.; Д.Г. Манько, д-р юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; В.Я. Мізецька, д-р філол. наук, проф.; Н.М. Шкворченко, канд. філол. наук, доц.; Г.М. Ерліхман, канд. філол. наук, доц.; Г.В. Савчук, канд. філол. наук, доцент.

Економіка і менеджмент

Т.В. Деркач, д-р екон. наук, доц.; О.А. Мартинюк, д-р екон. наук, доц.; О.М. Головченко, д-р екон. наук, проф.; Л.М. Потьомкін, д-р екон. наук, професор.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

Г.Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.; Т.Г. Гончарук, д-р істор. наук, проф.; М.О. Кравчик, канд. філос. наук; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; Л.О. Панкова, канд. філос. наук; В.Г. Пішемуха, канд. іст. наук, доцент.

Мистецтво і дизайн

А.П. Овчинникова, д-р мистецтв-ства, проф.; Т.І. Уварова, канд. мистецтв-ства, доц.; Т.М. Каплун, к. мистецтв-ства, доцент; Я.В. Лупій, нар. артист України, проф.; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, професор.

Медичні науки

Т.П. Терешина, д-р мед. наук, професор; Л.Д. Чулак, д-р мед. наук, проф.; Г.П. Пекліна, д-р мед. наук, проф.; В.А. Малиновский, канд. мед. наук, доцент.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – начальник відділу аспірантури Міжнародного гуманітарного університету
Стеценко-Баранова Ольга Іванівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: scientificnotes@mgu.od.ua

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

ВСТУПНЕ СЛОВО

УДК 37

О. І. Стеценко-Баранова
начальник відділу аспірантури
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ДЕЯКІ ПРОМІЖНІ ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИСНОВКИ

Анотація. У статті викладено деякі проміжні досягнення в підготовці молодих вчених в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету. Розглянуто порядок формування Індивідуального плану роботи аспіранта, форми семестрового і річного контролю (атестація) здобувачів. Надано статистичні данні щодо кількості здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії з різних спеціальностей та їх розподіл за віком і статтю на кінець 2020 року.

Ключові слова: здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії, науковий керівник, кафедра, спеціальність, аспірантура, Індивідуальний навчальний план роботи аспіранта, Індивідуальний науковий план роботи аспіранта, вибіркові дисципліни, атестація здобувачів.

Засновник китайської філософської моралі Конфуцій стверджував, що три шляхи ведуть до знання: шлях роздумів – це шлях найблагородніший, шлях наслідування – це шлях найлегший і шлях досвіду – це шлях найгірший [1]. Сьогодні це висловлювання є актуальним, коли йдеться про підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у вищих навчальних закладах.

Починаючи з 2016 року підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету здійснюється за широким діапазоном спеціальностей та спрямована на виконання основного завдання – підготовку висококваліфікованих майбутніх науковців з урахуванням сучасних вимог до освіти та науки.

Цікавим є той факт, що на початку відкриття аспірантури в Міжнародному гуманітарному університеті підготовка науковців здійснювалася лише за двома правовими спеціальностями, а саме: 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень та 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Таблиця 1

Розподіл аспірантів Міжнародного гуманітарного університету у 2011–2012 навчальному році

Назва спеціальності	Кафедра	Кількість аспірантів
		1 курс
<i>Денна форма навчання</i>		
12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень	Кафедра теорія та історія держави і права	2
12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність	Кафедра кримінального права, процесу та криміналістики	1
Всього		3
<i>Заочна форма навчання</i>		
12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень	Кафедра теорія та історія держави і права	4
12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність	Кафедра кримінального права, процесу та криміналістики	-
		4
Разом по аспірантурі		7

Протягом 10 років існування перелік спеціальностей в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету був суттєво розширений.

Із 2016 року молоді науковці почали навчатися за новими програмами, а тому зараз в аспірантурі університету з підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії навчання відбувається за 7-ю спеціальностями: 081 – Право, 293 – Міжнародне право, 073 – Менеджмент, 051 – Економіка, 035 – Філологія, 034 – Культурологія, 221 – Стоматологія.

Сьогодні підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюють науковці 10 кафедр університету, двох факультетів та двох інститутів.

Розподіл здобувачів наукового ступеня доктора філософії Міжнародного гуманітарного університету у 2020–2021 навчальному році.

Таблиця 2

**Розподіл здобувачів наукового ступеня доктора філософії
Міжнародного гуманітарного університету у 2020–2021 навчальному році**

Назва спеціальності	Кафедра	Кількість здобувачів			
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
<i>Денна форма навчання</i>					
081 Право	ДПД	-	1	-	2
	ЦГПП	-	-	-	-
	КППК	-	-	-	-
293 Міжнародне право	МППП	-	1	-	-
073 Менеджмент	Менеджменту	-	1	-	1
051 Економіка	МЕВ	-	-	1	1
035 Філологія	РГФМВІМ	-	-	-	-
	ГСМП	-	-	-	-
034 Культурологія	МЗГД	-	-	-	1
221 Стоматологія	ЗСт.	1	-	-	-
Всього		1	3	1	5
<i>Заочна форма навчання</i>					
081 Право	ДПД	3	-	2	3
	ЦГПП	2	-	-	2
	КППК	1	2	1	-
293 Міжнародне право	МППП	1	2	1	-
073 Менеджмент	Менеджменту	4	2	-	1
051 Економіка	МЕВ	-	-	-	-
035 Філологія	РГФМВІМ	-	2	-	-
	ГСМП	-	-	-	1
034 Культурологія	МЗГД	2	-	1	-
221 Стоматологія	ЗСт.	5	3	3	-
Всього		18	11	8	7
<i>Прикріплена особа</i>					
035 Філологія	РГФМВІМ	1	-	-	-
	ГСМП	-	-	-	1
051 Економіка	МЕВ	1	-	-	-
Всього		2	-	-	1
Разом по аспірантурі		21	14	9	13
		57			

У вересні 2020 року, після проведення чергової вступної компанії з прийому здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та відрахування здобувачів, які закінчили навчання в університеті, кількість осіб, зарахованих до аспірантури та таких, що її закінчили за різними формами навчання, була такою [2]:

Таблиця 3

Кількість аспірантів МГУ: прийом і випуск у 2020 році

Код найменування спеціальностей	Кількість осіб, зарахованих до аспірантури у звітному році, за формами навчання		Кількість осіб, які закінчили аспірантуру у звітному році, за формами навчання		Кількість аспірантів на кінець звітного року за формами навчання		Кількість аспірантів-жінок	Кількість жінок, які закінчили аспірантуру	Кількість жінок, зарахованих до аспірантури
	денна	заочна	денною	заочною	денна	заочна			
			усього	усього					
Б	1	2	3	5	7	8	9	10	11
	1	20	5	8	10	46	28	4	12
081- Право	-	6	1	3	3	16	6	1	1
293-Міжнар. право	-	1	-	-	1	4	3	-	1
073-Менеджмент	-	4	4	1	2	6	4	-	4
051-Економіка	-	1	-	-	2	1	1	-	1
035-Філологія	-	1	-	1	-	5	5	1	1
034-Культурологія	-	2	-	3	1	3	4	2	2
221-Стоматологія	1	5	-	-	1	11	5	-	2

Таблиця 4

Розподіл аспірантів МГУ за віком та статтю на кінець 2020 року

	Кількість аспірантів			Кількість аспірантів	
	усього	з них жінок		усього	з них жінок
менше 20 років	-	-	30 років	4	1
20 років	-	-	31 рік	3	1
21 рік	-	-	32 роки	2	-
22 роки	-	-	33 роки	2	-
23 роки	1	1	34 роки	2	1
24 роки	4	2	35-39 років	7	5
25 років	5	2	40-44 роки	6	4
26 років	8	2	45-49 років	2	2
27 років	3	2	50-54 роки	1	1
28 років	3	2	55-59 років	-	-
29 років	2	2	60 років і старші	1	-

В аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюється за освітньо-науковими програмами та навчальними планами, що затверджуються Вченою радою університету для кожної спеціальності.

Протягом строку навчання в аспірантурі аспірант зобов'язаний виконати всі вимоги освітньо-наукової програми, зокрема здобути теоретичні знання, уміння, навички та інші компетентності, достатні для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіти методологією наукової та педагогічної діяльності, а також провести власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне або практичне значення, та захистити дисертацію [3].

Індивідуальний план роботи аспіранта є обов'язковим документом освітньої програми підготовки здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії, що розробляється на основі освітньо-наукової програми та навчального плану аспірантури з кожної спеціальності, складовими частинами якого є:

1. Індивідуальний навчальний план роботи аспіранта.
2. Індивідуальний науковий план роботи аспіранта.

У Міжнародному гуманітарному університеті існує особливий порядок формування Індивідуального плану роботи аспіранта, зокрема:

- 1) спільне обговорення аспірантом і науковим керівником змісту Індивідуального навчального та Індивідуального наукового планів роботи аспіранта;
- 2) затвердження Індивідуального плану роботи аспіранта з кожної спеціальності на засіданні кафедри та Вченій раді університету протягом двох місяців із дня зарахування особи до аспірантури;
- 3) формування Індивідуального навчального плану роботи аспіранта з урахуванням того, що план повинен містити перелік дисциплін за вибором аспіранта в обсязі, що становить не менш як 25 відсотків загальної кількості кредитів ЄКТС;
- 4) вільний вибір аспірантами навчальних дисциплін, що пропонуються для інших рівнів вищої освіти і які пов'язані з тематикою дисертаційного дослідження, за погодженням із своїм науковим керівником, зокрема:

Таблиця 5

Перелік дисциплін за вибором аспіранта, що пропонуються для інших рівнів вищої освіти і які пов'язані з тематикою дисертаційного дослідження

№ п/п	Компоненти освітньої-наукової програми (навчальні дисципліни, курсові проекти (роботи), практики, кваліфікаційна робота)	Кількість кредитів	Форма підсумкового контролю
Вибіркові компоненти ОНП 081 – Право 2020–2021 н.р.			
<i>Блок 1</i>			
1	– Креативність у правоінтерпретаційній діяльності	6	залік
2	– Модернізація правової системи України		
3	– Юридичні технології у праві: теорія та практика	6	залік
<i>Блок 2</i>			
4	– Сучасні проблеми цивілістики та методологія їх дослідження	6	залік
5	– Адаптація національного цивільного та цивільно-процесуального законодавства до положень та стандартів права Європейського Союзу		
6	– Актуальні аспекти договірних відносин у сімейному праві	6	залік
<i>Блок 3</i>			
7	– Теоретичні та методологічні засади сучасної криміналістики	6	залік
8	– Оперативно-розшукова політика і практика протидії злочинності		
9	– Особливі порядки кримінального провадження в концепції кримінального процесу України	6	залік
Вибіркові компоненти ОНП 293 – Міжнародне право 2020–2021 н.р.			
<i>«Міжнародне публічне право»</i>			
10	– Актуальні проблеми міжнародного митного права	5	залік
11	– Сучасне міжнародне морське право: теорія та практика		
12	– Проблеми теорії і практики міжнародно-правової відповідальності		
13	– Право та держава в умовах сучасних міжнародних викликів		
14	– Еволюція європейського права прав людини		
15	– Європейська наднаціональна інтеграція		
16	– Проблеми теорії та практики міжнародного гуманітарного права		
<i>«Міжнародне приватне право»</i>			
17	– Сучасна теорія та практика міжнародного приватного права	5	залік
18	– Актуальні проблеми міжнародного сімейного права		
19	– Міжнародне авторське право		
Вибіркові компоненти ОНП 034 – Культурологія 2020–2021 н.р.			
Навчальні дисципліни забезпечення оволодіння загальнонауковими компетенціями та універсальними навичками дослідника			
20	Ораторське мистецтво	3	залік
<i>«Фундаментальна культурологія»</i>			
21	– Соціальна культурологія	3	залік
22	– Культурологія та культурна антропологія		
23	– Семіотика культури		
<i>«Прикладна культурологія»</i>			
24	– Мистецтво як феномен художньої культури	3	залік
25	– Міжнародний культурний простір		
26	– Прикладна культурологія та культурні практики		

Вибіркові компоненти ОНП 035 – Філологія 2020–2021 н.р.			
27	– Актуальні напрями сучасної лінгвістики	3	залік
28	– Принципи і методи сучасних історико-лінгвістичних досліджень		
29	– Порівняльна лексикологія іноземної та української мов	3	залік
30	– Методологія зіставних фонетичних досліджень		
31	– Корпусна лінгвістика: проблеми, методи, перспективи	3	залік
32	– Сучасна дискурсологія		
Вибіркові компоненти ОНП 073 – Менеджмент 2020–2021 н.р.			
<i>Блок № 1</i>			
33	– Управління ефективністю діяльності підприємств та установ	4	залік
34	– Управління людськими ресурсами	4	залік
<i>Блок № 2</i>			
35	– Управління бізнес-процесами підприємств та організацій	4	залік
36	– Інноваційні технології управління підприємствами та організаціями	4	залік
Вибіркові компоненти ОНП 051 – Економіка 2020–2021 н.р.			
<i>«Економіка підприємства»</i>			
37	– Технологія створення підприємств повного інноваційного циклу	5	залік
38	– Організаційний розвиток підприємства		
39	– Аналіз сучасних інвестиційних рішень		
<i>«Регіональна економіка та управління»</i>			
40	– Моделі регіональної економіки	5	залік
41	– Моделювання складних економічних систем		
42	– Моделювання еволюційного розвитку ринкової економіки		
Вибіркові компоненти ОНП 221 – Стоматологія 2020–2021 н.р.			
<i>«Науково-дослідна діяльність»</i>			
43	– Доказова медицина	3	залік
44	– Математичне моделювання в медицині та біології		
45	– Сучасні моральні теорії і принципи та їх використання в медичній практиці		
46	– Технології наукової творчості. Підготовка автореферату та рукопису дисертації		
47	– Логіка та методологія наукового дослідження		
48	– Актуальні питання медичного права – Психологічні механізми науково-дослідної діяльності	3	залік
49	– Сучасні інформаційні технології у науковій діяльності та біостатистики		
50	– Презентація результатів наукових досліджень. Ресстрація прав інтелектуальної власності		
<i>«Наукові основи стоматології»</i>			
51	– Історія стоматології	3	залік
52	– Методи дослідження у стоматології		
53	– Менеджмент у стоматології		
54	– Патогенез захворювань слизової оболонки порожнини рота		
55	– Ортодонтія		
56	– Рефлексотерапія у стоматології	3	залік
57	– Сучасні технології суцільнолітото протезування		
58	– Основи естетичної реставрації зубів		
59	– Дитяче протезування		

Науковий керівник аспіранта здійснює наукове керівництво роботою над дисертацією, надає консультації щодо змісту і методології наукових досліджень аспіранта, контролює виконання індивідуального плану наукової роботи та індивідуального навчального плану роботи аспіранта і відповідає перед вченою радою закладу вищої освіти за належне та своєчасне виконання обов'язків наукового керівника [4].

Здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії протягом терміну навчання в аспірантурі повинен виконати всі вимоги освітньо-наукової програми, зокрема здобути теоретичні знання, уміння, навички та інші компетентності, достатні для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіти методологією наукової та педагогічної діяльності, а також провести власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та/або практичне значення, та захистити дисертацію [4].

Відповідно до Положення про Індивідуальний план роботи здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії Міжнародного гуманітарного університету, затвердженого рішенням Вченої ради протокол №1 від 09 жовтня 2019 року, здобувачі вищої освіти ступеня доктора філософії з метою забезпечення належного проведення наукових досліджень повинні:

- 1) виконувати Індивідуальний план наукової роботи;
- 2) дотримуватися принципів академічної доброчесності, морально-етичних норм і стандартів поведінки здобувачів, встановлених закладом вищої освіти;
- 3) систематично звітувати про хід його виконання на засіданні відповідної кафедри університету [4].

Формою поточного і підсумкового контролю з питання виконання Індивідуального навчального та Індивідуального наукового плану роботи аспіранта є обов'язкове заслуховування звіту про їх виконання на засіданнях кафедр університету.

Двічі на рік відділ аспірантури Міжнародного гуманітарного університету надсилає завідувачам кафедр, науковим керівникам, аспірантам 1-4 курсів відповідні Листи-повідомлення про проведення семестрової або річної проміжної атестації аспірантів, зокрема:

- 1) з метою перевірки виконання кожним аспірантом кафедри свого Індивідуального наукового плану за перше півріччя (семестр) відповідного курсу (участь у семінарах, конференціях різного рівня, написання фахових публікацій, статей, тез доповідей, інше) та Індивідуального навчального плану (за підсумками проведення зимової сесії, проходження Педагогічної (активної та пасивної) практики аспірантами 2 курсу всіх спеціальностей, на початку березня кожного року проводиться Проміжна атестація аспірантів;
- 2) з метою подальшого переведення аспірантів на наступний курс навчання (або відрахування з аспірантури з різних причин) проводиться Річна атестація, під час якої аспіранти заповнюють Атестаційні листи, отримують характеристики від наукового керівника, випускної кафедри та Рішення Вченої ради щодо оцінки своєї навчальної та наукової діяльності за минулий рік.

Сьогодні в Міжнародному гуманітарному університеті повноцінна, якісна підготовка молодих вчених, стимулювання їхньої самостійної та продуктивної дослідницької діяльності стає все більш актуальним і творчим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Остапеч Ю. Конфуцій. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 567 с. ISBN 978-966-611-818-2.
2. Звіт про роботу аспірантури Міжнародного гуманітарного університету м. Одеси за 2020 рік за формами статистичної та іншої звітності Державної служби статистики України, 27 січня 2021 року.
3. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2016. № 80.
4. Положення про Індивідуальний план роботи здобувача вищої освіти ступеня доктора філософії Міжнародного гуманітарного університету, затверджене рішенням Вченої ради університету, протокол № 1 від 09 жовтня 2019 року.

О. И. Стеценко-Баранова. Подготовка соискателей высшего образования степени доктора философии в аспирантуре Международного гуманитарного университета: некоторые промежуточные достижения и выводы. – Статья.

Аннотация. В статье изложены некоторые промежуточные достижения в подготовке молодых ученых в аспирантуре Международного гуманитарного университета. Рассмотрен порядок формирования Индивидуального учебного плана работы аспиранта, формы семестрового и годового контроля (аттестации) соискателей. Предоставлены статистические данные о количестве соискателей высшего образования степени доктора философии по разным специальностям и их распределение по возрасту и полу на конец 2020 года.

Ключевые слова: соискатель высшего образования степени доктора философии, научный руководитель, кафедра, специальность, аспирантура, Индивидуальный учебный план работы аспиранта, индивидуальный научный план работы аспиранта, дисциплины по выбору, аттестация соискателей.

O. Stetsenko-Baranova. Preparation of applicants for higher education for the degree of Doctor of Philosophy in the postgraduate study of the International Humanitarian University: some intermediate achievements and conclusions. – Article.

Summary. The article outlines some intermediate achievements in the training of young scientists in the postgraduate study of the International Humanitarian University. The procedure for the formation of an Individual curriculum for a postgraduate student is considered, as well as the forms of semester and annual control (certification) of applicants. Provided statistical data on the number of applicants for higher education of PhD degree in various specialties and their distribution by age and sex at the end of 2020.

Key words: applicant for higher education degree of Doctor of Philosophy, scientific director, department, specialty, postgraduate study, Individual curriculum of a postgraduate student, Individual research plan of a postgraduate student, optional disciplines, certification of applicants.

Розділ 1

Національне та міжнародне право

К. Е. Майлуци
аспірантка кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

РОБОТА ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА З КОДИФІКАЦІЇ ПРАВИЛ ПРО ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВ У ПИТАННЯХ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена розгляду підготовки резолюції Інституту міжнародного права «Про правонаступництво держав у питаннях міжнародної відповідальності», яка є приватним проектом з кодифікації правил про правонаступництво щодо відповідальності. Резолюція стосується взаємодії двох важливих сфер міжнародного права: правонаступництва та відповідальності держави. Резолюція стосується наслідків міжнародно-протиправного діяння, яке мало місце до дати правонаступництва. Зокрема, в Резолюції розглядаються наслідки міжнародно-протиправного діяння, вчиненого державою-попередником проти третьої держави (або іншого суб'єкта міжнародного права). Кодифікація і прогресивний розвиток у цій галузі потенційно можуть сприяти більшій ясності та передбачуваності відносин правонаступництва держав з питань відповідальності, тому слід підтримати подальше дослідження практики держав з метою обґрунтування ідеї наступництва прав і зобов'язань у контексті відповідальності держав.

Ключові слова: правонаступництво, міжнародна відповідальність, Інститут міжнародного права, Комісія міжнародного права ООН, прогресивний розвиток міжнародного права.

У серпні 2015 року одна з найстаріших установ у галузі міжнародного права – Інститут міжнародного права, – на своїй 77-й сесії, що відбулася в Таллінні, прийняв Резолюцію «Про правонаступництво держав у питаннях міжнародної відповідальності» [1] (далі – Резолюція).

Робота над цим питанням розпочалася ще в 2003 році на сесії в Брюгге та є результатом майже восьмирічної роботи. Положення, що знайшли відображення в Резолюції, ґрунтуються на міждержавній та судовій практиці та мають на меті прогресивний розвиток міжнародного права з питань правонаступництва щодо відповідальності держави.

Права наступництво держав стало занедбаною темою міжнародного права після того, як найважливіша хвиля деколонізації досягла свого піку наприкінці 1970-х. Тема правонаступництва держав знову зацікавила науковців після падіння Берлінської стіни, вона зумовлена появою нових держав, головним чином у результаті розпаду так званих соціалістичних держав (таких як Радянський Союз, Югославія та Чехословаччина) та об'єднання інших держав (таких як Німеччина та Ємен). Завершення надто тривалих процесів деколонізації в Намібії в 1991 році та в Тиморі-Лешті у 2002 році також сприяло відновленню інтересу до цієї теми. Відокремлення в 1993 році Еритреї від Ефіопії призвело до виникнення спорів та кривавого збройного конфлікту. Односторонні декларації про незалежність були опубліковані щодо Косово в лютому 2008 року, а щодо Південної Осетії та Абхазії кількома місяцями пізніше.

У січні 2011 року на референдумі, проведеному в Південному Судані на основі Мирної угоди 2005 року між урядом Судану та Народним визвольним рухом Судану, більшість учасників прийняла рішення про створення нової держави [2], яка з'явилася 9 липня 2011 року і стала останнім членом, прийнятим до Організації Об'єднаних Націй.

20 вересня 2011 року Палестина, державність якої була оскаржена (хоча фактично одностайною є думка, що вона має право бути державою), звернулася з проханням прийняти її як державу-члена до Організації Об'єднаних Націй. Рада Безпеки не прийняла жодного рішення щодо цієї заяви, і 29 листопада 2012 року Палестина отримала статус держави-спостерігача Генеральної Асамблеї [3].

Усе ще залишається на міжнародному порядку денному здійснення права на самовизначення жителями Західної Сахари, що включає можливість утворення незалежної державності.

У контексті української кризи Крим та місто Севастополь були включені (анексовані) до складу Росії, а в 2014 році у східній частині країни з'явилися самопроголошені незалежні утворення.

Референдуми про незалежність відбулися у Квебеку (1995 р.) та Шотландії (2014 р.). Інші суперечливі референдуми були організовані в односторонньому порядку в Іракському Курдистані та Каталонії (Іспанія) у 2017 році.

Наведені та інші численні приклади створення нових держав, а також різні спроби відокремлення територій у всьому світі ставлять питання про те, чи забезпечує міжнародне право регулювання різних аспектів правонаступництва держав, що виникають, загалом і питання відповідальності держави зокрема. Тому питання навколо створення нових держав за міжнародним правом (і його наслідків з точки зору правонаступництва) залишаються нині надзвичайно актуальними.

Резолюція Інституту не стосується жодної із зазначених вище конкретних ситуацій та не займає позиції щодо їх правової характеристики, оскільки це не було завданням доповідача. Мета – встановити загальні правила щодо ситуацій правонаступництва держави у сфері міжнародної відповідальності.

Інститут міжнародного права в пункті 2 статті 2 своєї резолюції майже дослівно відтворює формулювання статті 6 Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо міжнародних договорів 1978 року [4]: «Справжня резолюція застосовується тільки до наслідків правонаступництва держав, що здійснюється відповідно до міжнародного права і особливо відповідно до принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй» [1]. У цьому визначенні звертає на себе увагу словосполучення «відповідно до принципів міжнародного права». У зв'язку з цим доречно погодитися з позицією, висловленою в доповіді доповідача Інституту міжнародного права в 2015 році, про те, що «в незаконній ситуації, наприклад у ситуації завоювання, ніякого правонаступництва держав не відбувається саме через її незаконний характер. ... У випадках з незаконними утвореннями, які заявляють про свою державність, як це мало місце, наприклад, у випадку Південної Родезії, не йдеться про правонаступництво держав, оскільки ці утворення не можуть претендувати на статус держави» [5, para. 24].

Резолюція стосується наслідків міжнародно-протиправного діяння, яке мало місце до дати правонаступництва. Зокрема, в Резолюції розглядаються наслідки міжнародного протиправного діяння, вчиненого державою-попередником проти третьої держави (або іншого суб'єкта міжнародного права). Вона також аналізує наслідки міжнародного протиправного діяння, вчиненого третьою державою (або іншим суб'єктом міжнародного права) щодо держави-попередника до дати правонаступництва. Таким чином, сфера дії Резолюції відрізняється від статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння Комісії міжнародного права ООН. Ці статті, що застосовуються у випадках правонаступництва держави, стосуються виключно міжнародно-протиправних дій, вчинених після дати правонаступництва.

Резолюція стосується взаємодії двох важливих сфер міжнародного права: правонаступництва та відповідальності держави. Ці дві сфери були на порядку денному Комісії міжнародного права ООН протягом десятиліть. У галузі відповідальності держави за міжнародно-протиправні дії Комісія міжнародного права ООН підготувала звід статей, які значною мірою розглядаються та застосовуються на практиці та у судовій практиці як такі, що відображають загальне міжнародне право. Тема правонаступництва держав була проаналізована Комісією міжнародного права ООН та частково кодифікована двома договорами: Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року [4] та Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо державної власності, архівів та боргів 1983 року [6].

На початку роботи Комісії міжнародного права ООН було запропоновано включити питання правонаступництва щодо відповідальності, але в кінцевому підсумку було вирішено не займатися цим питанням. Більш того, Віденська конвенція 1978 року містить положення, яке чітко вилучає питання відповідальності держави зі сфери дії договору. Аналогічним чином Віденська конвенція 1983 року включає загальну статтю, що визначає сферу її положень, виключаючи тим самим питання відповідальності держави.

Незважаючи на ці два вищезазначені загальні положення, що містяться у Віденських конвенціях про правонаступництво держав, і позицію, яку Комісія міжнародного права ООН зайняла у коментарі до Статей про відповідальність держави, у цих кодифікаційних текстах розглядаються певні ситуації, в яких міжнародні протиправні дії вчиняються до дати правонаступництва. Це такі ситуації: а) дії, вчинені повстанським рухом, що призвели до подальшого створення нової держави; б) протиправні дії, що мають тривалий характер, що відбуваються як до, так і після дати правонаступництва; в) дії, що дозволяють здійснювати дипломатичний захист, які були вчинені проти держави-попередника до дати правонаступництва.

Протягом десятиліть взаємодія між сферами правонаступництва держави та відповідальністю держави викликала мало інтересу в літературі. Як зазначив арбітражний суд у Справі про маяки 1934 року, «питання про передачу відповідальності у разі територіальних змін представляє найбільші труднощі справи, яка ще не досить розроблена, щоб дозволити рішення, які одночасно є певними та застосовними однаково у всіх можливих випадках» [7]. Під час розробки статей Комісії міжнародного права ООН про відповідальність держав останній спеціальний доповідач, професор Джеймс Кроуфорд, наголосив на труднощах та невизначеностях, пов'язаних із цим питанням: «Незрозуміло, чи вдасться новій державі

понести будь-яку відповідальність попередньої держави стосовно її території» [8, с. 119]. Суддя Сюе у своїй Декларації у Справі, що стосується застосування Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього (Хорватія проти Сербії), також зазначила «про наступність відповідальності у сфері загального міжнародного права» [9, para. 22], додавши, що «правила відповідальності держави у разі правонаступництва ще мають бути розроблені» [9, para. 23].

Комісія Бадінтера, створена в рамках Мирної конференції для колишньої Югославії, торкаючись цього питання, заявила, що «правила, що застосовуються до правонаступництва держави, і відповідальність держави підпадають під різні сфери міжнародного права» [10]. Комісія Бадінтера зробила це зауваження в контексті питання, що стосується випадків збитків, завданих під час війни, у разі розподілу боргів, власності та архівів між державами-наступниками. Очевидно, що питання полягало не в тому, чи існувало наступництво військових боргів, а в тому, чи впливатимуть дії, що скоєні самими державами-наступниками, на розподіл боргів та активів, «успадкованих» від колишньої Югославії.

Як бачимо, існує невизначеність у доктрині та практиці держав щодо питання правонаступництва держави стосовно відповідальності. Яким би складним не було це питання, воно, очевидно, залишається важливим у міжнародному праві.

Принципова актуальність питання та важливість роботи Інституту підкреслюється недавнім рішенням Комісії міжнародного права ООН продовжити вивчення питання правонаступництва щодо відповідальності держав. На своїй 69-ій сесії, у травні 2017 року, Комісія міжнародного права ООН вирішила включити тему «Правонаступництво держав у питаннях відповідальності держави» у порядок денний своєї роботи та призначила професора Павла Штурму спеціальним доповідачем. Підготовлений спеціальним доповідачем П. Штурмою доповіді [11] здебільшого відповідають рішенням, прийнятим Інститутом міжнародного права, викладеним у його резолюції.

У 2003 році на сесії в Брюгге Інститут міжнародного права створив комісію з «правонаступництва держави з питань відповідальності держави» (далі – Комісія). На Неаполітанській сесії в 2009 році Комісія обговорила загальні питання, які повинні бути висвітлені в її роботі. Доповідач поширив першу версію своєї попередньої заяви, яка була обговорена Комісією на сесії в Родосі в 2011 році. За підсумками обговорення 31 серпня 2011 р. була опублікована нова версія попередньої заяви, що включала анкету, яка враховувала різноманітні занепокоєння, порушені доповідачем, а також іншими членами Комісії.

9 серпня 2013 р. доповідач подав свій попередній звіт, включаючи проєкт резолюції, який був прийнятий за результатами обговорення на Токійській сесії Комісії. Проєкт резолюції був прийнятий з деякими, хоча і не суттєвими змінами, та винесений на пленарне засідання. На Токійській сесії на другому пленарному засіданні відбулася загальна дискусія з цього питання, а на четвертому пленарному засіданні проведено поетапне обговорення проєкту резолюції. Беручи до уваги такі обговорення, доповідач підготував першу версію свого остаточного звіту, а новий проєкт резолюції був направлений членам Комісії 7 березня 2015 року. Остаточний звіт доповідача було опубліковано 28 червня 2015 року з урахуванням зауважень та пропозицій членів Комісії [12] та був обговорений членами Інституту на пленарному засіданні в Таллінні у серпні 2015 року. В результаті обговорення було внесено низку змін до тексту Резолюції, та остаточний текст резолюції було прийнято на Таллінській сесії 28 серпня 2015 року.

Хоча Комісія Інституту усвідомлювала чутливі політичні аспекти, пов'язані з деякими проблемами правонаступництва держав щодо міжнародної відповідальності, вона вважала вдалою підготовлену кодифікацію цього питання. Комісія вважала, що її завдання – не лише врахувати практику, якої дотримуються держави та міжнародні органи, а й запропонувати рішення, які є найбільш відповідними з огляду на конкретні обставини кожної ситуації. Справді, питання впливу ситуації правонаступництва держави на попередній міжнародно-протиправний акт, наслідки якого залишаються відкритими, є більш технічним, ніж політичним.

Під час дискусії щодо прийняття теми на сесії в Брюгге в 2003 році були висловлені певні сумніви (зокрема, деяких членів Інституту, які згодом стали членами Комісії) щодо можливості кодифікації цього предмета, а отже, і щодо прийняття відповідної резолюції Інститутом [12, с. 127]. У попередній доповіді, опублікованій у 2013 р., пояснюється, що є місце для кодифікації та поступового розвитку міжнародного права у формі зводу статей. Досягнуті результати та той факт, що Комісія міжнародного права ООН вирішила продовжити роботу з кодифікації цього питання, додатково ілюструє важливість Резолюції, підготовленої Інститутом міжнародного права.

Комісія також обговорила сферу та зміст майбутньої резолюції. Одне з питань, що виникло, полягало в тому, чи слід Комісії обмежитися аналізом відповідальності за міжнародні протиправні дії або також

охопити питання, що стосуються так званої «об'єктивної відповідальності». Комісія переважно підтримала ідею зосередитись лише на питанні відповідальності держави за міжнародні протиправні дії.

Нарешті, слід додати, що хоча початковий проєкт Резолюції був зосереджений на ситуаціях, в яких жертвою міжнародно-протиправного діяння є держава, і поширив їх на ситуації, коли жертвою є народ, що має право на самовизначення, остаточний текст був складений таким чином, щоб включати інші ситуації, коли жертва також є індивідом або іншим приватним суб'єктом, а також групою людей, іншою за народ. Головною метою цієї зміни було забезпечення того, щоб Резолюція охоплювала міжнародні протиправні дії щодо порушень зобов'язань з прав людини.

Резюмуючи, зазначимо, що Резолюція Інституту міжнародного права «Про правонаступництво держав у питаннях міжнародної відповідальності» є приватним проєктом з кодифікації правил про правонаступництво щодо відповідальності. Її положення є дуже корисними в плануванні роботи Комісії міжнародного права ООН. Кодифікація і прогресивний розвиток у цій сфері потенційно можуть сприяти більшій ясності та передбачуваності відносин правонаступництва держав з питань відповідальності, тому слід підтримати подальше дослідження практики держав з метою обґрунтування ідеї наступництва прав і зобов'язань у контексті відповідальності держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Institute of International Law's Resolution on State Succession and State Responsibility. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/institute-of-international-laws-resolution-on-state-succession-and-state-responsibility/D03805DDC04B23BD190666DA287DB0A0>.
2. The Comprehensive Peace Agreement between the Government of the Republic of the Sudan and the Sudan's People's Liberation Movement. Sudan People's Liberation Army is available on the website of the United Nations Mission in Sudan. URL: <http://unmis.unmissions.org>.
3. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 29 ноября 2012 года 67/19 «Статус Палестины в Организации Объединенных Наций» (A/67/L.28 и Add.1). URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/67/19>.
4. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.
5. Венская конвенция о правопреемстве государств в отношении государственной собственности, государственных архивов и государственных долгов 1983 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_072#Text.
6. Yearbook of the Institut of International Law. Volume 76. Session of Tallinn (Estonia), 2015. 850 p.
7. Lighthouses Case between France and Greece (France v. Greece). Judgment No. 22. 17 March 1934. Permanent Court of International Justice. URL: http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1934.03.17_lighthouses.htm.
8. Commentaries to the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts Adopted by the International Law Commission at its Fifty-Third Session (2001). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.
9. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/91/judgments>.
10. International Conference on the Former Yugoslavia Documentation on the Arbitration Commission under the UN/EC (Geneva) Conference: Advisory Opinions Nos. 11-15 of the Arbitration Commission International Legal Materials. 1993. Vol. 32, No. 6. P. 1586–1598.
11. First report on succession of States in respect of State responsibility, by Pavel Šturma, Special Rapporteur, 69th session, ILC, 2017, A/CN.4/708, 31 May 2017. URL: https://legal.un.org/ilc/guide/3_5.shtml.
12. Institut de Droit international, 14th Commission, 'State Succession in Matters of State Responsibility / La succession d'Etats en mati e re de responsabilite internationale', Rapporteur Marcelo G. Kohen, Final Report, 28 June 2015. URL: https://www.idi-iil.org/app/uploads/2017/06/IDI_14_Kohen.pdf.

К. Э. Маилуни. Работа Института международного права по кодификации правил о правопреемстве государств в вопросах международной ответственности. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению подготовки резолюции Института международного права «О правопреемстве государств в вопросах международной ответственности», которая является частным проектом по кодификации правил о правопреемстве относительно ответственности. Резолюция касается взаимодействия двух важных сфер международного права: правопреемства и ответственности. Резолюция рассматривает последствия международно-противоправного деяния, которое имело место до даты правопреемства. В частности, в резолюции рассматриваются последствия международного противоправного деяния, совершенного государством-предшественником против третьего государства (или другого субъекта международного права). Кодификация и прогрессивное развитие в этой области могут способствовать большей ясности и предсказуемости отношений правопреемства государств по вопросам ответственности, поэтому следует

поддержатъ дальнейшее исследование практики государств с целью обоснования идеи преемственности прав и обязательств в контексте ответственности государств.

Ключевые слова: правопреемство, международная ответственность, Институт международного права, Комиссия международного права ООН, прогрессивное развитие международного права.

K. Mailunts. The work of the Institute of International Law on the codification of rules on the succession of states in matters of international responsibility. – Article.

Summary. The article is devoted to the consideration of the preparation of the resolution of the Institute of International Law “On the succession of states in matters of international responsibility”, which is a private project for the codification of rules on succession regarding international responsibility. The resolution concerns the interaction of two important areas of international law: succession and responsibility. The resolution addresses the consequences of an internationally wrongful act that took place prior to the date of succession. In particular, the resolution examines the consequences of an international wrongful act committed by a predecessor state against a third state (or other subject of international law). Codification and progressive development in this area can contribute to greater clarity and predictability of the relationship of succession of States on issues of responsibility, therefore, further research on the practice of States should be supported in order to substantiate the idea of succession of rights and obligations in the context of State responsibility.

Key words: legal succession, international responsibility, Institute of International Law, UN International Law Commission, progressive development of international law.

УДК 347.962.2

А. С. Ребриш

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ПОМІЧНИКА СУДДІ

Анотація. У статті розглянуто питання вдосконалення окремих елементів правового статусу помічника судді. Детально проаналізовано чинні вимоги судоустрійного законодавства та їх співвідношення з посадовими обов'язками зазначеної посади. Крім того, обґрунтовано необхідність приведення норм профільних актів у відповідність до термінологічного апарату чинного законодавства про вищу освіту.

Ключові слова: помічник судді, вимоги до помічників судді, рівень освіти, правовий статус помічника судді, вища освіта.

Питання працевлаштування випускників юридичних закладів вищої освіти на сьогодні є вкрай актуальним. Ринок юридичних послуг є перенасиченим; кількість освітніх закладів, які готують студентів за спеціальністю «081 Право» чимала; вимоги до деяких посад зависокі. Саме така сукупність факторів стала причиною розробки законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення доступу до професійної діяльності у галузі права». Основною ідеєю законодавця є спрощення вимог до помічників суддів, адвокатів і нотаріусів в частині освітньо-кваліфікаційного рівня їх підготовки. Так, запропоновано до цих посад передбачити вимогу першого рівня вищої освіти – бакалавра.

Такі дії стали поштовхом до наукового осмислення окресленого питання та з'ясування можливості внесення запропонованих змін щодо помічників суддів шляхом співставлення їх посадових обов'язків з тими знаннями, уміннями, навичками та компетентностями, які набуваються під час навчання студентами на різних освітніх рівнях.

Так, ч. 1 ст. 92 Закону України «Про державну службу» визначає: до посад патронатної служби належать посади радників, помічників, уповноважених та прес-секретаря Президента України, працівників секретаріатів Голови Верховної Ради України, його Першого заступника та заступника, працівників секретаріатів депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України, працівників

патронатних служб Прем'єр-міністра України та інших членів Кабінету Міністрів України, помічників-консультантів народних депутатів України, помічників та наукових консультантів суддів Конституційного Суду України, помічників суддів, а також посади патронатних служб в інших державних органах. Абзац 2 ч.4 ст. 92 містить положення щодо того, що особливості патронатної служби в судах, органах та установах системи правосуддя визначаються законодавством про судоустрій і статус суддів [1].

У свою чергу, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 2 ст. 157 визначає, що помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою [2]. Положення про помічника судді, затверджене Рішенням Ради суддів України від 18.05.2018 року № 21 у п.6 дублює законодавчі вимоги [3].

Для розуміння поняття «вища освіта» необхідно звернутися до профільного законодавства. Так, п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» встановлює: вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти. Ст. 5 вказаного нормативно-правового акту передбачає, що підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітніми чи науковими програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень; науковий рівень; здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти: 1) молодший бакалавр; 2) бакалавр; 3) магістр; 4) доктор філософії/доктор мистецтва; 5) доктор наук [4].

Крім цього, варто зазначити, що п. 1 ч. 6 ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» роз'яснює, що для його цілей цього Закону, вищою юридичною освітою є вища юридична освіта ступеня магістра (або прирівняна до неї вища освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста), здобута в Україні, а також вища юридична освіта відповідного ступеня, здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку [2]. Можна зробити висновок, що таке трактування вищої освіти стосується не лише в контексті вимог до кандидатів на посаду судді, а й до помічників суддів. До того ж, а. 2 ч. 1 п. 2 прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про вищу освіту» зазначає, що вища освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста (повна вища освіта) після набрання чинності цим Законом прирівнюється до вищої освіти ступеня магістра [4].

До того ж, зауважимо, що Закон України «Про вищу освіту» не містить поняття «вища юридична освіта», а тому існує необхідність звернутися до змісту Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» № 266 від 29.04.2015 року, яка визначає – особи, які здобули вищу освіту за спеціальностями «081 Право», «293 Міжнародне право» на першому (бакалаврському) і другому (магістерському) рівні вищої освіти і яким присуджено ступінь вищої освіти «магістр», можуть обіймати посади або провадити види діяльності, кваліфікаційні вимоги до яких передбачають наявність повної вищої або вищої юридичної освіти (п. 2¹) [5].

З огляду на вищевикладений аналіз нормативної бази резюмуємо, що на сучасному етапі участь у курсах на зайняття вакантних посад помічників суддів осіб, які мають освітній ступінь нижче магістра, є неможливою.

Проте на сьогодні існує необхідність у приведенні вживаної у деяких актах термінології у відповідність до чинного законодавства.

Пропонуємо ч. 2 ст. 157 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» викласти у такій редакції: «Помічником судді може бути громадянин України, який має другий (магістерський) рівень вищої освіти за спеціальністю «081 Право» та/або «293 Міжнародне право» і вільно володіє державною мовою. Помічники суддів Верховного Суду повинні також мати стаж професійної діяльності у сфері права не менше трьох років». Зауважимо, що враховуючи вищевикладене, положення п. 2¹ Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» № 266 від 29.04.2015 року та особливості діяльності помічників суддів Верховного Суду стаж їх професійної діяльності перед зайняттям відповідної посади має обраховуватися з моменту отримання другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «081 Право» та/або «293 Міжнародне право» [5].

Підняте питання суб'єктом законодавчої ініціативи щодо актуальності працевлаштування випускників із вищою юридичною освітою першого рівня (бакалавр) є слушним. Проте на сьогодні гостро стоїть питання якості правосуддя, відновлення довіри громадян до судової гілки влади та забезпечення принципу верховенства права при винесенні судових рішень. Реалізація зазначених положень можлива не лише за умови високопрофесійного суддівського корпусу, а також працівників апарату суду, якими є помічники суддів (п. 3) [3].

У Висновку № 22 (2019) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль помічників суддів вказано, що підтримка відправленню правосуддя в інтересах суспільства має бути основним обґрунтуванням потреби у використанні помічників суддів. Компетентні помічники суддів здатні надавати суттєву підтримку, тим самим допомагаючи підвищувати якість судових рішень. З огляду на це помічники суддів мусять відповідати високим професійним та етичним нормам і тим самим сприяти зміцненню суспільної довіри до судових установ [6].

Таким чином, роль та значення посади помічника судді у процесі здійснення правосуддя дає можливість стверджувати, що професія помічника судді є не просто технічним засобом організаційного забезпечення діяльності судді, а має риси самостійного правового інституту. Так, помічник судді, відповідно до вказаного Положення про помічника судді, затверджене Рішенням Ради суддів України від 18.05.2018 року № 21:

1) здійснює підбір актів законодавства та матеріалів судової практики, які необхідні для розгляду конкретної судової справи;

2) бере участь у попередній підготовці судових справ до розгляду, в оформленні судових справ, за дорученням судді готує проекти судових рішень, запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи;

3) здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи, які беруть участь у справі відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилання копій судових рішень;

4) здійснює контроль за своєчасним проведенням експертними установами призначених у справах експертних досліджень, за своєчасним виконанням органами внутрішніх справ ухвал судді про примусовий привід, а в разі невиконання таких ухвал – готує проекти відповідних нагадувань тощо;

5) готує проекти доручень суду про виконання судами інших держав окремих процесуальних дій, про вручення судових документів з цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справ, про екстрадицію правопорушників на територію України;

6) сприяє оформленню, виконанню доручень судів іноземних держав відповідно до Конвенції про правову допомогу та правові відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справах, інших міжнародно-правових договорів України про правову допомогу, ратифікованих Верховною Радою України;

7) виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ [3].

Таким чином, урахувавши вищевикладене, не можна погодитися з пропозицією спрощення вимог до помічників суддів.

Так, підготовка проектів судових рішень, запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи; проектів доручень суду про виконання судами інших держав окремих процесуальних дій, про вручення судових документів з цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справ, про екстрадицію правопорушників на територію України; сприяння оформленню, виконання доручень судів іноземних держав відповідно до Конвенції про правову допомогу та правові відносини з цивільних, сімейних і кримінальних справах, інших міжнародно-правових договорів України про правову допомогу, ратифікованих Верховною Радою України тощо потребує спеціалізованих концептуальних знань, що включають сучасні наукові здобутки у сфері професійної діяльності або галузі знань і є основою для оригінального мислення та проведення досліджень, критичне осмислення проблем у галузі та на межі галузей знань. Під час своєї професійної діяльності помічники суддів повинні мати спеціалізовані уміння/навички, необхідні для проведення досліджень та/або провадження інноваційної діяльності з метою розвитку нових знань та процедур, здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні задачі у широких або мультидисциплінарних контекстах, здатність розв'язувати проблеми у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності. Крім того, є потреба у зрозумілому і недвозначному донесенні власних знань, висновків та аргументації до фахівців і нефахівців, а також управління складним, непередбачуваним робочим процесом, який потребує нових стратегічних підходів.

Таким чином, для виконання перелічених повноважень помічників суддів необхідно набуття здатності для розв'язання задач дослідницького та інноваційного характеру, що передбачає магістерський рівень освіти (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про вищу освіту») та відповідає 7 рівню Національної рамки кваліфікацій, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 1341 від 23. 11. 2011 року [7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 29.03.2021).
3. Про затвердження Положення про помічника судді: Рішення Ради суддів України від 18.05.2018 р. № 21. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18> (дата звернення: 29.03.2021).
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
5. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015> (дата звернення: 29.03.2021).
6. Висновок № 22 (2019) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль помічників суддів, прийнятого 7 листопада 2019 року у м. Страсбург. Вища кваліфікаційна комісія суддів України. URL : <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vys22.pdf> (дата звернення: 29.03.2021).
7. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341. Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011> (дата звернення: 29.03.2021).

А. С. Ребрыш. Касательно усовершенствования правового регулирования статуса помощника судьи. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы усовершенствования отдельных элементов правового статуса помощника судьи. Детально проанализированы действующие требования судоустройственного законодательства и его соотношение с должностными обязанностями указанной должности. Кроме того, обоснована необходимость приведения норм профильных актов в соответствие с терминологическим аппаратом действующего законодательства о высшем образовании.

Ключевые слова: помощник судьи, требования к помощникам судьи, уровень образования, правовой статус помощника судьи, высшее образование.

A. Rebrysh. Regarding the improvement of the legal regulation of the status of an assistant judge. – Article.

Summary. The article deals with the issues of improving certain elements of the legal status of an assistant judge. The current requirements of the judicial legislation and its correlation with the official duties of the specified position are analyzed in detail. In addition, the need to bring the norms of profile acts in line with the terminological apparatus of the current legislation on higher education has been substantiated.

Key words: assistant judge, requirements for assistant judges, level of education, legal status of assistant judge, higher education.

С. П. Рибаченко

аспірант кафедри державно-правових дисциплін

Науковий керівник: С. О. Баранов

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті був наданий аналіз нормативних актів, які регулюють діяльність держави та її окремих інституцій щодо профілактики правопорушень в Україні. Досліджені загальні проблеми правового регулювання профілактики правопорушень. Обґрунтовані пропозиції щодо необхідності прийняття базового закону України «Про профілактику правопорушень в Україні».

Ключові слова: профілактика правопорушень, запобігання правопорушенням, протидія злочинності, правоохоронна діяльність, правове регулювання, нормативно-правовий акт, адміністративно-правові заходи профілактики правопорушень, державна програма профілактики правопорушень.

Актуальність теми. У сучасних умовах – становлення й розвитку демократичної, правової держави в Україні – профілактика правопорушень розглядається як важливий напрям внутрішньої політики України.

Саме профілактика правопорушень, в даному випадку, повинна стати пріоритетним напрямом діяльності держави, оскільки кримінально карні та адміністративні правопорушення є найбільш соціально небезпечними діяннями, які наносять шкоду життєво важливим соціальним благам, заважають становленню та розвитку основоположних суспільних відносин.

Таким чином, профілактика правопорушень виступає багатоелементною системою заходів, спрямованих на охорону прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від протиправних посягань [1, с. 232].

Метою цієї статті є дослідження стану та проблем правового регулювання запобігання правопорушенням в Україні. Визначена мета зумовила постановку й розв'язання таких завдань: проаналізувати законодавчі акти України, які містять норми що регулюють діяльність із профілактики правопорушень; за результатами аналізу законодавства визначити проблеми правового регулювання діяльності із профілактики правопорушень, запропонувати шляхи розв'язання зазначених проблем.

Стан дослідження. Правове забезпечення профілактичної діяльності висвітлювалося у працях таких науковців, як: Г.А. Аванесов, О.М. Бандурка, К.Л. Бугайчук, В.В. Голіна, І.П. Голосніченко, С.Ф. Денисов, Е.В. Додін, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, Н.В. Лесько, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, П.П. Михайленко, О.І. Остапенко, М.І. Нікулін, Н.В. Щедрін та ін.

Відзначимо, що термін «профілактика» перейшов до правоохоронної діяльності з медицини, де мав значення як сукупність заходів, які запобігають виникненню і поширенню хвороб і сприяють здоров'ю населення. У більшості словників термін «профілактика» розглядається як «попередження», зокрема, профілактика являє собою сукупність превентивних заходів, спрямованих на збереження і зміцнення нормального стану правопорядку, так само, як «запобігання». Що породило тривалі дискусії про співвідношення категорій «запобігання» і «профілактика», які вже довгий час відбуваються серед науковців.

Розглядаючи різноманітні точки зору дослідників на дане питання, ми підтримуємо позицію, яку сформулювала Н.В. Лесько, що відмінність між поняттями «попередження», «профілактика», «запобігання» надумане і суперечить буквальному змісту цих термінів, тому що кожне з цих слів означає те ж саме: щось попередити, не допустити, уникнути, тобто це «терміни-синоніми» [2, с. 32].

Як основні її види більшість вчених виділяють: 1) галузеву профілактику правопорушень (на транспорті, у сфері дорожнього руху, у промисловості, у фінансовій сфері, у сфері прикордонних, міграційних та митних відносин тощо), 2) профілактику окремих видів правопорушень (корупційних, булінгу, домашнього насильства, рецидивних, пияцтва, наркоманії і ін.), 3) профілактику правопорушень на окремих об'єктах правового захисту.

Профілактична діяльність, як складова частина загальної системи публічного управління правоохоронної спрямованості, потребує власного правового врегулювання. Зазначимо, що практично всі види профілактики правопорушень досить детально регламентуються в нормах різних галузей права.

Серед наукових поглядів вчених виділяють два основних напрямки правового регулювання профілактики правопорушень. Перший напрямок носить матеріальний характер і полягає у впливі за допомогою права на криміногенні фактори зовнішнього середовища, які прямо або опосередковано детермінують протиправну поведінку, з метою їх усунення.

Другий напрямок носить процесуальний характер і полягає в юридичному закріпленні прав і обов'язків органів, уповноважених осіб і громадян – суб'єктів попередження правопорушень у встановленні змісту і порядку здійснення попереджувальних заходів.

Підвищення рівня ефективності запобігання правопорушенням із боку уповноважених суб'єктів може бути досягнуто лише на основі належного його нормативно-правового забезпечення, що виступає, по-перше, як правова основа загального механізму функціонування системи профілактики правопорушень, а по-друге, як чинна правова база відповідного правозастосування.

Нагадаємо, що чітка правова регламентація профілактичної діяльності повинна ґрунтуватися на глибоких знаннях практики і результатах наукових досліджень, що є необхідною умовою попередження адміністративної деліктності.

Зазначимо, що законодавець тривалий час намагався розробити та прийняти нормативний акт законодавчого рівня загального характеру, однак ці спроби далі проектів так і не знайшли своєї реалізації. За період існування незалежної України Верховною Радою були розроблені такі проекти спеціальних законів з питань запобігання правопорушенням: «Про профілактику злочинів» 1991 року; «Про профілактику злочинів» від 12 травня 1998 року, «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні» від 30 листопада 1999 року, «Про профілактику правопорушень» від 14 червня 2006 року, «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями» від 11 серпня 2014 року.

Проблеми правового регулювання профілактики в окремих соціальних групах та сферах були частково вирішені в Україні шляхом прийняття законів, які стосуються профілактики правопорушень в окремих сферах суспільного життя та соціальних групах: «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 01 грудня 1994 року, «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року, «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 року, «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року, «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року, а потім нової редакції Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року, «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року, «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17 березня 2011 року.

Ст. 85 Конституції України визначає перелік повноважень Верховної Ради як законодавчого органу, де серед тридцяти шести пунктів значна частина безпосередньо або опосередковано стосуються проблем протидії злочинності та охорони правопорядку [3]. Зокрема, до таких повноважень належить визначення внутрішньої та зовнішньої політики, затвердження загальнодержавних нормативно-правових актів та програм економічного, науково-технічного, національно-культурного розвитку, охорони навколишнього середовища, формування правових основ загальносоціального та спеціально-кримінологічного попередження злочинності.

Профілактична функція діяльності Верховної Ради України полягає в законодавчому регулюванні відносин у сфері економіки, політики, ідеології, культури і побуту, який сприяв би усуненню чи нейтралізації негативних сторін громадського життя, що можуть проявитися як причини й умови злочинності.

На рівні Адміністрації (Офісу) Президента України також було розроблено та прийнято низку програмних нормативних документів з питань профілактики та запобігання правопорушенням у різних сферах суспільного життя, затверджених його Указами, а саме: «Про затвердження Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки» від 25 грудня 2000 року №1376/2000, «Про затвердження Державної програми запобігання дитячій безнаглядності на 2003–2005 роки» від 21 лютого 2003 року № 154, «Про заходи щодо зміцнення правопорядку і посилення взаємодії місцевих органів виконавчої влади та правоохоронних органів» від 15 грудня 2006 року № 1087/2006, «Про затвердження Програми боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил на 2008–2009 роки» від 04 березня 2008 року № 195, «Про затвердження Концепції боротьби з тероризмом в Україні» від 05 березня 2019 року № 53/2019.

Статтею 102 Конституції України визначено, що «Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина»,

тому на виконання Конституції України та Законів України Президент України підписує закони, спрямовані на загально соціальну та спеціальну профілактику правопорушень та злочинів, указами регламентує правоохоронну та профілактичну діяльність, затверджує комплексні програми попередження злочинності на певний період [3].

У свою чергу, вищий орган виконавчої влади у країні – Кабінет Міністрів України, відповідно до своїх повноважень забезпечує: розроблення за участю правоохоронних органів проектів державних програм профілактики правопорушень, а також цільові програми профілактики окремих видів правопорушень; здійснює керівництво діяльністю підпорядкованих йому органів, пов'язаною з профілактикою правопорушень; встановлює організаційні основи діяльності та повноваження органів виконавчої влади, які може бути створено спеціально для організації центрів соціальної адаптації та інших установ, і виконання ними профілактичних функцій; визначає джерела та порядок фінансування заходів профілактики правопорушень.

Так, протягом з 1991 по 2020 рік Урядом були підготовлені та схвалені наступні нормативні акти, які регулювали відносини у сфері профілактики та запобігання правопорушенням. Постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки» від 04 червня 2003 № 877, «Програма боротьби з правопорушеннями на транспорті на 2004-2006 роки» від 26 грудня 2003 р. № 2029, «Про затвердження Комплексної програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки» від 20 грудня 2006 р. № 1767, «Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року» від 08 серпня 2012 року № 767, «Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків» від 18 лютого 2016 р. № 92, «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі» від 22 серпня 2018 року № 658. Розпорядження Кабінету Міністрів України: «Про схвалення Концепції Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року» від 29 вересня 2010 р. № 1911-р, «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року» від 30 листопада 2011 року № 1209-р, «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади» від 05 жовтня 2016 року № 803-р.

Наведені програмні документи на виконавчому рівні деталізували правозастосування норм законів по забезпеченню активної поступальної протидії правопорушенням на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави та громадськості, вдосконалення законодавства, організації засобів та методів запобігання та розкриття правопорушень, а також визначали джерела та процедуру фінансування запланованих превентивних заходів.

Слід відзначити, що загалом програмні заходи, які містилися у зазначеному переліку підзаконних актів, до сьогодні не втратили своєї актуальності. Частина з них, на жаль залишились не реалізованими або ж були реалізовані не в повній мірі.

Отже, з огляду на сучасний стан розвитку системи нормативно-правого забезпечення профілактики правопорушень в Україні назріла необхідність розробки й прийняття не тільки нових законів але й удосконалення підзаконних нормативних актів, що може істотно вплинути покращення ефективності профілактики правопорушень.

Слід зазначити, що в законодавстві України з профілактичної діяльності залишається ще багато недосконалих норм, більшість із них застаріли, значна частина загальнообов'язкових правил установлена відомчими актами, які ускладнюють виконання таких норм. У відомчому регулюванні нерідко превалюють вузьковідомчі інтереси, багато норм суперечать цільовій спрямованості і змісту актів вищих органів. Таким чином, вести мову про ефективне правозастосування не можна, тому що в повсякденній практиці нерідко доводиться зіштовхуватися із численними протиріччями як між різними статтями законів, так і між законодавчими актами, прийнятими в різний час, особливо відносно компетенції тих або інших владних структур під час здійснення правоохоронної та попереджувальної діяльності.

У чинних сьогодні законах, кодексах, інших нормативно-правових актах, що мають відношення до профілактики правопорушень в Україні та в окремих сферах суспільного життя, залишаються неврегульованими багато суспільних відносин, а в більшості випадків під час деталізації правового врегулювання конкретних питань зустрічаються не тільки вираження типу «у порядку, установленому законом», але й численні бланкетні та відсилочні норми в тому числі і на відомчі нормативні акти, які повинні бути прийняті в майбутньому.

Оскільки в цих підзаконних актах повинен бути розкритий механізм застосування тих або інших законів, та їхня відсутність приводить до того, що дії законів протягом тривалого часу, по суті, блокується.

Цілком зрозуміло, що перевантаження багатьох законів відсылними нормами має на меті зробити їх більше стислими. Однак навряд чи лаконізм і стислість нормотворчої техніки варто розглядати як самоціль. Адже по суті наноситься досить відчутна шкода повноті правового регулювання.

Сьогодні головною проблемою наявного нормативно-правового регулювання профілактики правопорушень є відсутність якісного профільного закону «Про профілактику правопорушень в Україні», який безсумнівно би сприяв врегулюванню своїми нормами більшості проблемних питань чинного законодавства з питань профілактики правопорушень, а також вирішив значну кількість проблем у правозастосуванні. Держава повинна довести до завершення неоднократні спроби прийняття профільного закону з питань профілактики кримінально та адміністративно карних правопорушень.

На думку С.Ф. Денисова, перешкодами на шляху прийняття спеціального закону, який би регулював діяльність із запобігання правопорушенням, залишаються наявні об'єктивні і суб'єктивні фактори: недостатній рівень гармонізації суспільних відносин у державі та суспільстві; неготовність (моральна та професійна) основних суб'єктів запобіжної діяльності, а саме працівників правоохоронних органів; недостатній рівень суспільного усвідомлення необхідності і змісту профілактичної діяльності (що, зокрема, виявляється в термінологічній невизначеності основних понять, пов'язаних із запобіжною діяльністю, надмірній радикальності суспільних поглядів на запобіжну діяльність тощо) [4, с. 40].

Інший дослідник, М.В. Щедрін, зазначає, що суспільство помалу позбувається ілюзій, пов'язаних із тим, що прийняття доброго закону вирішить усі проблеми. Закон застосовують люди, і кінцевий результат залежить від їхньої кваліфікації, старанності і порядності. У кожного суб'єкта із протидії правопорушенням є свої проблеми [5, с. 34].

На наш погляд, найгострішою з проблем сьогодення є низький рівень професіоналізму кадрів, які здійснюють профілактику правопорушень, в останні роки він помітно понизився. У правоохоронну сферу прийшло багато молодих людей, які не мають необхідної кваліфікації і досвіду.

Виходячи з наведеного, з метою вдосконалення нормативно-правового забезпечення профілактики правопорушень на державному та галузевому рівнях у сфері адміністративно-правового програмування вбачається доцільність розроблення оновленої «Комплексної програми профілактики правопорушень в Україні» з деталізацією її змістовної частини з огляду на особливості проведення профілактичної роботи в сьогоdnішніх умовах функціонування правоохоронної системи країни.

Для забезпечення чіткості, послідовності та логічності реалізації запланованих заходів, відповідного реагування на можливі зміни, що відбуваються в об'єкті профілактичного впливу, вважаємо доцільним: по-перше, запропонувати встановити термін дії такої програми не менше п'яти років. По-друге, видається доцільними при розробці «Комплексної програми профілактики правопорушень в Україні» дотримуватись визначеної структурної побудови, яка б включала в себе підпрограми за видами профілактичних заходів. По-третє, в Комплексній програмі передусім слід визначити пріоритетні напрями профілактики правопорушень, які б в обов'язковому порядку впливали із пріоритетних напрямів сучасного розвитку України, узгоджувались з особливостями захисту суспільних відносин окремих важливих сферах життя.

На підставі прийнятої «Комплексної програми профілактики правопорушень в Україні» вважаємо за необхідне запропонувати міністерствам і відомствам центральної виконавчої влади розробити та ухвалити галузева програми профілактики правопорушень, які б відображали специфіку профілактичної діяльності в конкретній сфері публічного адміністрування.

На нашу думку, покращенню стану загальнодержавної профілактики правопорушень сприяло б також розроблення регіональних програм профілактики, які б враховували регіональні особливості стану злочинності на місцевому рівні та мали фінансування превентивних заходів із місцевих бюджетів. Подібні програми могли б прийматися місцевими органами влади та самоврядування з урахуванням задекларованої політики уряду щодо децентралізації влади між центром та регіонами України.

Зазначимо, що розглянуті нами аспекти комплексного підходу до здійснення процесу створення програм профілактики правопорушень передбачають ширше залучення науковців та практиків до такої діяльності, що повинно істотно вплинути на підвищення ефективності нормативно-правового регулювання. Послаблення або припинення роботи із правової регламентації, профілактики та запобігання правопорушенням в сучасних умовах означає загальне послаблення протидії злочинності у всіх їх проявах.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що необхідно прийняти єдиний нормативно-правовий акт – закон України «Про профілактику правопорушень в Україні», який містив би загальні напрями, форми, методи профілактичної діяльності, визначав би коло учасників цієї діяльності, їхній правовий статус, сферу діяльності, критерії оцінки ефективності роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лесько Н.В. Проблеми правового регулювання профілактики правопорушень в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* № 807. 2014. С. 231–235.
2. Лесько Н.В. К вопросу определения термина «профилактика правонарушений среди детей». *Международный научно-исследовательский журнал.* № 6, 2012. С. 31–32.

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Денисов С.Ф. Развитие специального законодательства с питань запобігання злочинності в Україні. *Держава та регіони* (Сер.: Право), № 14. С. 40.
5. Щедрин Н.В. Основы общей теории предупреждения преступности : учеб. пособ. Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. 58 с.

С. П. Рибаченко. Проблемы правового регулирования предупреждения и профилактики правонарушений в Украине. – Статья.

Аннотация. В статье был предоставлен анализ нормативных актов, регулирующих деятельность государства и его отдельных институтов по профилактике правонарушений в Украине. Исследованы общие проблемы правового регулирования профилактики правонарушений. Обоснованы предложения о необходимости принятия базового закона Украины «О профилактике правонарушений в Украине».

Ключевые слова: профилактика правонарушений, предупреждение правонарушений, противодействие преступности, правоохранительная деятельность, правовое регулирование, нормативно-правовой акт, административно-правовые меры профилактики правонарушений, государственная программа профилактики правонарушений.

S. Rybachenko. Problems of legal regulation of crime prevention and prevention in Ukraine. – Article.

Summary. The article provides an analysis of the regulations governing the activities of the state and its individual institutions for the prevention of offenses in Ukraine. The general problems of legal regulation of crime prevention are investigated. Substantiated proposals on the need to adopt the basic law of Ukraine “On the prevention of offenses in Ukraine”.

Key words: crime prevention, crime prevention, crime prevention, law enforcement, legal regulation, normative legal act, administrative and legal crime prevention measures, state crime prevention program.

УДК 12.00.07

О. В. Скочиляс-Павлів

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
м. Львів, Україна

Х. В. Щур

магістр з права

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. У даній статті проаналізовано досвід зарубіжних країн, зокрема Японії, Сполучених Штатів Америки, Великобританії, Австралії, щодо врегулювання відносин у галузі охорони здоров'я. Розглянуто систему державного управління іноземних держав у медичній сфері, а також описано системи медичного страхування, які існують у зарубіжних країнах. Доведено, що високі показники тривалості життя людей в країні, як і інші належні показники їх здоров'я, свідчать про те, що медики належним чином виконують свої обов'язки, що тягне за собою гарантію відповідних прав (право на високу оплату своєї праці, відповідні соціальні гарантії та ін.). Відзначено, що сьогодні у світі склалася різна практика правового регулювання відповідальності в медичній сфері. Деякі країни віддають перевагу методам цивільно-правового врегулювання спорів, що виникають внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю пацієнтів під час виконання працівниками закладів охорони здоров'я своїх професійних обов'язків. При цьому в особливих випадках все ж не виключається застосування заходів кримінально-правового характеру. Загалом, у розвинутих країнах медичні системи організовані на достатньо високому рівні, що забезпечує захист прав та законних інтересів медиків, проте в кожній медичній системі існують і недоліки, які держави намагаються усувати, забезпечуючи гідний статус для медичних працівників та пацієнтів.

Ключові слова: медичний працівник, медичний заклад, лікар, правовий статус, охорона здоров'я.

Розглядаючи зарубіжний досвід у медичній сфері на предмет можливого його запозичення в практику України, необхідно, перш за все, звернути увагу на систему державного управління іноземних держав в цій сфері, яка встановлює та регулює цілий комплекс відносин, і, зокрема, визначає статус медичного працівника, як безпосередньо у відносинах пов'язаних з лікуванням пацієнта, так і у трудових відносинах, відносинах соціального забезпечення, адміністративних відносинах з органами державної та іншої публічної влади тощо.

Складовою частиною ефективного розвитку держави є підтримка соціальної сфери й формування дієвої системи охорони здоров'я в країні. Від розвитку цієї сфери залежить право на професійну самореалізацію медиків. Країнами, які лідирують у світі за основними показниками здоров'я (у дане поняття входять середня тривалість життя, дитяча смертність і низка інших), сьогодні є Японія, Німеччина та США [1, с. 123]. Високі показники тривалості життя має Японія, в якій у 2017 р. середня тривалість життя для жінок склала 87,26 р., для чоловіків – 81,09 р. За тривалістю життя жінок Японія поступається тільки Гонконгу, займаючи три роки поспіль друге місце. За середньою тривалістю життя чоловіків Японія займає третє місце [2].

Що стосується основних показників здоров'я, зокрема середньої тривалості життя громадян певної країни, то вони безпосередньо не впливають на права та обов'язки конкретних медичних працівників. Проте, в будь-якому випадку, вони характеризують те, що в даній державі (якщо показники високі) держава піклується про своїх громадян, тобто здійснює державне управління в медичній сфері на належному рівні, фінансує цю сферу, а також забезпечує належне виконання медичними працівниками своїх обов'язків. Високі показники тривалості життя людей у країні, як і інші належні показники їх здоров'я, свідчать про те, що медики належним чином виконують свої обов'язки, що тягне за собою гарантію відповідних прав (право на високу оплату своєї праці, відповідні соціальні гарантії та ін.). І що не менш важливо і особливо актуально для нашої країни – моральне право мати певний авторитет в суспільстві, право на повагу до них як до людей, які забезпечують здоров'я людини, нації та народу.

Розглянемо досвід управління у сфері охорони здоров'я в деяких із цих країн.

Система охорони здоров'я в Японії є специфічною, децентралізованою й диверсифікованою. Управління у сфері охорони здоров'я здійснюється на чотирьох рівнях: урядовому, префектурному, центрів здоров'я та місцевих міських і сільських органів влади [3]. Окремі великі міста вповноважені ліцензувати клініки й аптеки. У структурі органів місцевого самоврядування є відділи охорони здоров'я, відповідальні за керівництво такими місцевими програмами [4, с. 108].

Варто зауважити, що система охорони здоров'я в цій країні є однією з найбільш розвинених у світі. Японія орієнтується на профілактику, реабілітацію, і це дає їй можливість істотно зменшити витрати на систему охорони здоров'я, тим самим забезпечивши підвищення її якості. В Японії існує система медичного страхування, якою охоплено практично все населення країни. Дрібних власників та членів їх сімей, інвалідів та інших непрацюючих осіб страхує Національна система страхування здоров'я. Існує також друга система – це страхування осіб найманої праці. Також в Японії існує і система додаткового приватного страхування, але вона особливої популярності серед населення немає. Жодних обмежень щодо вибору лікаря й лікарні страхування не передбачається. У країні налічується близько 140 тис. лікувальних закладів, у т. ч. 80 тис. поліклінік (деякі з невеликими стаціонарними відділеннями), 10 тис. лікарень, 850 медичних центрів, керованих урядами префектур, 50 стоматологічних клінік. Інформація про кількість медичних установ в Японії варіюється за даними різних джерел. Це пояснюється тим, що в офіційній статистиці кабінети приватних лікарів також іменуються поліклініками, а саме вони й становлять переважну кількість лікувальних установ [1, с. 124].

Переважає більшість медичних закладів Японії є у приватній власності. Проте тарифи на оплату послуг, які надаються встановлює влада, при цьому немає різниці чи пацієнт лікується в приватному медичному закладі чи в державному. Є проблема з госпіталізації хворих, які потребують екстреної допомоги або перебувають у серйозному стані, адже потік пацієнтів є досить великим. Щодо компенсації клінікам за надані медичні послуги, то вона проводиться за принципом: «гонорар за кожну надану послугу». Існує тенденція максимально переводити пацієнтів на амбулаторне долікування. Існують різні програми компенсації медичним закладам за надані послуги, при цьому цінової конкуренції у країні не існує. Лікарні намагаються залучити чим побільше пацієнтів, для цього вони закуповують найсучасніше обладнання, що створює черги пацієнтів у лікарню.

Заробітна платня персоналу, оплата лікарняних послуг, ціни на ліки, медичні процедури й обладнання визначаються Центральною радою із соціального та медичного обслуговування при Міністерстві

охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення. Вона встановила ціни на настільки низькому рівні, що вартість японської охорони здоров'я зростає повільніше, ніж споживчі ціни загалом. При цьому якщо попит на медичні послуги в країні підвищується, уряд скорочує витрати шляхом урізання компенсацій. Суворий контроль за цінами й зарплатами в системі охорони здоров'я Японії певною мірою скорочує приплив лікарів і призначення послуг, для яких потрібне дороге обладнання. Однак разом із тим це добрий засіб для того, щоб захистити медицину від осіб, які перетворюють її на бізнес і зберегти професійну чистоту медичних кадрів [1, с. 124].

У Японії лікарі, які працюють у лікарнях, є службовцями, які отримують зарплату. Частина медиків залучені в приватному секторі, але розмір їхніх гонорарів встановлює держава. Як правило, він визначається на основі гонорару за конкретні послуги [1, с. 124].

Зауважимо, що система фіксованих гонорарів праці медиків стимулює їх для прийому максимальної кількості пацієнтів, а отже, результатом стає «конвеєрний» характер надання медичної допомоги.

Сьогодні витрати на охорону здоров'я в Японії становлять 8,1% ВВП. На цьому тлі показники медичного обслуговування набагато кращі, ніж у США, які витрачають на ці цілі майже в 2 рази більше. Країна домоглася такого успіху шляхом заборони на прибуток страхових компаній, а також уведенням обмежень на оплату лікарів, які допускають серйозні помилки в обслуговуванні пацієнтів. Це якраз те, чого так бракує українській охороні здоров'я, де медичне страхування – відверта годівниця для спритних ділків, що окупували цю дуже вигідну нішу [5].

Сполучені Штати Америки не мають гарантованої державою системи загального страхування здоров'я. Усе тримається на системі приватного страхування. Значну роль у забезпеченні частини населення медичною допомогою відіграє некомерційне страхування, яке є державною програмою підтримки для окремих верств населення. Федеральний уряд гарантує медичне страхування лише для літніх і найбідніших людей. Пенсіонери користуються коштами з фонду Medicare («Медична опіка»), а бідні – з фонду Medicaid («Медична допомога»). Усі інші американці повинні покладатися на надзвичайно складну систему приватних страховок, які оплачують або роботодавці, або самі зацікавлені, якщо вони ні від кого не залежать і працюють лише на себе [6].

Лікарі та лікарні є також приватними, і вони є частиною цього бізнесу. Якщо вони не отримують платежів через страхування, вони вимагають готівку, а якщо оплата не надходить, медичні послуги не надаються взагалі. Саме через це мільйони американців намагаються мати хоча б часткове страхування, яке хоча й не покриває коштів на перебування в лікарні, ліки, медичні процедури й операції, але все ж таки дає змогу отримати необхідний базовий набір медичних послуг.

Розглянувши організацію забезпечення охорони здоров'я в США, доречно зазначити, що основним недоліком цієї системи є велика вартість медичної допомоги. Витрати на душу населення в Сполучених Штатах становлять 7 290 USD на рік, що більше ніж у два рази перевищує середній показник серед індустріально розвинених держав. Проте високий рівень організаційно-правового забезпечення захисту прав пацієнтів, який виявляється в тому, що значного рівня розвитку набули надання адвокатських послуг у сфері медичного права та широка розповсюдженість інституцій, зайнятих захистом прав споживачів, особливе ставлення до літніх осіб, інвалідів та деяких інших категорій соціально незахищених верств населення, які не можуть самостійно забезпечити собі фінансування медичної допомоги, є безумовними перевагами в організації забезпечення охорони здоров'я в США [7].

Досвід США свідчить, що запроваджувати приватне страхування в медичній сфері як основне джерело фінансування недоцільно, оскільки можливі серйозні фінансові диспропорції в охороні здоров'я. Сьогодні в США обговорюються питання про реформування охорони здоров'я, тому що існуюча децентралізована система приватного медичного страхування за практично відсутнього контролю та регулювання з боку держави себе не виправдала. Витрати на охорону здоров'я зростають, але адекватного їм поліпшення якості медичної допомоги немає, тобто ефективність охорони здоров'я недостатня. Одна з головних тенденцій перетворень у системі медичної допомоги США виявляється у збільшенні регулюючої ролі держави.

На міжнародному рівні інтересів лікарів представляють Всесвітня Медична Асоціація і Всесвітня Психіатрична Асоціація, а також численні спеціалізовані міжнародні організації. У більшості країн, у тому числі й в Україні, також функціонують професійні асоціації й інші громадські організації, що захищають інтереси медичних працівників або пацієнтів.

У Бразилії існують медичні ради на федеральному і місцевому рівнях, де розглядаються питання етики, є і Медична асоціація, яка займається науковими аспектами медицини. Існують також медичні синдикати, які проводять переговори з владою від імені лікарів. Однак така кількість служб, що займаються

аналогічними проблемами, сприяє появі різних поглядів між федеральними органами й окремими штатами [8, с. 78].

В Австралії пацієнт, який незадоволений наданою медичною послугою, може звернутися зі скаргою до Медичних управлінь штатів, поліції, судів чи спеціальних комісій з розгляду скарг хворих. У лікарнях за роботу зі скаргами відповідають старші медсестри, менеджери, соціальні працівники. У деяких великих лікарнях є навіть посада співробітника, що представляє інтереси хворих. Усі лікарі Австралії є членами так званих страхових захисних медичних організацій (medical defense unions), що захищають лікарів, представляють їхні інтереси та сплачують суму, яку суд присудив на користь пацієнта. Захисні медичні організації забезпечують своїх членів усіма видами юридичної допомоги, а в разі скарг хворих радять своїм членам, чи варто взагалі доводити справу до суду, чи краще узгодити питання позасудовим урегулюванням [9, с. 123].

Для захисту прав пацієнтів у Великобританії видаються спеціальні журнали, де публікуються рейтинги лікарів з вказівкою їхніх прізвищ та інформацією про лікарські помилки кожного. А в США існує анонімний банк даних на лікарів, куди може звернутися будь-який пацієнт із заявою про допущену лікарську помилку тощо. Такі дані збираються, аналізуються, і міністерство має право направити експерта, щоб оцінити роботу лікаря та зробити висновки. До цього банку даних може звернутися і роботодавець, перш ніж прийняти лікаря на роботу [10, с. 79].

Крім того, інститут медицини Національної академії наук США створив Національний круглий стіл з питань якості медичної допомоги, а саме: методи її вимірювання, оцінка, шляхи покращення. До його складу входять 20 представників приватного і громадського секторів охорони здоров'я, практичної медицини, спеціалістів академії, бізнесу, адвокатури з питань захисту прав споживачів, засобів медичної інформації, а також керівники федеральних програм охорони здоров'я [11, с. 1000].

Відзначимо, що сьогодні у світі склалася різна практика правового регулювання відповідальності у медичній сфері. Деякі країни віддають перевагу методам цивільно-правового врегулювання спорів, що виникають внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю пацієнтів під час виконання працівниками закладів охорони здоров'я своїх професійних обов'язків. При цьому в особливих випадках все ж не виключається застосування заходів кримінально-правового характеру.

Вбачається, що двома основними завданнями цивільно-правового врегулювання так званих «медичних спорів» є відшкодування завданої пацієнту шкоди та здійснення контролю за якістю медичної допомоги [12]. На думку Х. Баркус, цивільна відповідальність є більш зручним засобом врегулювання правовідносин при недбалості медичних працівників, який забезпечує пацієнту можливість компенсувати заподіяну шкоду здоров'ю та фінансові збитки, понесені у зв'язку з лікуванням. Крім того, наявні в США механізми притягнення винних осіб до відповідальності нівелюють необхідність позбавлення волі. При застосуванні до лікарів цивільно-правової відповідальності та санкцій головна увага приділяється питанню профілактики завдання шкоди пацієнтам особами, які надають медичну допомогу, а не позбавленню їх волі за ненавмисну шкоду [13].

Однак деякі автори вказують на недосконалість системи, за якої лікарі притягуються виключно до цивільно-правової відповідальності за заподіяну шкоду здоров'ю пацієнта. Так, К. Мешівіц звертає увагу на непропорційно малу кількість осіб, які звертаються за правовою допомогою у вказаних випадках. Тобто цивільних позовів значно менше, ніж об'єктивно постраждалих осіб від лікувальної діяльності. Дехто стверджує, що навіть успішний позивач не одержує повної компенсації фінансових витрат, понесених під час судового розгляду [12].

Так, «у Канаді для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності використовують здебільшого ст. 219 КК Канади, згідно з якою людина є винною в злочинній недбалості, якщо вона вчиняє дії, або не вчиняє дій, які зобов'язана вчинити за законом, що виявляються у безвідповідальній або безрозсудній зневазі (wanton or reckless disregard) до життя чи здоров'я інших осіб» [14].

Протилежна практика склалася в такій країні, як Японія. «На відміну від інших країн, досвід яких ми розглядаємо у дослідженні, Японія відрізняється порівняно низьким рівнем застосування положень цивільного права при відшкодуванні шкоди, завданої під час здійснення медичної діяльності. Водночас факти завдання пацієнтам шкоди під час надання медичної допомоги, яких можна було б уникнути, значно поширені в Японії, як і в інших країнах» [15].

Таким чином, підсумовуючи, хотілося б зазначити, що в більшості сучасних цивілізованих країнах існує система медичного страхування, яка забезпечує фінансування медичної галузі. У контексті захисту прав медичних працівників власне належне фінансування забезпечує реалізацію ними свого права на професійну

діяльність. Є різні наукові бачення щодо відповідальності лікаря за допущену помилку, зокрема чи необхідно його притягувати до кримінальної відповідальності, чи достатньо до цивільно-правової. У різних країнах практика різна. Загалом, у розвинутих країнах медичні системи на достатньо високому рівні, що забезпечує захист прав та законних інтересів медиків, проте в кожній медичній системі існують і недоліки, які держави намагаються усувати, забезпечуючи гідний статус для медичних працівників та пацієнтів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гомон Д.О., Денисова А.В. Зарубіжний досвід організації забезпечення охорони здоров'я. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 4. Том. 1. С. 123–126.
2. Тривалість життя японців досягла чергового історичного рекорду. URL : https://espresso.tv/news/2018/07/21/tryvalist_zhyttya_yaponciv_syagnula_chergovogo_istorychnogo_rekordu.
3. Матвієнко Ю. Система охорони здоров'я в Японії. *Медицина світу*. 2013. № 11. URL: <http://msvitu.com/archive/2013/november/article-10.php>.
4. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генеза і перспективи розвитку: кол. моногр.; упоряд. проф. Я. Радиш, передм. Т. Бахтеєвої; за заг. ред. проф. М. Білінської, проф. Я. Радиша. Київ : НАДУ, 2013. 424 с.
5. Матвієнко Ю. Система охорони здоров'я в Японії. URL : <http://msvitu.com/archive/2013/november/article-10.php?print=1>.
6. Зеленевиц В.О. Зарубіжний досвід фінансування охорони здоров'я. URL : <http://intkonf.org/zelenevich-vo-ktn-kuzmin-aizarubizhniy-dosvid-finansuvannya-ohoroni-zdorovya/>.
7. Стеценко В.Ю. Організаційно-правове забезпечення медичного страхування у США. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMA GE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/pp_2013_4_6.pdf.
8. Преданная медицина. Причастность врачей к нарушениям прав человека: Отчет рабочей группы Британ. мед. ассоциации. Киев : Сфера, 1997. С. 269
9. Ангелуца П. Австралия надзвичайна (Extraordinary Australia). Москва : Су Джок Академія, 2001. 336 с.
10. Авраменко Н.В. Вітчизняний та зарубіжний досвід державного управління в сфері контролю за якістю медичної допомоги. *Економіка та держава*. 2010. № 12. С. 78–80.
11. The National Roundtable on Health Care Quality. The urgent need to improve health care qualite. *JAMA*. 1998. Vol. 280, № 11. P. 1000-1005.
12. E. Monico, R. Kulkarni, A. Calise, J. Calabro. The Criminal Prosecution of Medical Negligence. *The Internet Journal of Law, Healthcare and Ethics*. Volume 5 Number 1. URL : <http://ispub.com/IJLHE/5/1/5237>.
13. When Does Medical Negligence Become Criminal? URL : www.latlaw.com/index.php/firm-news-articles/articles-2010/88-when-does-medical-negligence-become-criminal.
14. Criminal Code of Canada. URL : <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-120.html#h-75>.
15. Robert B Leflar. “Unnatural Deaths”, Criminal Sanctions, and Medical Quality Improvement in Japan. *Yale Journal of Health Policy, Law, and Ethics*. USA : New Haven. 2009. № 3. P. 10.

О. В. Скочиляс-Павлів, Х. В. Щур. Медицинский работник и его правовой статус в законодательстве зарубежных стран. – Статья.

Аннотация. В данной статье рассматриваются права медицинских работников, как непосредственно установленные законодательством иностранных государств, так и права, которые корреспондируют обязанностям, исследуются права через анализ обязанностей пациентов, лечебных учреждений, государства по отношению к медицинскому работнику, а также и через анализ соответствующих запретов. Рассматриваются и отдельные аспекты защиты прав медицинских работников по оплате их труда и по социальным гарантиям. Важное значение в контексте данной работы имеет исследование вопросов юридической ответственности медицинского работника за некачественно оказанные им услуги. Рассматривается правовой статус медицинского работника в законодательстве Японии, Соединенных Штатов Америки и ряда других государств.

Ключевые слова: медицинский работник, медицинское учреждение, врач, правовой статус, зарубежные страны.

O. Skochilas-Pavliy, H. Shchur. Medical worker and his legal status in the legislation of foreign countries. – Article.

Summary. This article examines the rights of medical workers, both directly established by the legislation of foreign states, and the rights that correspond to duties, examines the rights through the analysis of the duties of patients, medical institutions, the state in relation to a medical worker, as well as through the analysis of the corresponding prohibitions. Certain aspects of protecting the rights of medical workers in terms of remuneration and social guarantees are also considered. Of great importance in the context of this work is the study of the issues of legal responsibility of a medical worker for poorly rendered services. The legal status of a medical worker in the legislation of Japan, the United States of America and a number of other states is considered.

Key words: medical worker, medical institution, doctor, legal status, foreign countries.

Л. І. Чулінда

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Київ, Україна*

А. В. Красницька

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правничої лінгвістики
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НОРМ ПРАВА ЧЕРЕЗ ЛІНГВІСТИЧНІ ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ

***Анотація.** У статті досліджуються особливості лінгвістичних форм вираження норм права із залученням положень юридичної герменевтики, її основними категоріями є розуміння, тлумачення, юридичний текст і контекст.*

***Ключові слова:** герменевтика, текст нормативно-правового акта, методологія, тлумачення норм права, лінгвістичні форми вираження.*

У сучасних працях із права та філософії права герменевтичному напрямку приділяється значна увага, коли йдеться про обґрунтування, оцінку та дослідження правових явищ, що свідчить про актуальність юридичної герменевтики, яка в широкому розумінні являє собою науку про тлумачення і застосування норм права. Наукові дослідження постійно поповнюються новими теоретичними ідеями, що вирізняються високим рівнем осмислення й співвідношення з усталеними підходами загальної теорії права.

Юридична герменевтика досліджує процес інтерпретації змісту правової реальності у всій її багатоманітності. Як зазначає П. Рабінович, загальна теорія розуміння (герменевтика) має «виходи» мало не на всі етапи та зони правового регулювання остільки, оскільки вони з необхідності опосередковуються свідомістю, осмислюються. А це – вагома підстава для застосування цієї науки в загальнотеоретичному правознавстві [1, с. 70].

Основними категоріями юридичної герменевтики є розуміння, тлумачення, юридичний текст і контекст [2]. Усе, що відбувається у світі, потребує тлумачення; людські стосунки в певному розумінні подібні до тексту – їх можна читати [3, с. 4]. Предметом аналізу є тексти нормативно-правових актів, актів судових органів, договорів, односторонніх правочинів, статутів, регламентів, положень, інших внутрішніх документів організацій тощо [4].

Інтерпретація, пов'язана із з'ясуванням сутності та природи об'єктів пізнання, значення знакової природи мови, смислу її понять, методів тощо, завжди посідала важливе місце в методологічних процесах розвитку знання. Новою рисою для сучасного етапу розвитку теорії тлумачення є вихід герменевтики за межі традиційної проблематики, оскільки вона претендує на пріоритет у комплексному вивченні смислоутворення й осмислення, а також на те, щоб бути універсальним методом, зокрема стосовно юридичних наук.

На важливість дослідження герменевтики звертав увагу Г.Ф. Шершеневич ще на початку ХХ століття: «<...> юристи здавна намагалися виробити техніку тлумачення під ім'ям юридичної герменевтики. Цей вид мистецтва внаслідок свого схоластичного відтінку, засвоєного від середніх віків, загубив у ХІХ ст. свій престиж, що не свідчить проти його можливостей та доцільності» [5, с. 724].

Грунтовний аналіз герменевтичної традиції розпочинається з кінця ХХ століття, хоча в науковій літературі цього періоду більше уваги приділяється критичному підходу, ніж можливостям і досягненням герменевтики. У 90-х роках найбільший розмах отримало залучення герменевтики до смислового аналізу текстів. За допомогою герменевтики вирішуються основні завдання тлумачення текстів нормативно-правових актів через лінгвістичні форми вираження: з'ясування і роз'яснення змісту норм права.

Підкреслюючи важливість дослідження лінгвістичних форм вираження норм права з герменевтичних позицій, зазначимо, що різноманітні інтерпретаційні проблеми правового регулювання вимагають використання наукових здобутків загальної теорії розуміння (інтерпретації) – герменевтики. Основним завданням герменевтики є аналіз особливостей лінгвістичних форм вираження, що пов'язані з розумінням. Коли йдеться про з'ясування значення норми права, юридична герменевтика є мистецтвом тлумачення різних значень мовних одиниць, які містяться в текстах нормативно-правових актів.

Оскільки в тлумаченні правових норм поєднуються юридичні знання, досвід, правова культура і юридичне мистецтво, С.С. Алексєєв визначає юридичну герменевтику як науку і мистецтво тлумачення юридичних термінів і понять, тобто як своєрідну вершину юридичної майстерності, кульмінаційний пункт юридичної діяльності [6, с. 130]. На сучасному етапі вчені приділяють значну увагу можливостям герменевтики, застосуванню герменевтичного методу в юридичному пізнанні [7].

Розуміння текстів нормативно-правових актів є одним із найскладніших питань методології юридичного пізнання. Герменевтична теорія обґрунтовує відповідні правила та прийоми, правильне застосування яких сприяє ефективності й однозначності юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів. Враховуючи діалектичний принцип всебічного охоплення предмета, в дослідженні лінгвістичних форм вираження текстів нормативно-правових актів обійтися без герменевтичних досліджень неможливо.

У традиційній герменевтиці ще з кінця XIX століття виокремлюються основні види інтерпретації, які привертають увагу у зв'язку з можливістю використання в процесі тлумачення текстів нормативно-правових актів [8]. Проаналізуємо їхні загальні риси.

Граматична (мовна) інтерпретація орієнтована на лінгвістичні форми вираження правових норм. Вона ґрунтується на вивченні мовних особливостей, зокрема, аналізуються слова, їх значення, а також словосполучення, граматичні форми, що входять до традиційних правил юридико-лінгвістичного тлумачення. Важливим є виявлення логічного наголосу, акценту в реченні, що можна виявити, досліджуючи порядок слів правової норми, що використовується як один із важливих прийомів юридико-лінгвістичного способу тлумачення в сучасній теорії тлумачення.

У стилістичній інтерпретації для юридичної герменевтики суттєвим є те, що інтерпретатор враховує належність тексту до певного стилю, зокрема законодавчого підстилю офіційно-ділового стилю; аналізується мета певного нормативно-правового акта, яка вказується у преамбулі, заголовках або може перебувати поза текстом конкретного нормативно-правового акта.

На стилістичному рівні інтерпретація передбачає врахування особливостей будови текстів офіційно-ділового стилю, аналіз термінологічно-мовного оформлення норм права з погляду досягнення мети, оскільки в мовному оформленні норм права проявляється прагматична функція мови, яка полягає в тому, щоб викликати в адресата певні реакції, схилити до певної поведінки, адже мета законодавця полягає в досягненні певної правомірної поведінки. Для цього уявні дії подаються адресату в такому вигляді, щоб спрямувати його на необхідність безумовного дотримання певного типу поведінки.

З урахуванням конкретних обставин у процесі створення і прийняття тексту нормативно-правового акта пов'язана історична інтерпретація. Для повного розкриття значення тексту необхідним є з'ясування намірів правотворця в певний історичний період. Чим детальніше вивчаються час створення нормативно-правового акта, історичні факти й обставини, слова і словосполучення того періоду, тим краще можна зрозуміти задум, волю законодавця, що є також важливим для герменевтичних досліджень.

Аналіз видів інтерпретації доводить їх відповідність сучасним способам тлумачення, вони надають герменевтичне обґрунтування більшості сучасних правил юридико-лінгвістичного тлумачення. Таким чином, процеси розуміння, які досліджуються в традиційній герменевтиці, ґрунтуються на результатах аналізу лінгвістичних формах вираження норм права. Врахування юридико-лінгвістичних особливостей у правотворчості та правозастосуванні сприяє ефективності правового регулювання.

Варто приділити увагу герменевтичним положенням, які мають значення для тлумачення лінгвістичних форм вираження норм права.

1. За словами П. Рікьора, норма права, яка вже опублікована, відривається від свого творця, починає «жити своїм життям», незалежно від законодавця [3, с. 44–45], а Г.-Г. Гадамер стверджує, що текст є самостійним щодо свого автора: «Прагнучи зрозуміти текст, ми будемо перспективу, у межах якої автор прийшов би до своєї думки <...> значення тексту перевищує авторське розуміння» [9, с. 317]. Необхідно з'ясувати волю законодавця відповідно до нових суспільних відносин. У теорії та практиці такий підхід пояснюється залежністю від стану законодавства. Наявність застарілого законодавства

потребує динамічного підходу до тлумачення, оскільки застосування правових норм має враховувати нові зміни в суспільних відносинах.

2. Тлумачення має не лише об'єктивний, а й суб'єктивний характер. Правова герменевтика має можливість виявлення смислу норми права, беручи до уваги об'єктивні (значення слів) і суб'єктивні (наміри автора) чинники, з'ясування та роз'яснення змісту тексту нормативно-правового акта.

Згідно з герменевтичною теорією, суб'єктивний характер тлумачення пояснюється тим, що воно здійснюється певним суб'єктом, який є носієм різних особистих якостей: розумових здібностей, індивідуальної правосвідомості та моральної свідомості, індивідуального досвіду, особистих інтересів. Ці властивості суб'єкта, безумовно, впливають як на процес, так і на результат тлумачення. Людина завжди додає до досліджуваного предмета свої особисті, додаткові акценти. У результаті предмет пізнання зазнає впливу не лише інтелекту, а й почуттів, інтуїції тощо того, хто прагне розуміння. Доречно згадати такі поняття, як інтуїція слідчого, внутрішнє переконання судді та інші феномени правової свідомості.

А. Головін акцентує на тому, що інтерпретаційна діяльність не може обмежуватися дослідженням виключно наданого тексту, а має здійснюватися із застосуванням методів як лінгвістики, так і філософії. Тобто інтерпретації підлягає не лише текст, а й його автор, і конкретна історична ситуація [10, с. 44]. Певна суб'єктивність тлумачення пояснюється творчим характером і є неминучою, оскільки в процесі тлумачення з'являються нові знання щодо змісту норми права.

Дійсно, тлумачення, як правило, здійснюється стосовно конкретних фактів, які мають певні лінгвістичні форми вираження і вимагають правового вирішення. Якби тлумачення не давало нових знань, то воно було б непотрібним ані практично, ані теоретично. Звичайно, у цьому випадку новизна знань є порівняною. Вони не мають містити нічого нового, чого б не було в лінгвістичних формах вираження норми права. Новизна знань полягає в тому, що у процесі інтерпретації досягаються більш конкретні та детальні знання про зміст загальної й абстрактної норми права.

3. Однією з центральних і класичних проблем герменевтики є «герменевтичне коло». Науковці приділяють увагу дослідженню змісту цього феномена в герменевтиці Шлейєрмахера і Гадамера [7]. Суть полягає в тому, що зміст тексту нормативно-правового акта пізнається через лінгвістичні форми вираження його окремих частин, статей, глав, речень, слів і словосполучень, а з іншого боку, істинний смисл кожної з цих частин може бути зрозумілим лише з огляду на знання смислу всього тексту. Наприклад, значення слова повністю визначається лише в контексті речення як найменшої одиниці мовлення, яка виражає завершене міркування. Своєю чергою окремі фрази або частини тексту можна зрозуміти, лише співвідносячи їх з іншими реченнями або з більшими частинами, які утворюють нове ціле щодо попередніх частин, оскільки лише в межах цього цілого вони отримують своє функціональне і структурне значення. Отже, для розуміння цілого необхідно з'ясувати значення його окремих частин, а для розуміння окремих частин вже потрібно мати уявлення про зміст цілого.

Дійсно, розрізнені факти, окремі частини правових приписів будуть зрозумілими лише тоді, коли вони сприймаються частинами певної системи. Принцип взаємодії частин і цілого враховується в процесі застосування системного методу дослідження. Таким чином, у положеннях герменевтики виявляється діалектична за своїм характером функція взаємодії частин і цілого в процесі розуміння, яка знайшла своє втілення в понятті «герменевтичне коло», що входить до правил юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів.

4. Герменевтичні дослідження привертають увагу ще до одного аспекту. Відповідно до герменевтики Гадамера, «тлумачення – це діалектика запитання і відповіді», «текст сприймається як ряд відповідей на запитання, узгодженість запитань і відповідей на них і є розуміння». За Гадамером, «запитання передують відповіді, задає можливості її сенсу. Запитання має першість щодо відповіді», «Недостатньо лише ставити питання. Проблеми – це продукт розуму, що ізолюється від герменевтичного досвіду. У проблемах немає справжнього передбачення сенсу, відсутня вибіркова спрямованість на нього. Логіка проблем герменевтично набагато бідніша за логіку запитань і відповідей» [9]. Можна дійти висновку, що шлях від запитань до відповідей є найважливішим для однозначного і правильного тлумачення. Гадамер переконливо доводить, що запитання є кульмінаційним моментом розуміння. З цього випливає, що згідно з герменевтичною теорією для правильної інтерпретації потрібні правильно сформульовані запитання.

У зв'язку з цим згадаємо, що одна з вимог діалектики полягає в тому, що інтерпретація текстів нормативно-правових актів завжди залежить від потреб практики. Мета безпосередньо визначається практичними потребами вирішення конкретної справи та її особливостями. Варто звернути увагу на те, що підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України

та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України. Іншими словами, якщо, наприклад, у конституційній скарзі не зазначається обґрунтування тверджень щодо неконституційності положень певного нормативно-правового акта, не вказуються конкретні положення статті закону, які належить перевірити на відповідність Конституції України, не конкретизується, яке саме з гарантованих Конституцією України прав людини зазнало порушення внаслідок застосування певного закону, то це є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що герменевтика досліджує норми права через лінгвістичні форми вираження, тому її можна застосовувати як основу для вирішення інтерпретаційних проблем правового регулювання, оскільки значення норм, принципів і цінностей правосвідомості та правовідносин не є однозначним і загально визнаним. Герменевтична теорія доповнює шляхи досягнення однозначного й правильного розуміння норм права. Використання герменевтичних положень у процесі тлумачення текстів нормативно-правових актів відповідає вимогам верховенства права, сприяє ефективному і правильному розумінню, вирішенню важливих питань реалізації норм права у всіх сферах суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 61–70.
2. Мережко А.А. Юридическая герменевтика и методология права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 159–162.
3. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. Москва, 2008. 695 с.
4. Красницька А.В. Юридико-технічні помилки в Кримінальному кодексі України. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*. Матеріали XVI Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 25 листоп. 2020 р. Київ : НАВС. 2020. С. 60–64.
5. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Москва, 1912. Вып. 4. 814 с.
6. Алексеев С.С. Право: азбука, теория, философия. Опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
7. Шигаль Д.А. Герменевтичний аналіз джерел порівняльного історико-правового дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 4. С. 35–47.
8. Чулінда Л.І. Методологія дослідження особливостей юридико-лінгвістичного тлумачення текстів нормативно-правових актів. *Методологія в праві* : монографія / За заг ред. І. Безклубого. Київ : Грамота. 2017. С. 291–301.
9. Гадамер Г.-Г. Истина і метод: Основи філософської герменевтики. Київ : Юніверс. 2015. 564 с.
10. Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 4. С. 43–54.

Л. И. Чулинда, А. В. Красницкая. Герменевтическое исследование норм права через лингвистические формы выражения. – Статья.

Аннотация. В статье исследуются особенности лингвистических форм выражения норм права с привлечением положений юридической герменевтики, ее основными категориями являются понимание, толкование, юридический текст и контекст.

Ключевые слова: герменевтика, методология, толкование норм права, лингвистические формы выражения.

L. Chulinda, A. Krasnitskaya. Hermeneutic study of legal norms through linguistic forms of expression. – Article. Summary. The article examines the features of linguistic forms of expressing the norms of law with the involvement of the provisions of legal hermeneutics, its main categories are understanding, interpretation, legal text and context.

Key words: hermeneutics, methodology, interpretation of legal norms, linguistic forms of expression.

Розділ 2

Економіка, менеджмент, міжнародні економічні відносини

Д. С. Давидов
кандидат економічних наук, доцент,
директор
Каразінський центр підприємництва
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

В. А. Варващенко
студент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

КОНЦЕПЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. У статті аналізуються підходи до визначення поняття «стратегія». Розглянуто історію розвитку стратегічного менеджменту, основні етапи розвитку. Авторами визначено роль стратегічного менеджменту в управлінні підприємством.

Ключові слова: стратегія, стратегічний менеджмент, управління, планування, ранжування.

Слово «стратегія» походить від грецького «стратегос», що означає «мистецтво генерала». У це поняття входить визначення загального плану компанії чи битви, визначення напрямку головного удару, розподіл основних сил по фронту, розробка можливих варіантів ходу битви. Лейтенант клопочеться про інше: як найкраще виконати наказ і забезпечити вирішення поставлених вищим керівництвом завдань та яка взаємодія його своїх підлеглих для цього необхідна. Тому можна стверджувати, що поняття «стратегія» бере початок з теорії військової справи [1].

З погляду наукового аспекту проблеми єдності в розумінні сутності стратегії вченими не досягнуто.

Науковці виділяють такі стратегії:

- 1) загальні (стратегії зростання, підтримки, реструктуризації, ліквідування);
- 2) загально конкурентні (лідирування у зниженні витрат (цін), диференціації, фокусування);
- 3) продуктово-товарні стратегії, виробничі, маркетингові, організаційні, ресурсні, функціональні.

Глобалізація економічних процесів, зростання конкуренції між виробниками, збільшення впливу високотехнічних компаній обумовили широке застосування стратегічного мислення як єдиного правильного підходу до управління підприємством в умовах ринку [2, с. 6].

Стратегічне управління передбачає визначення місії, цілей і стратегій, розробку та забезпечення виконання системи планів як інструментів реалізації стратегічних орієнтирів для вдосконалення підприємства, його окремих підсистем, забезпечення його конкурентоспроможного існування в довгостроковій перспективі [3, с.116].

Управління фірмою як науковий напрям в економіці сформувалося на початку ХХ століття. Школа наукового менеджменту (Ф. Тейлор, Р. Гант, Х. Емерсон), а потім і класична (адміністративна) школа управління (А. Файоль, М. Вебер, Ч. Бернард), виділяли планування як одну з основних функцій управління підприємством.

При цьому планування було короткостроковим і носило форму бюджетування та контролю (budgeting and control). Воно було засновано на постулаті про стабільність зовнішнього ділового середовища і ресурсного потенціалу підприємства, що в цілому було характерно для економіки промислово розвинених країн першої чверті минулого століття.

Історично довгострокове планування на рівні підприємства в умовах ринкової економіки сформувалося в теоретичному і практичному плані в 50-х роках ХХ століття. На першому етапі воно виступало як власне довгострокове планування (long range planing), коли провідним було твердження про перенесення тенденцій розвитку підприємства на майбутнє. Особливо ефективні результати досягалися на стадії

економічного підйому, коли тенденції зростання прогнозувалися в майбутнє. Ресурсне забезпечення при цьому розглядалося або як використання вже накопиченого ресурсного потенціалу для отримання додаткового прибутку, або як акумулювання (накопичення) ресурсів для можливого «ривка» в майбутньому.

Однак до початку 60-х років ділова навколишнє середовище стала недостатньо стабільною, щоб трендові характеристики давали реалістичні результати. Зросла конкуренція, боротьба за споживачів зажадали перегляду концептуальних положень в області довгострокового планування підприємства.

На сьогодні можна вважати вже загальноновизнаним, що «батьками» стратегічного планування по праву вважаються Альфред Д. Чандлер, Кеннет Ендрюс і Ігор Ансофф. Альфред Д. Чандлер вперше в рамках історичного аналізу досліджував генезис фірми через співвідношення зовнішнього оточення, стратегії розвитку і організаційної структури управління. Кеннет Ендрюс сконцентрував свою увагу дослідника на вищому керівництві в процесі розробки та реалізації стратегії розвитку підприємства. Під його керівництвом склалася і кілька десятиліть плідно працює знаменита Гарвардська група. Ігор Ансофф у своїх роботах поставив і блискуче вирішив задачу реалізації та певної схематизації процедури стратегічного планування, особливо для процедур розробки стратегії зростання великих компаній. Крім того, книга І. Ансоффа «Корпоративна стратегія» [4] багатьма дослідниками визнається як перша монографія, цілком присвячена проблемам стратегічного планування.

У середині 70-х років після відомої світової економічної кризи динамізм і невизначеність ділового навколишнього середовища ще більше посилювалися. Методологія стратегічного планування у своїй класичній формі стала давати збої. Це призвело до того, що деякі економісти почали говорити про те, що час стратегічного планування пройшов, найбільш чітко ця точка зору представлена у роботі Р. Уотермена «Фактор відновлення. Як зберігають конкурентоздатність кращі компанії» [5]. Однак сама необхідність у визначенні довгострокових перспектив розвитку підприємства змусила вчених і практиків шукати нові підходи у даному напрямку. Вони отримали назву «стратегічне управління» (strategic management). Вперше концепція стратегічного менеджменту була викладена публічно І. Ансоффом в травні 1973 року на конференції, організованої Вищою школою управління при Університеті Вандербілта. У 1979 році вийшла відома книга І. Ансоффа «Стратегічне управління» [4], перекладена потім на російську мову. У ній велика увага приділяється не тільки процесам розробки, але і реалізації стратегії, при цьому безперервність і ітеративність даного процесу обов'язково корелюються з динамізмом ділового навколишнього середовища.

У кінці 80-х років зійшла зірка Генрі Мінцберга, лідера сучасних дослідників в області стратегічного планування і управління, президента Товариства Стратегічного Менеджменту. Особливо нашуміла його книга «Злети і падіння стратегічного планування», видана в 1994 році, в якій Р. Мінцберг зробив висновок про те, що стратегія не може бути спланована, оскільки планування відноситься до аналізу, а стратегія за своєю сутністю є синтезом [6].

До середини 1990-х років, коли почався економічний ріст в більшості промислово розвинених країн, з'явилися нові, свіжі ідеї, пов'язані зі стратегічним розвитком фірми. Найбільш відомими з них є теорії ключових компетенцій Р. Хамела і К. Н. Прохолода, ціннісних дисциплін М. Трейсі та Ф. Вірсема, екосистем Дж. Мура, змін правил гри Адама М. Бранденбурга і Баррі Дж. Нейлбаора [7; 8].

Школи стратегічного менеджменту відповідно до класифікації, запропонованої в роботі Р. Мінцберга, з деякою часткою умовності можуть бути об'єднані в дві групи:

- 1) розпорядчі;
- 2) описуючі.

Розглянемо основні особливості кожної із шкіл.

Розпорядчі:

1. Школа дизайну (Ендрюс, Чандлер). В загальних рисах дизайн-школа пропонує модель побудови стратегії як спроби досягнення збігу або відповідності внутрішніх і зовнішніх можливостей, тобто, згідно із цією школою, економічну стратегію слід розуміти як відповідність між характеристиками фірми і тими можливостями, що визначають її позицію у зовнішньому середовищі. Типовим прикладом інструменту, який використовується в рамках школи дизайну є SWOT-аналіз.

2. Школа планування (Ансофф, Лоранж). Ця школа розглядає стратегію як усвідомлений процес планування, формально відбивається у відповідних схемах, таблицях та підтримується відповідними методами, які розробляють спеціально навчені люди. Підхід школи ґрунтується на методиці використання «системи збалансованих показників» (ССВ або BSC).

3. Школа позиціонування (Портер). Базовим положенням цієї школи є те, що стратегії являють собою генеричні, специфічно загальні, ринкові позиції, які є одночасно і економічними і конкурентними.

Головне завдання керівництва – правильно позиціонувати положення компанії чи бізнесу, що автоматично призводить до появи «готової до вживання стратегії». Одна з основних моделей даної школи – це модель конкуренції Портера, типовий інструмент – матриця БКГ (Бостонська Консультативна група).

Описуючі:

1. Школа підприємництва (Шумпетер) – розглядає процес розробки та реалізації стратегії як бачення, яке звернено вперед (майбутнє); назад (минуле); у внутрішнє середовище організації; в зовнішнє середовище і т.д. Причому даний зір заснований на інтуїції, підприємницькій кмітливості і знаходить вираз у інтуїтивно зрозумілих керівнику цілях.

2. Когнітивна школа (Саймон) розглядає процес розробки та реалізації стратегії як процес мислення, що протікає у свідомості стратега, а значить, стратегії зароджуються як і перспективи їх основою є інформація, яка відповідним чином кодується і циркулює між членами колективу згідно з визначеними законами

3. Школа навчання (Ліндблом) – розглядає стратегічний процес як пристосування до не передбачувано мінливих умов зовнішнього середовища. Ідеї, які сприяють цьому, можуть виникнути у будь-якого індивіда, не залежно від його місця в організаційній ієрархії. Отже, завдання керівника полягає у створенні такої організаційної культури, яка сприяє селекції та просування ідей сприяють адаптації організації.

4. Школа влади (Кайерт, Марч) – стратегія розглядається як результат взаємодії людей, які переслідують свої суто корисливі інтереси. Із цією метою створюються формальні і не формальні альянси, групи прагнуть отримати контроль над великою кількістю ресурсів. Стратегія в даному випадку є рівнодіюча між інтересами і діями різних груп.

5. Школа зовнішнього середовища (Мескон) доводить до логічного абсурду ідеї школи позиціонування, розглядаючи стратегію як результат впливу на організацію зовнішніх сил. Відповідно до даної теорії організації існують у певних обмежених, відносно стабільних умовах – економічних нішах. Коли ніша перестає існувати, організації гинуть або трансформуються до невпізнання.

6. Школа конфігурації (Міллер) – значною мірою узагальнює напрацювання попередніх шкіл і розглядає організацію як об'єкти, існування яких періоди стабільності змінюються періодами великих змін. Це дозволяє сформулювати якийсь екоцикл організації, на різних етапах якого ефективні різні стратегії.

Сучасне значення цих шкіл розрізняється. Одні з них добре зарекомендували себе і утримують надійні позиції для аналізу діяльності компаній, що належать до «традиційних» галузей, інші демонструють ефективність своєї методології у різних країнах, інноваційних галузях бізнесу, треті більше підходять для проектування стратегічних змін в безприбуткових організаціях чи організаціях муніципального управління і т. д. Тому навряд чи було б продуктивно намагатися ранжувати школи і напрями стратегічного менеджменту за ступенем важливості або ефективності у відриві від реального контексту організаційних проблем, в якому вони виникли і що впливає на їх розвиток.

Ефективність системи стратегічного менеджменту визначається тим, що вона:

- 1) забезпечує комплексний, системний погляд на підприємство і його зовнішнє оточення;
- 2) полегшує прийняття стратегічних рішень на основі використання спеціальних понять, методів і підходів до збору та обробки інформації;
- 3) забезпечує координацію і комунікації, як по горизонталі, так і по вертикалі – допомагає впоратися зі змінами і провести зміни;
- 4) дає можливість передбачити тенденції розвитку бізнесу;
- 5) допомагає робити стратегічний вибір і реалізовувати стратегію.

Структура системи стратегічного менеджменту відрізняється від структури системи менеджменту тільки складом деяких компонентів і часовою орієнтацією цих компонентів. У системі стратегічного менеджменту значно підвищується роль цільової підсистеми. У стратегічному менеджменті підвищується роль методичного, інформаційного і правового забезпечення системи, оскільки ці проблеми необхідно прогнозувати і вирішувати на тривалу перспективу.

Таким чином, стратегічний менеджмент пройшов довгий шлях розвитку та став важливим інструментом підприємницької діяльності. Стратегічне управління організацією призначено забезпечити раціональний розподіл ресурсів між напрямками діяльності та їх ефективне використання для досягнення поставлених стратегічних цілей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шифрин М.Б. Стратегический менеджмент. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 320 с.
2. Кайлюк Є.М. Стратегічний менеджмент. Харків : ХНАМГ, 2010. 279 с.

3. Семенов А.Г. Фінансова стратегія в управлінні підприємствами: Монографія. Запоріжжя : КПУ, 2008. 188 с.
4. Ansoff H.I. (1981). Corporate Strategy. Penguin Books, Middlesex.
5. Уотермен Р. Фактор обновления: как сохраняют конкурентоспособность лучшие компании. Москва : Прогресс, 1988. 368 с.
6. Mintzberg H. (1994). The Rise and Fall of Strategic Planning. NY, *The Free Press*.
7. Treacy M., Wiersema F. (1995). The Discipline of Market Leaders. Reading Macs. *Addison Wesley*.
8. Хамел Г., Прахалад К. К. Конкурируя за будущее. Создание рынка завтрашнего дня. Москва : ЗАО «Олимп бизнес», 2002. 416 с.

Д. С. Давыдов, В. А. Варващенко. Концепция стратегического менеджмента в современных условиях. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются подходы к определению понятия «стратегия». Рассмотрена история развития стратегического менеджмента, основные этапы развития. Авторами определена роль стратегического менеджмента в управлении предприятием.

Ключевые слова: стратегия, стратегический менеджмент, управление, планирование, ранжирование.

D. Davydov, V. Varvashenko. The concept of strategic management in modern conditions. – Article.

Summary. The article analyzes the approaches to the definition of the concept of strategy. The history of the development of strategic management, the main stages of development are considered. The authors define the role of strategic management in enterprise management.

Key words: strategy, strategic management, management, planning, ranking.

УДК 174:005(034)

В. А. Євтушенко

кандидат економічних наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, Україна

О. С. Гарбузов

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Харків, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті аналізуються підходи до визначення поняття «корпоративна культура». Розглянуто різні види корпоративної культури. Визначено особливості впровадження корпоративної культури на підприємствах.

Ключові слова: корпоративна культура, підприємство, зовнішньоекономічна діяльність, стратегія, персонал.

Культура (від лат. culture – оброблення, виховання, розвиток, освіта) є специфічним способом організації та розвитку людської життєдіяльності, який відображено у продуктах матеріальної і духовної праці, у системі соціальних норм і засад, духовних цінностей, у сукупності відношень людей до природи, між собою і до самих себе [1].

Ю. Бугаєвська визначає корпоративну культуру як сферу менеджменту, пов'язану з розвитком інтеграційних процесів в управлінні, яка включає в якості основних компонентів цінності членів трудового колективу організації, переконання, норми поведінки і комунікаційної взаємодії працівників в процес трудової діяльності, елементи матеріального середовища і тим самим відображають індивідуальність даної організації [2].

О. Апостолук зазначає, що корпоративна культура – це невидиме і неформальне «усвідомлення» організації – образ думок, управлінська культура (ідеологія управління, стилі керівництва і вирішення

керівниками проблем, їх поведінка загалом), яка визначає політику організації по відношенню до працівників, партнерів і клієнтів; сукупність найбільш важливих ідей, поглядів, основних цінностей і стандартів, переконань, етичних норм, вірувань і очікувань, які приймають більшість працівників [3].

Корпоративна культура – це певний набір прийнятих в конкретній компанії правил та норм, які застосовуються до стейкхолдерів компанії.

Також дамо визначення корпоративній культурі суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності – це корпоративні норми, правила поведінки та традиції, які компанія, що здійснює зовнішньоекономічну діяльність, використовує під час своєї діяльності, як всередині компанії, так і по відношенню до зовнішнього оточення, включаючи, закордонній ринки, на яких вона присутня.

Також слід зазначити, що корпоративна культура суттєво відрізняється від корпоративної етики, адже етика визначає стандарти, за якими функціонує підприємство, що є прийнятним для компанії, а що ні. Корпоративна культура, перш за все, визначає якою є компанія, ким/чим вона себе вважає.

На сучасному етапі розвитку економіки та бізнесу корпоративну культуру прийнято розглядати як один із найбільш важливих та ефективних інструментів побудови стійкої компанії, найважливіший елемент залучення, утримання та мотивації персоналу.

Можна виділити 6 основних етапів побудови ефективної корпоративної культури:

1. Бачення. Успішна корпоративна культура починається з бачення або формулювання місії. Наявність мети дозволяє погоджувати з нею кожне рішення, прийняте працівниками. Тобто формування мети та бачення – це простий, але фундаментальний елемент культури.

2. Цінності. Цінності компанії є основою її культури. Незважаючи на те, що бачення чітко визначає мету компанії, цінності пропонують набір правил щодо поведінки та мислення, необхідних для досягнення цього бачення.

3. Практики. Звичайно, цінності мають невелике значення, якщо вони не закріплені в практиці компанії. Якщо організація сповідує, що «люди є нашим найбільшим надбанням», вона також повинна бути готовою інвестувати в людей всіма способами. Якими б не були цінності організації, вони повинні відображатися в принципах повсякденного життя фірми.

4. Люди. Жодна компанія не може будувати цілісну корпоративну культуру без людей, які або поділяють її основні цінності, або мають бажання та здатність прийняти ці цінності. Саме тому найбільші компанії у світі мають найсуворішу політику найму.

5. Історія. Кожна організація має свою унікальну історію. І вміння дослідити та правильно сформулювати її є ключовим елементом у створенні корпоративної культури.

Ідеологія управління проявляється в місії та цілях організації і впливає на:

- 1) взаємовідносини працівників із організацією;
- 2) основні принципи діяльності працівників та організації загалом;
- 3) відносини організації до ділових партнерів, конкурентів, споживачів;
- 4) позиціонування щодо суспільства;
- 5) загальні світоглядні позиції [4].

Існує багато видів корпоративних культур виділимо основні:

1. Адаптивна корпоративна культура – відрізняється від інших тим, що компанія функціонує в середовищі, яке швидко змінюється та вимагає від неї реагування та адекватної гнучкості. У такому випадку робиться акцент на корпоративних цінностях компанії, які дозволяють швидко зреагувати на зміни у зовнішньому оточенні компанії.

2. Культура, орієнтована на результат. Така культура спостерігається в середовищі, яке не відрізняється особливою плинністю, а клієнти компанії є відносно постійними. Головними цінностями компаній з таким типом корпоративної культури є готовність до інтенсивної праці та високий рівень конкурентоспроможності.

3. Кланова культура. Такий тип корпоративної культури спрямований всередину компанії. Особлива увага приділяється працівникам. Основними корпоративними цінностями компанії є задоволення потреб працівників, створення дружньої та сімейної атмосфери в трудовому колективі. Все це робиться для того, щоб працівники, у свою чергу, були максимально зацікавленими в швидкому пристосуванні до змін навколишнього середовища.

4. Бюрократична культура. Як і попередній тип корпоративної культури, вона спрямована всередину компанії та на стабільність зовнішнього середовища. У такому типі корпоративної культури найбільше цінують бережливість, економність, раціональне та упорядковане відношення до всього.

Цей тип культури не є досить популярним, адже в час, коли зовнішнє середовище досить швидко змінюється, бюрократичний тип вже не може адекватно реагувати на ці зміни, а отже, задовольняти всі вимоги, що виникають.

Загалом обрання галузевої специфіки в сучасному економічному просторі визначається стратегією розвитку підприємства з урахуванням впливу зовнішніх чинників економічного, соціального, політичного характеру тощо.

Галузева специфіка формування корпоративної культури не повинна знаходитися у прямій залежності від виду економічної діяльності, яким займається компанія. Для вірного розуміння та обґрунтування цієї позиції важливо дослідити та виокремити фактори, що визначають галузеву специфіку підприємства [5].

Виокремимо фактори, які визначають особливості діяльності підприємств, які є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

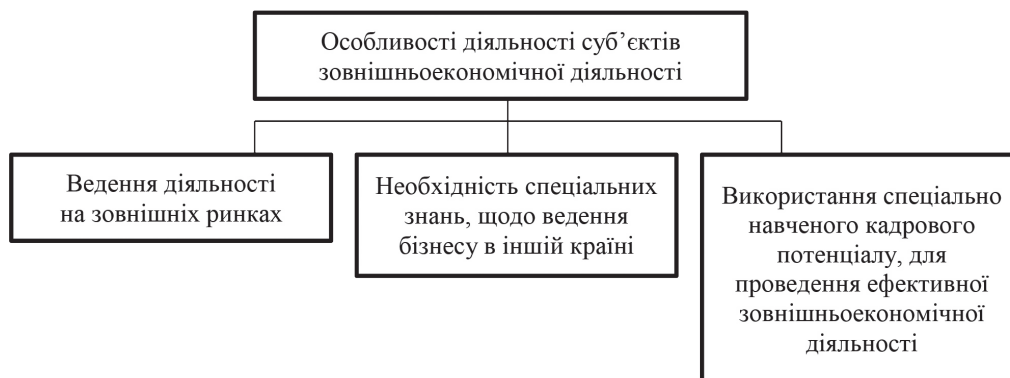

Рис. 1. Особливості діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (складено автором)

На рисунку 1 представлені тільки ті особливості, які впливають на формування корпоративної культури при здійсненні підприємством зовнішньоекономічної діяльності.

Виділяють такі джерела формування корпоративної культури [6]:

- 1) система особистих цінностей та індивідуально-своєрідних способів їх реалізації;
- 2) способи, форми та структура організації, що втілюють деякі цінності в тому числі й особисті цінності керівників підприємств;
- 3) уявлення про оптимальну та припустиму модель поведінки співробітника в колективі, що відображає систему внутрішньогрупових цінностей, що склалися.

Два основні завдання, які вирішує корпоративна культура:

- 1) встановлення стабільних успішних зв'язків компанії із зовнішнім середовищем;
- 2) встановлення міцних партнерських відносин всередині компанії, переважно із персоналом.

Можна сказати, що головною запорукою формування ефективної корпоративної культури суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності.

Таким чином, корпоративна культура суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності має певні особливості, але, разом з тим, має загальні риси звичайної корпоративної культури. До того ж, якщо компанія сформувала корпоративну культуру, яка успішно функціонує та виконує усі поставлені перед нею функції та завдання, вихід компанії на зовнішні ринки не буде означати принципову зміну вектору корпоративної культури підприємства.

Таким чином, визначимо перелік рекомендацій для формування ефективної корпоративної культури суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності:

- 1) запровадження служби, яка буде здійснювати внутрішній контроль за дотриманням усіх вимог внутрішнього та зовнішнього законодавства, нормативних актів, різних стандартів та нормативів, корпоративних кодексів тощо;

- 2) використання різноманітних міжнародних екологічних стандартів в діяльність компанії. Запровадження таких стандартів передбачає певну документальну процедуру, що дозволяє зробити їх зрозумілими та прозорими для працівників. Безумовною перевагою такого кроку є те, що на міжнародній арені такі стандарти є безумовною перевагою;

3) запровадження технологій корпоративної соціальної відповідальності. Корпоративна соціальна відповідальність є тенденцією ведення сучасного міжнародного бізнесу та відкриває нові горизонти для компаній. Які запровадили її у свою діяльність;

4) розвиток та підтримка персоналу. Персонал, безумовно, є однією з найбільш важливих факторів успішного функціонування бізнесу. Тому постійні інвестиції в розвиток персоналу, його підвищення кваліфікації та навчання є запорукою стабільного розвитку компанії;

5) залучення зовнішніх консультантів для розробки стратегії розвитку компанії;

6) проведення оцінки персоналу, його постійний моніторинг та сертифікація;

7) проведення аналізу, оцінки та вибору як внутрішніх, так і зовнішніх ринків збуту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлакова А. Розвиток корпоративної культури в Україні. *Персонал*. 2005. № 5. С. 86–89
2. Бугаєвська Ю.В. Поняття корпоративної культури: її суть і структура. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2011. № 36. С. 12–17.
3. Апостолук О. Корпоративна культура як інструмент ефективного менеджменту підприємства в підвищенні його конкурентоспроможності. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 2. С. 68–73.
4. Зеркаль А.В. Особливості формування корпоративної культури у галузі машинобудування. *Ефективна економіка*. 2012. № 3. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1029>.
5. Кузнецова С.А., Кузнецов А.А. Формування корпоративної культури в залежності від специфіки підприємства. *Проблеми економіки*. 2011. № 4. URL : http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2011-4_0-pages-91_94.pdf.
6. Чернишова Т.О., Немченко Т.А. Деякі аспекти корпоративної культури організації. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. Вип. 17.

В. А. Евтушенко, А. С. Гарбузов. Исследования и совершенствование развития корпоративной культуры субъектов внешнеэкономической деятельности. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются подходы к определению понятия «корпоративная культура». Рассмотрены различные виды корпоративной культуры. Определены особенности внедрения корпоративной культуры на предприятиях.

Ключевые слова: корпоративная культура, предприятие, внешнеэкономическая деятельность, стратегия, персонал.

V. Evtushenko, A. Garbuzov. Research and improvement of the development of corporate culture of subjects of foreign economic activity. – Article.

Summary. The article analyzes the approaches to the definition of the concept of corporate culture. Various types of corporate culture are considered. The features of the introduction of corporate culture at enterprises have been determined.

Key words: corporate culture, enterprise, foreign economic activity, strategy, personnel.

В. А. Євтушенко

кандидат економічних наук, професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

Д. А. Доренський
студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Анотація. У статті аналізуються різні визначення терміну «мотивація», розглянуто основні види мотивації, проаналізовані основні групи потреб та їхній зв'язок із мотивацією.

Ключові слова: мотивація, персонал, оплата праці, потреби, модель.

Мотивація – це вид управлінської діяльності, який забезпечує процес спонукання особи до дієвості, спрямованої на досягнення особистих цілей чи цілей організації [1].

Теоретичний аналіз різноманітних моделей мотивації показав як позитивні, так і негативні аспекти їх використання, і це природний процес, оскільки в «теорії і практиці керівництва немає ідеальної моделі стимулювання, яка відповідала б різноманітним потребам індивідів» [2].

Із наукової точки зору у цього явища не існує чіткого та остаточного визначення або пояснення. Достовірно відомо те, що мотивація дуже тісно пов'язана з емоціями, але відрізняється від них. Щодо цього існує безліч теорій, деякі з яких передбачають, що мотивація може ґрунтуватися на необхідності мінімізувати фізичний біль і максимізувати задоволення. Це може включати в себе задоволення як найпростіших, так і грандіозних потреб. До таких можна віднести потреби в їжі та відпочинку, у володінні певними благами, досягнення рівня престижу чи статусу і тому подібні речі. З усього вищесказаного можна сформулювати думку про те, що суть і мета мотивації полягає в максимальному задоволенні всіх потреб людини [3].

Таким чином, доведено, що рушійною силою мотивації є потреби, навіть мотиви формуються із них.

Визначити та класифікувати всі людські потреби не можливо. Однак Абрахам Маслоу, який зробив значний внесок у дослідження мотивації, класифікував людські потреби й мотиви та побудував ієрархічну модель людських потреб у вигляді піраміди, яка отримала назву «піраміда Маслоу».

Маслоу припустив, що середня людина задовольняє свої потреби приблизно в такому ступені: 85% – фізіологічні, 70% – безпека й захист, 50% – кохання і визнання, 40% – самоповага й 10% – самоактуалізація [4].

Маслоу зробив припущення, що у цій піраміді існує певне виключення із правил. Так, деякі творчі люди можуть творити навіть за наявності певних матеріальних та соціальних проблем. Існують особи, для яких естетичні та пізнавальні проблеми є більш першочерговими, аніж фізіологічні потреби. Також Маслоу зробив припущення, що є люди, які складають таку ієрархію самостійно, виходячи із власних пріоритетів (наприклад, вважають повагу більш важливою у порівнянні з любов'ю).

Ще одним важливим фактом щодо концепції потреб Маслоу є те, що людські потреби ніколи не

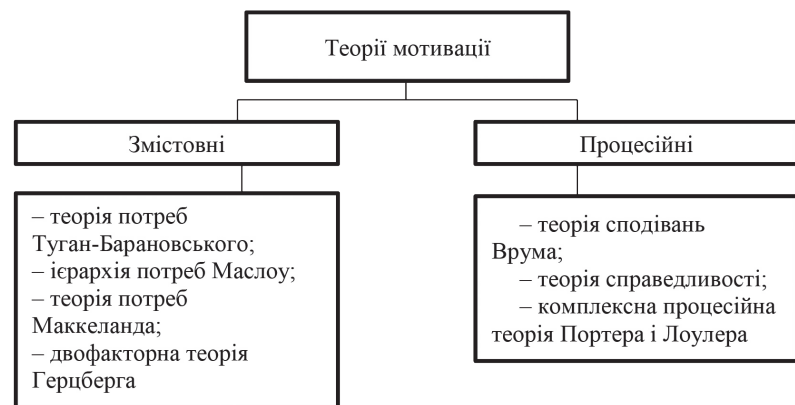

Рис. 1. Теорії мотивації

задовольняються повністю. Досить часто складається ситуація, коли людина хоче одночасно задовольнити декілька потреб на різних рівнях.

Внутрішня та зовнішня мотивація є двома основними типами мотивації та представляють усі рушії мотивації. Внутрішня мотивація описує всі мотиваційні типи, зумовлені внутрішніми винагородами, тоді як зовнішня мотивація описує всі мотиваційні типи, зумовлені зовнішніми винагородами. Однак у межах цих двох широких категорій є більш детальні типи мотивації, що виділяють конкретні мотиваційні фактори.

Люди є соціальними істотами, і соціальна мотивація – також відома як мотивація приналежності – стверджує, що люди, як правило, мотивовані такими соціальними факторами, як приналежність та прийняття. Люди мають вроджене бажання спілкуватися з іншими, і соціальна мотивація змушує нас шукати зв'язки, вносячи свій внесок у соціальну групу. Хоча це може здатися внутрішньо спонукальним, прийняття часто є мотиваційним фактором, але це не те, що ви можете дати собі в групі.

Еволюційна психологія стверджує, що всі люди мотивовані соціальними факторами. Із цієї причини важливо завжди шукати нові зв'язки, а також продовжувати розвивати ті зв'язки, які вже є.

Бізнес – це унікальна обстановка, оскільки часто від менеджера вимагається мотивувати не тільки себе, а також оточуючих. Іноді мотивувати інших потрібно навіть більше, ніж себе. Щоб допомогти досягти максимальної мотивації та продуктивності як для себе, так і для команди, важливо врахувати такі типи мотивації.

Типи мотивації в бізнесі включають [5]:

- 1) мотивацію досягнень;
- 2) стимулюючу мотивацію;
- 3) мотивацію страху;
- 4) силову мотивацію;
- 5) мотивацію компетентності;
- 6) мотивацію ставлення;
- 7) творчу мотивацію.

Мотивація досягнень – це внутрішнє бажання працівника отримати винагороду за виконану роботу.

Стимулююча мотивація – це розуміння працівником всіх можливих наслідків, які матимуть як виконання, так і невиконання поставлених завдань.

Мотивація страхом – виконання роботи та досягнення цілей, продиктоване почуттям страху за невиконання або неналежне виконання.

Силова мотивація – це вид примусу із боку керівництва, коли прагнення виконати поставлене завдання йде не від працівника, а з боку більш сильного учасника (найчастіше керівника).

Мотиваційна компетентність – це прагнення до постійного удосконалення та підвищення власної професійної компетентності.

Творча мотивація передбачає те, що людина творить заради самого процесу, а не результату. Притаманна людям творчих професій або складу характеру.

Мотиви визначаються зовнішніми та внутрішніми факторами. Мотиви підштовхують людину до дії та визначають, як саме це потрібно реалізувати.

Модель мотивації через потребу представлено на рисунку 2.

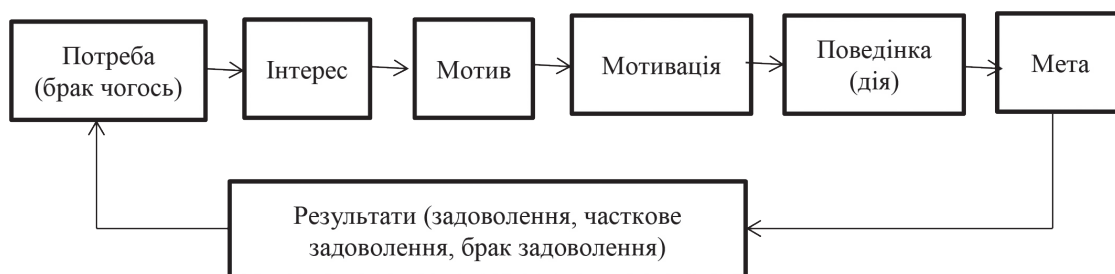

Рис. 2. Модель мотивації через потреби [6]

Посилення мотивації, трудової активності, формування позитивного ставлення до праці є одним із головних завдань керівників і фахівців з управління персоналом. Комплексний зовнішній вплив на працівників з метою формування в них стійкої мотивації до праці можна визначити як процес мотивування [7].

Проаналізувавши деяку сучасну наукову літературу, можна виділити наступні 14 мотиваційних прийомів, які використовуються представниками бізнесу.

1. Гейміфікувати та стимулювати. Стимулювати прагнення працівників до вивчення чогось нового та корисного з точки зору розвитку в компанії. Після чого винагороджувати за результативність на основі досягнення певних цілей (наприклад, за зароблені бали тощо).

2. Дати знати працівникам, що керівництво компанії їм довіряє.

У тому випадку, коли керівництво компанії виражає свою довіру працівникам, наприклад, за допомогою делегування певних повноважень, останні починають розуміти власну вагомість в компанії та розвивають почуття як індивідуальної, так і колективної відповідальності.

3. Встановлення менших цілей.

На шляху до великої та амбітної мети керівництву компанії більш вигідно встановлювати маленькі тактичні цілі, які в решті решт приведуть до мети. Винагороджуючи команду за досягнення малих цілей на шляху до великої, можна сформувати стійку систему мотивації, оскільки колектив працівників упевниться в тому, що план є реалістичним.

4. Постановка мети.

Коли працівники бачать, що цілі, які встановлює керівництво, є реалістичними і досяжними і вже є позитивний досвід, вони стають більш вмотивованими. Окрім того, розуміючи повну картину розвитку бізнесу і куди підприємство рухається, кожен працівник стає більш чітко усвідомлювати власне значення та роль у загальному розвитку.

5. Створення позитивного образу.

Створення позитивної та енергійної обстановки в колективі є одним із першочергових завдань керівництва. Власним прикладом менеджмент компанії повинен давати зрозуміти працівникам важливість та ефективність роботи в позитивному настрої.

6. Прозорість.

Дуже важливо керівництву компанії відкрито розмовляти з працівниками щодо того, що відбувається на найвищому рівні, для того, щоб для працівників не було несподіванок, і кожен має можливість поставити запитання та дати відгук. Співробітники повинні почуватися включеними у важливі рішення та відданими тому напрямку, який бере компанія. Це допомагає підтримати мотивацію та підвищити лояльність.

7. Мотивувати людей, а не команду.

Узгоджені стимули – єдиний вірний спосіб переконатись, що всі в команді працюють задля досягнення спільної мети. Розробляючи стратегію різними способами, кожна зацікавлена сторона має чітке особисте розуміння того, як спільна робота приносить користь йому та команді. Ця техніка дозволяє мотивувати команду.

8. Дізнатися, що хоче робити кожен працівник.

Керівництву необхідно цікавитися, чим займаються підлегли, над чим не люблять працювати, необхідно поділитися цілями компанії, та відповісти на їх запитання. Визначити їх цілі, а потім інвестувати в їх професійне зростання. Під час індивідуальних зустрічей вислуховувати їх ідеї, бо вони найкращі в тому, що роблять.

9. Винагорода на основі відгуків.

За основу можна взяти внутрішньокорпоративну систему, яка буде враховувати відгуки задоволення/незадоволення від клієнтів, співробітників, керівництва, партнерів тощо. На кінець місяця за підрахунком голосів призначається винагорода працівнику, який набрав найбільше балів.

Така система допомагає візуалізувати корпоративну культуру і продемонструвати, наскільки працівники та менеджмент підтримує один одного.

10. Встановлення балансу між роботою та життям.

Культура, яка надає пріоритет балансу між роботою та особистим життям, забезпечує підвищення продуктивності та загальне щастя на робочому місці.

11. Формування політики відкритих дверей.

Побудова та підтримка політики відкритих дверей, коли йдеться про пропозиції та ідеї. Коли співробітники відчують, що їхній голос має значення, вони, у свою чергу, впевнені у своїх позиціях у компанії і що у них на кону більше, ніж просто зарплата.

12. Надання керівної ролі.

Мотивація співробітників полягає не лише в наданні їм часу на відпустку – це в тому, щоб показати їм, що вони мають велике значення і їх цінують. Кожного разу, наприклад, під час проведення зустрічі

або наради, можна дозволяти іншому члену команди вести бесіду та обговорювати теми. Вони не тільки можуть ділитися своїми думками і бути почутими таким чином, але й бути мотивованими реалізовувати свої слова та ідеї згодом.

13. Демонструвати загальну картину

Важливо, щоб співробітники розуміли загальну картину і бачили, як те, що вони роблять у даний момент, врешті-решт сприятиме досягненню кінцевої мети. Наприклад, їм завдання та проекти, над якими слід працювати, і переконатися, що вони розуміють, як це вкладається в загальну картину. Талановиті співробітники будуть перевершувати те, що від них очікує керівництво.

14. Визнання

Керівник компанії або підрозділу визначає когось із своєї команди, хто зробив внесок на користь компанії чи клієнту та сповіщає про це у зручний спосіб всіх членів команди. Такий позитивний зворотний зв'язок мотивує членів команди, і він притягує керівництво до відповідальності за визнання персоналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мотивація людини. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/10097/>.
2. Забродин Ю.М., Сосновский Б.А. Мотивационно-смысловые связи в структуре направленности человека. *Вопросы психологии*. 1989. № 6. С. 100–108.
3. Мотивація – що це таке, як працює, яка буває та на що впливає. URL : <https://termin.in.ua/motyvatyia/>.
4. Дещо з теорії мотивації. URL : <https://osnova.com.ua/news/>.
5. Tarver Evan . 11 Types of Motivation: What They Are & How to Use Them 2020. URL : <https://www.evantarver.com/types-of-motivation/>.
6. Колот А.М. Мотивація персоналу. Київ : КНЕУ, 2011. 397 с.
7. Данюк В. Мотивування як чинник активізації трудової поведінки. *Україна: аспекти праці*. 2008. № 4. С. 34.

В. А. Евтушенко, Д. А. Доренский. Характеристика и особенности мотивации работников на предприятиях Украины. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются различные определения термина «мотивация», рассмотрены основные виды мотивации, проанализированы основные группы потребностей и их связь с мотивацией.

Ключевые слова: мотивация, персонал, оплата труда, потребности, модель.

V. Evtushenko, D. Dorensky. Characteristics and features of employee motivation at Ukrainian enterprises. – Article.

Summary. The article analyzes various definitions of the term "motivation", considers the main types of motivation, analyzes the main groups of needs and their relationship with motivation.

Key words: motivation, personnel, remuneration, needs, model.

Розділ 3

Філологія

І. Г. Абрамова
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Запорізький державний медичний університет
м. Запоріжжя, Україна

АВТОРСЬКА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПЕРСОНАЖІВ У ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТЕЙ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)

***Анотація.** У статті здійснено аналіз образу автора у творах І. Нечуя-Левицького, який виявляє й реалізує себе в цілісності та зв'язності всього твору, визначає його стилістичну своєрідність, нафос, тональність вислову. Аналіз образу автора досліджується в таких комунікативних аспектах. Перший стосується організації повісткування й типу оповіді; другий полягає в розгляді особливостей усвідомлення автором своєї функції творця; третій враховує чинник адресата (прагматичну структуру), орієнтуючись на якого автор комунікативно відкриває свій текст.*

***Ключові слова:** автор, читач, адресант, адресат, об'єкт, суб'єкт, оповідач, комунікація, нарація.*

Постановка проблеми. Українська літературознавча наука ХХІ ст. суттєво оновила методологію, методику і сам предмет досліджень. Виразно сформувалася тенденція до нового прочитання класики. Орієнтація досліджень у першу чергу на художньо-естетичні вартості тексту, розуміння особи письменника як свідомо й несвідомо інтегрованого у мистецький твір літературного персонажа дозволили створити нові інтерпретації.

Прозова творчість І. Нечуя-Левицького належить до ядерних явищ українського літературного канону і є предметом переосмислення. Відбувається поглиблення й ускладнення рецепції письменника, по суті, народження його нового образу.

І. Нечуй-Левицький уже першими своїми творами зробив помітний внесок в утвердження нового художнього мислення. Для цього були не лише іманентні літературні, а й глибоко індивідуальні психологічні підстави. Адже новий письменницький стиль, зазначає Р. Барт, завжди укорінений в «особистій, інтимній міфології автора, у сфері його мовленнєвого організму, де народжується найбільш первинний союз слів і речей, де раз і назавжди складаються основні вербальні теми його існування... Стиль – це його самотність» [1, с. 310].

Мета статті – проаналізувати специфіку авторської індивідуальності, своєрідність образів автора і читача у творах І. Нечуя-Левицького.

Виклад основного матеріалу. Видається доцільним проводити аналіз образу автора за творчістю І. Нечуя-Левицького в трьох аспектах. Перший полягає у з'ясуванні того, як письменник організує своє повісткування, який тип оповіді обирає, прагне бути літописцем епохи чи фіксатором власного суб'єктивного досвіду, уявляє себе суб'єктом, що формується іншими, намагається зробити тексти документом чи очевидно фікцією, комплексним висловлюванням чи фрагментом. По-друге, важливо, як автор усвідомлює свою функцію творця, іншими словами, які теми його хвилюють – суспільно значущі чи інтимні, етичні чи політичні, філософські, історичні тощо. По-третє, присутнім чинником є образ адресата, перед яким автор комунікативно відкриває свій текст. Відтак суб'єктивно організоване повісткування може набувати високого ступеня модальності, сягаючи рівня полеміки, моралізаторства і прямого дидактизму, іронії, висміювання і пародії або ж стилізуватися як «об'єктивна» фіксація життя й досвіду особистості.

Особистісний, екзистенційний досвід дистанції та глибоке розуміння сутності нового мистецтва уможливили швидке й упевнене впровадження автором «безсторонньої» об'єктивної манери викладу в першій повісті «Дві московки» (1868). Без сумніву, мова оповідача ще дуже залежна від фольклорно-ліричної традиції, їй властива пісенна тропіка й народні інтонації. Наратор, хоч і формально винесений за межі художнього світу та дії, досить активно виявляє свою присутність у тексті: читач легко може скласти уявлення про його світогляд, емоційний спектр і наміри за стилістичними особливостями мови твору. Власне, мова автора дуже близька лексично й синтаксично до мови героїв-селян. У текст включено пісні, описи ритуалів (весілля), фольклорну символіку як основу образності. Особливо виразно

залежність від народної творчості й попередньої оповідної прози виявляється в портретних характеристиках (живописний і «паспортний» портрети), у пейзажах.

Художні засоби, застосовані автором у пейзажах, також свідчать про залежність, навіть часткову зануреність свідомості оповідача у фольклорну традицію, народний світогляд. Наскрізна місячна символіка саме в мові автора засвідчує, що не тільки персонажі наділені народним світоглядом, є природними носіями українського характеру, менталітету, а й сам оповідач декларує себе його носієм. Він стає інтегрованим виразником характерів героїв, а його позиція – центром орієнтації читача в художній дійсності твору.

Близькість «Двох москвовок» до фольклоризованої прози особливо помітна в ритмомелодичній організації мови, в її аудіальному (слуховому) аспекті. Залежність від пісенної традиції образу впадає в око в образі матері, яка рятує свого сина: «То не звір блукає в сосновому бору темної ночі, то не вовчиця ховається з вовчятами, тікаючи до своєї нори, то мати тікає з сином, ховається від людей» [2, с. 87]. Однак така характерна для народних дум стилістика (на паралелізмі) й образність у тексті повісті перебувають на становищі стилізації, орнаментики. Крім того, орієнтація мови оповідача на фольклорні й літературні стереотипи дає змогу авторові ввести у твір аксіологію (перелік цінностей), властиву народному світогляду. Завдяки такому відсиланню до колективних етнічних норм, моралі, світобачення мовлення оповідача наче набуває більшої ваги й авторитетності для передусім для сільського українського читача, якого, очевидно, такий текст передбачає як зразкового адресата. Імпліцитний читач, тобто такий, що «в ідеалі має розуміти всі конотації автора, різні «стратегії» його тексту» [3, с. 54], повинен погодитися, ідентифікуватися з ціннісною позицією оповідача.

Прикметою наративно-прагматичної організації тексту «Причепи» є часті появи експліцитного автора, який то «наївно», у дусі народного оповідача перериває лінійний сюжет, звертаючись до читача з пропозицією озирнутися на рід Лемішковського, то як публіцист засуджує певні суспільні явища (денаціоналізацію в освітній сфері, хижачку політику поляків). Ці прямі звернення мають явно дидактичний чи ідеологічний характер, за ними проступає образ автора, що усвідомлює себе суб'єктом впливу на свідомість читача.

«Причепи» – перший текст І. Нечуя-Левицького, у якому експліцитно подана ідеологія, «логічна ідея» переважає образне начало [4, с. 97]. Важко не погодитися з В. Власенком, який зазначав, що «ліплення образів зденаціоналізованих управителів за зарані задуманою схемою, безумовно, знизило їх художність. У ряді місць вони сприймаються як манекени, а не живі люди» [5, с. 37]. На нашу думку, така художня якість зумовлена саме прагматично-комунікативною структурою тексту, творенням образу в системі «автор-читач-твір», яка в І. Нечуя-Левицького дидактично орієнтована. Імпліцитний автор у такій літературній комунікації постає як абсолютний ідеологічний і моральний авторитет, що не залишає читачеві місця для сумнівів і самостійної рефлексії. Останній в акті ідентифікації покликаний засвоїти перелік авторських цінностей, відшліфувати власні погляди відповідно до стратегії тексту. Такий тип взаємодії адресанта й адресата є взірцевим для народницької моделі, яка в сучасному літературознавстві трактується «через особливу критичну комунікацію, що має передусім публічний характер і суб'єктом якої виступає особа-дослідник (інтелігент), яка керується «світлом розуму» і спрямовує своє повідомлення до певної ідеальної істоти, що нею мислиться людство (народ). Такий тип дискурсу асоціюється з абсолютною правдивістю й об'єктивністю повідомлення» [6, с. 17].

Посилення візуального начала в прозі було одним із чинників, що руйнували традиційну суб'єктивну оповідь і сприяли утвердженню об'єктивно-повістєвої манери викладу. Розгорнутий пейзаж не передбачався самою комунікативно-прагматичною структурою творів із персоніфікованим у художньому світі оповідачем. Останньому достатньо було кількома штрихами окреслити місце й час дії, його головне завдання полягало в іншому. Читач такої прози виступав, власне, передусім у ролі потенційного слухача – одnodумця автора. Розлогий пейзажний опис І. Нечуя-Левицького унеможливило такий тип спілкування адресанта й адресата. В оповідача з'являється додаткова функція, яку в зарубіжному літературознавстві, зокрема в наратології (течія структуралізму, предметом дослідження якої є особливості прагматичної структури тексту), прийнято називати фокалізацією. Це означає, що в прозовому творі виділився «новий рівень комунікації, на якому відбувається вербалізація зорової перспективи» [3, с. 100]. Імпліцитний читач такого тексту вже бачиться не стільки як зразковий і вдячний слухач, скільки як глядач.

Видається також симптоматичною значно менша кількість фольклорних ремінісценцій у пейзажних описах І. Нечуя-Левицького. Письменник витворює на основі особистих спостережень, глибоко індивідуального досвіду свої неповторні авторські образи, дещо, утім, залежні, насамперед у ранній прозі, від романтичної поезії.

Настанова на візуалізацію зображення впливає з розуміння І. Нечуєм-Левицьким самої сутності мистецтва слова. Характерно, що, визначаючи фундаментальну особливість тогочасної літератури, письменник використовує «дзеркальну» метафору: «Реалізм чи натуралізм в літературі потребує, щоб література була одкидом правдивої, реальної життя, похжим на одкид берега в воді, з городом, чи селом, з лісами, горами, всіми предметами, котрі знаходяться на землі. Реальна література повинна бути дзеркалом, в котрому б одсвічувалась правдива життя, хоч і тонка, похжа на мрію, як самий одсвіт» [7, с. 70]. Отже, уведення в структуру твору розлогого, локалізованого, детально виписаного реалістом-художником пейзажу було характерною ознакою нового типу письма, нового типу літературної комунікації.

Носієм суто народного ставлення до природи, можливо навіть певних міфологічних уявлень виглядає й сам автор. Адже не випадково його, як і селянина, найбільше приваблює пора розквіту, літа, життєвого буяння, а зима асоціюється зі смертю, з усім недобрим. Легко помітити, що інтенсивність перебігу зображуваних подій може збігатися з динамікою рослинного циклу: згасає природа – зупиняється нарація. Дуже часто автор просто вилучає зиму із сюжетного часу, вказуючи, що почалася весна, або ж взимку чи пізньої осені відбуваються якісь непріємні, трагічні події (Микола покидає Немидору, Олеся зазнає приниження від Казанцева) тощо. Ця особливість характеризує автора не лише як свідомого прихильника народного світогляду, а і як органічного його носія, що дає йому змогу ефективно, авторитетно виступати інтегрованим виразником характерів етнопсихологічно детермінованих персонажів.

Розкриваючи комунікативно твір перед читачем, автор-оповідач постійно перебуває в модусі щирості, серйозності, а отже, авторитетності, постійно намагається посилити вагомість власного слова апеляціями до народної моралі та світогляду. Він не пропонує у своєму тексті жодних загадок, лакун, «місць невизначеності» (І. Ингарден), гри для активності інтерпретаційної роботи читацької свідомості. Він тяжіє до вичерпного, точного, комплексного вислову, розрахованого справити на адресата певний, на думку автора, позитивний вплив.

Висновки. Прагматична структура твору визначалася в І. Нечуя-Левицького діалектичною взаємодією образів автора й читача. Письменник творив художній світ, органічно враховуючи запити «давньої» аудиторії, вибудовуючи образність, сюжетіку, досягаючи максимальної, вичерпної повноти висловлювання, злитості оцінки й зображення так, аби забезпечити ефективно порозуміння з адресатом. З іншого боку, останній мислився як об'єкт морально-естетичного впливу письменникової «тенденції».

За новаторською об'єктивною нарацією прози І. Нечуя-Левицького постає виразний, окреслений в ідеологічних, емоційних аксіологічних параметрах образ автора. Його оцінки, реакції, мова занурені в цінності народного світогляду, національної картини світу, відсиланнями до якої він утверджує власну непохитну авторитетність для читача, стає центром інтегрованого вираження ідеї твору.

Автор тяжіє до вичерпної семантичної повноти висловлювання, не спонукаючи читача до самостійного домислювання цілком викінченої цілісної хронікальної історії. Перелік цінностей, визначених народною мораллю, стає тим ідеологічним топосом, у якому ідентичності автора й читача зливаються воедино. Значення дослідження зумовлене його важливістю для перегляду більш об'єктивного, неупередженого розуміння творчості митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Нулевая степень письма. Семиотика. Москва : Радуга, 1983. С. 306–349.
2. Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: У 10 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1965. 379 с.
3. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): Концепции, школы, термины. Энциклопедический справочник. Москва : Интрада- ИНИОН, 1996. 415 с.
4. Розвиток жанрів в українській літературі ХІХ – поч. ХХ ст. : Зб. наук. праць. Київ : Наукова думка, 1986. 296 с.
5. Власенко В. Художня майстерність І.С. Нечуя-Левицького. Київ : Радянська школа. 1969. 184 с.
6. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. 297 с.
7. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною. Культурологічні трактати. Львів : Каменяр, 1998. 256 с.

И. Г. Абрамова. Авторская индивидуализация персонажей в пространстве художественного произведения (на примере повести И. Нечуй-Левицкого). – Статья.

Аннотация. В статье осуществлен анализ образа автора в произведениях И. Нечуй-Левицкого, который обнаруживает и реализует себя в целостности и связности всего произведения, определяет его стилистическое своеобразие, пафос, тональность высказывания. Анализ образа автора исследуется в таких коммуникативных

аспектах. Перший кається організації повествовання; второй заключається в рассмотрении особенностей осознания автором своей функции творца; третий учитывает фактор адресата (прагматическую структуру), ориентируясь на которого автор коммуникативно открывает свой текст.

Ключевые слова: автор, читатель, адресант, адресат, объект, субъект, рассказчик, коммуникация, наррация.

I. Abramova. Author's individualization of characters in the space of artwork (on the example of the stories of I. Nechuy-Levitsky). – Article.

Summary. The article analyzes the image of the author in the works of I. Nechuy-Levytsky, who reveals and realizes himself in the integrity and coherence of the whole work, determines its stylistic originality, pathos, tone of expression. The analysis of the author's image is investigated in such communicative aspects. The first concerns the organization of the narrative and the type of narrative; the second is to consider the peculiarities of the author's awareness of his function as a creator; the third takes into account the factor of the addressee (pragmatic structure), focusing on which the author communicatively opens his text.

Key words: author, reader, sender, the addressee, object, subject, story-teller, communications, narration.

УДК 811'373.47

Н. В. Бардіна

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ДИНАМІКА АНТРОПОНІМІВ АНГЛІЇ ТА ВЕЛЬСУ У 2015–2019 рр. (НА МАТЕРІАЛІ САЙТУ “BEHINDE THE NAME”)

Анотація. Дана стаття продовжує розпочату автором у 2017 році серію публікацій з англійської антропоніміки і містить короткий огляд історії формування англійської системи антропонімів та виклад дослідження динаміки особових імен, які надавали новонародженим в Англії та Вельсі у 2015–2019 роках. На основі матеріалів унікального сайту “Behind the Name” було виявлено найчастотніші імена у кожному із зазначених років, проведено їхній етимологічний та історичний аналіз, аналіз зміни частотності, окреслено ядро і варіативну частину групи антропонімів, зроблено спробу виявити причини і тенденції динаміки іменників.

Ключові слова: англійська мова, лексикологія, антропоніміка, етимологія, частотність, динаміка.

Проблема власного імені виникла тисячоліття тому. Ще у діалозі Платона «Кратил» з'явилась ідея, що імена людей віддзеркалюють їхні особисті властивості. Пізніше було усвідомлено, що вибір антропонімів залежить від історико-культурної ситуації, традицій, етнокультурної приналежності носія мови, моди на імена (загальної тенденції іменування), а також від суб'єктивних уподобань батьків або того, хто надає ім'я. Проблема антропонімії, таким чином, стає не лише лексикологічною, але й соціолінгвістичною, культурологічною, психолінгвістичною проблемою. Саме ім'я виокремлює людину як особистість, забезпечує її тотожність і одночасно залучає її до певної соціальної групи, історико-культурних координат. Тому дослідження динаміки імен у такій багатій на традиції і водночас відкритій усьому світу країні, як Велика Британія, є конче **актуальним**.

В останні десятиліття вітчизняна антропоніміка переважно орієнтована на українську мову. Це, дійсно, необхідно: національна антропонімія містить значну інформацію про особливості соціальної організації, економічний розвиток, культуру суспільства тощо. Дослідження антропонімичного простору інших мов проводять не так активно. Бібліографічною рідкістю стала книга К.Б. Зайцевої [8]. Лінгвокогнітивним і культурологічним характеристикам антропонімів було присвячено дисертацію Л.В. Гнаповської [7], з'явилися порівняльно-зіставні дослідження на матеріалі декількох мов [1; 10]. Авторка цієї статті у 2015–2017 роках проводила дослідження англійських антропонімів у психолінгвістичному

просторі [2–5]. Тому тема динаміки англійських антропонімів протягом останніх років відрізняється **новизною**.

Метою даного дослідження є виявлення динаміки антропонімікону Англії та Вельсу. **Об’єктом** дослідження виступають антропоніми Англії і Вельса. Історично склалось, що ці дві частини Об’єднаного Королівства мають єдину систему антропонімів. Шотландія і Ірландія мають власні антропонімікони. **Предметом** аналізу є динаміка антропонімів Англії та Вельсу у 2015–2019 роках. **Джерелом матеріалу** став унікальний веб-сайт “Behindthename” (Behind the Name), створений у 1996 році Майком Кемпбеллом. Призначення сайту – надати якомога більше інформації про всі аспекти антропонімів: варіанти імен, прізвищ, їхню вимову, поширення в різних країнах світу, етимологію та історію, статистику імен, сприйняття їх представниками різних країн і культур. В актуальній базі сайту 23 751 ім’я. У допоміжній, де зберігаються рідкі імена та форми, – ще 134 571 ім’я. Матеріали сайту оновлюються щоденно.

В Англії та Вельсі щорічно фіксується близько 500 імен дівчат і трохи менше – хлопчиків. Але їхня частотність дуже різниться, бо іменування дитини визначається різними чинниками.

Сьогодні повне ім’я англійця частіше складається із трьох частин: крім першого імені, яким називають дитину і дорослу людину, та прізвища, є середнє ім’я (middle name) – особливий компонент іменування, що дається людині переважно на честь когось із родичів чи історичних осіб і який оточуючі (крім родичів) зазвичай не знають, на письмі він позначається однією літерою. За бажанням батьків «середній компонент» може складатися не з одного імені, а з декількох – до п’яти-шести, що, однак, зустрічається рідко [8, с. 4]. І хоч у побуті сучасні англійці використовують лише одне ім’я і прізвище, наявність двох (або більшої кількості) імен надає можливість варіювання: якщо носію імені перше не подобається тому, що воно немилозвучне або дуже поширене, він легко може поміняти імена місцями, зробивши друге ім’я першим.

Систему антропонімів створюють групи антропонімів, різних за походженням. Ця система віддзеркалює історію країни і сучасні тенденції, ставлення до традицій та інновацій тих, хто обирає ім’я дитині (у Британії це можуть бути не лише батьки, дідусі, бабусі, але й старші брати та сестри).

Система англійських імен є досить складною та різноманітною, що обумовлено історією країни, про що вже неодноразово писали як англійські [11], так і українські мовознавці [8; 9]. Сам етнонім «англійці» означає продукт змішання багатьох етнічних компонентів: найдавнішого іберійського населення з народами індоєвропейського походження (кельтських племен, західногерманських народностей, деякою мірою – скандинавів, а згодом і франконорманів).

Як і в багатьох інших мовах, система англійських антропонімів містить три основних складові частини: дохристиянську, християнську і сучасну – постмодерністську [1]. Але у Британії християнський період є вкрай складним: ще у першій половині I тисячоліття – за влади римлян – християнство проникло на Британські острови. У II–III столітті імена дітям почали давати лише за Новим Заповітом. Після відходу римлян англосакси намагались позбутися цієї релігії, яка зберігалася лише в Ірландії. Навала варварів-германців на західну частину Римської імперії у середині I тисячоліття принесла з собою велику кількість германських імен [6]. Починаючи з середини XV ст., церква вимагала від віруючих наречення іменами тільки канонізованих святих [8]. Період Реформації церкви (XVI ст.) відзначився орієнтацією на імена Старого Заповіту (арамейського, давньоєврейського, давньогрецького походження) або безпосередньо давньогрецькі. Англійські протестанти максимально експериментували з іменами, створюючи антропоніми від апелятивів. Період Контрреформації, який називають «кривавим», викликав незадоволення багатьох протестантів, які емігрували до Північної Америки, де зараз переважно й вживаються пуританські імена. А в Англії наприкінці XIX століття неприязнь до католицизму забулась, і англійці знов повернулись до традиційних католицьких імен.

Зараз кількість імен стрімко зростає. За свідченням професора Оксфордського університету Мак-Клюе, якщо у XIV сторіччі в Англії та Уельсі було лише біля 100 імен і 35% чоловіків звали *John*, а 17% жінок – *Alice*, то у 2009 році, за офіційною статистикою, було зареєстровано 60 900 різних імен немовлят. Багато батьків просто вигадують імена, або орієнтуючись на приємне звучання, або обирають їх з рекламних проспектів [11].

Тому номенклатура сучасних англійських антропонімів представляється своєрідною мозаїкою, складеною з іменувань давніх і нових, власне англійських і запозичених, традиційних і вигаданих, що відрізняються одне від одного за структурними та семантичними ознаками.

У даній роботі було обрано по топ-10 найпопулярніших імен у кожному з п’яти зазначених років, проаналізовано етимологію, зміну частотності та рангу кожного з антропонімів протягом п’яти років. Зроблено спробу виявити причини і тенденції цих змін. Усього було досліджено 27 імен.

Було з'ясовано, що у 2015–2019 роках до топ-10 чоловічих імен входили наступні 13 (напівжирним виділено імена, які стабільно залишались у цій групі): **Oliver, Jack, Harry, George, Jacob, Charlie, Noah, William, Thomas, Oscar, Muhammad, Leo, Arthur**.

Ім'я *Oliver* у 2015 очолило список чоловічих імен, хоча протягом аналізованих 5 років частотність цього антропоніма знизилась з 1,94% до 1,5%. Етимологія імені точно не встановлена. Найпоширеніша версія полягає в тому, що це норманська французька форма германського імені *Alfher* ('воїн'), але, можливо, старонорвезького *Olaf* ('нащадок'). Олівером звали одного з головних персонажів французького епосу «Пісня про Роланда», тому ім'я було дуже популярним у середньовіччі у всій Західній Європі. Після повстання Олівера Кромвелля у XVII ст. стало зустрічатися рідше. Носії мови зазначають його мелодійність та мужність, часто обирають як друге ім'я.

Ім'я *Jack*, яке у 2014 році було найпопулярнішим, у 2015 році посіло друге місце за частотністю (1,50%), поступово його популярність падала (1,33% – 1,2% – 1,18% – 1,03%), і у 2019 році воно опинилось на 8 місці. У професора Петера МакКлюе є декілька варіантів походження цього імені, але на веб-сайті наведена найбільш поширена версія: це середньовічний деминутив від стародавнього *Jackin* (*Jankin*), який виник від біблійного імені *John* (давньоєврейське *Yahweh*) під впливом французького *Jaques* – іншого імені теж біблійного походження. Ще у Середньовіччі це ім'я потрапило до сленгу із значенням 'man'.

Ім'я *Harry* у 2015 році було майже таким же популярним, як і *Jack* (1,48%). Внаслідок падіння рейтингу імені *Jack*, антропонім *Harry* піднявся на другу сходинку, де протримався 2 роки, а потім опустився на п'яте місце (1,16%). За походженням це теж середньовічний англійський деминутив від імені *Henry* (від германського *Heinreich* 'домоправитель'), яке прийшло до Британії з нормандцями. В Англії та Вельсі ім'я набуло популярності після книг Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера. Але не останню роль зіграла і звичка англійців повторювати імена членів Королівської родини. У будь-якому випадку, мода – головний чинник у формуванні сучасного антропонімікону.

На четвертому місці (1,36%) у 2015 році опинилося ім'я грецького походження *George*, де воно означало 'землероб'. Це ім'я є традиційним для Англії: у свідомості християн воно асоціюється з *Saint George*, якого вважають покровителем Англії. Як пересічне ім'я вживається з часів короля Георга I (XVIII століття). За п'ять років абсолютна частотність антропоніма значно не зросла (1,39%), але він піднявся на друге місце, випередив імена *Jack* і *Harry*.

Лише три роки протрималось у топ-десятці ім'я *Jacob*, яке у 2015 році посіло п'яте місце (1,35%). У 2018 році ім'я вийшло з групи найпопулярніших імен в Англії та Вельсі. Антропонім за посередництвом грецької мови і латини був запозичений з давньоєврейської. У Старому Заповіті *Jacob* (якого пізніше звали *Israel*) був батьком дванадцяти колін Ізраїлевих. Цікаво, що англійські імена *Jacob* і *James* мають спільне походження, але *James* перейшло вже з Нового Заповіту. З часів середньовіччя в Англії *Jacob* переважно вживалось як єврейське, а варіант *James* – як християнське. Лише під час Реформації ім'я *Jacob* почали вживати християне. Зараз воно більш поширене у США.

На шостому місці рейтингу імен у 2015 році опинилось ім'я *Charlie* – деминутив від антропоніма *Charles*, який походить від германського *Karl* 'людина, чоловік', дуже популярного в Європі імені у зв'язку з правлінням Карла Великого. Але до Британії ім'я потрапило лише у XVII з народженням короля з династії Стюартів – Карла I. Популярність імені зараз падає: з 2017 року воно посідає 9-10 місце серед найпопулярніших чоловічих імен (біля 1%).

Рейтинг імені *Noah* (з давньоєврейського, де мало значення 'відпочинок'), навпаки, – піднімається. Оскільки це ім'я зі Старого Заповіту, як християнське воно почало вживатися в Англії лише з часів Реформації, було поширене серед пуритан. У 2015 році знаходилось лише на сьомому місці в рейтингу, а у 2019 р. піднялось на третє (1,3%). При цьому різко впала популярність дуже поширених традиційних імен *William* (від германського імені *Willahelm*, що мало значення 'бажаю захищати') і *Thomas* (від грецької форми арамейського імені із значенням 'близнюк'). Обидва антропоніми прийшли з нормандцями і стали одними з найулюбленіших серед англійців. З XIII до XIX століття ім'я *Thomas* було найпопулярнішим серед новонароджених хлопчиків. Але, ймовірно, саме поширеність антропонімів спричинила негативну реакцію і вони вийшли з топ-10 чоловічих імен: *William* – у 2016 році, а *Thomas* – роком пізніше.

Антропонім *Oscar*, який у 2015 році був останнім у топ-10 імен новонароджених хлопчиків і мав однакову абсолютну частотність з попередніми двома іменами – 1,14%, утримався серед найпопулярніших протягом п'яти років, а у 2017 році навіть піднявся на восьме місце. Щодо походження цього імені не має єдиної думки: можливо, це галльське ім'я із значенням 'брат оленя', можливо, давньоанглійський

варіант давньонорвезького імені *Osgar*, яке потрапило до Англії з вікінгами через Ірландію. Почало вживатися активно з XVIII століття, популярності набуло завдяки назви американської премії за досягнення у кіномистецтві.

Замість залишивших десятку найпопулярніших імен *Jacob*, *William* і *Thomas* до неї з різних причин увійшли імена *Muhammad*, *Leo*, *Arthur*. Арабське ім'я *Muhammad*, що означає 'схвалений', дуже часто надають хлопчикам у мусульманському світі на честь одного з засновників ісламу. В Англії поширене саме у мусульманських родинах і частотність його зростає: посівши у 2016 році відразу 8 місце, у 2019 році воно піднялось на сьоме, обігнавши традиційні англійські антропоніми *Jack*, *Charlie* і *Oscar*.

Ім'я *Leo* (дериват від латинського апелятива *leo*, що означає 'лев') було зареєстровано у топ-10 у 2017 році і відразу посіло сьоме місце, обігнавши імена *Oscar*, *Charlie*, *Muhammad*. Це чергова хвиля популярності імені, яке було дуже поширене ще серед ранніх християн, так звали тринадцять Пап Римських, 6 Візантійських імператорів і 5 вірменських королів. У сучасності і інтерес до нього підтримується завдяки назвам сузір'я і одного із знаків Зодіаку. У 2018 році ім'я піднялось на один щабель вище, а його місце посіло теж класичне ім'я *Arthur* (1,08%). Етимологія цього антропоніма до кінця не з'ясована: можливо, це дериват від кельтського "bear" – 'ведмідь'. Альтернативне тлумачення пов'язує походження від римського фамільного імені *Artorius*. *Arthur* – це ім'я центрального персонажа легенд про короля бритов і увійшло до загального вжитку у середньовіччі завдяки поезії, але найбільшої популярності досягло у XIX столітті. Зараз воно знову стає досить поширеним: у 2019 році ім'я *Arthur* піднялось вже на четверте місце у рейтингу з 1,28% частотності.

У підсистемі жіночих антропонімів динаміка мала дещо інший характер.

Загалом до топ-10 імен дівчаток Англії та Вельса у 2015–2019 роках увійшло 14 антропонімів: *Amelia*, *Olivia*, *Emily*, *Isla*, *Ava*, *Ella*, *Jessica*, *Isabella*, *Mia*, *Poppy*, *Lily*, *Sofia*, *Grace*, *Freya*, але незмінно залишалися серед найпопулярніших лише шість (виділені жирним шрифтом). На відміну від групи чоловічих імен, абсолютна частотність жіночих імен нижча: лише імена *Olivia* і *Amelia* стабільно мають більше 1%. Деякі імена виходили зі складу топ-10, а потім знову з'являлися. Саме така різноманітність жіночих імен обумовила варіювання їхнього рангу. Лише *Amelia* і *Olivia* не залишали лідерських позицій.

Ім'я *Olivia* разом із співзвучним чоловічим іменем *Oliver* вже багато років вважаються найпопулярнішими в Англії та Вельсі. Але парність цих імен штучна. Якщо антропонім *Oliver* має дуже давню історію, то *Olivia* вперше згадана У. Шекспиром у 1602 р. у п'єсі «Дванадцята ніч». Ймовірно, ім'я було створене великим драматургом саме як парне до імені *Oliver*, але може бути безпосередньо пов'язаним з латинським словом "oliva". Активно вживалось до XVIII століття, потім майже зникло до середини XX століття. Зараз дуже популярне. У 2014 році було найпопулярнішим в усій Британії. Протягом аналізованого періоду лише у 2015 році поступилось імені *Amelia*. Походження цього антропоніма точно не встановлено. Це може бути варіант від *Amalia* – давньогерманського імені, де є елемент *mal*, що означає роботу. В Англії його пов'язують з принцесою *Амелією Софією* з Ганноверської династії XVIII ст. Популярність імені дуже висока і завдяки милозвучності, наявності чотирьох голосних, як і в імені *Olivia*.

На третьому місці у 2015 році знаходилось ім'я *Emily*, яке вже з наступного року почало втрачати свої позиції (1,15% – 1,05% – 0,94% – 0,84%) і в 2019 році зовсім вийшло з топ-10. За словниками, цей антропонім – фемінна форма від чоловічого імені *Emil*, яке, у свою чергу, походить від римської фамілії *Aemilius*, що означає 'соперник'. Але в Британії це ім'я знов-таки пов'язують з принцесою *Амелією Софією* з Ганноверської династії, яка зайняла британський престол у XVIII. У Британії її частіше називали *Emily*. Ім'я стало популярним в США на початку XX століття, а звідти вже поширилося на всі англійські країни. Хоча популярність цього імені обумовлено тими ж причинами, що й ім'я *Amelia*, але програє останньому у ритміці, яка у *Emily* більш енергійна.

Особливістю жіночого іменника в останні роки можна вважати підвищення популярності сучасних запозичень. Так, на четвертому місці у 2015 році опинилося шотландське ім'я *Isla* (1,02%), яке навіть піднялось до третього замість зниклого з топ-10 імені *Emily*. *Isla* – це варіант від *Islay* – назви острова на західному узбережжі Шотландії. Назва пов'язано з іспанським апелятивом *isla* – 'острів'. В останні роки ім'я поширилось не лише в Англії, але й у Північній Ірландії, Канаді, Австралії та інших країнах.

На п'ятому місці опинилось стародавнє ім'я, але у іноземній огласовці – *Ava* (1,01%). Це варіант від *Eve* (*Eva*) – імені єврейського походження *Chawwah* від апелятиву *chawah* – 'дихання', або 'жити', відомого зі Старого Заповіту. Можливо, через негативні асоціації ім'я практично не надавалось дітям до XIX століття, поки не почали вживати форму *Eve* паралельно з латинською формою *Eva*. Варіант *Ava* поширився лише на початку XXI століття і зараз входить у топ-10 не лише в Об'єднаному Королівстві, але й в США, Ірландії, Канаді, Австралії та Новій Зеландії. Можливо, це відбулося під впливом імені відомої американської актриси Ави Гарднер (1922–1990). Протягом п'яти років популярність імені зростала, і в 2019 році воно опинилось вже на четвертому місці.

Класичне ім'я *Ella* германського походження ('інший, другий') існує в Англії з XIV сторіччя, але його популярність стрімко почала зростати лише у другій половині 90-х років XX сторіччя. Посівши у 2015 році шосте місце у рейтингу (0,89%), воно почало втрачати популярність і у 2019 році вийшло з топ-10. На його позицію з сьомого місця пересунулось відоме у світі ім'я *Jessica* – ще одне ім'я, вигадане Шекспіром для доньки Шейлока у п'єсі «Венеціанський купець». Вважають, що він створив його від біблейського імені *Ischak*, щоб зберегти давньоєврейське звучання. До середини XX століття ім'я майже не вживалось. В останній чверті минулого століття набуло великої популярності. У 80-и роки 40% дівчат в Англії та Уельсі називали *Jessica* [12]. Зараз це ім'я більш подобається чоловікам, які підкреслюють його енергійність, але в цілому популярність його впала саме з причин надмірної поширеності. Відзначаючи його елегантність, стильність, інформанти вважали його занадто частотним [4]. На початку XXI популярність імені настільки зросла у всьому світі, що у англійців це почало викликати негативні емоції і з 2017 року *Jessica* зникла з топ-10. Її позицію посіло ім'я *Lily* (0,8%) – сучасний дериват від назви квітки лілії (лат. *Lilium*) – символу чистоти. У попередні роки це ім'я не входило до списку найпопулярніших.

Тенденцію до підвищення рейтингу виявило ім'я *Isabella*, яке протягом п'яти років пересунулось з восьмого на шосте місце, хоча абсолютна частотність імені дещо знизилась – з 0,85% до 0,77%. Це латинізована форма імені *Isabel* – середньовічної форми імені *Elizabeth*, яке, у свою чергу, походить від грецької форми єврейського імені *Elisheva* ('мій Бог є присягання') зі Старого Заповіту. У грецькій формі з'являється й у Новому Заповіті як мати Іоанна Хрестителя. Серед християн ім'я *Elizabeth* було поширене у Східній Європі. У середньовічній Англії вживалось зрідка, форма *Isabel* була більш поширеною. Вперше ім'я набуло популярності під час правління королеви *Elizabeth I* у XVI сторіччі. Потім – після деякого часу – популярність знов різко зросла, досягнувши піку у 2010 році. Можливо, під впливом відомої італійської акторки Ізабелли Росселіні.

На дев'ятому місці у 2015 році знаходилось ще одне «знайоме незнайоме» ім'я – *Mia* (0,84%). Це скандинавський, датський і німецький демінутив від *Maria* – грецької форми єврейського імені *Miryam*. Значення імені досі точно не встановлено, але окремі теорії намагаються довести, що це ім'я означало 'я хочу дитину', 'море гіркоти', 'безтурботний'. Деякі вчені вважають, що це оригінальне єгипетське ім'я зі значенням 'любов'. Завдяки Панні Марії, це ім'я дуже популярне в християнському світі. В Англії з'явилося у XII столітті і було одним з найпопулярніших до XVI століття. Форма *Mia*, що з'явилась в Англії в останні роки, крім орієнтації на скандинавію, цікава своєю співзвучністю з італійським апеллятивом *mia* – 'моя'. Частотність імені дещо змінювалася з кожним роком (0,84%, 0,79%, 0,78%, 0,80%), але у 2019 році воно вже знаходилось на п'ятій позиції.

Нестабільним у топ-10 було положення імені *Poppy*. Яке з'явилося серед найпопулярніших імен у 2015, потім на два роки зникло з топ-10, у 2018 знову з'явилося – вже на восьмому місці, а наступного року знов втратило популярність. Це сучасний дериват від апеллятива «*poppy*» – 'мак'. Інформація на форумі свідчить, що люди вважають це ім'я дуже «свіжим», «юним».

У 2018 році до топ-10 увійшли традиційні відомі імена *Sophia* і *Grace*, причому останнє посіло відразу п'яте місце. Ім'я *Grace* має прозору форму: це англійський апеллятив "grace" від латинського "gratio" – 'грація', 'милість', 'молитва перед обідом'. Прийшло в Англію через латину, в якості імені почали вживати пуритани у XVII столітті. Традиційно вживалось як друге ім'я. В останній чверті минулого століття набуло великої популярності, в наслідку чого його, як і ім'я *Jessica*, на деякий час почали менш використовувати. У 2019 році ім'я мало абсолютну частотність 0,75%, що відповідало 8 рангу.

Ім'я *Sophia* (від давньогрецького 'мудрість') цікаве тим, що в англійській мові має декілька варіантів написання, які активно обговорюються на форумі веб-сайту: англійське *Sophy*, французьке *Sophie* або *Sophia* та інші варіанти. Саме з цим пов'язане те, що *Sophia* посідає сьоме місце в рейтингу, а *Sofie* – лише двадцять третє. У середньовіччі ім'я було популярним у континентальній Європі. Почало поширюватися в Англії у часи правління Ганноверської династії у XVIII столітті.

Новітнє придбання англійського антропонімікону – модерне ім'я *Freya*, яке увійшло до топ-10 лише у 2019 році з частотністю 0,72%. *Freya* – богиня кохання, краси, війни та смерті у норвезькій міфології; стала відома завдяки мультиплікації, підвищенням інтересу до фентезі, казок, міфів.

Висновки. Англійські особові імена як складова частина лексичної системи відрізняються особливою динамічністю та варіюванням форми зі збереженням стабільності позицій імен-лідерів *Oliver / Olivia*.

Це обумовлено як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками. Велика різноманітність англійських імен з огляду на етимологію, пов'язаність з різними релігійними течіями, наявність варіантів у написанні, можливість використовувати скорочені форми (демінутиви, гіпокористики) в якості офіційних імен, безпосередньо створювати відапеллятивні антропоніми – все це органічно поєднується з тяжінням англійців до експериментаторства, орієнтацією в останні роки на інші країни. Жіночі імена

стають більш динамічними і менш консервативними. З іншого боку, є певний прошарок населення, який притримується чітких традицій у всьому, у тому числі – і вибираючи ім'я новонародженому.

Таким чином, убачається, що основна причина динаміки англійського іменника екстралінгвістична: в ментальності англійців діалектично сперечаються тяжіння до стабільності, своїх коренів з вільнодумством, бажанням експериментувати. Крім того, зміна антропонімікону Англії та Вельсу підтримується міграцією з інших країн.

Сподіваємось, що отримані результати будуть корисними у викладанні курсів лексикології англійської мови, лінгвокраїнознавства Великобританії, у кросс-культурній комунікації, в подальших дослідженнях англійського антропонімікону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева О.М. Зіставний аналіз антропонімічних систем України і США в генеалогічному, типологічному і лінгвокультурологічному аспектах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Вип. 59, 2015. С. 18–22.
2. Бардіна Н.В. Англійські антропоніми в психолінгвістичному епістемологічному просторі. *Одеський лінгвістичний вісник: Науково-практичний журнал*, 2016. Вип. 7. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія». С. 13–18.
3. Бардіна Н.В. *Овоца* : психолінгвістичний аспект. *Філологічні науки : історія, сучасний стан та перспективи досліджень* : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., 11-12 грудня 2015 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2015. С. 17–20.
4. Бардіна Н.В. Англійські антропоніми в психолінгвістичному епістемологічному просторі. *Одеський лінгвістичний вісник: Науково-практичний журнал*, 2016. Вип. 7. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія». С. 13–18.
5. Бардіна Н.В. Психолінгвістичний аспект антропоніміки (на матеріалі англійської, української та російської мов). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. № 26, т. 1. 2017. С. 156–159.
6. Бучовський В.Р. Християнізація Британії та формування її церковної організації у V–VII ст. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 09.00.11 Релігієзнавство. Острого : Національний університет «Острозька академія», 2010. 21 с.
7. Гнаповська Л.В. Лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні характеристики англійських антропонімів германського походження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : 10.02.04. Київ, 1999. 16 с.
8. Зайцева К.Б. Английская стилистическая ономастика. Одесса, 1973. 67 с.
9. Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 325 с.
10. Катернюк В.В. Структурно-семантичні характеристики неофіційних антропонімів в англійській, німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2010. 19 с.
11. McClure Peter. Personal names and the development of English. URL : <http://public.oed.com/aspects-of-english/shapers-of-english/personal-names-and-the-development-of-english/>.

ДЖЕРЕЛО МАТЕРІАЛУ

«Behind the Name». URL : <https://www.behindthename.com>

Н. В. Бардіна. Динаміка антропонімів Англії та Уельсу в 2015 – 2019 гг. (на матеріалі сайту “Behind the Name”). – Стаття.

Анотація. Данная стаття продовжує начатую автором в 2017 году серию публикаций по английской антропонимике и содержит краткий обзор истории формирования английской системы антропонимов, изложение исследования динамики личных имён, которые давали новорождённым в Англии и Уэльсе в 2015–2019 годах. На основе материалов уникального сайта “Behind the Name” выявлены наиболее частотные имена в каждом из указанных лет, проведён их этимологический и исторический анализ, анализ изменения частотности, очерчены ядро и вариативная часть групп антропонимов, сделана попытка выявить причины и тенденции динамики именника.

Ключевые слова: английский язык, лексикология, антропонимика, этимология, частотность, динамика.

N. Bardina. Dynamics of anthroponyms of England and Wales in 2015 – 2019 (on the material of the site “Behind the Name”). – Article.

Summary. This article continues the author's series of publications of English anthroponimics started in 2017 and contains a brief overview of the history of the English system of anthroponyms and a study of the dynamics of personal names given to newborns in England and Wales in 2015 – 2019. Based on the materials of the website “Behind the Name”, author identifies the most frequent names in each of these years, conduct their etymological and historical analyses, studies frequency change, outlines the core and variable part of the group of anthroponyms, and tries to identify causes and trends of anthroponymicon dynamics.

Key words: English language, lexicology, anthroponymy, etymology, frequency, dynamics.

Г. А. Бенькевич

*викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

Н. А. Омельченко

*викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ» У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ НА ПОЗНАЧЕННЯ МЕНТАЛЬНОЇ ОСОБЛИВОСТІ НІМЦІВ

Анотація. У статті проаналізовано фразеологічні одиниці на позначення рис німецького менталітету, які проявляються у працелюбності і працездатності. Поняття «працездатність» класифіковано як основну ментальну особливість. Визначено, що набуло трансформації ставлення німців до праці в епоху цифрових технологій.

Ключові слова: менталітет, німці, працездатність, працелюбність, продуктивність, digital.

Уявлення про німецький народ формується через історію, культуру, менталітет. Звички, звичаї, аксіологічні уявлення, спосіб мислення і стереотипи свідомості, розвиток господарства, економіки, суспільні та історичні події тощо складають картину світобачення німців, а також зафіксовані у мовних одиницях [8].

Про менталітет німців отримуємо інформацію із сукупності правил, норм, установок, цінностей особистості і етнічної групи. Знання про менталітет містяться у мисленнєвій діяльності, культурних, емоційних та інтелектуальних особливостях [2, с. 48].

Працездатність у німецькому менталітеті доповнюють такі якості, як: логіка, ощадливість, любов до порядку, працьовитість, законослухняність, акуратність, стриманість, постійність, дисциплінованість, фундаментальність, відповідальність, пунктуальність, дбайливе ставлення до традицій, професіоналізм [2, с. 48].

Mühe und Fleiß bricht alles Eis. Терпеливість і праця все подолають.

Німці є педантичними. Їхнє прагнення до наведення і дотримання порядку надмірне. Наочно це легко продемонструвати у туристичній сфері. Кожен турист, який відвідує Німеччину, звертає увагу на довершеність доріг, побут та сервіс.

Ordnung, Ordnung, liebe sie, sie erspart dir Zeit und Mühe. Люби порядок, він збереже твій час і сили.

Як наслідок німецької раціональності є той факт, що усе навколо є практичним і зручним. Мимоволі виникає думка: це рівень цивілізованої людини. Знайти раціональне пояснення події – звична справа кожного німця. У будь-якій ситуації німці покроково аналізують те, що відбувається. Менталітет німців бере до уваги доцільність кожної ситуації. Зробити будь-як – таке розуміння відсутнє в уяві німця. Звідси закономірним є ставлення інших країн до продукції з Німеччини. Висока оцінка продукції у німців закріплена в знаменитому вислові «німецька якість».

Grütze im Kopf haben. Бути розумним, кмітливим.

У німців у всьому помітна охайність. Чистота яскраво демонструється починаючи з особистої гігієни та закінчуючи місцем проживання.

«Nicht nur sauber sondern rein». «Не просто чисто – бездоганно чисто».

Німці цінують свій час і дуже шкодують за даремно витраченим часом. Вони не сприймають запізнення на зустріч, відразу роблять зауваження. Завчасний прихід також не вітається. Весь час німця розписано по хвилинах. Для зустрічі навіть з однією людиною німець детально проаналізує свій розклад.

Alles zu seiner Zeit. На все свій час.

Коли вас запросили в гості на чай, то, крім чаю, на столі нічого не буде. Усі ці риси демонструють приземленість, дисциплінованість та серйозність німців. Однак у товаристві неочікуваність у поведінці німця є нормою. В середньому 71% мають усталений тип поведінки, а 29% поведуться по-іншому.

Смислове навантаження усіх описаних ситуацій припадає на таку частину мови як дієслово. У граматиці сучасної німецької мови дієслова становлять значний пласт. Дослідження дієслів є інформативним тому, що ця частина мови при утворенні речення в німецькій мові відіграє роль «силового центру» (H. Glinz) [9, с. 44].

Übung macht den Meister. Повторення – мати навчання.

Розглянуті нами риси німецького менталітету об'єднуються навколо німецького феномену працездатності. Працездатність є ключовою у німецькій лінгвокультурі. Ставлення німців до праці визначено двома поняттями: працьовитість та працездатність.

Працездатність закладена у соціальнобіологічних властивостях людини. Це означає, що працівник має задатки виконувати певну роботу і виконує її відповідно до потреб.

Dem schlechten Arbeiter ist jedes Beil zu stumpf. У поганого майстра і пилка тупа.

Arbeiten wie ein Dachs – працювати як віл.

Arbeiten wie ein Vieh – працювати як кінь.

«Persönlichkeiten werden nicht durch schöne Reden geformt, sondern durch Arbeit und eigene Leistung». «Особистості створюються не гарними промовами, а роботою та власними здобутками» Альберт Ейнштейн.

Arbeit und sparen macht reiche Knechte. Праця та заощадження роблять людину багатого.

У науковій літературі [3–10] окремі автори ототожнюють працездатність із продуктивністю (С.О. Косилов, А.С. Єгоров). Для підвищення продуктивності праці існує кілька методів, запропонованих Б.Ф. Ломовим. Він запропонував спосіб підвищення продуктивності. Дружня атмосфера у колективі підвищує продуктивність праці, оскільки є умовою збереження психічного здоров'я працівників.

З давніх часів працелюбність вважалася особистісною цінністю. І це природно, оскільки праця є фактором життєдіяльності людини, джерелом матеріального і духовного багатства суспільства.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив визначити основні підходи стосовно визначення поняття «працелюбність»:

1) працелюбність як звичка або риса характеру, що виявляється в певних стереотипах поведінки (А. Ахматов, М. Семикін, В. Чебишева та ін.);

2) працелюбність як потреба у праці, як ставлення до праці, почуття, яке людина висловлює до своєї діяльності (Г. Смірнов, В. Турченко, В. Абілов та ін.);

3) працелюбність як особистісна якість (Д. Сергєєва, Л. Снігур, І. Стогній, П. Чернецов та ін.).

Працелюбність переважно проявляється в активності, ініціативності, відповідальності, захопленості і задоволеності працею.

Третя група вчених бере за основу працездатності психофізіологічний потенціал працівника (Г.А. Стрюков, М.А. Грицевський).

Die Arbeit schmeckt. Робота смакує, робота приносить задоволення.

Arbeit bringt Brot, Faulenzen Hungersnot. Робота приносить хліб, а байдикування – голод.

Arbeit ist des Lebens Würze. Робота – сіль життя.

Arbeit macht das Leben süß. Робота творить солодке життя.

У німецькій мові є вислови на позначення кількісного виміру працездатності. Ці вислови мають тлумачення «багато працювати».

Bis über die Ohren in Arbeit stecken / bis über den Kopf in Arbeit stecken / bis zu Hals in Arbeit stecken. Бути по вуха, по голову, по шию у роботі; мати багато роботи.

Wie ein Tier arbeiten, ein Arbeitstier sein. Працювати, як тварина, бути робочою твариною.

Wie ein Ochse arbeiten. Працювати, як віл; важко працювати.

Wie ein Pferd arbeiten. Працювати, як кінь; важко працювати тощо.

Іншим поняттям, крім працездатності, яке визначає ставлення німців до праці, є працьовитість. Працьовитим є той, хто сумлінно виконує свою роботу. У метафорах з біологічним змістом старанність та працьовитість людини для наочності порівнюється з відповідними якостями тварин, комах та ін.

Eine Bienefleiß an den Tag legen. Працювати як бджола.

В окремій групі метафор для порівняння працьовитості використовуються соціальні стереотипи.

Wie eine Maschine arbeiten. Працювати як машина.

Gründliche Arbeit leisten. Сумлінно виконувати роботу, працювати на совість.

Gründliche Arbeit machen. Сумлінно виконувати роботу, працювати на совість.

Gründliche Arbeit tun. Сумлінно виконувати роботу, працювати на совість.

Wie wild arbeiten. Працювати як божевільний.

Під час трудової діяльності сучасне поняття самоповаги у німців розвинулось у такий спосіб. Сучасні німці хотіли б самостійно розподіляти свої робочі години, пропонують зміни у законодавстві, щоб розширити можливості для Homeoffice (роботи з дому), вважають, що їхні роботодавці мають мати такі ж цінності, як і вони самі, підтримують рівну оплату праці чоловіків та жінок, та переконані, що змішані колективи працюють більш ефективно, ніж одноставеві.

Цифрові технології сприяють тому, щоб мобільно й самостійно працювати без прив'язки до часу й місця. Комп'ютери, смартфони або автоматизовані станки та машини є в щоденній праці німця. Впровадження технологій підвищує продуктивність і вносить зміни в організацію робочого процесу.

Професійний успіх німці ототожнюють із можливістю поза роботою мати достатньо часу для сім'ї та особистого життя.

Erst die Arbeit, dann das Spiel, nach der Reise kommt das Ziel. Зробив діло – гуляй сміло.

Німці мають високі моральні вимоги до компаній та організацій, в яких працюють. На їхню думку, роботодавець має стояти на захисті цінностей, з якими працівник себе ідентифікує. Роботодавець повинен бути соціально відповідальним.

Gerechtigkeit üben. Діяти справедливо, за законом.

Особливі вимоги до працездатності також стосуються нових професій. Окрім того, що людина освоює нові, незвичні для попередніх поколінь знання, вона також повинна ефективно виконати цю нову роботу і вміти проаналізувати результати своєї праці.

Und so gibt es viele, die sich zurücklernen wollen und die Augen verschließen vor den Drohenden Turbulenzen auf den Finanzmärkten, vor den wachsenden Konkurrenz in vielen Schwellenländern. Є так багато тих, які хочуть відступити назад, закрити очі перед загрозованою турбулентністю на фінансових ринках, перед зростаючою конкуренцією в багатьох розвинутих країнах.

З року у рік зростає різноманіття факультетів у німецьких вишах. Особливо популярним в останні три роки у Німеччині є отримання нової кваліфікації у галузі інформаційних технологій та інших сфер. Нові цифрові стандарти, щільність населення на планеті, клімат та екологія змінюють ринок праці та формують нові професії.

Нова професія управлінця – управління проектами цифрової трансформації (Digital Transformation Management). Спеціалісти галузей із безпаперового управління бізнесом проводять фінансові операції, формують закупівлі, організують виробництво, формують маркетингові стратегії, обслуговують продажі, контролюють сервіс. У процесі діяльності управлінця вимогою є здатність оперативного реагувати на інформаційні зміни та здійснювати цифрові перетворення.

Управлінці оперують новими системами аналізу даних, аналізують діючі системи, соціальні компетенції та розробляють нові цифрові бізнес-моделі, якими в подальшому керують. Технологічні IT-інновації змінюють бізнес-моделі. У результаті відбувається цифрове витіснення (Digital Disruption).

Мобільні транспортні додатки Uber, Uklon, Bolt витіснили офлайн-конкурентів. До стрімінгового відеосервісу Netflix мігрувала аудиторія платного телебачення. Фахівці з громадської охорони здоров'я працюють у науковій та практичній площинах для продовження тривалості життя, без хворіб. Маючи кваліфіковані знання з медицини та соціології, вони застосовують і прикладні науки: економіка, менеджмент, статистика, право, природознавство. Змін зазнали галузі: шерінгова економіка, платформова економіка, індустрія 4.0, автоматизація бізнес-процесів, блокчейн, соціальні мережі.

Подолати ринкову конкуренцію компаніям допомагають експерти з цифрової трансформації. Експерти добре володіють менеджментом, онлайн-маркетингом, бізнес-аналітикою, основами інформатики та економіки.

У цифрову епоху компанії працюють з великими базами даних (Big Data). Фахівці з дата-саєнс опрацьовують неструктуровану інформацію науковим методом. Готова модель баз даних виконує найрізноманітніші функції: прогнозує попит на товари та сервіси, визначає погодні умови, заповнення доріг, пропонує оптимальні маршрути, ухвалює кредитування, рекомендує книжки чи фільми.

Висновки: таким чином, працездатність німців, як їхня ментальна особливість, підкріплена високими соціальними і професійними стандартами. Працівник вимагає від роботодавця належних умов праці, всесторонньої поваги до себе, підтримки і мотиваційних заохочень. Цифрова епоха активно змінює світ навколо і тому уявлення про працездатність стрімко видозмінюється. Ключовими питаннями до обговорення законодавчих змін у праці за останні два роки для німців стали: місце виконання роботи, можливість виконання її в домашніх умовах, пропозиція самостійного вибору робочих годин упродовж доби, постійне перебування керівника в контакті із працівником та гнучке реагування на його потреби

і пропозиції. Цей підхід до працездатності зумовив потребу підготовки менеджерів нової епохи, всесторонньо обізнаних у професійних і психоемоційних процесах життєдіяльності людини. Тому наступне вивчення працездатності як ментальної особливості включатиме в себе інтегровані знання із суміжних із мовознавством наук та поєднання їх в єдиному понятійному апараті. Також очікується, що аналіз мовознавчих тем матиме значну цінність у практичній діяльності людини. Побільшає наукових текстів, які визначатимуть перспективи розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дата-саєнтисти та інші перспективні професії у Німеччині. 2020. URL : <https://www.dw.com/uk/дата-саєнтисти-та-інші-перспективні-професії-професії-у-німеччині/a-54217513>.
2. Желуденко М.О. Отражение «Порядка» в менталитете немецкого народа и в языке / Роль іноземних мов у соціокультурному становленні особистості: збірник наукових праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.В. Ковтун. Київ : НАУ, 2018. С. 41–51.
3. Косилов С.А. Психофизиологические основы научной организации труда. Москва : Экономика, 1979. 176 с.
4. Медведева Т.С. Ключевые концепты немецкой лингвокультуры : монография / под ред. Т.И. Зелениной. Ижевск : Изд-во «Удмуртский университет», 2011. 160 с.
5. Немецко-украинский фразеологический словарь / В 2-х т. Т. I. А–К / Сост. В.И. Гавришь, О.П. Пророченко. Киев : Рад. Школа, 1981. 416 с.
6. Робота у Німеччині: положення нового закону пояснює посольство ФРН в Україні. 2020. URL : <https://www.dw.com/uk/robo-ta-u-nimechchyni-polozhennia-novoho-zakonu-poiasniuie-posolstvo-frn-v-ukraini/a-52553675>.
7. Сисоєва В.Ф., Любарська В.В. Універсальний концепт «праця» в українській, російській, англійській, німецькій мовах. URL : http://www.rusnauka.com/36_NIO_2008/Philologia/38983.doc.htm.
8. Скуратівська М.О. Культурні концепти та національні мовні картини світу: уявлення про роботу на прикладі матеріалу німецької мови. *Роль іноземних мов у соціокультурному становленні особистості: II Всеукраїнський круглий стіл (29 березня 2018 р.)*: збірник наукових праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.В. Ковтун. Київ : НАУ, 2018. С. 190–195.
9. Сокорчук В.М. Явище омонімії дієслів в сучасній німецькій мові. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету* : збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів університету за 2012 рік, 9-10 лютого 2013 року / укл. Г.І. Волинка, О.В. Уваркіна, О.П. Ємельянова. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. С. 44–45.
10. Стрюков Г.А., Долголенко Т.Н., Грицевский М.А. Регуляция работоспособности человека и психометрика утомления. *Психологический журнал*. 1989. № 5. С. 81–86.
11. Як працюють німці сьогодні та яких умов праці хочуть в майбутньому 2019. URL : <https://www.dw.com/uk/як-працюють-німці-сьогодні-та-яких-умов-праці-хочуть-в-майбутньому/a-50400072>.

Г. А. Бенькевич, Н. А. Омельченко. Отображение понятия «РАБОТОСПОСОБНОСТЬ» в фразеологических единицах на обозначения ментальной особенности немцев. – Стаття.

Аннотація. В статті проаналізовані фразеологічні одиниці для позначення рис німецького менталітету, які проявляються в трудолюбії та работоспособності. Поняття «работоспособность» класифіковано як основну ментальну особливість. Визначено, що змінилося ставлення німців до праці в епоху цифрових технологій.

Ключевые слова: менталітет, німці, работоспособность, трудолюбие, продуктивність, digital.

H. Benkevych, N. Omelchenko. Reflection of the concept “EFFICIENCY” in Phraseological units on the designation of mental feature. – Article.

Summary. The article analyzes the phraseological units to denote the features of the German mentality, which are expressed in diligence and efficiency. The concept of ability to work is classified as the main mental feature. It is determined that the attitude of Germans to work in the age of digital technologies has changed.

Key words: mentality, Germans, ability to work, diligence, productivity, digital.

Е. К. Коляда

кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри практики англійської мови
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

А. Ю. Янчук

магістрант факультету іноземної філології
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

АНГЛІЙСЬКА МОВА ТА СВІТОВА ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ЯК ЗРАЗОК ЕФЕКТИВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ

Анотація. У статті розглянуто теоретико-практичні аспекти формування англомовної компетенції старшокласників шляхом інтегрованого навчання; обґрунтовано доцільність міжкультурної взаємодії; визначено важливість використання завдань краєзнавчого характеру у вивченні іноземної мови; доведено, що застосування інтеграції на уроках англійської мови сприяє підвищенню інтересу до отримання англомовних знань.

Ключові слова: англомовна компетенція, світова художня культура, міжпредметна взаємодія, інтегроване навчання.

Процеси міжкультурної інтеграції на національному та міжнародному рівнях зумовили модернізацію змісту мовної освіти в Україні. Мова виступає як засіб пізнання культур через залучення до цінностей, створених іншими народами. Одночасно мова – це ключ для відкриття унікальності і своєрідності власної самобутності та історичних досягнень [1, с. 165].

В умовах розширення міжнародних зв'язків підвищуються вимоги до рівня практичного володіння англійською мовою, оскільки вона є засобом міжнародного спілкування. У цьому контексті підвищується важливість формування в учнів старшої школи англомовної компетенції [5, с. 76].

Згідно з даними Європейського Союзу в сучасному світі відчувається потреба в людях, які не тільки досконало володіють іноземними мовами, а й здатні цінувати історичні та культурні традиції, що формують у мовців сучасне мислення. У світлі ідей модернізації освіти пріоритетними вважаються культурологічні дисципліни, а також, як провідна при опануванні іноземних мов, підкреслюється культурознавча спрямованість [4]. Цим об'єктивно посилюється увага до поглибленого вивчення як іноземних мов, так і світової культури, що й зумовлює актуальність вибраної теми дослідження, яка визначається:

- 1) пріоритетами модернізації освіти;
- 2) переходом від двостороннього співробітництва в освіті до багатосторонніх міжкультурних освітніх проєктів;
- 3) введенням у навчальні плани нових інтегрованих галузей знань культурознавчого плану;
- 4) недостатньою розробленістю теоретичних і практичних питань вивчення іноземних мов у режимі інтеграції навчальних предметів;
- 5) необхідністю створення комплексу вправ з використанням культурознавчих матеріалів [2, с. 14].

Об'єктом дослідження є процес формування в учнів сприйняття світу засобами іноземної мови на основі міжкультурної взаємодії.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні комплексу взаємопов'язаних цілей, змісту і прийомів навчання іноземної мови та світової культури на основі організації міжпредметної взаємодії.

Мета дослідження зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- 1) обґрунтувати доцільність вибору міжкультурної взаємодії як змістовної домінанти вивчення іноземної мови (англійської);
- 2) виявити можливі шляхи інтеграції освітніх галузей під час формування англомовної компетенції учнів 10-11 класів;
- 3) визначити особистісно-формуючі та практичні цілі інтегрованого навчання;
- 4) підібрати предметний і мовний матеріал, а також визначити методи й прийоми його методичної організації.

Ідеї інтеграції змісту та форм навчання не є новими в освіті. Концепція інтегрованого навчання виникла ще на початку ХХ століття у зв'язку зі збільшенням обсягу наукових знань. Перші практичні спроби створення освіти на проблемно-комплексній, інтегрованій основі були зроблені Д. Д'юї, С.Т. Швацьким, М.М. Рубінштейном та іншими. Необхідність упровадження інтегрованих курсів у систему освіти обґрунтовується у працях С.У. Гончаренка, І.М. Козловської, Н.Є. Миропольської, А. Даффа, Ю.С. Стиркіної тощо [1]. Інтеграція є комплексним явищем, різні аспекти якого вивчаються українськими науковцями. Інтеграції змісту освіти присвячено дослідження В. Андрущенка, В. Безрукової, С. Гончаренка, Л. Дольнікової та інших [3]. Дидактичні аспекти інтеграції досліджують у своїх працях К. Гуз (розробка інтегрованих курсів), Ю. Мальований (методологічні засади проблеми інтеграції), В. Моргун (визначення сутності процесів інтеграції та диференціації). Проте за наявності великої кількості методичних досліджень відсутні є спеціальні дослідження, присвячені методиці інтегрованого навчання англійської мови у старшокласників.

Визначаючи стратегічну мету шкільної освіти, необхідно пам'ятати, що школа повинна виховати поінформованого, компетентного, креативного випускника, який усвідомлює себе в загальнокультурному контексті епохи та буде конкурентно спроможним на сучасному ринку праці.

Сьогодні зберігається протиріччя між вимогами, що диктуються сучасними підходами до іншомовної освіти, спрямованими на гуманізацію процесу навчання й підтримання високого рівня мотивації, що стимулюють діалог культур, та відсутністю й нерозробленістю комплексних інтегруючих форм, що забезпечують взаємодію рідної та іншої культур.

Світова художня культура дозволяє здійснювати інтеграцію навчальних предметів та є прекрасною базою для мотивації й розвитку здібностей до образної конкретизації, що має значний потенціал у вивченні іноземних мов. Перевагою інтегрованих курсів є те, що вони локальні, предметні, дидактично конкретні й спонукають до творчості [6, с. 184].

Іноземна мова сприяє не тільки залученню до світової культури, а й кращому пізнанню своєї власної, а також значно впливає на загальний психологічний розвиток учнів, різко підвищує мотивацію навчання. Залучення до культур різних народів через іноземну мову сприяє усвідомленню людьми приналежності до загальнопланетарного культурного співтовариства, що дуже важливо, беручи до уваги процес глобалізації, що відбувається сьогодні.

Підкреслюючи позитивну роль англійської, як мови міжнародного і міжкультурного спілкування, ми виділяємо її як:

1) один із засобів, що розширює доступ до інформації та її поширення незалежно від державних кордонів;

2) міжнародний засіб усної, письмової, електронної та супутникової комунікації;

3) мову професійного спілкування;

4) засіб усвідомлення й вивчення різноманіття культур і цивілізацій, способів і результатів, їх взаємодії у світовому потоці культур;

5) засіб збереження, поширення та розвитку світової культури [7, с. 6].

Розуміння значення іноземних мов та їх зв'язку з культурою передбачає набуття навичок міжкультурного спілкування, формування нового бачення культури. Оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування має дати учням безпосередній доступ до культури інших народів і забезпечити в процесі навчання не тільки діалог, а й полілог культур, що відкриває широкі можливості для взаєморозуміння між представниками народів світу.

Важливо включати в навчання елементи культури і культурно-марковану лексику при формуванні мовної особистості. Мовна особистість повинна мати здатність міжкультурного комуніканта, виступати медіатором культур, тобто особистості, яка приймає іншу культуру, але не втрачає при цьому своєї ідентичності, за допомогою створення позитивного результату міжкультурного спілкування, спрямованого на формування міжкультурної компетенції [5].

Розвиток учнів засобами мови міжнародного спілкування (зокрема, англійської) направлено на формування та розвиток міжкультурної та лінгвокультурознавчої компетенцій, необхідних для спілкування іноземною (англійською) мовою; культурознавче збагачення школярів за принципом розширення кола культур (від етнічних – до світової культури); створення мостів між різними культурами [2].

Основними видами роботи в межах інтегрованого навчання англійської мови можна вважати: прослуховування аудіозаписів, перегляд відеофільмів та, як вимагає сучасний комунікативний підхід до викладання іноземної мови, проведення науково-методичних прес-конференцій, бесід за круглим столом, інтерв'ю, виконання завдань на аргументоване монологічне мовлення, складання діалогів з обговоренням та відстоюванням протилежних точок зору, дискусії з проблемних питань, за принципом «за – проти», рольові ігри за темами шкільної програми, створення презентацій, віртуальних екскурсій тощо. До них додаються завдання з перекладу (наприклад, виконайте роль перекладача, гіда; з'ясуйте та проаналізуйте труднощі відтворення певних мовних і мовленнєвих явищ тексту оригіналу в тексті

перекладу; виберіть еквівалент та обґрунтуйте його доцільність). Подібні завдання професійно та комунікативно спрямовані й мають цільову установку: реакція на чужий погляд, розпитування, переконання співрозмовника, що є особливо важливим для старшокласників, які саме з'ясовують свою майбутню професію. Вони можуть мати як усний, так і письмовий характер [7].

Наприклад, англійські автентичні тексти країнознавчого характеру сприяють розвитку монологічного мовлення як виду мовленнєвої діяльності, що виконує комунікативні функції (інформативну, впливову, експресивну, розважальну, ритуально-культурну), оскільки автентична країнознавча інформація охоплює відомості про географічне положення та природні особливості країни, мова якої вивчається, про визначні пам'ятки її міст, прогресивних громадських діячів, традиції, свята, класиків літератури, художників та композиторів [8, с. 119].

При використанні країнознавчих матеріалів необхідно враховувати інтереси та вікові особливості учнів; відбір країнознавчого матеріалу має базуватись на сферах та формах реального іншомовного спілкування школярів, знайомому мовному матеріалі, можливостях використання одержаної країнознавчої інформації, знаннях, якими учні оволоділи на уроках з основних предметів, на матеріалах, що відображають культурно-історичні зв'язки країн [8, с. 121].

Таким чином, вивчення англійської мови через міжкультурну взаємодію представляє найцінніший матеріал для вивчення культури на основі полілога культур, який призведе до розуміння й природного засвоєння культури в єдиних культурознавчих термінах у цілому. Оскільки виховання особистості через сприйняття світу, прийняття чужих звичаїв і традицій сприятиме здатності осягати нове й змінюватися. Така гнучкість сприйняття, ймовірно, більшою мірою властива саме учням старшої школи.

Отже, реалізація інтегрованого підходу створює умови для підвищення інтересу до вивчення предмету, всебічного розвитку творчого потенціалу учнів, становлення духовної культури особистості, громадянина України та європейського співтовариства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бим І.Л. Профильное обучение иностранным языкам на старшей ступени общеобразовательной школы. Проблемы и перспективы. Москва : «Просвещение», 2007. 211с.
2. Гапонова С.В. Взаємопов'язане навчання видів мовленнєвої діяльності у процесі навчання іноземної мови. 2009. № 2. С. 13–16.
3. Інтегроване навчання : тематичний і діяльнісний підходи (Частина 2). URL : <http://nus.org.ua/articles/integrovanenavchannya-tematichnyj-i-diyalnisnyj-pidhody-chastyna-2> (дата звернення: 02.04.2021).
4. Державний стандарт освіти. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення: 29.03.2021).
5. Наджафова С. Інтеграційні процеси в освіті. *Наука і освіта*. 2015. № 2. С. 75–79.
6. Зеня Л.Я. Навчання іноземних мов у старшій профільній школі: Лекційно-практичний курс. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Горлівка : Видавництво ГДПІМ, 2008. 340 с.
7. Ніколаєва С.Ю. Зміст навчання іноземних мов і культур у середніх навчальних закладах. 2010. № 3. С. 3–10.
8. Янчук А.Ю., Чарікова І.В. Методика формування англійської компетенції старшокласників у монологічному мовленні на основі автентичних текстів країнознавчого характеру. *Лінгвістика. Викладання мов. Літературознавство* : Шоста всеукраїнська мультидисциплінарна конференція «Чорноморські наукові студії», м. Одеса, 15 трав. 2020 р. С. 118–122.

Э. К. Коляда, А. Ю. Янчук. Английский язык и мировая художественная культура как образец эффективной интеграции учебных предметов. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретико-практические аспекты формирования англоязычной компетенции старшеклассников путем интегрированного обучения; обоснована целесообразность межкультурного взаимодействия; определена важность использования заданий краеведческого характера в изучении иностранного языка; доказано, что применение интеграции на уроках английского языка способствует повышению интереса к получению англоязычных знаний.

Ключевые слова: англоязычная компетенция, мировая художественная культура, межпредметное взаимодействие, интегрированное обучение.

E. Koliada, A. Yanchuk. English and world art culture as an example of effective integration of academic subjects. – Article.

Summary. The article considers theoretical and practical aspects of the formation of English-language competence of high school students through integrated learning; substantiates the expediency of cross-cultural interaction; determines the importance of using local history tasks in learning a foreign language; proves that the use of integration at the English lessons helps to increase interest in obtaining English-language knowledge.

Key words: English-language competence, world art culture, interdisciplinary interaction, integrated learning.

М. А. Лавренчук

*викладач кафедри східних мов та методики викладання східних мов
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
м. Київ, Україна*

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО КИТАЙСЬКОГО СУДОВОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕШОУ «СУД КИТАЮ» 中国法庭)

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню лінгвопрагматичних особливостей сучасного судового дискурсу в китайському соціумі. У роботі розглядаються комунікативні стратегії, аналізуються основні комунікативні тактики, що реалізують план учасників дискурсу.*

***Ключові слова:** судовий дискурс, китайський соціум, комунікативна тактика, комунікативна стратегія, лінгвопрагматика, учасник.*

Нині все більш значущою для соціуму є судова сфера і, зокрема, дотримання прав людини, це і визначає важливість вивчення судового дискурсу. Лінгвопрагматичні особливості, а саме комунікативні стратегії і тактики учасників сучасного китайського судового дискурсу мало досліджені.

Мета статті полягає у дослідженні лінгвопрагматичних особливостей, а саме комунікативних стратегій та тактик учасників китайського судового дискурсу.

У лінгвістиці термін «дискурс» з'явився на початку 70-х рр. ХХ ст. і спочатку вживався на позначення «виду мовленнєвої комунікації з урахуванням норм, правил і цінностей суспільного життя» [6]. Біля витоків науки про дискурс стояли Ю. Хабермас, З. Харріс, Е. Бенвеніст, К. Пайк, Т. Гівон, В. Чейф та ін.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики поняття «дискурс» класифікують на підставі різноманітних властивостей та ознак. Так, представник критичного дискурсивного аналізу Т. Ван Дейк виділяє такі різновиди дискурсу: політичний, медичний, судовий, освітній та науковий, медіа-дискурс [1].

Вивчення комунікативних стратегій і тактик є одним з найбільш актуальних напрямів сучасної лінгвістики. Як вітчизняні, так і зарубіжні вчені часто звертаються до цього дослідного об'єкта, при цьому по-різному трактуючи ці поняття [2, с. 46]. Як зазначає О.С. Іссерс, поява терміна «комунікативна стратегія» і його активне вживання пояснюється посиленням прагматичного підходу в науці про мову із середини 80-х років минулого століття [3]. Автор пояснює, що інтерес до різних теорій мовного спілкування, в тому числі до вивчення комунікативних стратегій, пов'язаний, по-перше, з екстралінгвістичними факторами, а саме з формуванням соціального замовлення на знання закономірностей людського спілкування, і по-друге, з потребою в інформації, яка враховувала б феномен життя людини з усіма його психічними, соціальними і етнокультурними характеристиками [3].

Дискурсивна взаємодія в ході судового засідання привертає увагу лінгвістів, що працюють у сфері мовної прагматики з певних причин [4, с. 37–38]. По-перше, за досить міцної регламентації судового дискурсу мовцю доводиться виконувати цілу низку завдань, пов'язаних із вибором стратегій мовленнєвої поведінки, що в умовах змагальності на судовому процесі додає особливих рис мовленнєвій взаємодії. По-друге, багато в чому саме мовленнєва взаємодія, з огляду на юридичні функції суду, її результат впливають на характер рішень, що виносяться судом, і вимагають від суб'єктів судового процесу особливого виду комунікативної компетенції, до якої базовим елементом входять прагматичні пресупозиції, пов'язані зі знанням правил судового дискурсу. По-третє, змагальність мовної взаємодії, її екстремальність (зіткнення інтересів) вимагає від комунікативних умінь як стратегічного планування, так і навичок оперативної оцінки ситуації прийняття рішень.

Щоб зрозуміти, як комуніканти будують свої дискурсивні стратегії під час розгляду судової справи, необхідно визначитись, що варто розуміти під терміном «комунікативна стратегія». Отже, нагадаємо, що комунікативна стратегія – це складник евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування із метою досягнення кооперативного результату, ефективності. Конкретним підпорядкованим комунікативній стратегії способом реалізації інтенційної програми дискурсу виступає комунікативна тактика. Вона має динамічний характер, що забезпечує оперативне реагування на ситуацію і ґрунтується на мовленнєвих уміннях, комунікативній компетенції [5, с. 239–240].

Однак у статті поняття «комунікативна стратегія» розглядається як правило і послідовність комунікативних дій, яких дотримується адресант для досягнення певної комунікативної мети. Тактика – це лінія поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного ефекту [7].

Використання професійними учасниками судового процесу різноманітних тактик і стратегій вивчалося багатьма лінгвістами, такими як: І.А. Зюбіна, Н.В. Варнавських, С.І. Повариш, Л.Є. Попова та ін. Цікавим є підхід вивчення судово-процесуального дискурсу з позицій дискурсивно-рольових статусів в аспекті стратегічних і тактичних переваг юристів, описаний у дослідженні Л.Є. Попової. Як зазначає дослідниця, стратегії в судовій діяльності професійних учасників процесу визначають тактики, спрямовані на досягнення цілей у судовому засіданні.

Судовий дискурс є інституціональною формою спілкування, оскільки він організовується в рамках певного соціального інституту (*суду*), має певну мету (*встановити істину*), визначається статусно-рольовими характеристиками учасників спілкування (*суддя, прокурор, адвокат, підсудний, свідок*). Професійними учасниками судових засідань є суддя, прокурор і адвокат, оскільки ці професійні учасники дискурсу виконують різні функції, вони відповідно по-різному оперують фактами і аргументами під час судового розгляду. Судові дебати, учасниками яких є прокурор і адвокат – це боротьба думок, процесуальне змагання сторін, інтереси яких не збігаються.

Свої цілі учасники судового засідання реалізують за допомогою застосування певних комунікативних стратегій. У результаті аналізу китайських судових текстів, виходячи зі статусно-рольових характеристик учасників досліджуваного дискурсу, ми визначили п'ять основних комунікативних стратегій: самозахисту, обвинувачення, захисту, нападу і психологічного (емоційного) впливу. Кожна з названих стратегій реалізується певним складом комунікативних тактик. Серед різноманіття комунікативних тактик, що реалізують ту чи іншу стратегію судового дискурсу, аналізу піддавалися тільки ті тактики, які за квантитативними характеристиками були віднесені нами до числа базисних (основних).

За допомогою використання комунікативної стратегії самозахисту проявляється, головним чином, мовна поведінка підсудного. В результаті проведеного аналізу ми встановили 174 випадки реалізації зазначеної стратегії в китайських текстах судових засідань. У судових текстах китайською мовою до числа основних були віднесені тактики виправдання *своїх дій, брехні, відведення підозри, заперечення провини, критики дій*.

Найбільш ефективним і успішним способом реалізації стратегії самозахисту є комбінування названих комунікативних тактик, а також інших другорядних тактик (наприклад, заперечення провини – напад – психологічний вплив; заперечення провини – переконання у своїй правоті – обвинувачення іншої особи та ін.).

Наприклад, **被告人**: 你虽然一个傻子的女人,但这个包不适合你。法官阁下,我们有一所房子,房子里有一个地窖。我整个夏天。。。老鼠。。。搏斗,对他们来说,我买了这袋毒药。我说了上千次,我买了一个包,我想要毒害它们。(Підсудний: *Ти хоч і зараза, але цей пакетик не для тебе я придбав. Ваша честь, у нас є будинок, у будинку – підвал. Я все літо веду боротьбу зі щурами, ось для них я і придбав цей пакетик з отрутою. Я ж тисячу разів говорив, купував я один пакетик, хотів їх потруїти*).

У разі аналізу комунікативної стратегії обвинувачення маються на увазі, перш за все, прокурор і свідок обвинувачення. В результаті проведеного аналізу ми виявили 75 випадків реалізації зазначеної стратегії в китайських текстах судових засідань. Набір комунікативних тактик, які належать до числа основних: тактика констатації фактів, негативної характеристики, нападу, критики і образи. У китайських судових текстах пріоритетне становище у тактики констатації фактів.

Наприклад, **检察**: 鉴定意见表明在这个纸包儿您的指纹。。。您没有理由否认。(Прокурор: *На пакетіку, за висновком експертизи, тільки відбитки Ваших пальців... Вам заперечувати не має сенсу*).

У цьому прикладі відображається комбінування тактики констатації фактів і тактики тиску; вплив на учасника судового дискурсу, щоб змусити його дати свідчення.

Причина більшої значущості раціонального аспекту в китайських судових текстах зумовлена, на наш погляд, бажанням показати аудиторії важливість норм і правил, що регулюють стосунки між людьми у суспільстві.

Комунікативна поведінка адвоката, що представляє інтереси підсудного, а також свідка захисту відображено шляхом використання комунікативної стратегії захисту. Адвокати на судових засіданнях більш активно залучають базу доказів, оперують фактами для здійснення захисту свого підопічного. В результаті проведеного аналізу ми виявили 74 випадки реалізації зазначеної стратегії в китайських текстах судових засідань. У судових текстах китайською мовою до числа основних були віднесені тактики нападу, відведення підозри, констатації фактів, позитивної характеристики, припущення.

Наприклад, **律师**: 请告诉我,您有没有后门的钥匙?(Адвокат: *Скажіть, а від чорного входу у Вас є ключі?*)

Стратегія нападу як вербальний механізм запиту інформації використовується всіма учасниками дискурсу відповідно до їх цілей у суді. В результаті проведеного аналізу ми виявили 28 випадків реалізації зазначеної стратегії в китайських текстах судових засідань. Набір комунікативних тактик, які належать до числа основних, такі як: критика, іронія, тиск, констатація фактів та образа.

Наприклад, 被告人: 你怎么能替代我?! 你怎么能欺骗我?!

(Підсудний: Як ти могла мене підставити?! Як ти могла мене обдурити?!)

Стратегія психологічного впливу визначає переважно комунікативну поведінку судді як головного учасника дискурсу і орієнтована на схвалення або засудження діяльності людини не тільки з позиції закону, а й моралі. В результаті проведеного аналізу ми виявили 12 випадків реалізації зазначеної стратегії в китайських текстах судових засідань. Набір комунікативних тактик, які належать до числа основних, такі як: критика, догана, переконання, прохання, демонстрація образи. Учасники дискурсу судового засідання зберігають «належну дистанцію спілкування», залишаючись у рамках нормативної комунікативної ситуації. Між професійними учасниками китайського судового дискурсу більш поширений авторитарний стиль спілкування, де чітко показана статусно сильна позиція судді.

Наприклад, 法官: 在大厅里沉默。被告人控制自己! 毕竟,你不在院子里。(Суддя: Тиша в залі! Підсудний, тримайте себе в руках! Ви не на подвір'ї, врешті-решт).

Отже, аналіз китайських текстів судових засідань дозволив нам виділити п'ять основних комунікативних стратегій досліджуваного дискурсу, а саме стратегії самозахисту, обвинувачення, захисту, нападу і психологічного впливу.

Актуалізація комунікативних тактик, що реалізують стратегії судового дискурсу, здійснюється за допомогою використання різних стилістичних засобів і прийомів. Вони створюють певний експресивний ефект, використовуються для того, щоб вплинути на учасників судового процесу, звернути увагу на релевантні для комунікації у суді аспекти, викликати у них відповідні емоції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
2. Верещагин Е.М. Речевые тактики. Москва, 1992. 93 с.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики. Москва : Едиториал, 2003. 284 с.
4. Кашкин В.Б. Основы теории коммуникации : краткий курс. Москва : Восток, 2007. 256 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
6. Темнова Е.В. Современные подходы к изучению дискурса. Москва, 2004. 97 с.
7. 张韧弦. 形式语用学导论 / 张韧弦. - 北京, 2008. 286页.
8. 何自然. 语用学研究: 第2辑 / 何自然. - 广州, 2010. 450页.

М. А. Лавренчук. Лингвопрагматические особенности современного китайского судебного дискурса (на материале телешоу «Суд Китая» 中国 法庭). – Стаття.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию лингвопрагматических особенностей современного судебного дискурса в китайском социуме. В работе рассматриваются коммуникативные стратегии, анализируются основные коммуникативные тактики, реализующие план участников дискурса.

Ключевые слова: судебный дискурс, китайский социум, коммуникативная тактика, коммуникативная стратегия, лингвопрагматика, участник.

M. Lavrenchuk. Linguistic and pragmatic features of modern Chinese judicial discourse (based on the TV show “Court of China” 中国 法庭). – Article.

Summary. The article is devoted to the study of the linguo-pragmatic features of modern judicial discourse in the Chinese society. The research examines communicative strategies, analyzes the main communicative tactics that implement the plan of the participants in the discourse.

Key words: judicial discourse, Chinese society, communicative tactics, communicative strategies, linguopragmatics, participant.

Т. О. Лях

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

МІФОЛОГІЧНИЙ КОД УКРАЇНСЬКОЇ НОВЕЛИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Анотація. У статті розглядається міфологічний код української новели кінця ХІХ – початку ХХ століть. Об'єктом уваги стали твори українських новелістів Марка Черемшини, Василя Стефаника, Ольги Кобилянської. Проаналізовано фольклорно-міфологічні елементи, образи, символи, художні деталі у їхньому відношенні до міфомислення та індивідуального авторського сприйняття. Авторка дійшла висновку, що міфологічну картину світу в жанрі новели також зреалізовано через систему бінарних опозицій життя – смерті, добра – зла. Дослідження накреслює подальші аспекти вивчення української новелістики рубежу минулих століть у царині міфокритики.

Ключові слова: міфологічний код, міфологічна картина світу, архетип, новела, образ, символ, фольклорно-міфологічні елементи.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ століть письменники творчо переосмислюють міфологічні мотиви, сюжети, образи. Дослідники дійшли висновку, що «міфологічними образами наповнені всі літератури: і древні, і нові, і найновіші» [10, с. 443–444]; «структурні принципи літератури близько пов'язані з мітологією та порівняльною релігією» [17, с. 145]; «поет творить радше із «прадавнього переживання», темна природа якого потребує мітологічних постатей» [19, с. 129]; «можна розповсюдити ідею міфопоетичного на все мистецтво загалом (від космогонічних міфів до міфологічного роману ХХ століття), пройняте вічним міфологічним прагненням сакралізації, вірою в іншу дійсність і можливість її творення» [8, с. 23] тощо.

Міфологічний код художнього твору відображають фольклорні елементи. Адже фольклор, за словами О. Киченка, «відтворює та моделює міф, відштовхуючись від його культурної цілісності, вбирає у себе та творчо обробляє не окремі фрагменти, а міфологічну картину загалом» [7, с. 55]. Художня трансформація міфів і міфологем творить багатоплановість тексту на рівні змісту і форми. Т. Гундорова відзначає «своєрідний культурний мітологізм раннього українського модернізму». На думку дослідниці, «він особливо виявився у спробі синтезувати національну естетичну культуру, інтегруючи ідеї культурного індивідуалізму та форми народної культури. Це засвідчує критика «хатян», творчість М. Коцюбинського, В. Стефаника, М. Черемшини, О. Кобилянської, Г. Хоткевича» [3, с. 139]. Водночас творче переосмислення письменниками міфологічних тем і образів відповідало національним процесам українського відродження окресленого періоду.

Рецепція письменниками зламу минулих століть міфологічних мотивів, сюжетів, образів була ознакою неоромантизму, який репрезентував не лише художньо-естетичні модерністські засади, а й світоглядні. За слухним спостереженням Н. Мафтин, він «<...> ніс могутній життєствердний дух, прагнення змін», тому «українські митці звернулись до неоромантизму як до шансу повернення втрачених можливостей, джерела подолання національного безпам'ятства» [12, с. 33].

Рецепцію фольклорно-міфологічних елементів чи не найкраще репрезентує творчість українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ століть, особливо цікавим щодо цього нам видається жанр новели. Ключову роль у новелістиці відіграють символи, метафори, художні деталі, підґрунтям яких часто слугують фольклорні елементи, архетипові образи та моделі. Новела артикулює міфопоетику для вираження внутрішніх переживань персонажів, крізь призму міфомислення письменники відображають метафізичний аспект буття. Дослідження міфологічного коду новел Василя Стефаника, Марка Черемшини, Ольги Кобилянської є метою пропонованого дослідження.

Вивчення архетипових образів, фольклорно-міфологічних структур у художньому творі слід осмислювати як цілісну систему, що формує міфологічну картину світу. Міфологічна картина світу «заснована на співвідношенні універсальних категорій профанного та сакрального (відповідно хаотичного

та космічного), що визначають, з одного боку, синтагматичні рівні міфології, а з іншого – власне семантику міфу як прояв сакрального начала у профанному світі» [8, с. 22]. У міфології найпоширенішим способом відтворення світу є «система фундаментальних протиставлень: просторових (верх і низ, лівий і правий, схід і захід, небо і земля, дім і ліс і т.д.), часових (день – ніч, літо – зима і т.д.), абстрактних (парне – непарне) та ін., які насамкінець втілюють сприятливі і несприятливі для колективу явища: життя – смерть, щастя – нещастя, добро і зло, космос і хаос» [14, с. 666].

Для семантики міфу важливим є «уявлення про початкові начала, елементи-стихії, з яких складається Космос, – землі, води, повітря, вогню» [16, с. 10]. Таке моделювання світу спостерігаємо в новелах Марка Черемшини. Так, космогонічні образи гори, неба, землі автор використовує у змалюванні війни в образку «Село потерпає», що відкриває цикл воєнних новел «Село за війни» (1925). Твір нагадує космогонічний міф, у якому «особлива увага приділяється описуванню актуального стану Всесвіту, його структурі: первням і частинам, з яких він складається, взаємодії між ними, а також їх кількісним властивостям» [4, с. 333].

Війна порушила спокій завжди мирного неба: «Луна йому вночі спати не давала, гранею ребра припікала, лице черленила. На горах припочивала, черлений пояс розперізувала, кєрвавї згарди над селом розстелювала, яснїї коси розплїтала, перловими хмарами розвивала, гребенистими руками неба досягала» [18, с. 90]. Червона барва, якої набуває небо, робить картину схожою на апокаліптичну візію, асоціюється із кров'ю, деструкцією. У битві неба та землі Черемшина втілює руйнацію гармонії, миру в Космосі, яку несе війна: «небо стогне. Земля йому громи відобрала, його поріб'я кулями б'є» [18, с. 90].

Міфологічним в образку стає місце дії: «за третьою горою небо позіхає», «за третьою горою небо стогне», «під третьою горою вільшина прїє», «від третьої гори розїгналася селом ретельна говїрка, аби люди з села геть виходили» [18, с. 90–91]. Як відомо, «у міфології багатьох народів світу гора надїлена сакральними якостями» [1, с. 112]. Сакральним є число три, воно «означає «весь світ» у напрямку до неба» [1, с. 583].

Образ гір набуває у новелістиці Марка Черемшини символічного забарвлення. Це – символ самої Гуцульщини, потужний природний чинник, культурний елемент. Можливо, тому у Марка Черемшини вище за гори тільки Бог: «А Господь понад гори походжає і сонечком дихає на весь світ, на гори й долини та й на полонини» [18, с. 218]. Автор надїляє гори певною доленосною силою: «Камінні гори свої книги розтворили, чиєсь життя записали» [18, с. 21]. Разом з горами земля асоціюється у свідомості персонажів Черемшини з Україною: «А яка, питаю, буде тота Україна?! А він схопився у стременах срібних та й каже: «Всі гори-долини та й полонини, як земля вширшки, як небо ввишки» [18, с. 186].

У новелах Василя Стефаника, як і в Марка Черемшини, архетип землі відображає паралель земля – ґрунт – Батьківщина: «<...> підоймив шаблев груду землі та й каже: «Оце Україна, а тут, – і справив шаблев у груди, – отут її кров...» [15, с. 180]. Семенові слова: «Пустиш єї, то пропадеш» («Вона – земля») звучать пророчо, зростаючи до рівня символу і розкриваючи причини духовної катастрофи людини. Морітурі з однойменної новели (ті, що вмирають) теж відірвані від землі. Урядові «синї книжечки» ніколи не зможуть замінити саму землю, не порушивши природного людського існування («Синя книжечка»). Однак Максима навіть смерть дружини й обох синів не спроможна морально надломити – його завжди чекає незасіяна нива («Сини»).

Архетип матері і архетип землі продукують життєдайне начало, а отже, – добро, впорядкованість, космос, вони актуалізують відчуття захищеності від деструкції, хаосу. Таку функцію виконує вказаний архетип у новелі О. Кобилянської «Лїсова мати» (1915). Героїня твору Докія віддає свої останні гроші на заупокійну службу для дружини австрійського царя Єлизавети, котру було вбито. Коли її сина Юру мобілізували на службу в армію на початку війни, жінка просить у «цїсаревї» заступництва за сина: «Вона зсунулась до землі, притиснула руки до лиця і залебедїла: О, ви *оби!* Ти, Богородице, і ти, Царице, хоронїть його» (курсив авторки. – *Т.Л.*) [9, с. 43]. Я. Мельничук пояснює набожне ставлення гуцулки до дружини царя народною традицією: «Заключну сцену твору О. Кобилянська вирїшила цїлком у дусї панївних у народї уявлень про цїсареву Єлизавету як заступницю вояків» [13, с. 119].

У потрактуванні набожного ставлення гуцулки до дружини царя слід шукати глибоких архетипних основ. Першим у трїадї образів новели О. Кобилянської був образ «лїсової матері» – старої смереки: «Коли вона застогне серед бурї, то це певно щось бїльше, як лиш боротьба з негодою. Оця мати лїса мала сїрий мох на пнї і на галуззях. Її галуззя були, мов рукави, такі великі й широкі, як трикратний рукав гуцульської, багацької сорочки. Так глибоко й розкїшно, так тяжко спадали зеленї вїти з сильних галуз, начеб свята землиця *сама* їх до себе притягала» (курсив авторки – *Т.Л.*) [9, с. 33]. Зв'язок старої смереки, що є прообразом архетипу світового дерева, зі «святою землицею», материнським жїночим началом, породжує у свідомості Докії аналогію смереки з матір'ю всього живого. Таке набожне ставлення

гуцулки до дерева закорінене також і у семантиці образу лісу, яка «пов'язана на всіх рівнях із символічною жіночого начала, або Великої матері. Ліс – місце буяння рослинного життя, вільного від усялякого контролю та впливу. А оскільки його листя закриває сонячне світло, він також протиставляється владі сонця і вважається символом землі» [6, с. 289]. Убивство цесаревої після того, як буря знищила «лісову матір», продовжило в уявленні жінки архетипний ланцюг материнського начала, що полягає насамперед у любові та опіці, яку виявляла Єлизавета до вояків так, як це робила «лісова мати» до всього лісу.

У міфологічній картині світу найбільш поширеною є бінарна опозиція «життя – смерть». На думку І. Зварича, «в міфічному мисленні відбувається чергування не життя і смерті, а життя і дожиття. Таким чином, часові параметри міфічного мислення визначаються співвідносністю вічності і життя, а не життя і смерті» [5, с. 13]. Такий дуалістичний принцип спостерігаємо у творах Марка Черемшини. Так, у новелі «Карби» (1901) письменник апелює до давнього гуцульського міфу про те, що «перед смертев кожному карби показуються, на душу чікают. <...> Шо гріх, то все карб на палици у пана Бога та й на души карб. Єк душа на тот світ приходит, то єї карби уже пораховані, уже муки терпіти має» [18, с. 30]. Карби – людські гріхи на палиці у Бога. Уже ця первісна семантика символу промовляє до свідомості читача, адже концепт гріха є невід'ємним атрибутом буття кожної людини. У свідомості героя з карбами асоціюються людські кривди. Семантика карбів переходить в онтологічний вимір: через карби Петрик пізнає трагізм людського буття.

У міфологемі карбів автор втілює міфологічний код «життя – смерть». Карби – гріхи, які людина здійснює протягом життя, але бачить їх лише перед смертю, карби визначають буття людини по смерті. Значення, які автор вкладає в міфологему карбів, за словами М. Голянич, «експлікують своєрідність семантичних зв'язків між концептами *знак – гріх – страждання, смерть – Бог – доля*, що закладено в етимоні слова»; «формують у ньому ще один вимір – архетиповий» [2, с. 281]. У міфологічній візії світу Марка Черемшини життя людини триває навіть по смерті, бо душа людини продовжує рухатися у світі: «Бабина душа вибігала на верховіття дерев, перескакувала з листка на листок, стручувала росу і тріпотіла голими порубаними крильцями» [18, с. 30].

Українські новелісти у своїх творах часто апелюють до фольклорних жанрів, що також творить міфологічний код художнього тексту. Показовим щодо цього є жанр колядки. Так, у новелі В. Стефаніка «Давня мелодія» колядка, яку слухає персонаж твору, сконцентрує різні часові площини. Давня колядка розповідає про героїчне минуле України, відважних лицарів, однак співають про них маленькому Василькові у часові теперішньому. Василько «твердо постановив ніколи свого коня не продати», бо ж «рефрен української історії мужньо звучав у того коня» [15, с. 192].

До жанру колядки звертається Марко Черемшина в новелі «Коляда» (1926). Тут колядка створює ситуацію «тексту в тексті». За спостереженням Ю. Лотмана, «текст у тексті» – це особлива реторична побудова, в якій відмінність у закодованості різних частин тексту стає виявленим чинником авторської побудови і читацького сприйняття тексту. Перемикання з однієї системи семіотичного усвідомлення тексту в іншу на якійсь внутрішній структурній межі стає у цьому разі основою генерування смислу» [11, с. 589]. Саме «відмінність у закодованості різних частин тексту», якими у цьому разі є сакральний елемент новели (коляда) та профанний (опис застілля сільської верхівки, її підступні наміри щодо колядників), посилює звучання конфлікту між головним персонажем Іваном Гавришем, котрий разом з однодумцями намагається протистояти польській верхівці, та сільською старшиною. На тлі сакрального сенсу коляди, яку співають колядники на чолі з Гавришем, він уже сприймається як протистояння добра і зла.

Текст коляди в новелі відзначається ліризмом, настроєвістю, ритмомелодикою, вона містить народно-пісенні образи, тропи, замовляння, персоніфікацію явищ природи та абстрактних понять: «зажурилися гори й долини», «зажурилися всі полонини». Ключовим образом у коляді стає «зрада», що уособлює польську верхівку села: «Гей, сидит зрада посеред села, її пізнати, гей трійлозела. <...> продає брата, продає неньку, продає челядь, ще й шлюбну жінку» [18, с. 178].

Коляда з її символічними образами творить у новелі орнаментальний ефект двоплановості світу. Читач сприймає соціальні й національні утиски польської влади як вселенське зло, з яким іде вічна боротьба з моменту світотворення. У такому контексті протистояння колядників верхівці села набуває особливого змісту, який посилює пейзаж різдвяної ночі: «Тоті зорі щось міняться, щось вони поморгують, щось вони оповісти хочуть <...>. Відай, вони тих сімох колядників по селу водять, відай, їх коляду леліють» [18, с. 178].

Отже, міфологічний код української новелістики кінця XIX – початку XX століть виявляється у співвідношенні профанного та сакрального (відповідно хаотичного та космічного), категоріях часу

і простору, художній трансформації архетипових образів та моделей, творчій рецепції авторами фольклорних жанрів. Міфологічну картину світу в новелах письменники зреалізували через систему бінарних опозицій життя – смерті, добра – зла. Вказані міфологічні модули відображають авторську візію буття людини у світі, зміщуючи його в метафізичну площину. Дослідження накреслює подальші аспекти вивчення української новелістики рубежу минулих століть у царині міфокритики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ, 2002. 664 с.
2. Голянич М. Інтертекстуальний характер внутрішньої форми ключового слова (на матеріалі художніх текстів Марка Черемшини). *«Покутська трійця» в загальноукраїнському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття* : зб. наук. праць / упор. С. Хороб. Івано-Франківськ, 2006. С. 275–288.
3. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурс ранняго українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів, 1997. 300 с.
4. Зварич І. Міф. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці, 2001. С. 332–335.
5. Зварич І.М. Міфологічна парадигма художнього мислення : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2003. 36 с.
6. Керлот Х.Э. Словарь символов. Москва, 1994. 780 с.
7. Киченко О. Фольклор як художня система (проблеми теорії). Дрогобич, 2002. 216 с.
8. Киченко О.С. Художня система «міф – фольклор» і проблеми структурного методу. *Знак. Символ. Образ* : матеріали міжвузівського науково-практичного семінару з проблем сучасної семіотики. Вип. 5. Черкаси, 2000. С. 17–24.
9. Кобилянська О. Огривай, сонце... : збірка малої прози. Чернівці, 2011. 152 с.
10. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф: труды по языкознанию. Москва, 1982. 480 с.
11. Лотман Ю. Текст у тексті. *Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів, 2001. С. 581–595.
12. Мафтин Н. У пошуках “GRAND” стилю: західноукраїнська та еміграційна проза міжвоєнного двадцятиліття. Івано-Франківськ, 2011. 336 с.
13. Мельничук Я.Б. На вечірньому прюзі: Ольга Кобилянська в останній період творчості (від 1914 р.). Чернівці, 2006. 216 с.
14. Мифологический словарь / гл. ред. Е.М. Мелетинский. Москва, 1991. 736 с.
15. Стефанік В. Вибране. Ужгород, 1979. 392 с.
16. Филатов В.П. Живой космос: человек между силами земли и неба. *Вопросы философии*. 1994. № 2. С. 3–12.
17. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів. *Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів, 2001. С. 142–172.
18. Черемшина Марко. Новели; посвяти Василеві Стефаніку; ранні твори; переклади; літературно-критичні виступи; спогади; автобіографія; листи / ред. тому В.М. Русанівський. Київ, 1987. 448 с.
19. Юнг К.-Г. Психологія та поезія. *Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів, 2001. С. 119–138.

Т. О. Лях. Мифологический код украинской новеллы конца XIX – начала XX веков. – Статья.

Аннотація. В статтє рассматривается мифологический код украинской новеллы конца XIX – начала XX веков. Объектом исследования стали произведения Марка Черемшины, Василя Стефаніка, Ольги Кобылянської. Проанализированы фольклорно-мифологические элементы, образы, символы, художественные детали в их отношении к мифологическому мышлению и индивидуальному авторскому восприятию. Сделан вывод о том, что мифологическую картину мира писатели также отображали в системе бинарных оппозиций жизни – смерти, добра – зла. Исследование намечает дальнейшие аспекты изучения украинской новеллы рубежа прошлых веков в области мифокритики.

Ключевые слова: мифологический код, мифологическая картина мира, новелла, образ, символ, архетип, фольклорные элементы.

T. Liakh. Mythological code in the short story genre in Ukraine at the end of XIX – the beginning of XX centuries. – Article.

Summary. The article deals with mythological code in the short story genre in Ukraine at the end of XIX – the beginning of XX centuries, especially the short stories by Marko Cheremshyna, Vasyl Stepanyk, Olha Kobylyanska. The folklore elements, images, symbols, artistic details, reception of folk genres like carol are studied regarding the mythological mode of thinking and individual author's perception. The author comes to the conclusion that the mythological picture of universe in the short story genre also realized through the system of binary oppositions life/death, good/evil. The article outlines the further mythological aspects of the study of the short story genre in Ukraine at the end of XIX – the beginning of XX centuries.

Key words: mythological code, mythological picture of universe, archetype, folklore elements, short story, image, symbol.

Н. Г. Махоніна

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

А. А. Шарко

*старший викладач кафедри германської філології
Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Бахмут, Донецька область, Україна*

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»

Анотація. Стаття, в якій розглядається вербалізація уявлень про гроші та економічні відносини, а також виявляються національно-культурні особливості українських та німецьких фразеологізмів відповідної тематичної групи, належить до галузі лінгвокраїнознавчих та лінгвокультурологічних досліджень.

Ключові слова: лінгвокраїнознавство, лінгвокультурологічні дослідження, фразеологізм, лінгвокультурний концепт, пареміологічна картина світу, тематична група.

Постановка проблеми, зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На тлі глобалізації, різних форм міграції, які стали соціальною реальністю ХХІ століття, навіть пересічній людині стали чітко помітні численні відмінності представників одних культур порівняно з іншими. Своєрідність бачення навколишнього світу, реагування на нього представниками різних культур відбивається, зокрема, й на мовному рівні. Таким чином, тема запропонованого дослідження становить не лише науковий (виявлення мовної та позамовної специфіки змісту національно-культурного компонента фразеологізмів), але і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню національно-культурної специфіки в порівняльно-зіставному плані присвячується чимало робіт. Проблеми «мова і культура», «фразеологія й культура», «фразеологія в контексті культури», «національна своєрідність фразеологізмів» розглядали О. Бабкін, О. Райхштейн, Дж. Лакофф, В. Мокієнко, С. Єрмоленко, Б. Ажнюк, А. Вежбицька, В. Телія, Д. Добровольський та багато інших учених. Стверджувалося навіть (В. Маслова), що термін «лінгвокультурологія» виник у зв'язку з роботами фразеологічної школи, очолюваної В. Телією. Поняття національної лінгвокультури охоплює широке коло мовних явищ, пов'язаних з ідеєю про внутрішню форму мови і про втілений у ній дух народу (В. фон Гумбольдт, О. Потебня). Серед усіх мовних одиниць фразеологізми внаслідок своїх мовних особливостей найбільш яскраво відображають національно-культурну самобутність мовного співтовариства (Н. Арутюнова, В. Виноградов, В. Гак, Д. Добровольський, В. Телія та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У лінгвістиці немає єдиної думки щодо місця національно-культурного компонента в структурі фразеологічного значення, відсутній лінгво-культурологічний аналіз фразеологічних одиниць (далі – ФО) німецької мови у зіставленні з ідіоматикою української мови.

Мета роботи полягає у розкритті національно-культурної специфіки українських та німецьких ФО тематичної групи (далі – ТГ) «Економічні відносини» в порівняльному аспекті та виявленні їхніх національно-культурних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під тематичною групою нами розуміється «ряд слів, які тією чи іншою мірою співпадають за своїм основним змістом, тобто за приналежністю до одного й того ж семантичного поля» [1, с. 118]. Німецькі ФО тематичного поля «Економічні відносини» можна розділити на кілька груп:

1) «**Влада грошей**»: *Geld ist Macht* (букв. «гроші – це влада»); *Geld verführt die Welt* (букв. «гроші спокушають світ»); *Geld zwingt die Welt* (букв. «гроші підкорюють світ»); *Frauen und Geld regieren die Welt*

(букв. «гроші та жінки правлять світом»); *Hat der Bauer Geld, hat er die ganze Welt* (букв. «є в селянина гроші – є в нього цілий світ»); *Wer Geld hat, wird überall verstanden* (букв. «того, у кого гроші, всюди розуміють»);

2) **«Вплив грошей на людину»:** *Wer kein Geld hat, muss Honig im Munde haben* (букв. «у кого грошей нема, у того мед повинен бути в роті»);

3) **«Гроші важливіші за (моральні) цінності»:** *Wer Geld hat, ist fromm genug* (букв. «у кого гроші, той і досить побожний»);

4) **«(Моральні) цінності важливіші за гроші»:** *Geld macht nicht glücklich* (букв. «гроші не роблять щасливим»); *Besser in der Tasche kein Geld als ohne Freund in dieser Welt* (букв. «краще у гаманці без грошей, аніж у житті без друга»); *Geld kann viel, Liebe alles* (букв. «гроші можуть багато, любов – усе»).

Можна сказати, що всі ФО відображають вплив грошей на соціум і диференціюються за ознакою оціночної конотації. Найбільше число німецьких фразеологізмів репрезентують вирішальну роль грошей у житті суспільства загалом і в житті кожної окремо взятої людини, при цьому позитивна оцінка цієї ролі превалює у більшості з розглянутих ФО [4].

Серед усіх вищевказаних груп фразеологізмів можна виділити певну кількість одиниць, де образ грошей є антропоморфним, що також говорить про їхню значну роль у суспільстві, оскільки вони сприймаються у німецькій ментальності як живі, з якостями і функціями, притаманними людям [8]. Так, гроші, як і люди, можуть вступати у сімейні стосунки, наприклад, становитися нареченим (2) і нареченою (1): 1) *Ist das Geld die Braut, so wird die Ehe selten gut* (букв. «якщо наречена – гроші, то шлюб рідко буває добрим»); 2) *Geld führt die Braut heim* (букв. «гроші приводять наречену додому»); або представляти братерські стосунки: *Pfennig ist der Pfennings Bruder* (букв. «пфеніг – брат пфенінга»). Л. Федяніна [8] зазначає, що концепт ГРОШІ має ознаки віку: *altes Geld und junge Weiber sind gute Zeitvertreiber* (букв. «старі гроші та молоді жінки – краще проведення часу»); також йому притаманна здатність говорити: *Wo der Pfennig spricht, hört man andere Rede nicht* (букв. «де говорить пфеніг, іншої мови не чути»).

Деякі ФО прямо вказують на те, що гроші – визначний життєвий орієнтир: *Geld ist Blut und Seele der Menschen* (букв. «гроші – кров і душа людини»). У жартівливому сталому виразі *Vergiss das Beste nicht!* (букв. «не забудь про найкраще»), що вживається, щоб нагадати тому, хто йде, не залишати гроші на столі, компонент *das Beste* є гумористичним заміном слова «гроші» (вираз походить зі старовинної саги про скарби, в якій скнара був настільки вражений печерою скарбів, що загубив від неї ключі).

Привертає до себе увагу й той факт, що в німецьких ФО інтерпретація ставлення до багатства, а також протиставлення багатства і бідності відбувається явно на користь багатства: *Selig sind die Reichen, alles muss ihnen weichen* (букв. «щасливі люди – це багаті люди, все повинно їм підкорятися»); *Reichtum ist allein fromm* (букв. «багатство саме по собі благочинне»); *Reiche Leute sind überall daheim* (букв. «багаті люди всюди вдома»); *Der Arme fängt Fuchs, der Reiche trägt Pelz* (букв. «бідний ловить лисицю, багатий ходить у хутрі»). Нужденні обставини сприймаються в німецькій ментальності як щось неприємне, з чим потрібно якнайшвидше покінчити: *einen Brandbrief schreiben/schicken* (букв. «написати, надіслати палаюче письмо», тобто просити якнайшвидше надіслати гроші) або болісне, подібне до хвороби: *an Brustbeutelkatarrh/Portemonnaieschwindsucht leiden* (букв. «страждати на катар нагрудного гаманця/сухоти портмоне», тобто «не мати грошей»); *einen kranken Daumen haben* (букв. «мати хворим великий палець», тобто «не мати грошей»); незвичайна асоціація пояснюється тим фактом, що саме великим пальцем відраховували гроші, за відсутності останніх великий палець не працює, мабуть, «через хворобу».

У німецькому соціумі гроші заслуговують на поважне до себе ставлення, марнотратство, як і жадібність, вважаються нездоровими, тому засуджуються: *ein Fass ohne Boden sein* (букв. «бочка без дна», тобто «людина, якій потрібно знову й знову давати гроші»); *Geld (mit vollen Händen) zum Fenster hinauswerfen* (букв. «гроші пригорщами у вікно кидати»); *Pfennig drei / zehn Mal umdrehen* (букв. «кожен пфеніг три (десять) рази (у руці) повертати», тобто «бути жадібним, важко розставатися з грошима»).

У всіх вищевказаних фразеологізмах національно-культурний компонент проявлявся опосередковано, через мотиваційно-образний складник, внутрішню форму або проступав через загальний зміст ФО. Через затемненість внутрішньої форми, оскільки в основу деяких фразеологізмів покладені історичні звичаї, які з роками були повністю втрачені, національно-культурну своєрідність можна побачити зразу, але повністю розкрити тільки за допомогою спеціальних досліджень. Так, поява фразеологізму *von der Schnur leben* (букв. «жити з мотузочки», тобто «жити на одні заощадження») пов'язана зі стародавнім звичаєм, коли в монеті робилася дірка, і вона вішалася на мотузку, тобто таким чином людина намагалася заощаджувати. Фразеологізм *in der Kreide stehen/sein* (букв. «бути (стояти) у крейді») використовується, коли йдеться про борги, оскільки раніше господар таверни записував борги відвідувачів на дошці крейдою, звідси походить сучасне значення фразеологізму «бути боржником».

У певних ФО національно-культурний компонент виражається безпосередньо, наприклад через позначення національних грошових знаків, які є найменуваннями історичних реалій. Наведемо кілька прикладів прислів'їв з національно маркованими компонентами: *Gulden liege auf Gulden und es gibt keine Schulden* (букв.

«гульден складається до гульдена, і не буде жодних боргів», де гульден – одна з найбільш поширених золотих монет середньовічної Європи, у німецькій мові того часу слово “Gulden” вживалося на позначення «золотий»); *drei Heller sind auch Geld* (букв. «три гелера теж гроші», де гелер – дрібна монета, що карбувалася на території Німеччини з XII століття); *Keinen roten Heller bezahlen wert sein* (букв. «не бути вартим жодного червоного гелера», червоний у цьому разі означає колір міді); *Auf Heller und Pfennig bezahlen* (букв. «розрахуватися до пфеніга і гелера», тобто «до останньої копійки»); *Armer Leute Pfennige sind auch Geld* (букв. «пфеніги бідних людей – це теж гроші», де пфеніг – дрібна монета, що карбувалася в Німеччині із VIII століття); *seinen hübschen Taler (bei einer Sache) verdienen* (букв. «заробити свій чудовий талер», тобто «отримати гарний прибуток», де талер – назва крупної срібної монети, яка в XVI–XIX століттях відігравала важливу роль у грошовому обігу Європи); *Dukaten gegen Pfennige auswechseln* (букв. «розмінати дукати на пфеніги», тобто «поміняти щось добре на щось погане», де дукат – назва срібних, а потім і золотих середньовічних монет). Наприкінці наведемо приклад останньої закономірної інновації в рамках такої тенденції: *jeden Euro (Cent) zweimal (dreimal) umdrehen müssen* (букв. «бути вимушеним кожен євро (цент) два (три) рази (в руці) повертати (перед тим, як віддати)», тобто «мати фінансові труднощі, дуже економити»).

В українців свої уявлення про економічні відносини та добробут, але статки для них є також одним з базових понять людського досвіду й необхідним атрибутом сучасної цивілізації [6]. Однак ставлення до матеріального в українців неоднозначне: з одного боку, гроші та багатство цінуються високо, з іншого – їх важливість сприймається як відносна порівняно зі справжніми духовними цінностями [2, с. 70]. Такою суперечливістю, навіть бінарною опозиційністю характеризуються практично всі українські ФО на позначення економічних відносин, наприклад: *Гроші й камінь кують ↔ За гроші честі не купиш* (тобто «все купується за гроші» vs. «не все купується за гроші»); *Гроші всюди хороші ↔ Гроші то й роблять біду на світі* («гроші – добро» vs. «гроші – зло»); *З грішми дурня-невігласа почитають ↔ Сума то сума (гроші), та до неї треба й ума* («з грішми й розуму не треба» vs. «краще бути розумним, ніж багатим») та ін. Л. Корнева [5] виділила такі групи серед українських ФО, які об’єктивують традиційні (й сучасні) твердження про місце та роль грошей у житті:

1. «Гроші – життєва необхідність, їх наявність – запорука щастя й добробуту»: *Без грошей, як без рук ↔ «Гроші – зло, вони можуть занапастити людину»: Гроші то й роблять біду на світі.*

2. «Гроші – сила, яка править світом, вони можуть усе»: *Золото не говорить, а чудеса творить; Грошам усе повинується ↔ «Гроші – не такі могутні, у житті є речі, важливіші за них»: Добре слово краще, ніж готові гроші; Липше розум, як готові гроші; Не май сто кін, а май сто друзів; За гроші здоров’я не купиш.*

3. «Гроші треба заробляти власною працею та розумом»: *Зароблена копійка краще краденого карбованця ↔ «Праця й розум не допоможуть збагатіти, тому спосіб заробляння не має значення»: Грошам лиця немає.*

4. «Гроші роблять людину кращою»: *Хоч у голові пусто, аби грошей густо ↔ «Гроші не можуть зробити людину кращою, вони, навпаки, псують її»: Той п’є, в кого гроші є.*

5. «Гроші треба лічити та економно витратити»: *Держи копійчку про чорний день ↔ «Жадібність, скупість, корисливість – неприйнятні»: Скупий гроші складає, а чорт калитку шиє.*

Таким чином, можна сказати, що українські фразеологізми оцінюють феномен грошей і економічні відносини як з погляду прагматичного, так і з погляду морального, тобто чітко розрізняючи поняття багатства матеріального і багатства духовного. При цьому останнє, як зазначає Г. Малиновська [7, с. 80], є більш значущим для української ментальності: родина, воля, честь, кохання, дружба тощо поцінуються вище за статки. Наприклад, фразеологізм *за гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини* (тобто «матеріальний достаток, статки не замінять найближчої рідні») не просто прямо говорить про це, а й образно передає компоненти-символи духовності української родини – батько, мати, що підкреслюють особливості формування світобачення й зумовлюють ментальність українського етносу [3, с. 359–363].

Якщо ж говорити про прагматичний аспект економічних відносин і про оцінку людей, які володіють значними сумами, то для українців є особливо важливими джерела надходження грошей і ще більшою мірою те, як набутий фінансовий добробут використовується. Багатство, здобуте нечесним шляхом, засуджується: *гребти під себе* (тобто «бути зажерливим, збагачуватися»); *гребти лопатою гроші* (тобто «отримувати великі доходи, багато заробляти»); *слизький карбованець* (тобто «нечесно здобуті гроші»), як і отримані без суттєвих зусиль статки: *золотий дощ* (тобто «великі прибутки, гроші»); *легкий на гроші* (тобто «гроші дістають без затрати великих зусиль»); *пливти до рук* («легко, без труднощів дістатися»). В українській картині світу багатство не вважають показником успіху, тому в українській фразеології часто можна зустріти вирази, що досить часто оцінюють багатих людей як безсоромних і нечесних: *Багатому чорт дітей колише; Багатому й чорт гроші носить; аж із горла лізе* (тобто «хтось дуже багатий»); *дуріти з жиру* (тобто «від достатків, високого суспільного становища поводитися нестримано, порушуючи моральні норми»); *казитися з жиру* (тобто «вередувати, коверзувати, дуріти з розкошів»); *кишеня не сходиться* (тобто «бути дуже багатим»).

Як позитивне явище в українських фразеологізмах оцінюють кошти, набуті чесною, наполегливою працею: *Залізом золото добувають; гірко заробиш, а солодко з’їси; полатати злидні* (тобто «налагодити чий-небудь

фінансові справи»); *вибиватися із злиднів* (тобто «переставати бідувати, ставати заможним»); *важкі гроші* (тобто зароблені тяжкою працею); *збивати копійку* (тобто «відкладаючи, заощаджувати гроші»); працювиту, але бідну людину, якій важка праця не допомагає вийти з бідності, поважають: *Бідняк робить, а багачеві родить; Бідний з праці аж рветься, а багатому черево дметься; Багатство – не мудрець, убогість – не дурень*.

Марнотратство, легковажне ставлення до грошей засуджується українським соціумом так само, як і німецьким: *Хто живе без запасу* (тобто «без грошей»), *той гине без часу; Хто змолоду гроші береже, той на старість в нужді не живе*.

Як невід’ємний компонент духовної культури українські ФО на позначення економічних відносин містять словареалії колишнього українського побуту, присутність яких робить національно-культурний компонент найбільш наочним: як у *калиці є гроші, то й добре* (тобто «бути багатим»), де компонент «калиця» означає «сумку, мішок на гроші, яка виготовлялася зі шкіри або тканини й оздоблювалась вишивками та прикрасами із золота; гаманець»; *хоч гріш у каптані, та на сто рублів чвані* (тобто «бідна людина не хоче показати, що вона без грошей»), де компонент «каптан» – це особливий вид колишнього верхнього одягу.

Українські народні звичаї й повір’я також надають фразеологізмові неповторний національно-культурний колорит. Г. Крайчинська [6] стверджує, що орнітонім «зозуля» як спільнослов’янський етнокультурний маркер входить до компонентного складу багатьох ФО зі схожими значеннями: *добре на зозулю мати копійки в кишені; мати у кишені гроші на зозулю; бряжчати в кишені грішми на зозулю; сховай три гроші в руку на ку-ку*. Поява фразеологізмів пов’язана з повір’ям, що зозуля може прогнозувати добробут на цілий рік, якщо навесні, слухаючи її кукання перший раз, мати у кишені гроші [6].

Висновки з дослідження. Національно-культурну специфіку українських та німецьких ФО ТГ «Економічні відносини» можна спостерігати на двох рівнях: на лінгвокраїнознавчому та лінгвокультурологічному. У першому випадку тривалий процес розвитку культури народів як українські, так і німецькі ФО відображають компонентами свого складу, своїми прототипами або своїми ідіоматичними значеннями (див. табл. 1). У другому випадку проведення концептуального аналізу дозволяє виокремити концептуальну різницю у сприйнятті світу українським та німецьким етносами.

Таблиця 1

Національно-культурна специфіка ФО ТГ «Економічні відносини»

Відображення національної культури	Німецька мова	Українська мова
всією ФО (безекві-валентна ФО)	<i>an Brustbeutelkatarrh/ Portemonnaieschwindsucht leiden</i> (букв. «страждати на катар нагрудного гаманця/ сухоти портмоне», тобто «не мати грошей»)	<i>аж із горла лізе</i> (тобто «хтось дуже багатий»)
	Ідею марнотратства виражає мотиваційно-образний складник, де нездатність контролювати витрати порівнюється з нездатністю контролювати роботу травного тракту.	Ідея багатства передається через національно-зумовлений мотиваційно-образний складник (неможливість проковтнути вже ні шматочка, оскільки більше в рот не лізе).
Компонентним складом ФО	<i>jeden Euro zweimal umdrehen müssen</i> (букв. «бути вимушеним кожен євро два рази (в руці) обертати», тобто «мати фінансові труднощі, дуже економити»)	<i>хоч гріш у каптані, та на сто рублів чвані</i> (тобто «бідна людина не хоче показати, що вона без грошей»)
	Національно-культурний компонент виражається через позначення національних грошових знаків	Компонент «каптан» є національно специфічним, це особливий вид колишнього верхнього одягу.
Прототипом ФО	<i>in der Kreide stehen/sein</i> (букв. «бути (стояти) у крейді»)	<i>бряжчати в кишені грішми на зозулю</i> (тобто) мати в кишені дрібні гроші»)
	Фразеологізм походить від звичаю господарів шинків записувати борги відвідувачів крейдою на дошці, звідси й сучасне значення фразеологізму «бути боржником».	ФО пов’язаний з повір’ям, що зозуля наврочить добробут на цілий рік, якщо, слухаючи її перше кукання навесні, мати у кишені гроші.

ЛІТЕРАТУРА

- Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва : УРСС Едиториал, 2004. 571 с.
- Бондаренко К.Л. Назви грошей в українській та англійській сленгових картинах світу. *Вісник СУМДУ. Серія «Філологія»*. № 1. 2007. Том 2. С. 68–72.

3. Євграфова А. Українська фразеологія в аспекті національної ментальності. *Вісник Львівського університету. Серія філолог.* Випуск 34. Частина II. 2004. С. 359–365.
4. Камышанченко Е.А. Сопоставительный анализ пословиц и поговорок английского и немецкого языков, репрезентирующих концепт «ДЕНЬГИ». *Филологические науки. Вопросы теории и практики.* 2012. № 1 (12). С. 78–80.
5. Корнева Л. Гроші у фразеологізмах: номінації та репрезентовані цінності. *Філологічні науки.* 2015. № 2. С. 86–92.
6. Крайчинська Г.В. Етнокультурні маркери в українській нумізматичній фразеології з компонентом – загальною назвою «гроші». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна».* 2011. Вип. 19. С. 266–271.
7. Малиновська Г. Концепт «гроші» в українській мовній картині світу. *Українська мова.* 2010. № 4. С. 75–84.
8. Федянина Л.И. Способы объективации концепта Geld в немецкой языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Кемерово, 2005. 193 с.

Н. Г. Махонина, А. А. Шарко. Национально-культурная специфика немецких и украинских фразеологизмов тематической группы «Экономические отношения»

Аннотация. Статья, рассматривающая вербализацию представлений о деньгах и экономических отношениях, а также раскрывающая национально-культурные особенности украинских и немецких фразеологизмов соответствующей тематической группы, относится к области лингвострановедческих и лингвокультурологических исследований.

Ключевые слова: лингвострановедение, лингвокультурологические исследования, фразеологизм, лингвокультурный концепт, паремнологическая картина мира, тематическая группа.

N. Makhonina, A. Sharko. National-cultural features of German and Ukrainian phraseological units from the thematic group “Economic Relations”

Summary. This article belongs to the area of country studies through language and cultural linguistics. It deals with the verbalization of idea of law and legal relations in German and Ukrainian languages, reveals national and cultural peculiarities of the Ukrainian and German idioms of the thematic group “Economic Relations”.

Key words: country studies through language, cultural linguistics researches, idiom, linguocultural concept, paremiological vision of the world, thematic group.

УДК 82.091+173

Р. В. Мельников

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української літератури та журналістики
імені професора Леоніда Ушкалова
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

О. О. Румянцева-Ляхтіна

аспірантка кафедри української літератури та журналістики
імені професора Леоніда Ушкалова
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

ТРАДИЦІЇ ПАТРІАРХАЛЬНОЇ ТА НУКЛЕАРНОЇ РОДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ СІМЕЙНОМУ РОМАНІ: ПОШУКИ ГАРМОНІЇ

Анотація. У статті проаналізовано традиції української патріархальної та нуклеарної родини у сімейному романі. Для дослідження використовується антропологічний підхід, що дає можливість розкрити сутність родинних взаємин між героями сімейних романів в українській літературі, простежити розвиток сім'ї в кількох поколіннях, охарактеризувати типи родини, конфлікти під час формування й розвитку сім'ї і, нарешті, зробити висновок про репрезентативність суспільства через членів родини.

Ключові слова: патріархальна сім'я, нуклеарна сім'я, антропологічний підхід, сімейний роман, сага, роман виховання.

Не одне покоління філософів, розмірковуючи про сутність новітнього часу, в той чи інший спосіб потрактовували як одну з чільних його рис – втрату ґрунту. І йдеться не так про перехід на передусім міський спосіб існування, як повсякчасну втрату людиною цілої системи комунікаційних зв'язків, що базувалася на її приналежності до родини, роду, громади, певного клану тощо. Якщо говорити категоріями нещодавньої епохи – те, на чому поставав феодалізм, у капіталістичну добу мало вигляд певного атавізму й руйнувалося під тиском новітніх економічних відносин. Що ж до «соціалістичної» спільноти, то курс на повну денационалізацію, чи то пак інтернаціоналізацію, ініціював подібні ж процеси, катастрофічно їх поглиблюючи. І тому цілком закономірно, що досить проблематично якомусь середньостатистичному мешканцеві мегаполісів нашої країни відтворити не те, що генеалогічне дерево, а скласти фотоальбом із парсунок близьких родичів. Та сімейні традиції завжди відбиваються в літературі, бо найповніше людина розкривається лише в родинному колі. Мабуть, тому зараз і спостерігається посилений інтерес реципієнта-читача до жанру сімейного роману. Зрештою, родинні взаємини – плідна тема для літературного твору, тож і не дивно, що в українській літературі принаймні останніх двох століть їй приділено чимало уваги. Як зауважує О. Коцарев, автор сімейного роману «Люди в гніздах»: «Бодай пунктирно поглянувши на історію української літератури, ми знайдемо в ній характерні й ефектні образи родинного життя. У них відбиті різні розуміння концепції родини, різні етапи її розвитку, зрештою, різні емоційні «начинки» – від щасливої ідилії до постійного відчуття кризи» [6].

Мета статті – визначити специфіку зображення традицій української родини в літературі, а саме в українському сімейному романі, здійснити спробу розглянути традиції патріархальної та нуклеарної родини в літературі з точки зору антропологічного підходу від зародження жанру до сучасних його модифікацій.

Задля розв'язання поставлених завдань використовуємо антропологічний підхід. Дослідниця сімейної хроніки Н. Порохняк вважає, що цей метод у літературознавстві дає змогу ширше розкрити сутність взаємин у сім'ї, простежити розвиток роду в кількох поколіннях, охарактеризувати типи конфліктів у розвитку родини і, зрештою, дійти висновку про репрезентацію суспільства через членів сім'ї [7, с. 148]. У своїх розвідках дослідниця зазначає, що родинні спогади й перекази зберігають пам'ять роду, формують морально-етичні цінності. Одним із перших у європейському літературознавстві антропологічний підхід використав В. Ізер. Він розвинув теорію генеративної антропології Е. Ганса, але, на противагу старій дихотомії вигаданого та реального, запропонував тріадичну концепцію фіктивного, уявного та реального, де «фіктивне є свідомою спробою втілити уявне в дію та направити її у спеціальне русло, щоб вплинути на щось чи на уявлення про щось» [7, с. 149].

Дослідниця сімейного фольклору І. Разумова підкреслює, що масовий фольклорний матеріал, який репрезентує сімейно-родинні групи різного статево-вікового покоління етнічного, кількісного складу, етнолокальної, конфесійної, соціо професійної приналежності, дає підставу для виявлення універсального, сімейно-унікального та специфічного (щодо соціального, регіонального, етнічного, професійного) в культурі сучасної сім'ї [8].

Сім'я в аспекті досліджуваної теми трактується як колективний носій традиції (folk), що створює власне культурне середовище. Проте визначальним фактором у встановленні сімейного та розширеного родинного кола визнається точка зору носіїв традиції («внутрішня») [8].

Сімейні цінності, на думку О. Коцарева, у новій українській літературі репрезентує І. Котляревський у соціально-побутовій драмі «Наталка Полтавка»: «...якщо вчитатися, придивитися чи дослухатися, у «Наталці Полтавці» помічаємо своєрідну сімейну ідилію, як її розумів Котляревський і його коло. По-перше, молоді герої п'єси борються не просто за щастя, а саме за подружнє щастя й за розуміння родини як спільноти осіб, що кохають одне одного, а не як вигідної оборудки» [6].

Та сучасне уявлення про ідеалізовану, традиційну, домодерну родину в Україні – це міф, що, на думку соціологині О. Стрельник, спирається на три тези. По-перше, це моногамний довічний шлюб. Люди справді укладали довічні шлюби, які, як правило, не розпадалися, але зовсім не через те, що палко кохали одне одного, а тому що не було законодавчих (та інших) передумов для розлучення. Загалом поширена ідея, що основою шлюбу є романтичне кохання, властива тільки для сучасних спільнот. Апологети традиційних цінностей не говорять про те, що кохання як основи для укладання шлюбу в минулому не існувало. Шлюби укладалися як господарські, дипломатичні, політичні союзи, де місця кохання не було.

По-друге, висока народжуваність та багатодітність. Багато дітей народжувалося, бо не було засобів для уникнення вагітності, існували суворі заборони релігійного порядку, також була висока дитяча смертність. Отже, багатодітність та народження дітей загалом не було свідомим «життєвим проєктом», як це можемо спостерігати зараз.

По-третє, особлива позиція жінки-матері та дитини. Це так само входить у міфологему «ідеальної української родини». Ні те, ні інше не мало місця в реальності. Жінка була переобтяжена домашніми справами, і в неї не було часу дбати про дітей у сучасному розумінні цього слова. У патріархальній родині особлива позиція дітей була неможлива, адже вона ієрархізована, і в дітей було менше всього прав. Образ «люблячої матері», яка віднаходить своє щастя в турботі про дітей, також є відносно сучасним. Історики стверджують, що він з'явився у XVIII столітті, саме тоді серед вищих прошарків суспільства починає популяризуватися ідея, що мама дбає про дитину та її емоційний стан [11].

Досліджуючи розвиток жанру сімейного роману в українській літературі, ми розглянули епічні жанри основоположника української прози Г. Квітки-Основ'яненка. Сутність патріархальної родини письменник передає передусім у повісті «Маруся». У центрі уваги – історія родини Наума Дрота, який разом із жінкою довгі роки молився про дитину. Довгоочікувана дочка Маруся зросла в любові та слухняності батькам і Богу. У цій патріархальній селянській родині дружина з дочкою повинні коритися волі батька. Маруся палко кохає Василя, але не сміє піти проти батькової волі, а він забороняє їй виходити заміж за парубка. І його слово в патріархальній родині – закон.

Російськомовний роман Г. Квітки-Основ'яненка «Пан Халявський», на нашу думку, – перший сімейний роман в українській літературі. У ньому автор описує побут і звичаї українського дворянства першої половини XIX століття на прикладі життя родини Трушка Халявського. Він виростав у патріархальній дворянській родині, де існував домінуючий принцип стосунків у шлюбі. Голова родини батько, а мати й діти підпорядковані його волі. Мирон Халявський нібито вболівав за те, щоб його сини були освіченими, але він, нащадок пічника, що волею долі здобув дворянський титул, не міг і не хотів контролювати процес освіти й навчання, бо не розумів його значення й суті. У сатирично-іронічній манері письменник викриває причини розпаду дворянського роду: несправедливе отримання дворянського титулу, нецтво, ненажерливість, жорстокість, – усе це призводить до деградації особистостей і занепаду патріархальної родини: Трушко Халявський разом зі своїми братами знищує батьківське обійстя.

На нашу думку, Г. Квітка-Основ'яненко в цьому творі зображує руйнування патріархальної родини крізь призму занепаду духовно-моральних якостей кількох поколінь дворян Халявських та розкриває перспективу для зародження нової структури родини, де панівними стають цінності сім'ї нуклеарної. І саме ще й тому сімейний роман «Пан Халявський» посідає особливе місце в історії жанру.

Нуклеарна сім'я є найбільш поширеним типом сім'ї у сучасному індустріальному суспільстві. Вона складається із дружини, чоловіка та їхніх дітей. Протягом життя індивід, як правило, буває членом двох нуклеарних сімей: спершу сім'ї своїх батьків, а після одруження – сім'ї, яка складається з нього, його дружини та їхніх дітей [10].

Українська література середини й кінця XIX століття відображає соціальні процеси свого часу, з усіма нюансами й суперечностями. У той час відбувається переформатування сільських громад, стрімкий розвиток промисловості й урбанізації, прискорення науково-технічного прогресу. Звісно, зміни не оминули і сімейних цінностей. На кризу патріархальної родини неодноразово звертали увагу тодішні українські письменники-реалісти.

Першим, безумовно, руйнування патріархальної родини відображає І. Нечуй-Левицький у сімейній повісті-хроніці «Кайдашева сім'я». Велика патріархальна родина занепадала. Як свідчать соціологи, наприкінці XIX століття українські сім'ї, зокрема і сільські, були вже здебільшого «нуклеарні», тобто склалися тільки з батьків і їхніх неодружених дітей [6].

Що стосується сімейного роману «Люборацькі», жанр якого сам автор визначає як сімейну хроніку, то в ньому теж простежується руйнація патріархальних родинних цінностей на національному ґрунті. Отець Гервасій, батько родини, – гарний господар, турботливий батько та люблячий чоловік. Але інертність і лінощі священника призводять до того, що він не переймається їхнім вихованням у дусі традицій рідного народу. «Отець Гервасій нічого так не боявся, як (Б)ожої кари за недолю дітей, і неба їм прихилив би, та був тяжко лінивий, то все відкладав та й відкладав» [9, с. 59]. Під цим оглядом В. Шевчук зазначає, що священник Люборацький «ініціює відхід своїх дітей від ... гармонії» життя за традиціями і звичаями предків [12, с. 25].

Виразним прикладом руйнування патріархальної родини в радянському суспільстві є сімейний роман А. Дімарова «Його сім'я». Згідно з М. Бахтіним, цей субжанр сімейного роману можна віднести до роману виховання. Літературознавець стверджував, що роман виховання передбачає динаміку: «... сам герой, його характер стає змінною величиною... Зміна самого героя набуває сюжетного значення, а у зв'язку з цим в основі переосмислюється й перебудовується весь сюжет роману» [2, с. 211].

Крізь призму зовнішнього хронотопу (перебування героїв у реальному часі та просторі) простежується хронотоп внутрішній, психологічний (спогади, монологи, сповіді). «Дезорієнтація» головних героїв роману – Якова і Ніни Горбатюків – відбувається як зіткнення несвідомо кодифікованого суспільством наївно-дитячого розуміння патріархальних гендерних стереотипів [1, с. 154]. А. Дімаров згадував: «Його сім'ю» я писав зі свого товариша, з яким я працював у редакції газети. Він був калікою, обожнював свою красуню-дружину, яка вискочила за нього заміж (бо вже носила дитинку), а потім, будучи типовою міщаночкою, потрохи його зраджувала» [8, с. 6].

Романтичне кохання Якова й Ніни поступово руйнується під тиском побуту. Жіноча енергія дружини спрямована на приготування борщів та боротьбу за чистоту. Вона стає нецікавою для власного чоловіка. До того ж принижує і його, і свою гідність постійними ревностями. Істерики та сварки Ніни – трансформований протест проти покірливого існування. Ніна планувала вступати до інституту, щоб стати лікарем. Але Яків окреслив інший вектор: дружина повинна опікуватися хатніми справами й виховувати дітей. Це й призвело до руйнування особистості Ніни Горбатюк і до знищення сімейних цінностей патріархальної родини [5, с. 154]. Для Якова, який виборів право на своєчасно приготовлений обід, випраний одяг і спочатку «відігравав роль» щасливого сім'янина та успішного журналіста, ситуація дедалі ускладнювалася: він не може покинути Ніну та все частіше «зазирає в чарку».

Отже, головний герой Яків Горбатюк, слідуючи гендерним патріархальним стереотипам, що окреслювали дві ролі жінки – як матері й берегині сімейного вогнища, визначає «світле і щасливе» життя дружини, відводячи їй місце вдома. «Турбуючись» про майбутнє Ніни, чоловік деструктурує її активно-творчу натуру. Як справедливо зазначила французька дослідниця С. де Бовуар, «... війна зі сміттям, яка виникає в результаті будь-якої життєдіяльності, переростає у війну із самим життям» [2, с. 503].

Роман О. Забужко «Музей покинутих секретів» – сімейний роман нашого часу. Родинна сага письменниці, яку ніяк не асоціюють з пропагуванням сімейних цінностей, також присвячена пошукам сімейної гармонії. В основу твору покладено національне минуле, а саме історія України 40-х років ХХ ст., що пов'язана з діяльністю УПА. «Я завжди хотіла написати роман, який був би рівновеликий життю, тобто який означав би якийсь свій автономний світ, до якого запрошується читач і в якому йому хочеться жити разом з героями», – каже авторка в бесіді з кореспондентом Deutsche Welle. І в цьому ж інтерв'ю звучить ще одне авторське визначення – «сімейна сага доби неklasичної фізики» [3].

Головна героїня журналістка Дарина Гощинська, яка довго не могла визначитися з вибором в особистому житті, нарешті закохується й прагне створити з коханим Адріаном партнерську, нуклеарну сім'ю. Молодих людей об'єднують спільні інтереси: вони намагаються розгадати «секрети» минулого крізь призму подій сучасності. Активна життєва позиція Дарини приваблює Адріана не менше, ніж її жіночність. Саме таку родину можна назвати гармонійною. І ця сім'я «ґрунтується не на миттєвій пристрасті (хоч і не без цього) чи матеріальних розрахунках, а на взаємоповазі, дружбі й любові» [6].

ХХ століття знаменувалося невіданим примноженням і розростанням різних дискурсивних практик та естетичних парадигм. На думку О. Коцарева, література кінця ХХ й початку ХХІ століття аж ніяк не «сімейна», а навпаки [6]. Та в літературі ХХІ століття поєднуються різні, навіть протилежні тенденції. Тож можна пояснити, що ж примушує людей з гідним подиву завзяттям відслідковувати перебіг родинних колізій у латиноамериканських серіалах, або ж братися за перо, щоб хоча б у якийсь спосіб окреслювати систему координат свого існування. Просто природа не терпить порожнечі, а душа вимагає тягlostі, тому більшість сучасних сімейних романів на кшталт «Соло для Соломії» В. Лиса, «Солодка Даруся» М. Матіос, «Музей покинутих секретів» О. Забужко незалежно від того, традиції патріархальної чи нуклеарної родини в них зображено, ідейно спрямовані на пошуки рівноваги й гармонії у сім'ї, суспільстві та в житті людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Роман воспитания и его значение в истории реализма. Москва, 1986. 423 с.
2. Бовуар С. Второй пол./ Общ. ред. С.Г. Айвазовой, Москва : Прогресс, 1997. 832 с.
3. Вовк А. Оксана Забужко: «Завжди хотіла написати роман, який був рівновеликим життю». *Deutsche Welle*. 18.10.2010. URL: <https://p.dw.com/p/Pdo7> (дата звернення: 01.04.2021)
4. Дімаров А. Вибрані твори у 2-х томах. Київ : Дніпро, 1982. Т. 1: Його сім'я. 535 с.
5. Корещька М. Жанрово-стильові особливості роману Анатолія Дімарова «Його сім'я». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. № 15. С. 153–157.
6. Коцарев О. Родина в українській літературі: складні пошуки людей та поваги. *Verbum. Справи сімейні*. 2019, № 19. URL: <https://www.verbum.com.ua/02/2019/family-affairs/literary-search-for-family/> (дата звернення: 30.03.2021).

7. Порохняк Н. Роман – сімейна хроніка з погляду літературознавчої антропології. *Питання літературознавства*. 2010, № 79. С. 148–155.
8. Разумова И.А. Когнитивные основы семейного нарратива. URL: <https://www.ruthenia.ru/folklore/rasumova4.htm> (дата звернення: 01.04.2021)
9. Сиваченко М.Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі : монографія. Київ, 1962. 416 с
10. Соціологія : електронний підручник. Типи сім'ї. URL: https://pidru4niki.com/19310710/sotsiologiya/tipi_simyi (дата звернення: 30.03.2021).
11. Стрельник О. Сімейні трансформації: Чому ми не повернемось до ідеальної традиційної родини. *Womo*. URL: <https://womo.ua/suchasni-transformatsiyi-rodini-ta-batkivstva-yak-sotsiologiya-peremagaye-mifotvorchist/> (дата звернення: 30.03.2021).
12. Шевчук В. Класик «розумного битопису». / Передмова до видання: А. Свидницький. Люборацькі. Оповідання. Нариси та ст. Київ : А.С.К., 2006. С. 5–46.

Р. В. Мельников, О. А. Румянцева-Лактина. Традиции патриархальной и нуклеарной семьи в украинском семейном романе: поиски гармонии. – Статья.

Аннотація. *Статья посвящена исследованию традиций украинской патриархальной и нуклеарной семьи в семейном романе. Для исследования используется антропологический подход, что позволяет раскрыть суть семейных отношений между героями семейных романов в украинской литературе, проследить развитие семьи в нескольких поколениях, охарактеризовать типы семьи, конфликты в период становления и развития семьи и, наконец, сделать выводы относительно репрезентативности общества через ее членов.*

Ключевые слова: *патриархальная семья, нуклеарная семья, антропологический подход, семейный роман, сага, роман воспитания.*

R. Melnykov, O. Rumiantseva-Lakhtina. Traditions of the patriarchal and nuclear family in the Ukrainian family novel: the search for harmony. – Article.

Summary. *The article is devoted to the study of the traditions of the Ukrainian patriarchal and nuclear family in a family novel. An anthropological approach is used for the study, which allows us to reveal the essence of family relations between the heroes of family novels in Ukrainian literature, to trace the development of the family in several generations, to characterize the types of families, conflicts during the formation and development of the family and, finally, to draw conclusions regarding the representativeness of society through its members.*

Key words: *patriarchal family, nuclear family, anthropological approach, family novel, saga, parenting novel.*

УДК 811.112.2'373.47-25

О. С. Меньшикова

аспірантка четвертого курсу кафедри германських та східних мов

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

РОЛЬ ПАРЦЕЛЯЦІЇ ЯК ЕМОТИВНОГО МАРКЕРА РОЗМОВНОГО ДІАЛОГУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ТЕЛЕНОВЕЛ)

Анотація. *У статті розглядається роль експресивного синтаксису з фокусом на синтаксичний прийом парцеляції у формуванні моделі емотивного кінодіалогу на матеріалі оригінальних німецьких та українських теленовел. На основі практичного матеріалу розглядаються тенденції та особливості парцеляції в обох досліджуваних мовах.*

Ключові слова: *експресивний синтаксис, розмовне мовлення, парцеляція, категорія емотивності.*

Постановка проблеми. Опису розмовного мовлення присвячено безліч лінгвістичних робіт вітчизняних та іноземних авторів (В.Г. Адмоні, В.Д. Девкін, Е.В. Гулига, И. Ербен, В.А. Силин, В.А. Скалкин, Е.І. Шендельс, В. Юнг та ін.) на різних мовних рівнях, зокрема синтаксичному. Більшість лінгвістів надає увагу в своїх роботах з розмовного синтаксису не комплексному опису особливостей розмовної

мови, а розгляду окремих, справді типових для розмовного синтаксису рис, таких як відхилення речення від двоскладності (В.Г. Адмоні, В.Д. Девкін, Е.В. Гулига), парцеляція (А.І. Волкітина, Е.Г. Різель), повтори (В.Б. Лебедев), питально-відповідальна єдність (В.І. Лагутін, В.Л. Скалкін), відсутність дієслова (В.Г. Адмоні, Е.І. Шендельс), еліптичність речення (В.А. Силин, Л. Гофман, Х. Вайнрих), переважно на матеріалі однієї мови. Останнім часом набувають популярності дослідження синтаксичної неіконічності як засобу висловлення емоцій комунікантів (Т.В. Шмелева, О.А. Кострова, Н.М. Орлова) та зіставні синтаксичні дослідження:

- семантико-синтаксичне дослідження італійських та французьких дієслів чуттєвого сприйняття [9];
- зіставне дослідження німецького та французького розмовного мовлення на рівні тексту. Особливу увагу в цьому дослідженні автор приділяє еліптичним реченням, прономіналізації та деяким формам лінгвістичної транспозиції [10];

- дослідження німецького та російського діалогічного мовлення з урахуванням впливу різних емоцій на структуру речення, комунікативні та функціональні, семантичні та граматичні зв'язки в репліках, детальний опис структури речення та варіантів відхилення від нормативних синтаксичних моделей [4].

Мета дослідження – розкрити емотивний потенціал парцеляції. Для досягнення поставленої мети треба розв'язати такі завдання: 1) визначити особливості експресивного синтаксису в розмовному мовленні; 2) виділити та проаналізувати парцельовані речення на матеріалі німецької та української мов; 3) визначити тенденції до парцеляції в обох досліджуваних мовах.

Матеріал дослідження – масив зафіксованого тексту німецьких та українських оригінальних теленовел ("Sturm der Liebe", "Alisa – folge deinem Herzen", "Wege zum Glück, Spuren im Sand" та «Тільки кохання», «Дві матері», «Обручка з рубіном» (12000 речень, близько 80000 слів)).

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на велику кількість наукових робіт, питання щодо статусу розмовного мовлення і досі залишається дискусійним. В.Д. Девкін визначає розмовне мовлення як невимушене, трохи знижене, спонтанне, усне, емоційне, переважно ситуативно зумовлене, частіше діалогічне [4, с. 11]. У лінгвістичній літературі немає єдності думок з приводу того, чи слід вважати розмовне мовлення функціональним стилем. Такі мовознавці, як Е.Г. Різель [8] та Е.І. Шендельс [7], визначають розмовне мовлення як функціональний стиль. Прихильники цієї точки зору аргументують це твердження тим, що, відхиляючись від загальноприйнятої мовної норми, розмовне мовлення, своєю чергою, підпорядковане своїм лінгвістичним законам, які також становлять певну систему. Є і інша точка зору, згідно з якою розмовне мовлення не є функціональним стилем. Цієї точки зору дотримуються А. Хайльман [12], В.В. Виноградов [2]. Вони аргументують її тим, що розмовне мовлення не має безпосереднього аналогу на письмі, може поєднувати у собі одночасно декілька функціональних стилів та носить оказіоналістичний характер.

Розмовний діалог за природою емотивний. Хоча і не можна ототожнювати зображення емоцій з репрезентацією емоцій, а літературу і кіно – з емпіричною базою даних. Проте є всі підстави вважати, що зображення емоцій у художньому наративі повідомляє щось важливе про те, як людина переживає емоції в певному культурно-історичному контексті [1].

Категорія емотивності реалізується на всіх мовних та позамовних рівнях. Насамперед мовець звертає увагу на наявність лексико-семантичного рівня (через прямі емотивні номінації) та на мімічні та кінестичні прояви. Проте експресивний синтаксис відіграє не менш важливу роль у реалізації емоцій та емоційній прагматиці. Навіть у тих випадках, коли типічна скороченість структур у розмовному мовленні насамперед сприяє мовній економії, синтаксична неіконічність асоціюється з експресивністю. Наявна навіть точка зору, що експресивний синтаксис являє собою інструмент маніпуляції [11, с. 242–243].

На синтаксичному рівні слід зазначити насамперед такі прийоми, як еліпс, антиеліпс, зменшення синтаксичної складності речення, недвоскладні речення, парцеляція, порядок слів, повторення, анафора, епіфора, ампліфікація, обірвані конструкції, парентеза.

На нашому матеріалі в ролі емотивних маркерів найбільш частотними виявилися:

1) повтори (див. речення (1, 2)):

(1) – *Sie sind ein **ungewöhnlicher** Mann, Herr Stahl. Ein **ungewöhnlicher** Mann mit **ungewöhnlichen** Ideen.*

– *Und Sie sind eine **ungewöhnliche** Frau. Das ist auch ein **ungewöhnliches** Stück, das sie dahaben.*

(– Ви **незвичайний** чоловік, пан Шталь. **Незвичайний** чоловік з **незвичайними** ідеями.

– А Ви **незвичайна** жінка. А це також **незвичайна** річ, яку я у Вас бачу) (Sturm der Liebe, серія 2032, 12:29);

(2) *От так ти сприймаєш власну матір!*

Так само і сприймаю (Тільки кохання, серія 15, 05:07);

2) еліптичні речення (див. речення (3, 4))

(3) – *Ich habe mir auch schon einige Gedanken gemacht.*

– *O, interessant.*

(– *Я теж трохи поміркував*

– *Цікаво*)(Sturm der Liebe, серія 2613, 36:41);

(Sturm der Liebe, серія 2613, 33:35).

(4) *Hu wo? Rozvertajся. Все, солодких снів* (Тільки кохання, серія 15, 34:03);

3) парцельовані речення (див. речення (5, 6)):

(5) *Weil es eine einmalige Sache war. Zweimalig.* (*Бо це було одноразово. Дворазово.*) (Sturm der Liebe, серія 2620, 12:06);

(6) *Йому терміново потрібні ліки. Дуже дорогі.* (Дві матері, серія 1, 08:07).

Парцеляція є одним із частотних засобів синтаксичного оформлення речення в розмовному мовленні. За визначенням Е.І. Шендельс, парцеляція являє собою порушення звичайної конструкції речення в розмовній і літературній мові, коли будь-які частини речення стоять поза будь-яким зовнішнім зв'язком з іншими складниками речення [7, с. 295].

Проте парцельовані члени речення не утворюють самостійних висловів, а є додатковим повідомленням до попередніх речень. Така роль парцельованих членів витікає з комунікативного завдання вислову: у будь-якому самостійному реченні обов'язково присутнє основне нове – мета вислову. Парцельовані члени ніколи не виступають у ролі основного нового. Здебільшого вони виступають неосновним компонентом складу нового, тобто є додатковим повідомленням до попереднього речення [3, с. 39]. Парцельовані висловлювання виконують таким чином дві функції одночасно – уточнюючу та інтенсифікуючу. Експресивний ефект парцелятивів ґрунтується на акцентуванні якогось нюансу через винесення останнього за формальні рамки речення [5, с. 33] (див. реч. (5, 6)). У реченні (5) герой виправдовується, що недостойна поведінка була одноразовою. Потім через парцельовану одиницю виправляє себе і додає інформацію, що справа була дворазовою. В реченні (6) до основної інформації про необхідні ліки додається інформація про те, що ліки дорогі. Через емоційний фон діалогу саме парцельована інформація виявляється емоційно важливою і сепарується.

Здібність до парцеляції у різних членів речення виявляється неоднаково. Вона залежить насамперед від їх синтаксичного зв'язку з присудком: чим вільніший зв'язок, тим більше можливостей для парцеляції. Отже, частіше піддаються парцеляції факультативні члени [3, с. 40] (див. речення (7)):

(7) *Beatrice hat Frau Morgenstern auf frischer Tat ertappt. In unserem Schlafzimmer. Beim Spionieren.* (*Беатріс спіймала пані Моргенштерн на гарячому. За шпигуванням*) (Sturm der Liebe, серія 2620, 24:19).

За визначенням Е.Г. Ризель, парцеляція обов'язкових членів речення відрізняється від парцеляції факультативних членів речення тим, що парцельовані обов'язкові члени є уточненням відповідних членів, що вже є у складі цього речення, без яких воно синтаксично не було б завершено (див. речення (8)):

(8) *Ein Kind liegt darin. Ihr Kind.* (*Тут йдеться про дитину. Вашу дитину*) (Alisa folge deinem Herzen, серія 183, 10:10)

Найближче до самостійних речень стоять парцельовані присудки (див. речення (9)):

(9) *Tu завжди втручаєшся в моє життя. З'являєшся, коли схочеш і вчиши мене жити* (Тільки кохання, серія 15, 04:51).

Піддаватися парцеляції можуть одночасно декілька членів речення, причому їх комунікативна функція при цьому буде однаковою – всі вони виступають як додаткове повідомлення (див. речення (10, 11)).

(10) *Profis müssen acht Stunden am Tag trainieren. Taktik, Technik. Eigentlich alles.* (*Профі мають тренуватись 8 годин на день. Тактика, техніка. Практично усе*) (Alisa folge deinem Herzen, серія 185, 39:55).

Досить часто в реченні парцелюються вигуки, що додає емоційно-вольового забарвлення вислову.

Під час розгляду явища парцеляції слід враховувати обидві її можливі сторони: відцентрову і доцентрову тенденції. Цілісне речення може розосередитися, коли його відокремлені члени сепаруються. І навпаки, доповнення думки може здійснюватися за допомогою прикріплення до вже наявного речення додаткових сегментів [3, с. 37].

Емотивний ефект парцельованих речень виявляється також на просодичному рівні через ритміку, наголоси та інтонацію. Ефект членування думки корелює з ритмічним малюнком та посилює емотивний вплив. Крім інтонаційного контуру, парцеляція реалізується через інші синтаксичні прийоми, такі як дислокація, інверсія, репризи, редукція, компресія [5, с. 153–159].

За твердженням Е.І. Шендельс, прийом парцеляції використовується також у цілях мовної економії, причому опускаються можуть як головні, так і другорядні члени речення. Таким чином, речення

Um zwanzig Uhr wird es zu spät sein у розмовній мові трансформується в: *Um zwanzig Uhr? Zu spät!* Досить часто зустрічається парцеляція з економією сполучників: *Ich weiß. Du hast recht.* замість *Ich weiß, dass du recht hast* [7, с. 298].

Також причиною наявності великої кількості парцельованих підрядних речень стає зниження уваги до мовленнєвої форми в афективних реченнях (див. речення (11, 12)).

(11) *Ich habe doch gesagt, zu zweit geht schneller.* (Я ж казав, вдвох буде швидше) (Alisa folge deinem Herzen: серія 185, 03:06).

(12) *Vin ne mig. Vin чесний!* (Обручка з рубіном, серія 185, 39:28).

Висновки.

Категорія емотивності реалізується в розмовному діалозі на всіх мовних та позамовних рівнях. На синтаксичному рівні емотивність виявляється через будь-які порушення канонічної граматичної структури. На нашому матеріалі найбільш частотними в обох досліджуваних мовах виявились такі синтаксичні прийоми, як повтор, еліптичні речення та парцеляція. Найвищою виявилась тенденція до парцеляції другорядних членів речення та парцеляція підрядних речень. В обох досліджуваних мовах явище парцеляції марковане як частотне, проте в німецькій мові на нашому матеріалі зафіксована більша кількість випадків парцельованих речень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бугаева Л.Д. Язык эмоций в фильме. URL: https://pure.spbu.ru/ws/portalfiles/portal/9319130/_pdf (дата звернення: 13.04.2021).
2. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения. *Вопросы грамматического строя*. Москва : АН СССР, 1955. С. 389–436.
3. Волокитина А.И. Соотношение коммуникативного и структурного планов в порядке слов немецкого языка. Саратов : изд. Саратовского университета, 1969. 254 с.
4. Девкин В.Д. Немецкая разговорная речь. Синтаксис и лексика. Москва : Международные отношения, 1979. 254 с.
5. Кострова О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка. Москва : Флинта, 2004. 240 с.
6. Скалкин В.Л. Обучение диалогической речи. Киев : Радянська школа, 1989. 157 с.
7. Шендельс Е.И. Грамматика немецкого языка. Москва. 1974. 366 с.
8. Riesel E., Schendels E. Deutsche Stilistik. Moskau : Hochschule, 1975. 316 s.
9. Kailuweit R. Syntax und Semantik französischer und italienischer Gefühlsverben. Tübingen : Niemeyer Verl., 2005. 372 s.
10. Schreiber, M. Textgrammatik – gesprochene Sprache – Sprachvergleich: Pronomen im gesprochenen Französischen und Deutschen. Frankfurt am Main : Lang, 1999. 537 s.
11. Texttyp, Sprechergruppe, Kommunikationsbereich: Studien zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart. Heinrich Löffler (Editor), Karlheinz Jakob (Editor), Bernhard Kelle (Editor). Berlin : De Gruyter. Reprint, 2012. 556 s.
12. Heilmann A., Stepan P. Deutsche Satzstruktur. Grundlagen der syntaktischen Analyse. Tübingen : Stauffenburg Verlag, 1997. 135 s.

Е. С. Меньшикова. Роль парцелляции как эмотивного маркера разговорного диалога (на материале немецких и украинских теленовелл). – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается роль экспрессивного синтаксиса с фокусом на синтаксический прием парцелляции при формировании модели эмотивного кинодиалога на материале оригинальных немецких и украинских теленовелл. На основе практического материала рассматриваются тенденции и особенности парцелляции в обоих исследуемых языках.

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, разговорная речь, парцелляция, категория эмотивности.

O. Meshykova. The role of parcelling as an emotive marker of the spoken dialogue (based on the material of German and Ukrainian telenovelas). – Article.

Summary. The article considers the role of expressive syntax with a focus on the syntactic device of parcelling in the formation of emotional film dialogue model on the material of original German and Ukrainian telenovelas. On the basis of practical material, the tendencies and features of parcelling in both studied languages are considered.

Key words: expressive syntax, spoken language, parcelling, category of emotivity.

Т. А. Огаренко

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна

Т. В. Ліштаба

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна

ФУНКЦІЇ СУБСТАНТИВІВ У ПОЕЗІЯХ А. С. МАЛИШКА

***Анотація.** У статті проаналізовано функції іменників у поетичних творах А.С. Малишка. Визначено найпродуктивніші семантичні групи субстантивів, виведено закономірності вживання власних і загальних назв, з'ясовано функції гідронімів й антропонімів у художньому тексті. Досліджено стилістичну роль окремих лексем як показників ідіостиллю письменника.*

***Ключові слова:** іменники, А.С. Малишко, поезія, власні назви, загальні назви, гідроніми, антропоніми, стилістична роль.*

Вивчення мови творів письменників являє значний інтерес для мовознавців, оскільки дає можливість дослідити морфологічний, лексичний та синтаксичний рівні мовної структури в усьому їх різноманітті. Значна кількість досліджень спирається на морфологічну та синтаксичну будову творів та способи текстотворення, оскільки це сприяє розкриттю стилістичного потенціалу мовних одиниць, їхнього естетичного навантаження та експресивної семантики.

Багато уваги з боку науковців приділено творам А.С. Малишка, якого по праву вважають одним із найталановитіших українських митців слова. Для мовного стилю письменника характерне багатство лексики (синонімів, фразеологізмів, влучних і дотепних висловів), адже, як відомо, він майстер художньої, передусім словесної деталі. Мовна картина творів митця розглянута в різних аспектах дослідниками, але переважно всі вони зосереджені на літературознавчих проблемах художнього світосприйняття, тоді як багатство словесної виражальної спадщини часто залишене поза увагою. Лінгвопростір текстів автора вивчений не досить, хоча він не менш цікавий з погляду рівнів мовної системи, стилістичного багатства, художньої деталізації оповіді. Творчий доробок письменника, безперечно, заслуговує на окреме дослідження з питань використання морфологічних одиниць для вираження поетичного задуму митця, зокрема **актуальним** є вивчення функцій іменників у поезіях автора.

Метою статті є комплексний аналіз функцій субстантивів у творах А.С. Малишка.

Андрій Малишко – поет великого ліричного обдарування, особистість із неординарним світоглядом, власними естетичними смаками, чіткими ціннісними критеріями – соціальними й художніми. Мовосвіт митця формувався під помітним впливом української народної творчості, естетизованих у ній уявлень про красу, працю, кохання, життєустрій. Ключові образи його творів – це рідна земля, природа, мати, людина праці. В оригінальній інтерпретації поета вони засвідчують особливість індивідуалізованого вияву національного світогляду... [2, с. 12]. Аналіз морфологічних особливостей поезій уможливить глибше розуміння національної філософії автора.

Частини мови є визначальним поняттям для семантичного наповнення тексту. У традиційній системі частин мови іменник посідає чільне місце. Разом з дієсловом він становить ядро частиномовної системи. Номінативна функція субстантива уможливує називання всіх реалій життя. У зв'язку з цією здатністю іменник виступає як найпродуктивніший клас слів у будь-яких текстах, зокрема й поетичних.

У художньому мовленні іменник традиційно виконує дві функції: інформативну й естетичну. Переважно письменники використовують субстантиви з метою посилення виразності й впливу художнього тексту.

Різноманітність лексико-граматичних категорій іменника найповніше проявляється в контексті, тому оцінювати роль тієї чи тієї форми необхідно в межах зв'язного висловлення. Назви конкретних й абстрактних понять допомагають відобразити реалії життя.

Іменники з конкретним значенням відіграють важливу роль у художніх текстах А.С. Малишка, оскільки дають змогу авторові створити конкретні зорові, кінематографічні образи. Це можуть бути:

1) назви осіб (за статтю, родинними стосунками, родом занять тощо): *Вона стояла вартовим, / Маленька дівчина з Мадрида* [3, с. 102]; *Клепочуть вибухи до хмар, / Повзе імла долин, / Іде в Астурію шахтар, / Старий шахтар один* [3, с. 107]; *Твій син ще й слова не говорив, / Для нього сон – як слова линь* [3, с. 265]; *Брат питає: – Де сестриця? – / А сестри давно немає...* [3, с. 333]; *Вчора син на ніжки звівся, / Вимовляє: – Тато...* [3, с. 223];

2) назви зброї і частин зброї: *Огнем, і кулею, й прикладом / Глуши все кодро до ноги...* [3, с. 94]; *І шаблі скреснули і впали, / І порох покрив сіножать* [3, с. 318]; *Мечі дружини, в битвах славні, / Дзвонять степами крізь імлу* [3, с. 177];

3) назви рослинного світу (дерева, трави): *Тут тобі і посадка, / Й сосонка, бува, / І міцний окоренок...* [3, с. 95]; *Хлюпоче зерниста пшениця яра / На нашій, на мрійній твоїй землі* [3, с. 115]; *А тобі й трава шепоче, мила, / Б'є поклін ромашка і полин...* [3, с. 126]; *Ялиночко, ялиночко, / Шумні твої літа!* [3, с. 210]; *Берези, ніжні босоніжки, / Задумались про синій вечір* [3, с. 252];

4) назви тваринного світу, риб: *В далекім полі тануть журавлі, / Як видиво навіки неповторне...* [3, с. 262]; *Тоді, як сідали всі на підводи, / Коні заіржали, почувши даль...* [3, с. 226]; *Ластівки щебечуть попід стріхою, / Білим пір'ям гнізда перев'ють* [3, с. 294]; *Каченята прячуть над водою, / На вітрах палають комиші* [3, с. 303]; *Плеще риба плодюча, / Обважнівши ікрою, / Сом, поважний, як туча, / Спину вигнув горою* [3, с. 92];

5) назви природних явищ, понять: *За лиманом сонце / З'явилось ледве-ледве переспавши, / Бо цілу ніч обходило ліси. / Воно край неба сіло відпочити, / неначе лісівничий клопітливий, / Що всеньку ніч ходив і додивлявся...* [3, с. 263]; *Хмара впливе ясно пера, / Дуб хитнеться в старім гаю...* [3, с. 288]; *Зерно і камінь, суша і вода / Достойні бути зображені в картині...* [3, с. 253]. Дослідники відзначають, що «через метафоризацію землі, а також неба, небесних світил, атмосферних явищ, рослин поет висловлює думку про єдність людини й природи та пов'язує розвиток людської особистості із розвитком гармонійного й досконалого у всіх видимих виявах усесвіту» [2, с. 13].

6) назви одягу, взуття: *Сорок років випало тачати / Халявки та кроїть переди, / Шити з юхти чоботи багатим / І чекать голодної біди* [3, с. 122]; *Така собі: у синьому кашкеті, / У спецодезжі, блисне карим оком / Та поведе чорнявою бровою – І кочегар зів'яне, сам не свій* [3, с. 173]; *Під хустину, круг чола, / Косу обвила...* [3, с. 249];

7) назви пір року: *Зима завітала, снігів намело, / В облогу взяли сніговії...* [3, с. 127];

8) назви видів транспорту: *Поїзди гудуть за Ірпінню, / За Мостице лине луна* [3, с. 261]; *...Як зривали паровоза, / Як зривали власне серце, – / Вдарили чотири грози, / Від землі до туч у день цей!* [3, с. 56]; *Ходить три дні бронепоїзд / Біля Дарницького бору* [3, с. 55];

9) назви побутових, господарських понять: *Веселий посвист дичини / Почую недалечко, / А шорник зброю підчинив, / Поприганяв уздечки* [3, с. 272]; *Вийду...гляну з хати, / Днів мина багато* [3, с. 223]; *Постели постіль, моя кохана: / Дві подушки, заполочю шиті* [3, с. 165]; *В трьох бочках шумувала брага / Із ячменистого зела* [3, с. 281].

Значним стилістичним потенціалом наділені абстрактні іменники. Вони вводяться у систему експресивних засобів для відображення світу героя (в ліриці – ліричного героя), позначення піднесених естетичних і моральних категорій. Зазвичай схвильовано-патетичне звучання поезій пов'язане саме із вживанням абстрактних іменників. Для посилення виразності абстрактних іменників можливе використання графічного прийому – написання з великої літери (наприклад, Зло, Насильство, Щастя тощо).

Абстрактні іменники можуть використовуватися як засіб мовної характеристики героїв-інтелектуалів. Нерідко вони у зв'язку з переносним вживанням набувають конкретного значення.

Абстрактні іменники називають явища, які не сприймаються органами чуття (зором, нюхом, слухом, смаком тощо), але є надзвичайно важливими в поетичних текстах, бо дозволяють передати почуття й відчуття, як-от:

1) *І горе їй удовине / На сиві стежки побреде* [3, с. 105]; *У небі колишуться грози, / Загони проходять удаль – / Бо то материнській сльози, / І гнів, і велика печаль!* [3, с. 105]; *За твою усмішку, рідну й милу, / За казки в дніпровому краю, / За любов і за пісенну силу, / І за ніжність мріяну твою* [3, с. 123]; *Ще й звелась рука, / А журба гірка...* [3, с. 66]; *О незміряне щастя / Над простором високим!* [3, с. 93];

2) власне абстрактні поняття: *Я б не вірив теж у випадковість, / А довелось* [3, с. 222]; *Кожна говорить завітну мрію, / Щоб син не забув про її літа* [3, с. 226]; *От тепер і мову починати, / В тебе думи і багатство слів* [3, с. 85].

Іменники можуть називати загальні або власні назви. Для поетичного тексту типовим є вживання загальних назв, власні уводяться рідко з певною стилістичною метою.

Наприклад, назви міст створюють ефект конкретності, реальності зображеного, бо є вказівка на визначені географічні об'єкти: *І знову йде прозора спіла осінь, / Багрець лісів – з Чернігова до Дону...* [3, с. 84]; *Сумне Забайкалля глухого Сибіру, / Дорога Владимирка – каторжняя!* [3, с. 120]; – *З Києва, з Ніжина, з краю-розмаю, / Ще й з України всієї!* [3, с. 186]; *На Коростень побігла залізниця, / А над степами встало чисте небо...* [3, с. 172].

Поезії насичені назвами гідронімів: *Немає Волги на чужині, / Немає іншого Дніпра, / А ви людей на Україні / І море щастя і добра / Хотіли в ярма запродати, / Пролити кров і гнати піт* [3, с. 94]; *Щоб в жалі хилились бурі, / І Дніпро, й Десна, й Дністер...* [3, с. 59].

Антропоніми дають читачеві відчуття присутності названої людини, її реальності, як-от: *Я знав Хому Метелика* [3, с. 87]; – *Чуєш, Гришо! Пам'ятаєш, Гришо, / Наші дні, трудні і молоді...* [3, с. 79]; *Натягає повода Опанас Біда, / Кров'ю ополощена, вибігає Случ* [3, с. 98]; *Здоров, мій друже, мій старий Оксене, / Ми скільки літ не бачились з тобою...* [3, с. 157]; *Знов лягли дороги вранці-рано, / Починає папороть цвісти, / Знов устали вечори, Оксано, / А розлуку ти мені прости* [3, с. 126].

Поєднання в одному контексті власних географічних назв та антропонімів забезпечує відчуття життєвості описаної ситуації, її правдивості, розповідь сприймається як переказ: *За Десною огні, / Над Десною сичі, / А Корнюша йде, / Як лісний комісар* [3, с. 95]; *Висока в Каневі гора, / Та ще й онуки, дівчора, – / Ми всі Тараса пригадаєм* [3, с. 116]; *Минуло днів і вечорів немало / З тих пір, як проходив Охрім, бувало, / І в Листвянці, і по других краях...* [3, с. 178]; *П'ятий полк увірвався прямісінько в Дубно, / Де в полоні катовано Бульбу Остапа* [3, с. 23].

Зрідка в поетичних текстах згадуються особи з творів інших письменників, особливо це характерно для творів, присвячених тому чи тому авторові, наприклад: *Все плаче дощами гірке гілля, / І ходить Маланка щоранку полями...* [3, с. 114]; *То ходить з листівками Марко Гуца, / То наймитські руки підводить Хома* [3, с. 114]. Імена персонажів з творів М. Коцюбинського вжито в поезії «Поет», присвяченій великому імпресіоністові.

Трапляються назви міфологічних, історичних постатей: *Боженко, Залізник, Боян, Рилєєв, Пуцин, Руставелі, Прометей, Ярославна, Петлюра, Гус, Перебендя.*

Автор згадує власні імена простих людей, які були в його житті, наприклад: *Оксана, Валя, Гриша, Катерина, Петрик, Охрім, Трохим Іванович, Микита, Клим, Артем, Юхим, Марко, Максим, Івась, Тарас, Павлуша, Оксен* тощо. Аналіз ужитих антропонімів засвідчує перевагу українських традиційних давніх імен, а найбільшою продуктивністю відзначається ім'я Оксана. «Українськість поета була вродженою, вона творилася силами української землі, її природою, родиною, родом і народом, його щоденним буттям, його історією, культурою, особливо народнописенною, живою розмовною мовою середньої Наддніпряни, яка була і є осердям української літературної мови» [4, с. 8].

Цікаво простежити різноманітність і багатство топонімів, які трапляються в поезіях А. Малишка.

Топоніміка охоплює назви українських та інших територій, як-от: *Донбас, Каховка, Чорномор'я, Далекий Схід, Баку, Кавказ, Харків, Одеса, Москва, Ленінград, Грузія, Приазов'я, Батумі, Луганськ, Париж, Лондон, Мадрид, Кременчук, Ніжин, Дрогобич, Білорусь* тощо.

Назви водних об'єктів досить продуктивно вживаються в поезіях А. Малишка, наприклад: *Славута, Дон, Волга, Дніпро, Десна, Каспій, Дунай, Байкал.* Значення гідроназв пов'язане також із загальним значенням поняття «вода». Наприклад, Т. Коць звернула увагу на роль лексеми, що позначає стихію води, у творчості А. Малишка: «Назва природної стихії вода – одиниця традиційного поетичного словника. У мовотворчості А. Малишка це слово-образ вживається в усталених, закріплених мовно-поетичною практикою словосполученнях, і водночас зазнає індивідуально-авторського переосмислення» [1, с. 26]. Дослідниця наголошує, що «у творчості А. Малишка вода – це не тільки невіддільна частина природи, одна із стихій світотворення, а й гармонійний елемент макросвіту поета...» [1, с. 26]. Вода для письменника – це й очищення, й життя, й родючість. Ряд номінативів, пов'язаних з поняттям «рідина», в А. Малишка продовжується поняттями-іменниками дощ, злива, сніг, роса, заметіль тощо. «Вода у творчості А. Малишка конкретизована в словах-образах українських річок – Дніпра, Десни, Бистровиці, опоетизованих письменником за допомогою епітетів *світла, тиха, широкий*, а вода в них – *м'яка, сива, весела з крутими, сивими хвилями*. Назви річок вже усталені в поетичному словнику як символи України, чистоти, життєдайної сили» [1, с. 28–29]. Надзвичайне географічне багатство пов'язане як з різноманітністю тематики поезій А. Малишка, так і з історичними реаліями: поет творив у часи існування

Радянського Союзу, а ця країна охоплювала безмежні території від Сибіру до Чорного моря. Саме тому в розповідях трапляються географічні назви всього колишнього СРСР.

З урахуванням тільки кількості вжитих власних назв, можна говорити про інтелектуальність поезій А. Малишка, бо читач зможе сприймати зміст твору за умови обізнаності з тими історичними, міфологічними, географічними поняттями, про які йдеться. Недарма дослідники відзначали: «У поезії Малишка поважне місце посідає жанр філософського вірша, цебто вірша афористичного, який оперує широкими поняттями, поєднує абстрактні категорії з пластикою конкрети, відверто формулює або подає метафорично різні етичні закони, різноманітні, часто суперечливі істини» [3, с. 35].

Отже, у поезіях А.С. Малишка продуктивно вживаються іменники різноманітних тематичних груп, антропоніми й топоніми виконують важливу стилістичну роль. Субстантиви засвідчують особливість індивідуалізованого вияву національного світогляду митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коць Т. Слово-образ вода в ідіостилі А. Малишка. *Культура слова*. Вип. 78. Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 220 с.
2. Кравець Л., Вертепна А. Народнопоетична метафора в мовотворчості А. Малишка. *Культура слова*. Вип. 78. Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 220 с.
3. Малишко Андрій. Твори в п'яти томах. Том 1. Поезії. Київ : Дніпро, 1986. 430 с.
4. Мацько Л. Мовна особистість А. Малишка як лінгвокультурологічний феномен. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 7–11.

Т. А. Огаренко, Т. В. Лиштаба. Функции субстантивов в поэзии А. С. Малышко. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы функции существительных в поэтических произведениях А.С. Малышко. Определены самые продуктивные семантические группы субстантивов, выведены закономерности употребления собственных и общих названий, выяснены функции гидронимов и антропонимов в художественном тексте. Исследована стилистическая роль отдельных лексем как показателей идиостиля писателя.

Ключевые слова: существительные, А.С. Малышко, поэзия, имена собственные, общие названия, гидронимы, антропонимы, стилистическая роль.

T. Oharienko, T. Lishtaba. Functions of substances in A.S. Malyshko's poetry. – Article.

Summary. The article analyzes the functions of nouns in the poetic works of A.S. Malyshko. The most productive semantic groups of nouns are determined, the regularities of using proper and common names are derived, the functions of hydronyms and anthroponyms in the artistic text are clarified. The stylistic role of individual tokens as indicators of the writer's idiosyncrasy is studied.

Key words: nouns, A.S. Malyshko, poetry, proper names, common names, hydronyms, anthroponyms, stylistic role.

О. В. Решетар

старший викладач кафедри англійської філології
факультету іноземної філології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ США (НА МАТЕРІАЛІ ІНАВГУРАЦІЙНОЇ ПРОМОВИ ДЖО БАЙДЕНА)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню політичного дискурсу, зокрема жанру інавгураційної промови. У статті узагальнені теоретичні положення щодо визначення поняття «політичний дискурс», запропоновано власне бачення підходу до тлумачення даного терміну. Проаналізовано особливості вживання стилістичних засобів в інавгураційній промові Джо Байдена. Актуальність дослідження визначається відсутністю тотожного розуміння поняття політичного дискурсу та необхідністю вивчення стилістичної забарвленості одного з ключових його жанрів – інавгураційної риторики. Важливою є систематизація підходів до тлумачення ключового поняття та здійснений лінгвостилістичний аналіз інавгураційної промови новообраного президента США.

Ключові слова: політичний дискурс, стилістичні засоби, інавгураційна промова, лінгвопрагматика.

Постановка проблеми. Суспільне життя сьогодення характеризується значним впливом базових домінуючих факторів, серед яких одним із ключових є політичний процес, адже політика – це явище, з яким ми стикаємося кожного дня. Зацікавленість політичними подіями, зокрема політичною комунікацією, стрімко зростає, особливо в країнах з історично потужним інститутом державної влади.

Політичний дискурс – одне із центральних понять політичної лінгвістики, є надзвичайно складним комунікативним явищем. Цілком зрозуміло, що дослідження політичного дискурсу відбувається науковцями з точки зору різних дисциплін: політології, філології, соціології, психології та ін., що впливає на відсутність єдиного узгодженого розуміння даного явища. Важливо зазначити, що досі немає уніфікованого підходу та методології вивчення політичного дискурсу.

Аналіз досліджень. О. Алтунян розглядає політичний дискурс як сукупність політичних текстів та усних виступів, обмежених рамками соціуму й часу [1, с. 6]. О. Шейгал виокремлює три підходи до аналізу політичного дискурсу: описовий, критичний і когнітивний [5, с. 17–18]. Т. ван Дейк аналізує дискурс з точки зору використання мови як засобу влади і соціального контролю [6].

Н. Кондратенко виокремлює комунікативно-дискурсивний принцип аналізу політичного дискурсу, підрозділяючи його на три підходи: комунікативний, дискурсивний і лінгвопрагматичний. Дискурсивний підхід вирізняє параметри утворення та функціонування політичного дискурсу (театральності, ритуальності тощо), а також аналіз різних типів дискурсу, що співвідносяться із політичним. Лінгвопрагматичний підхід, на думку Н. Кондратенко, полягає у вивченні комунікативних стратегій, тактик та поведінки в політичному спілкуванні [4].

На нашу думку, найраціональнішим є когнітивний підхід, адже він як описує використані одиниці мови, так і дозволяє аналіз моделювання структур свідомості учасників політичної комунікації завдяки фреймам і концептам, метафоричним моделям і стереотипам, одночасно даючи тлумачення зв'язку мови й ідеології.

Отже, незважаючи на значну зацікавленість вивченням даного явища, актуальність дослідження визначається відсутністю тотожного тлумачення поняття політичного дискурсу та необхідністю вивчення стилістичної забарвленості одного з ключових його жанрів – інавгураційної риторики.

Мета статті – зробити огляд сучасних досліджень політичного дискурсу за ключовими теоретичними параметрами, проаналізувати інавгураційну промову Джо Байдена як яскраву репрезентацію політичного дискурсології США з точки функціонального вживання стилістичних засобів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інавгураційна промова – один з найвагоміших прикладів політичного дискурсу, що характеризується прагматичною націленістю на формування та маніпулювання суспільною думкою населення, переконливе донесення командного політичного вектору та психо-емоційного зближення з нацією.

Стилістичні засоби відіграють одну з найважливіших функцій у політичній дискурсології сьогодення. Слід зауважити, що в наш час майже всі політики, безвідносно до національної приналежності та незалежно від жанрової специфіки висловлювання, вдаються до різноманітних стилістичних прийомів задля надання виразності та підсилення ефекту сказаного, маючи на меті вплив на слухача, спонукання його до діяльності, пропаганду думок і поглядів, зрештою, формування громадської думки, використовуючи при цьому цілий сплав різноманітних троп. Інавгураційна промова є одним з найбагатіших жанрів у цьому аспекті, адже за своєю формою вона характеризується врочистістю, духовно-ідеологічною піднесеністю та ритуальністю.

Використання палітри образно-стилістичних засобів сприяє створенню образу та іміджу політичного діяча, з одного боку, а також надає промові виразності, емоційності та переконливості, що сприяє емоційно-естетичному впливу на реципієнтів, з іншого.

Використання метафори є одним з найпопулярніших засобів, що історично використовують політики у своїх промовах, Джо Байден не є виключенням.

A once in a century virus that silently stalks the country had taken as many lives in one year as in all of World War Two [7]. У наведеному прикладі Джо Байден наголошує на надзвичайних масштабах шкоди, завданої пандемією, зазначаючи дуже високий рівень смертності від COVID 19 у США, що перевищив кількість жертв у роки Другої світової війни.

У наступному прикладі: *Through a crucible for the ages, America has been tested... America has risen to the challenge* [7] новообраний президент нагадує співвітчизникам ті нелегкі часи, які довелося пережити американцям, ті випробовування долі, які трапились на шляху сторічного розвитку країни. Але, незважаючи на безперечний негативний вплив на суспільство, сприймається як випробовування, яке тільки загартувало націю.

Метафора: *... if we open our souls instead of hardening our hearts, if we show a little tolerance and humility...* [7] має негативну конотацію. Цим висловом Джо Байден хоче підкреслити неправильність байдужого ставлення. Президент вказує на важливість збереження загальнолюдських цінностей, не зважаючи на всі труднощі чи негаразди.

У своїй інавгураційній промові Джо Байден доволі часто використовує епітети. Як зазначає І.В. Арнольд, за допомогою епітетів передаються емотивні та експресивні конотації, тобто ставлення мовця до того, що ним зазначається [2, с. 32].

У даному прикладі конотація епітету є негативною: *Our history has been a constant struggle between the American ideal, that we are all created equal, and the harsh ugly reality that racism, nativism and fear have torn us apart* [7]. Зазначаючи ті віхи, які країні довелося пережити, перебуваючи в постійній боротьбі між ідеальною картиною рівності та єднання, закарбованої Батьками Засновниками, та проявами расизму та агресії, що почали розривати країну нещодавно, президент чітко підкреслює неприйнятність останнього, добираючи такі лексеми як *ugly*.

Наступний приклад несе позитивну оцінку американського суспільства загалом та ставлення до життя зокрема: *As we look ahead in our uniquely American way, restless, bold... and set our sights on a nation we know we can be and must be...* [7]. За допомогою епітета голова держави підкреслює своє надзвичайно позитивне ставлення до американської нації, характеризуючи співгромадян як хоробрих та небайдужих людей.

В інавгураційній промові Джо Байдена зустрічаються паралельні конструкції. Відповідно до Л.П. Єфімова, головна функція даного стилістичного прийому полягає в переконанні аудиторії [3, с. 80]: *... we can do great things, important things. We can right wrongs, we can put to work in good jobs, we can teach our children in safe schools. We can overcome the deadly virus, we can rebuild work, we can rebuild the middle class and make work secure, we can secure racial justice and we can make America one again force for good in the world* [7]. Численне повторення конструкції *we can* робить висловлювання президента більш переконливими. В аудиторії не виникає жодних сумнівів, що все так і станеться, всі обіцянки будуть виконані, всі наміри будуть реалізовані, всі плани будуть втілені у життя.

Ще одним стилістичним прийомом, яким доволі часто користався президент було порівняння: *I know speaking of unity can sound to some like a foolish fantasy these days...* [7]. Цим висловом голова держави натякає на можливе несприйняття певними громадянами його амбітної, але цілком логічної та зрозумілої мети об'єднати країну, загасити полум'я ворожнечі, люті, ненависті та непорозуміння, що спалахнуло між певними верствами населення США.

У наступному прикладі Джо Байден окреслює місію США на суспільно-політичній світовій арені: *That America secured liberty at home and stood once again as a beacon to the world* [7]. Застосовуючи

порівняння «*beacon to the world*», голова держави наголошує на винятковій важливості тієї ролі, яку його країна відіграє у світі.

Використання персоніфікації у промові Байдена є доволі частотним явищем: *A cry for survival comes from the planet itself, a cry that can't be any more desperate or any more clear now* [7].

У наведеному прикладі «а сгу» позначає неприйнятний екологічний стан навколишнього середовища, кричущі потреби у зміні ставлення людства до нашої планети загалом. Натякаючи на відміні указу президента Трампа про вихід з Паризької кліматичної угоди, Джо Байден використовує даний стилістичний засіб задля підсилення ефекту масштабності катастрофи.

Наступний приклад: ... *we face anger, resentment and hatred. Extremism, lawlessness, violence, disease, joblessness and hopelessness* [7]. Новообраний президент описує всі іпостасі зла, з яким доводиться боротися та протистояти країні, наголошуючи на тому, що якими би лютими та всеосяжними проблеми не були, американцям вдасться подолати все за умови інтегральної єдності нації, що є єдиною безсумнівною запорукою успіху.

У своїй інавгураційній промові президент використовує стилістичний засіб, який не є типовим для будови англійського речення – це інверсія: *And over the centuries through storm and strife in peace and in war we have come so far. But we still have far to go* [7].

With unity we can do great things, important things [7].

In each of our moments enough of us have come together to carry all of us forward and we can do that now [7].

У зазначених прикладах інверсія застосовується задля підсилення емотивності висловлювання та досягнення більшого психологічного впливу на широку аудиторію.

Доволі частотними є випадки вживання у промові антитези: *We must end this uncivil war that puts red against blue, rural versus urban, conservative versus liberal* [7]. Цим Джо Байден декларує своє прагнення поставити кінець одвічному суперництву демократів та республіканців, що читається у зазначенні протиставлення партійних кольорів: червоного та блакитного та територій, що історично підтримують одну з партій-суперників: урбаністичних прихильників демократів та мешканців менш густонаселених територій, що вже поколіннями вболівають за республіканців.

Ще декілька прикладів вживання даного стилістичного засобу: *And together we will write an American story of hope, not fear. Of unity not division, of light not darkness* [7].

To all those who supported our campaign, I am humbled by the faith you placed in us. To all those who did not support us, let me say this... [7].

Наступним стилістичним засобом, що зустрічається у промові президента Байдена, є метонімія, що також може розглядатись як персоніфікація: *America will carry on.... America secured liberty at home and...* [7].

У наведених вище прикладах Джо Байден апелює до всього американського народу. Все, що зазначає президент, стосується не однопартійців, представників бізнесової еліти, провладних кіл чи істеблішменту, а народу загалом та кожному громадянину США зокрема. Функція даного виразу – створення образу єдності нації.

Характерним для виступу президента було звернення до алузій, задля створення зрозумілого, логічного зв'язку між щойно зазначеним та вже відомими образами та явищами: *Through civil war, the Great Depression, World War, 9/11, through struggle, sacrifice, and setback, our better angels have always prevailed* [7].

I have just taken a sacred oath each of those patriots have taken. The oath first sworn by George Washington [7].

Висновки. Таким чином, уживання стилістичних засобів є інтегральною частиною політичного дискурсу загалом та інавгураційних промов зокрема, яскравим прикладом останніх слугує промова новообраного президента США Джо Байдена. Президент використовує значну кількість троп, відходячи від нейтрального способу донесення інформації, задля підсилення ефекту висловлювання, посилення емоційно-естетичного впливу на аудиторію, задля формування яскравого образу та картини, що закарбується в пам'яті реципієнтів на тривалий час.

Отож на основі інавгураційної промови Джо Байдена, можна підсумувати, що використання стилістичних засобів у політичній риторичі є доволі частотним явищем, особливо популярним серед політикуму є уживання метафори, метонімії персоніфікації, епітетів, антитези та паралельних синтаксичних конструкцій, що носить чіткий прагматичний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алтунян А.Г. Анализ политических текстов. Курс лекций: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлениям и спец. «Политология», «Журналистика», «Связи с общественностью», «Юриспруденция» Москва : Логос, 2006. 383 с.

2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Москва : Просвещение, 1990. 300 с.
3. Ефімов Л.П. Стилiстика англiйської мови. Вінниця : Нова книга, 2004. 240 с.
4. Кондратенко О.Ю. Геополітика: сутність феномену та його еволюція. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. Вип. 4.2015. С. 98–107.*
5. Шейгал. Е.И. Семиотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004. 325 с.
6. Van. Dijk T. A. From Text Grammar to Critical Discourse Analysis. URL : <http://www.discourse-in-society.org/teun.html> (дата звернення: 11.04.2021).
7. Inaugural Address by President Joseph R. Biden, Jr. URL : <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/01/20/inaugural-address-by-president-joseph-r-biden-jr/> (дата звернення: 11.04.2021).

О. В. Решетар. Стилистические средства в политическом дискурсе США (на материале инаугурационной речи Джо Байдена). – Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию политического дискурса, в частности – жанра инаугурационной речи. В статье обобщены теоретические положения относительно определения понятия «политический дискурс», предложено собственное виденье подхода к толкованию данного термина. Проанализированы особенности употребления стилистических средств в инаугурационной речи Джо Байдена. Актуальность исследования определяется отсутствием тождественного определения понятия политического дискурса и необходимостью изучения стилистической окраски одного из ключевых его жанров – инаугурационной риторики. Важным является систематизация подходов к толкованию ключевого понятия, осуществлен лингвостилистичный анализ инаугурационной речи новоизбранного президента США.

Ключевые слова: политический дискурс, стилистические средства, инаугурационная речь, лингвопрагматика.

O. Reshetar. Stylistic means in the political discourse of the USA (on the material of the Inaugural Address by President Joseph R. Biden). – Article.

Summary. The article is devoted to the study of political discourse, in particular the genre of inaugural speech. The article summarizes the existing definitions of the concept of «political discourse», providing the individual approach to the interpretation of the abovementioned term. The attempt has been made to analyze the peculiarities of the use of stylistic means in the inaugural speech of Joe Biden. The relevance of the study is determined by the lack of the unified interpretation of the concept of political discourse and the arising importance to study the stylistic coloring of one of its key genres – inaugural address. An important contribution lies in the systemization of the approaches to the interpretation of the key concept and the linguostylistic analysis of the inaugural speech of the newly elected President of the United States.

Key words: political discourse, stylistic means, inaugural address, linguopragmatics.

Н. В. Собецька

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРУ

Анотація. У статті розглядається модель гендерного спілкування для встановлення специфіки та типових тенденцій спілкування, від якого залежать його стратегія, стиль, тональність комунікативних статусів учасників спілкування.

Ключові слова: чоловіче й жіноче спілкування, лінгвогендерологічна проблематика, гендер, лінгвістика.

Постановка проблеми. Сучасна українська лінгвістика не зовсім чітко й розширено відповідає на питання хто, кому, як, коли, у якій формі і з яким ефектом говорить про світ. Останнє десятиліття у мовознавчій науці означене переходом від лінгвістики «іманентної» структурної до лінгвістики антропологічної, яка розглядає явища мови в тісному зв'язку з людиною, її мисленням та духовно-практичною діяльністю. Проте слід зазначити що не завжди приділяється належна увага вивченню різноманітних дискурсивних практик у їх людському вимірі.

Актуальність висвітлюваної проблеми зауважив Ю.М. Караулов такими словами: «Сучасна лінгвістична парадигма (історична, соціальна, системно-структурна, психологічна) залишається все ж таки нелюдською, позбавленою присутності живої людської духовності; вона [парадигма] позначена неспівмірністю між науковими цінностями, що сповідуються, цілями, технічними прийомами, а часто і самими продуктами дослідницької діяльності – і масштабами індивідуально – особистісного, суб'єктивного людського начала. Вигнання людського з її меж – природна плата лінгвістики за її прагнення бути максимально об'єктивною» [3, с. 152]. Таке вигнання – природна передумова антидуховності наукового дослідження, що приховує небезпеку кризи науки та й зрештою робить лінгвістику далекою від тих динамічних соціокультурних процесів, а отже, й нецікавою для системи гуманітарних знань і для соціуму в цілому, коли рядовий учасник соціуму не має уявлення, як його мова репрезентує його ж глибинну людську сутність, тобто яким він є у спілкуванні, та й у мові взагалі.

Антропоцентрична лінгвістична парадигма існує в ракурсі **міждисциплінарної взаємодії** із психологією, теорією комунікації, етнологією, культурологією, соціологією, когнітологією, семіотикою. І в цьому виявляється синергетична оптика бачення того, що відбулося і відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом. І головне в цьому баченні – людина як найвища цінність і свобода як модус її існування.

Живе людське начало – це мовна особистість у своєму конкретному людському вимірі: етнокультурна приналежність, вік, стать, професія, освіта та ін., це мовне варіювання на тлі лінгвістичних інваріантів. Іншими словами, така мовна особистість постає об'єктом вивчення соціолінгвістики, яка, за словами Клода Ажежа, вивчає «тотожне» не просто «в собі», а в образі тисячі облич «іншого» [1, с. 218].

На теренах сучасної лінгвістичної прагматики особливо посилюється інтерес до гендерних параметрів особистості. На думку вчених, цей інтерес був викликаний як зміною наукової парадигми, так і соціальними змінами. Адже лінгвокультурологічні дослідження останніх років демонструють, що вітчизняну лінгвістику саме поняття *гендер, реляція «жінка-чоловік»* та їх позиції цікавлять у плані більш широкого дослідження ментальності й етнокультурної специфіки.

Аналіз досліджень. Отож соціолінгвістичними перемінними прийнято вважати гендерні відмінності в мові. Як результат сьогодні можна говорити також про гендерний бум на терені Східної Європи. Біологічна парадигма «природного» розуміння суті й ролі гендерних відмінностей дістала розвитку в роботах видатних філософів, мислителів, науковців Платона, Арістотеля, Ж. Бодена, Р. Філмера, Т. Гобса, Дж. Лока, Ж.-Ж. Русо, Ф. Гегеля, З. Фрейда. Формування альтернативної парадигми у суспільно-політичній думці демонструють феміністичні та гендерні дослідження зарубіжних авторів: Дж. Батлер, М. Богачевської-Хомяк, В. Брайсона, С. д'Бовуар, А. Графф, А. Девіс, І.С. Кона, Ю. Кристєвої, Р. Колінза, К. Мілет, Дж. С. Міля, Дж. Мітчелл, Дж.Л. Томпсона, С. Фарелла та ін.

Не можна не сказати про досягнення українського феміністського літературознавства (монографії Тамари Гундорової, Віри Агеєвої, збірники «Гендер і культура»). Жінка як бібліографія праць із проблеми гендеру в лінгвістиці нараховує не один десяток праць, тому й може скластися враження вторинності обраної нами проблеми. Але чи можемо ми сказати, виходячи з постулату про глибоке вкорінення гендерної проблематики в специфіку кожної лінгвокультурної спільноти, що українська мова і українська мовна особистість вивчені в ракурсі статево-рольових характеристик? Ні. Саме поняття гендер у свідомості більшості спеціалістів досить розмите, бо асоціюється з фемінізмом із супровідним негативно оцінним шлейфом, жінками – звісно, із супровідним іронічним шлейфом.

І саме тому **метою** нашого наукового пошуку є вивчення гендерного аспекту спілкування для встановлення специфіки та типових тенденцій спілкування, від якого залежать характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність соціостатевих й комунікативних статусів учасників спілкування.

Адже гендер – це соціальна стать, на відміну від біологічної, і продукується вона у процесі соціальної, культурної і мовної практики. Гендерні відносини є важливим аспектом соціальної організації. Вони особливим чином виражають її системні характеристики і структурують відносини між мовцями суб'єктами. Основні теоретико-методологічні положення гендерного концепту засновані на чотирьох взаємопов'язаних компонентах: це культурні символи; нормативні твердження, що задають напрямки для можливих інтерпретацій цих символів і виражаються в релігійних, наукових, правових і політичних доктринах; соціальні інститути та організації; а також самоідентифікація особистості. Гендерні відносини фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів, накладаючи відбиток на поведінку, в тому числі і мовленнєві особистості, і на процеси її мовної соціалізації. За словами А.В. Кириліної, «гендерний фактор, який враховує природну стать людини і її соціальні «наслідки», є однією з істотних характеристик особистості і протягом усього життя впливає на її усвідомлення своєї ідентичності, а також на ідентифікацію суб'єкта-мовця іншими членами соціуму» [5, с. 120].

Отже, лінгвістичний інструментарій гендерної проблематики постає у двох ракурсах, які умовно, враховуючи нестабільність й невичерпність понять, можна кваліфікувати таким чином:

1) мова – це інструмент пізнання гендеру як самостійної міждисциплінарної парадигми, як своєрідної інтриги пізнання, з відповідним відгалуженням – лінгвістична гендерологія;

2) гендерно орієнтовані мовознавчі дослідження – це продукування додаткових знань про мову та комунікацію – гендерна лінгвістика.

Той фактор, що гендерні, в т.ч. лінгвістичні, дослідження проводяться жінками, зумовлюється не тільки й не стільки прагненням «своєю мовою про себе свідчити»: жіноча мова виокремлюється тому, що існує чоловіча і навпаки; попри те, що різностатеві особи живуть у різних світах і різних мовах, вони на загал приречені бути разом і у своєму земному існуванні, і в парадигмі та практиці лінгвістичного пізнання. Фемінна репрезентативність дослідників проблеми «гендер і лінгвістика» – це частковий вияв своєрідної соціопсихологічної потреби жіночої кооперації (аж ніяк не спрямованої проти чоловіків), прагнення окреслити специфічність гендерно окреслених мовних світів і пізнання таки маскулінного світу, у якому вони живуть. З іншого боку, хто як не жінки-лінгвісти здатні адекватно описати сценарії мовної поведінки своєї спільноти зсередини, відповідно – чоловіки теж вправі здійснити такого ґатунку адекватний аналіз свого мовного середовища.

Звернення до лексикографічних джерел, соціально і культурно значимих словників як основи історичної пам'яті нації значиме у вивченні гендеру і відповідне традиціям лінгвістичних досліджень. Істотним є підхід до маскуліності і фемінності – розподіл соціальних ролей чоловіків і жінок – як до одного з фундаментальних і універсальних факторів, які впливають на специфіку картини світу в українській культурі, фіксують гендерні асиметрії, а також визначають успіх або невдачу міжкультурної комунікації. Академічний словник української мови, хронологічно попередні видання – джерело вивчення номінацій чоловіків жінок за професійною ознакою, статево-рольовими характеристиками, категоріальною роллю соціального статусу категорії роду. Повні лексикографічні зібрання фразеологічних одиниць, паремій, прислів'їв, приказок, крилатих слів і висловів української мови повинні бути охоплені гендерною оптикою бачення із урахуванням хронологічних параметрів зафіксованого лексико-фразеологічного масиву. У фокус цієї оптики, звісно, потрапляє дефініція, словникова стаття з вказівками типу про чоловіка, жінку, жінкам забороняється нормами етикету, які можуть скореговані і доповнені відповідно до широкого тла гендерного аналізу мови. Українські гендерні стереотипи лінгвокультурної репрезентації чоловіка і жінки широко застосовані в текстах українського фольклору є неабияким джерелом для подальшого аналізу та нових досліджень, значний інтерес становить гендерна концептосфера українського анекдоту тощо.

Неабияку роль відіграють соціопсихологічні рецепції фемінного характеру української ментальності (українська ексективність, яка корелює з репродуктивно-відновлювальним, імітативним, а не творчим началом, виявляє себе через виконавську, обслуговувальну активність і залежна від зовнішнього стимулювання і нарешті формує сакралізований образ жінки – матері, гіпертрофію якого у свідомості українського чоловіка фіксує поетичний пасаж любов до материнства переросла всі видимі межі / і стала ознакою стилю). Яким чином вказана психокультурна домінанта детермінує міжкультурну комунікацію Україна-Росія з її все-таки іншою «жіночністю» та комунікацію українського етносу з близьким і дальнім зарубіжжям, зумовлену у т. ч. міграційними процесами?

Гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні вияви пізнання світу крізь призму чоловічої і жіночої оптики бачення, які інтегрують універсальні і національно специфічні ознаки, виявляють особливості номінативної і комунікативної діяльності обох статей, а також визначені статтю особливості мовної діяльності і мовної поведінки.

Власне соціолінгвістичний аспект спрямований на дослідження дискурсивної діяльності обох статей в її усному та писемному виявах. Попри хрестоматійне положення про те, що в різних суспільствах люди говорять по-різному, і що ці відмінності, глибокі і системні, відображають різні культурні цінності, комунікативна лінгвістика в Україні розвивається дуже мляво. Не досліджені мова українського міста і села, різножанрові комунікативні стратегії, відсутня хрестоматія усної української мови. Чи дає сучасна лінгвістика відповідь на питання про стереотипи мовної поведінки українців? Відсутність тривкої наукової традиції такого плану в україністиці значно утруднює власне гендерні дослідження, які мусять спиратися на дослідження комунікативних стратегій, але акцентувати гендерний вимір проблематики, яка відкриває нову наукову парадигму порівняно з парадигмою дослідження мовної діяльності як такої. Проте сподіваємось, що активізація таких досліджень у ракурсі гендерної проблематики дозволить надолужити значне відставання української комунікативної лінгвістики від європейської і світової. Що зупиняє дослідника? Російськомовність українських міст, суржикомовність багатьох представників українського соціуму? Але ж функціонує українська мова в офіційній і неофіційній, публічній і приватній комунікації, звучить вона і в телерадіоэфірі, у спонтанній комунікативній стихії міста і села, в політичному, професійному і сімейному спілкуванні, але конкретика живого (не друкованого) українського слова, на жаль, відлякує багатьох українців. Тому на перший план можна поставити нагальну необхідність аналізу гендерно маркованих характерологічних особливостей усної мови. Адже особливості мови, її виражальні засоби в цілому і виражальні засоби для концепту статі і пов'язаних із ним семантичних сфер надзвичайно важливі. На україномовному матеріалі мусять бути верифіковані твердження про релевантність/нерелевантність статі у царині фонетичних, лексичних, граматичних особливостей усного дискурсу, відмінних асоціативних полів, співвіднесених з різними фрагментами картини світу у жіночій і чоловічій мові та ін.

Процес представлення гендерних образів молоді у друкованих засобах масової комунікації має свої семантико-стилістичні особливості. В основу їх розуміння закладається філософська ідея бінарності людського буття. Принцип бінарності у пресових матеріалах розкривається через аналіз сутнісних характеристик опозиційних понять «чоловік – жінка».

Для розкриття природи й характеру гендерних понять, їх суті та комунікативного змісту застосовується семантико-асоціативний метод аналізу заголовків публікацій гендерного спрямування. За допомогою концептуального аналізу досліджується мовний код основних гендерних концептів: «жінка», «чоловік», «дівчина», «хлопець» та похідних від них слів і словосполучень.

Чекає на своє гендерне осмислення типологія мовленнєвих актів та жанрів, як-от прохання, наказ, погроза, привітання, вдячність, співчуття, комплімент, вибачення, жарт, анекдот, флірт, тост та ін. Наприклад, встановлено, що жінкам – носіям німецької мови більше, ніж чоловікам, властиві жарти, спрямовані на себе. У російському мовному середовищі така тенденція була помічена у чоловіків. А яка специфіка мовної поведінки українського чоловіка і жінки за етно- та лінгвоменальними показниками інтравертності українського психотипу як такого? Адже помічено: в нестандартній ситуації українець боїться виглядати смішним, і ця боязкість розвинула у ньому схильність до самоіронії, дивовижну здатність не сміятися, а посміюватися з самого себе.

До речі, інтравертно-фемінним за своєю природою є український образ світу як сімейно-родинного затишку, малої соціальної групи, поза якою українська людина на загал не схильна виявляти своє еґо, що, на нашу думку, суттєво впливає на комунікативний клімат українського соціуму.

Цікавий спектр гендеру видається для вивчення сучасної політичної комунікації, позначеної на загал у сучасному суспільстві переходом від радянської маскуліної (свої – вороги) форми влади до фемінної, себто

витонченого маніпулювання, коли людина «контролюється» не «зовні», але «зсередини», є запрограмованою внутрішньо не вільною, перебуваючи у власному ілюзорному полі «наче свободи». У царині дослідження української сімейної комунікації слід пам'ятати соціолінгвістичне положення, що саме жінка, берегиня сім'ї, в аспекті суто мовного виховання насамперед впливає на сина, а не дочку, а отже, у психічну структуру інтегрується не тільки мовний код (російська, українська, суржик), а й акумульований у цій мові образ світу, який екстраполюється не тільки на індивідуальне буття чоловічого індивіда, а й на соціальні інститути, моделі поведінки, які мусять розглядатися в ракурсі фемінного характеру української ментальності.

Важливим соціолінгвістичним фактором репрезентації мовної особистості є її професійна приналежність, а тому гендерний аспект мовної діяльності представників різних професій мусить привертати увагу дослідників.

Щодо особливостей особистості й темпераменту, то психологи стверджують, що жінки більшою мірою екстравертні (лат. extra – зовні і verito – повертаю), товариські, активні, емпатичні (співчутливі) й дбайливі, а чоловіки більш автономні, настійливі, авторитарні й інтелектуальні. Жінки, як правило, перевершують чоловіків у всьому, що стосується мови (дівчатка починають раніше говорити, мають багатший словниковий запас, утворюють складніші й різноманітніші речення); вони більше схильні до кохання, прихильніші, емоційніші. Чоловіки ж більш інтернальні, частіше є лідерами; їхня самооцінка залежить від успіхів у сфері предметної діяльності, стабільніша і загалом вища від жіночої [6, с. 220].

Чоловічий стиль спілкування – активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Для чоловіка зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнера. Чоловіче спілкування відрізняється емоційною стриманістю. Жінки вільніше й повніше (зокрема, вербально) висловлюють свої почуття й емоції, у них виникає потреба ділитись із кимось своїми переживаннями; вони також здатні до співпереживання.

Істотно різняться і стилі чоловічого і жіночого спілкування.

У комунікуванні чоловіків найважливішою є інформація, тобто факти, цифри і результати. Жінки, крім інформації, великою мірою зорієнтовані на атмосферу спілкування, на інтерактивні, міжособистісні аспекти.

Чоловіки в комунікації зорієнтовані на соціальні статуси і владу; вони пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення хороших стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів. Тобто жінки намагаються скоротити дистанцію між собою і партнером у комунікації, а чоловіки цю дистанцію підтримують.

Що ж стосується аспектів спілкування, пов'язаних із мовним кодом, то дослідники лінгвогендерологічних проблем зазначають, що в мовленні чоловіків простежується більша кількість іменників і дієслів; жінки віддають перевагу прикметникам і прислівникам.

Отже, зовнішні (ситуація, контекст) і внутрішні (соціальні та психологічні) складові частини спілкування виступають у тісному зв'язку, впливаючи на перебіг комунікації загалом, її прагматику зокрема.

Об'єктом лінгвістичного опису та моделювання мусить стати й гендерно маркований відеоряд та його вербальна репрезентація в телевізійній, а також друкованій рекламі. Суттєво підкреслити, що вичленування типу гендерно маркованої дискурсивної діяльності як об'єкта аналізу не обмежується приписами і залежить хіба що від широти лінгвістичного бачення проблеми дослідником. Тексти шлюбних оголошень, вітальних листівок, могильних надписів та ін. – усе це мусить потрапляти у поле зору дослідника.

Неабиякий інтерес становить гендерна атрибуція прозових і поетичних текстів, адже за імпліцитними концепціями жіночих і чоловічих текстів стоять стійкі культурні стереотипи, які фіксують відмінності гендерних моделей саморепрезентації, якщо йдеться про поетичний текст, та художньої об'єктивізації реальності – у прозі.

На сучасному етапі, коли активнішими стають демократичні процеси, а світова практика засвідчує появу новітніх гендерних ідеологій, соціостатєва проблематика потребує всебічного наукового осмислення. Особливо слід наголосити на актуальності систематизації й опису гендерних особливостей асоціативної поведінки на матеріалі української мови, що відкриє відповідний вимір мовної свідомості українця, закарбований у ній образ світу. Адже надзвичайно доцільним і важливим видається дослідження і характерологічних мовних засобів, і поведінкових моделей різних статей, і текстів, через які відтворюється не лише закономірний розвиток і стан суспільства, а й факти гендерної нерівності та дисгармонії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажеж Клод. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки : пер. с фр. Москва : URSS, 2006 . 301 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики : підруч. Київ, 2004. 344 с.

3. Желтоногова Т.В. Заголовок як компонент структури українського поетичного тексту : автореф. дис. ... к. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2004. 20 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 264 с.
5. Кириліна А.В. Лінгвістичні гендерні дослідження. *Вітчизняні записки*. 2005. № 2. С. 112–132.
6. Пчелінцева О.Е. Комунікативна поведінка людини: Гендерний аспект. *Гендер: Реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11-13 грудня 2003 р.)*. Київ : Фоліант, 2003. С. 218–222.
7. Сидоренко Н.М., Остапенко Н.Ф. «Гендерний монолог» української «урядової преси». *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2002. Т. 6. С. 61–65.

Н. В. Собецкая. Типические тенденции, стили и стратегии гендерного общения. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается модель гендерного общения для определения специфики и типических тенденций общения, от которого зависят его стратегия, стиль, тональность коммуникативных статусов участников общения.

Ключевые слова: мужское и женское общение, лингвогендерная проблематика, гендер, лингвистика.

N. Sobetska. Typical trends, styles and strategies of gender communication. – Article.

Summary. The article considers the model of gender communication to establish specific and common trends in communication, on which the strategy, style and tone of the communication statuses of dialogue participants depend.

Key words: male and female communication, linguistic-gender problems, gender, linguistics.

Д. П. Соколов
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

О. Д. Соколова
асистент кафедри германської філології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЕМАНТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНО РЕЛЕВАНТНОЇ ЛЕКСИКИ

Анотація. У статті обґрунтовується необхідність розширення теоретичної бази, на основі якої слід встановлювати семантичні параметри політично релевантної лексики, а також визначається методологічний підхід, здатний розкрити ці параметри.

Ключові слова: політичний дискурс, мова політики, політична лексика, контекст, семантика.

Постановка проблеми. Попри всю різноманітність думок щодо розподілу лексичних ресурсів німецького політичного дискурсу на ті чи інші групи, загальним для більшості запропонованих дослідниками класифікацій є принцип їхнього структурування. Усі вони залишаються на рівні значення одиначної лексеми, прагнучи пояснити різноманітність політичної лексики наявністю багатьох компонентів значення, аналіз і узагальнення яких дозволили б класифікувати політичну лексику в цілому. Такі класифікації об'єднують прагнення описати ідеологічні відмінності у використанні ресурсів політичної мови виключно на рівні семантики окремої лексеми.

Крім того, класифікація ідеологічної складової політичної лексики тільки засобами класичної лексичної семантики є досить складним завданням: незважаючи на те, що ідеологія знаходить своє відображення в мові, вибір тих або інших лексем часто зумовлений позамовними чинниками, наприклад, позицією мовця, його комунікативною стратегією або ідеологічною установкою. Теорії, засновані головним чином на інструментарії класичної семантики, не дають відповіді на питання, якою мірою семантика політичної лексики (насамперед – ідеологічно навантажених лексичних одиниць, які в класифікації Й. Клейна позначаються як «ідеологічний вокабуляр» [8, с. 7]) зазнає змін під впливом контексту і комунікативних чинників. У результаті ідеологічний вокабуляр як складна в семантичному відношенні (і багато в чому неоднорідна) група політичної лексики вимагає подальшого аналізу із застосуванням сучасних когнітивних теорій.

Аналіз актуальних досліджень і теоретична база. Вже в період становлення політичної лінгвістики вчені зосередили свою увагу не тільки на категоризації політично релевантної лексики (в цьому відношенні основними є класифікації В. Дікманна [6], Г. Штрауса [15] і Й. Клейна [10]), а й на дослідженні причин, що детермінують динамічність семантики політичної лексики, її здатність до модифікування.

Ці властивості багато в чому зумовлені характером розвитку *політичного дискурсу*, який ми розуміємо як своєрідну знакову систему, в якій відбувається модифікація семантики і функцій різних типів мовних одиниць і стандартних мовних дій [3, с. 5–6]. У ньому постійно генеруються нові ідеї та концепції, що вимагають вираження в тому числі за допомогою лексичних засобів, семантичні межі яких часто залишаються нечіткими.

Основною метою повсякденної комунікації є передача інформації: при сприйнятті мовного знака у свідомості комунікантів актуалізується певна інформація, еквівалентна його значенню. Однак у політичній комунікації ця послідовність має дещо інший характер, оскільки обмін інформацією не розглядається в якості основної мети. Навпаки, політична комунікація тільки починається з інформаційного обміну, а її кінцевим пунктом виступає політична мета. Шляхом використання мови в політиці суб'єкти політичного дискурсу пропонують можливі варіанти дій в актуальній ситуації, а обмін інформацією служить тільки для обґрунтування запропонованих варіантів дій [4, с. 129].

Отже, в силу такої особливості політично релевантну лексику слід розглядати як комплексне статусне лексико-семантичне явище політичного дискурсу, план змісту і план вираження якого є нестійкими і схильний до змін на порівняно малому масштабі часу, причому одним із головних факторів, що визначають можливі семантичні зміни, є контекст.

Це підтверджується теоретичними працями Г. Колшанського [1] і С. Меля [12, с. 65–66], згідно з якими конституюванню значення мовного знака в певному контексті властиві такі аспекти:

- по-перше, процес формування семантики мовних знаків взагалі і політично релевантної лексики зокрема багато в чому визначається наявними в актуальному контексті тематичними зв'язками;
- по-друге, ці тематичні зв'язки утворюються в тому числі завдяки використанню інших політично релевантних лексем, між якими виникає семантична взаємодія.
- по-третє, саме на основі семантичної взаємодії відбувається конституювання значення політичної лексики в певному контексті.

У семантичній традиції прийнято розрізняти два варіанти значення – стандартний і контекстуальний [1, с. 49], які також позначаються як тип (нім. *Type-Bedeutung*) і токен (нім. *Token-Bedeutung*), або системне значення і текстове значення відповідно [5, с. 29]. Стандартне значення номінативної одиниці – це значення цієї одиниці як елемента системи мови, абстраговане від будь-яких правил вживання, сформована статична система ознак/сем. Контекстуальне значення номінативної одиниці – це її значення, яке генерується в конкретній комунікативній ситуації за певних правил вживання і в процесі використання мовного знака здатне збагачуватися низкою нових семантичних нюансів.

Проблема полягає в тому, що ця диференціація практично не знаходить відображення в опублікованих дослідженнях політичної лексики [11; 13; 14] та ін. У більшості випадків аналіз одиниць політичного вокабуляру залишається на рівні ізольованої лексеми, якій притаманне тою або іншою мірою конвенціоналізоване стандартне значення. Однак, беручи до уваги неоднорідність і навіть дисгармонію [2, с. 85] політичного дискурсу, наявність ряду часто протилежних точок зору з актуальних питань, множинних дефініцій і інтерпретацій ключових політичних понять, одиниці політичного вокабуляру слід розглядати насамперед на рівні контекстуального значення, що знаходиться під впливом низки лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників.

Мета і завдання обговорення. Представлене обговорення пропонується з метою встановити оптимальний напрямок теоретизації семантики політично релевантної лексики. Для досягнення цієї мети необхідно виконати певні завдання, зокрема: обґрунтувати необхідність розширення теоретичної бази; встановити параметри семантики, що підлягають аналізу на основі цієї теоретичної бази; визначити методологічний підхід, здатний розкрити ці параметри.

Результати дослідження можна продемонструвати на класичному прикладі партійного гасла ХДС / ХСС «*Freiheit statt Sozialismus*». Як системні знаки лексеми «*Freiheit*» і «*Sozialismus*» мають різні набори семантичних ознак, у складі яких відсутні загальні компоненти:

(die) Freiheit: 1. *Zustand, in dem jmd. von bestimmten persönlichen od. gesellschaftlichen, als Zwang od. Last empfundenen Bindungen od. Verpflichtungen frei ist u. sich in seinen Entscheidungen o. Ä. nicht [mehr] eingeschränkt fühlt; Unabhängigkeit, Ungebundenheit.* 2. *Möglichkeit, sich frei u. ungehindert zu bewegen; das Nicht-gefangen-Sein;* 3. *Recht, etw. zu tun; bestimmtes [Vor] recht, das jmdm. zusteht od. das er sich nimmt* [7].

(der) Sozialismus: 1. *(nach Karl Marx die dem Kommunismus vorausgehende) Entwicklungsstufe, die auf gesellschaftlichen od. staatlichen Besitz der Produktionsmittel u. eine gerechte Verteilung der Güter an alle Mitglieder der Gemeinschaft hinzielt ;* 2. *politische Richtung, Bewegung, die den gesellschaftlichen Besitz der Produktionsmittel u. die Kontrolle der Warenproduktion u. -verteilung verfocht* [7].

Разом із тим у мікроконтексті цього гасла між цими номінативними одиницями виникає предикативний зв'язок (про що сигналізує прийменник *statt*). На відміну від полілексемних слів-програм, які також позначаються як *Schlagwörter* (наприклад, «*Soziale Marktwirtschaft*» в епоху К. Аденауера, «*Agenda 2010*» під час правління Г. Шредера), гасла не є семантичною єдністю, а їхні складові елементи в цілому зберігають своє значення. Однак це не виключає можливості взаємодії та взаємного впливу семантичних систем цих номінативних одиниць. Отже, для отримання належної характеристики їхнього значення необхідно об'єднати компонентний підхід (спрямований на аналіз семантики окремої лексеми) з аналізом предикативних зв'язків між елементами цього гасла.

Кожен із них має певну *значимість* (у сосюровському розумінні). Знання про явище дійсності, що позначається лексемою «*Sozialismus*», багато в чому спираються на знання про інші аналогічні явища, що позначаються лексемами *Kapitalismus*, *Kommunismus*, *Feudalismus* тощо. Загальною ознакою для

цих номінативних одиниць є сема [Sozialordnung]. Що стосується лексеми «Freiheit», то її значимість простежується під час зіставлення з такими номінативними одиницями, як *Gefangen-Sein*, *Unfreiheit*, *Abhängigkeit*. У цьому випадку загальною ознакою є сема [Zustand].

У контексті гасла «*Freiheit statt Sozialismus*» генерується додаткова значимість, яка зачіпає обидва елементи, причому навіть більшою мірою – політичне поняття «Sozialismus».

Значення номінативної одиниці «Sozialismus» піддається епістемологічній реорганізації під впливом семантичного комплексу «Freiheit». Умовою такої реорганізації є наявність відповідного дискурсивного поля, яке також можна розуміти як епістемологічне поле і яке (завдяки імпліцитно закладеному в гасло предикативному зв'язку) дозволяє за допомогою мінімальних мовних засобів активувати нові оцінні семантичні комплекси та деонтичні компоненти (що виражають заклик до дії), які не є властивими стандартному значенню лексеми «Sozialismus» як системного знаку.

Партія ХДС запропонувала це гасло під час виборчої кампанії 1976 року, спрямувавши його на боротьбу проти політики, розпочатої канцлером ФРН від Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) Віллі Брандтом, яка була спрямована на нормалізацію відносин між ФРН і НДР. Лексема «Freiheit» в цьому випадку символізує Західну Німеччину, демократичну форму правління, а також концепцію «вільного західного суспільства». Лексема «Sozialismus», навпаки, виступає як маркер східного блоку, НДР, тоталітарної форми правління з притаманних їй інститутів, діяльність яких обмежує права і свободи громадян. У більш вузькому сенсі лексема «Freiheit» містить відсилання до програми партії ХДС, в той час як лексема «Sozialismus» – відсилання до програми СДПН.

Ані в семантичному ядрі, ані на периферії обох політичних понять «Freiheit» і «Sozialismus» перераховані семантичні ознаки відсутні, натомість вони генеруються шляхом епістемологічної реорганізації, передумови якої були створені в ході певних (мовних і позамовних) дискурсивних подій, в тому числі під час реалізації політики канцлера В. Брандта, а також (як політичного, так і лінгвістичного) протистояння ХДС/ХСС і СДПН.

Недостатність засобів традиційної політичної семантики для аналізу зазначених мовних явищ пояснюються тим, що її засобами не можна пояснити, чому, незважаючи на різні семантичні комплекси лексем «Freiheit» і «Sozialismus», їхня сполучуваність реалізує імпліцитні предикативні зв'язки в описаному гаслі і ці предикативні зв'язки є допустимими в поле німецького політичного дискурсу.

Потрібні пояснення цих процесів, а також відповідні методи дослідження політичних понять може запропонувати тільки когнітивна модель значення – теорія фреймів. У випадку зазначеного гасла «точкою контакту» двох понять «Freiheit» і «Sozialismus» є їхня приналежність до дискурсивної поля (іншими словами – до мережі фреймів) «Gesellschaftssystem / Staatssystem», в спрощеному вигляді – «Gesellschaft / Staat». Зв'язок між «Freiheit» і «Sozialismus» з одного боку і «Gesellschaft / Staat» з іншого боку носить когнітивний характер.

Таким чином, аналіз будь-яких політичних понять, заснований на комбінації традиційних і когнітивних методів дослідження, повинен включати такі аспекти:

1. Аналіз семантичної структури релевантних номінативних одиниць, опис їхнього денотативного, оцінного та деонтичного значення.

2. Дослідження (імпліцитних) предикативних зв'язків між досліджуваними номінативними одиницями і супутніми лексемами, семантика яких впливає на їхнє значення.

3. Опис концептуального поля, мережі взаємозв'язків, що охоплює релевантні номінативні одиниці, а також правил їхнього вживання, дійсних для тих чи інших ідеологічних груп. Це слід розуміти як аналіз відповідних фреймів, слотів і їхніх значень (також позначуваних як «філери», англ. *Fillers* – [9, с. 157; 16, с. 13]).

4. Опис низки дискурсивних подій, що зумовлюють варіативність контекстуального значення політично релевантної лексики. Для цього необхідно розглядати її семантичну структуру і когнітивні процеси, які виникають в тій чи іншій комунікативній ситуації (пункти 1–3). На основі отриманих даних можна буде зробити висновок щодо сталості або мінливості семантичного / епістемологічного / ідеологічного потенціалу релевантних політичних понять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. Москва : URSS, 2005. 147 с.
2. Павлова Е.К. Лексические аспекты дисгармонии политического дискурса. *Филологические науки*. 2008. № 1. С. 85–93.
3. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004. 324 с.

4. Bergsdorf W. Von Adenauer bis Kohl: Fahnenwörter im Spannungsfeld der deutschen Politik. *Fahnenwörter der Politik*. Wien : Böhlau, 1998. S. 127–138.
5. Busse D. Semantik. Paderborn : Fink, 2009. 144 S.
6. Dieckmann W. Deutsch: politisch – politische Sprache im Gefüge des Deutschen / J. Kilian (Hg.). *Sprache und Politik*. Mannheim : Dudenverlag, 2005. S. 11–30.
7. Gallmann P. Duden – die deutsche Rechtschreibung. 27., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Münzberg. 1264 c.
8. Klein J. Wortschatz, Wortkampf, Wortfelder in der Politik. *Politische Semantik*. Opladen : Westdeutscher Verl., 1989. S. 3–49.
9. Klein J. Frame als semantischer Theoriebegriff und als wissensdiagnostisches Instrumentarium // I. Pohl (Hg.). *Interdisziplinarität und Methodenpluralismus in der Semantikforschung*. Frankfurt am Main : Lang, 1999. S. 157–183.
10. Klein J. Grundwortschatz der Demokratie / J. Kilian (Hg.). *Sprache und Politik*. Mannheim : Dudenverl., 2005. S. 128–140.
11. Kuhn F. Begriffe besetzen. Anmerkungen zu einer Metapher aus der Welt der Machbarkeit / F. Liedtke, M. Wengeler, K. Böke (Hg.). *Begriffe besetzen*. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1991. S. 90–110.
12. Mehl S. Dynamische semantische Netze. Sankt Augustin : Infix, 1993. 280 S.
13. Panagl O. Politische Konzepte und verbale Strategien. Frankfurt am Main : Lang, 2002. 343 S.
14. Patzelt W. J. Politiker und ihre Sprache / A. Dörner, L. Vogt (Hg.). *Sprache des Parlaments und Semiotik der Demokratie*. Berlin : de Gruyter, 1995. S. 17–54.
15. Strauß G. Der politische Wortschatz. Tübingen : Narr, 1986. 280 S.
16. Ziem A. Frames und sprachliches Wissen. Berlin : de Gruyter, 2008. 485 S.

Д. П. Соколов, Е. Д. Соколова. Теоретические основы семантического анализа политически релевантной лексики. – Статья.

Аннотация. В статье обосновывается необходимость расширения теоретической базы, на основе которой следует устанавливать семантические параметры политически релевантной лексики, а также определяется методологический подход, способный раскрыть эти параметры.

Ключевые слова: политический дискурс, язык политики, политическая лексика, контекст, семантика.

D. Sokolov, O. Sokolova. Semantic analysis of political vocabulary: theoretical framework

Summary. The article proves the need to expand theoretical basis for determining semantic parameters of politically relevant vocabulary and identifies a methodological approach that can reveal these parameters.

Key words: political discourse, language of politics, political vocabulary, context, semantics.

УДК 811.11'22.44

Ю. В. Шарапановська

аспірант кафедри романо-германської філології

та методики викладання іноземних мов,

директор

Фаховий коледж

Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТУ В ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. У статті аналізуються підходи до тлумачення терміна «концепт», а також підходи до його використання в сучасній лінгвістиці. Концепт є сучасним терміном у дефініційному апараті багатьох гуманітарних наук: мовознавства, літературознавства, філософії, лінгвістики, психології, культурології. Більшість мовознавчих підходів до розуміння поняття «концепт» зводяться зазвичай до лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного тлумачення цього явища. Є три основних лінгвістичних підходи до вивчення концепту – когнітивний, лінгвокультурологічний, психолінгвістичний. Усі концепти є структурними ланками, будівельним матеріалом концептосфери певної мови, в якій можна виділити менші утворення. Особистий і культурно-історичний досвід значно розширюють межі формування та сприйняття концептів. Концепт є також маркером мовної картини світу, вбираючи в себе значення слова, особистий і національно-історичний досвід. Мовознавчі підходи до тлумачення поняття «концепт» дають змогу з нових позицій розглядати закономірності та особливості кореляції мови, свідомості та культури.

Ключові слова: концепт, концептосфера, поняття, лінгвоконцептологія, когнітивна лінгвістика.

Концепт – сучасний термін багатьох гуманітарних наук: мовознавства, літературознавства, філософії, лінгвістики, психології, культурології. У науковій літературі досить багато дефініцій цього поняття, оскільки воно є одним із ключових у дослідженні мовної картини світу.

В українській мові слово «концепт» – калька з латинського «*conceptus*» (поняття), і деякі дослідники оперують ними як синонімічними. І все ж таки нині вони є досить диференційованими. «Поняття» вживається, в першу чергу, в логіці та філософії, а «концепт» – у мовознавстві, культурології, лінгводидактиці, лінгвістиці. Термін «поняття» включає систему логічних термінів, таких як «судження» та «умовивід», і є згустком раціональної частини концепту, тобто того змісту, який включає основні суттєві характеристики об'єкта [1, с. 128]. Аналіз визначень, який був проведений Л. Касьян [4, с. 50–53], показує, що розуміння терміна «концепт» у сучасному мовознавстві є варіативним. Існує як вузьке його розуміння (В. Червоних), так і широке (В. Карасик, Ю. Степанов, Є. Кубрякова). Безперечним для всіх підходів є те, що концепт належить до свідомості і включає, на відміну від поняття, не лише описово-класифікаційні, а й чуттєво-вольові та образно-емпіричні характеристики. Концептами можна не лише мислити, їх можна переживати. В. Карасик, В. Красних, Л. Чернейко та інші лінгвісти вважають концепт, як мінімум, тривимірним утворенням і виділяють його предметно-образну, понятійну і цілісну складові частини.

Нині всі мовознавчі підходи до розуміння поняття «концепт» зводяться зазвичай до лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного тлумачення цього явища. Так, наприклад, під концептом як під поняттям лінгвокогнітивного явища, варто розуміти «одиницю ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мови і всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [5, с. 90]. А з позиції лінгвокультурологічного підходу концепт, наприклад, культурний, визначається базовою одиницею культури, є її концентратом.

Варто зазначити, що обидва підходи не є взаємовключними. Концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда – вихід на концептосферу соціуму, тобто культури, а концепт як одиниця культури – це фіксація колективного досвіду, який стає набутком індивіда. На думку В. Карасика, ці підходи відрізняються векторами стосовно індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – напрям від культури до індивідуальної свідомості. Поділ руху зовні і руху всередину є лише дослідницьким прийомом, насправді цей рух є цілісним багатовимірним процесом [3, с. 117].

Є безліч трактувань поняття «концепт», іноді вони дуже відрізняються, одні з них вкрай звужені (Ю. Степанов, Д. Лихачов, В. Карасик), інші ж максимально широкі (С. Воркачев, С. Аскольдов). Найбільш всеохоплюючим, повним визначенням, на наш погляд, є формулювання С. Воркачева: «Концепт – це термін, який поєднує лексикографічну і енциклопедичну інформацію, «найближче» і «найвіддаленіше» значення слова, знання про світ і про суб'єкт, який його пізнає» [2, с. 10]. С. Воркачев розглядає концепт із різних позицій: концепт – це те, за допомогою чого людина пізнає світ; він заснований як на досвіді, так і на енциклопедичній інформації, якась середня, вироблена в процесі пізнання, єдино вірна квінтесенція значення слова.

Деякі мовознавці тяжіють до думки, що лінгвокультурологічний та когнітивний підходи є одними з провідних для виявлення головних властивостей концептів (неізолюваність та зв'язок з іншими концептами). Саме такий семантичний зв'язок між концептами дає змогу мовознавцям об'єднувати їх у концептосфери. Д. Лихачов пропонує вважати «концепт свого роду «алгебраїчним» виразом значення (алгебраїчним виразом або «алгебраїчним позначенням»), яким ми оперуємо у своєму письмовому та усному мовленні» [6, с. 4]. «У сукупності потенції, що відкриваються у словниковому запасі окремої людини, як і всієї мови загалом, ми можемо називати концептосферами».

Концептосфера мови співвідноситься з поняттям концептосфери культури. На думку Д. Лихачова, концептосфера національної мови складається з окремих варіантів, які групуються між собою. Так, існує концептосфера української мови, а в ній концептосфера «сім'ї», «політики», «молоді», індивідуальна концептосфера та ін. Отже, можна говорити про концептосферу французької мови та виділити в ній концептосферу «міжнародні відносини».

Терміном «концепт» послуговуються представники різних лінгвістичних дисциплін. Як наслідок, досі немає єдиного загальноприйнятого визначення. Це є яскравим свідченням багатства властивостей і ознак концепту, пояснюється великою кількістю шляхів його можливого теоретичного визначення й обґрунтування. Є потреба підсумувати головні підходи щодо дефініції цього терміна, на основі багатьох розрізнених визначень побудувати власну дефініцію.

Мета статті полягає у визначенні кваліфікаційних ознак концепту та опрацюванні власної дефініції терміна «концепт» з опертям на когнітивний, лінгвокультурологічний, психолінгвістичний вектори інтерпретації концепту в науковій літературі.

Серед дослідників поширеним є твердження, що мова сьогодення не може розглядатися незалежно від її безпосереднього носія – людини. Провідним напрямом розвитку сучасної антропоцентричної лінгвістики є когнітивний підхід, саме тому надзвичайно важливим є чітке визначення терміна «концепт» – основного для цієї галузі мовознавства. Увагу вчених насамперед привертають концепти, пов'язані з культурою українського народу, що передають особливості його колективної свідомості: *ЖИТТЯ*, *СМЕРТЬ*, *ЛЮДИНА*, *ЩАСТЯ*, *ЛЮБОВ* та ін. Питання теоретичних і практичних проблем концепту в сучасній лінгвістиці розглянули О. Бабушкін, О. Кубрякова, С. Аскольдов, Д. Ліхачов, Ю. Степанов, С. Жаботинська, М. Болдирев, З. Попова, Й. Стернін, С. Воркачов, О. Селіванова та ін.

Термін «концепт» є найбільш поширеним і дискусійним у сучасному мовознавстві. Протягом кількох десятиліть він використовується як базовий у дослідженнях, присвячених опису мовної картини світу. Потребу його виникнення і функціонування пояснив А. Бабушкін: «Необхідність створення нового терміна, який синтезує лексикографічну й енциклопедичну інформацію, в семантиці якого зливалися б денотація і конотація, «ближче» і «дальше» значення слова, знання про світ і суб'єкт, який його пізнає, пояснюється, в тому числі, потребами когнітології, зокрема когнітивної лінгвістики, що зосереджує увагу на співвіднесенні лінгвістичних даних із психологічними ...» [2, с. 12].

Як наслідок того, що сформувалася лінгвоконцептологія (нова мовознавча дисципліна), термін «концепт» розповсюдився надзвичайно широко (у лінгвокультурології, психолінгвістиці, когнітивістиці, лінгвофілософії, семантиці і под.). При цьому поняття концепту в лінгвістиці позначає та охоплює весь обсяг знань, уявлень, інформації про певний об'єкт або цілий клас об'єктів.

Саме вчення про концепт має давню історію. Його виникнення та первинний розвиток пов'язують з ім'ям П. Абеляра (XII ст.), який вважав, що концепт – форма, здатна охопити будь-який смисл, сукупність понять у ментальній сфері людини, що формуються під час сприйняття мови та користування нею.

О. Кубрякова, як і інші представники когнітивної лінгвістики (О. Бабушкін, М. Болдирев, І. Голубовська, В. Жайворонок, З. Попова, А. Приходько, О. Селіванова, Ю. Степанов, І. Стернін та ін.), обстоює таку думку: «Концепт – термін, що служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; це оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці. Концепт виникає в процесі побудови інформації про об'єкти й їхні властивості, причому ця інформація може включати як відомості про об'єктивний стан справ у світі, так і відомості про уявні світи і можливий стан справ у цих світах. Це відомості про те, що індивід знає, припускає, думає і уявляє про об'єкти світу» [5, с. 90]. Дослідниця наголошує на універсальності та всеоб'ємності як основних ознаках концепту, його унікальній здатності вживатися як центральний термін багатьох наук (лінгвістики, психології, філософії, культурології). Когнітивісти кваліфікують концепт як оперативну одиницю свідомості, що несе інформацію про всі об'єкти й явища реальності.

С. Аскольдов обстоює думку, що будь-який концепт виступає точкою відліку, основою певного мисленнєвого акту, пов'язаного зі сприйманням і розумінням чужого мовлення. Учений розглядає концепт як лінгвофілософське поняття: «Концепти – це ембріони мисленнєвих операцій. Коли вимовлене ким-небудь слово розуміється у власному значенні, то це значить, що той, хто це розуміє, здійснює деякий миттєвий акт, який служить зародком цілої системи мисленнєвих операцій» [1, с. 275]. Отже, з метою швидшого й ефективнішого сприйняття мови розум людини послуговується цілим комплексом концептів, що, власне, і матеріалізуються за допомогою слів.

Великий науковий інтерес становить визначення терміна «концепт», сформульоване Д. Ліхачовим. Учений вважає, що концепт є наслідком об'єднання, зіткнення словникового значення слова й емпіричного, особистого досвіду людини щодо предмета, явища, ознаки, які це слово описує: «Розглядаючи, як сприймається слово, значення і концепт, ми не повинні виключати людину. Потенції концепту тим ширші і багатші, чим ширший і багатший культурний досвід людини <...>, і чим менший культурний досвід людини, тим бідніша не тільки її мова, але й її «концептосфера» [7, с. 90]. Дослідник наголошує на тому, що будь-який концепт нерозривно пов'язаний із народною, національною та навіть світовою культурою, що певним чином впливають на розумову діяльність людини, її світогляд і мовлення.

Когнітивне визначення сутності концепту ґрунтується на кількох основних засадах: концепт здатен формувати й зберігати знання про світ, відбивати результати пізнавальної діяльності людини; концепти

як одиниці мисленнєвого рівня існують у вигляді певних інформаційних елементів; мова є засобом формування, вербалізації концептів у людській свідомості; в процесі творення концептів допоміжними джерелами постають чуттєвий досвід, практична діяльність, наочність.

За визначенням О. Селіванової, концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею. Концепти зароджуються під час пізнавальної діяльності, відображають і узагальнюють досвід людини й інтеріоризовану її свідомістю дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи. Слово є засобом доступу до концептуального знання, однак воно може представляти різні концепти, тому мова є доволі компактним засобом концептуалізації [8, с. 256].

А. Загнітко наголошує на універсальності поняття концепту та мові як основному засобі його матеріального вираження, реалізації: «Концепт – глобальна одиниця мисленнєвої діяльності, він є квантом структурованого знання. Концептам здебільшого властивий універсалізм, їхнє вираження не можна обмежити тільки мовою, але остання постає одним із найпотужніших засобів вияву концепту, зокрема концептосфери загалом» [4, с. 12].

Як «багатовимірне утворення» розглядає концепт Ж. Краснобаєва-Чорна, виділяючи серед диференційних ознак поняття «зв'язок із мовою, мисленням, пам'яттю та психікою, абстрагування, етнокультурне забарвлення, момент переживання, специфікацію, узагальнення, автореферентність, безтілесність, відкритість, вічність, динамічний характер, гнучкість, множинність складників, потенційну суб'єктивність, тривалість і складність формування, стереотипність і константність, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності», виконання концептом пізнавальної функції, функції збереження знань про світ, структурування знання, орієнтування у світі [1, с. 41].

Термін «концепт» у сучасній лінгвістиці трактується надзвичайно широко й багатозначно. Кожен із концептів виступає виразником вмісту конкретного поняття. Його визначають і як традиційно виражену мовну ідею, мотив. Соціальний, культурний концепт постає породженням певного суспільства та його унікальної культури. Такі інформаційні одиниці виступають предметом вивчення лінгвокультурології – другого поширеного підходу до осмислення природи таких елементів.

С. Воркачов, В. Жайворонок, В. Карасик, Ж. Краснобаєва-Чорна, Д. Ліхачов, Г. Слишкін, Ю. Степанов, В. Телія, Л. Чернейко розглядають концепт як певне ментальне утворення, що визначається своїми етнокультурними особливостями.

Народна, національна культура зумовлює глибинний, експресивний зміст концептів; слово є засобом їхньої вербалізації, опредмечування. Значення конкретних мовних засобів (лексем, фразеологізмів, висловів) призводить до виникнення концептів у людській свідомості. Водночас особистий і культурно-історичний досвід значно розширюють межі формування та сприйняття концептів. Якщо культура народу, носіїв мови розширюється, урізноманітнюється, то, як наслідок, структура того чи іншого концепту також ускладнюється, стає чіткіше й яскравіше вираженою. Лінгвокультурологічний погляд ґрунтується на накопичувальній (кумулятивній) функції мови, саме за допомогою якої відбувається безпосереднє збереження та передавання народного досвіду від покоління до покоління.

С. Воркачов визначає концепт так: «Концепт – одиниця колективного знання/свідомості (яка відправляє до вищих духовних цінностей), що має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою» [2, с. 93]. У структурі концепту дослідник виокремлює три складові частини: понятійну (класифікаційні ознаки та дефініція), образну (зафіксовані в мовній свідомості пізнавальні метафори), значеннєву (місце концепту в лексико-граматичній системі конкретної мови).

Ю. Степанов погоджується з ідеєю залежності визначення концептів від культурного світу людини: «Концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – проста, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [7, с. 40–41]. Концепт, за працями дослідника, має складну структуру, включаючи «основну, актуальну» ознаку, додаткові, «історичні, пасивні» ознаки, внутрішню форму, яка в перспективі втілюється в зовнішній – словесній («культурні концепти визначаються звичайно як багатовимірні смислові утворення в колективній свідомості, опредмечені в мовній формі» [3, с. 47]).

В. Карасик також вбачає у структурі концепту кілька складників: «Лінгвокультурний концепт являє собою квант досвіду, що проживається і моделюється як тривимірне утворення, в складі якого можна

виділити понятійні, образні та ціннісні характеристики» [1, с. 167]. Оцінний компонент при цьому визначається як основний, найважливіший, оскільки перетворює концепт на культурний феномен. Саме ціннісна складова частина є диференційною ознакою концептів (порівняно з іншими одиницями свідомості): «Якщо про якийсь феномен носії культури можуть сказати: «Це добре» (погано, цікаво, втомливо і т. д.), цей феномен формує в цій культурі концепт» [2, с. 77].

В. Жайворонок, аналізуючи концепти, називає ці ментальні одиниці «концептами історико-культурної свідомості народу», виділяючи в їхній структурі образність і етносимволіку. Учений розглядає їх як специфічні мовні одиниці, наповнені етнокультурним смислом, що найчастіше виникають і функціонують у культурному контексті, позначаючись експресивністю, образністю, символічністю [6, с. 48].

В. Маслова визначає концепт як специфічне семантичне утворення («ментальна сутність»), що має лінгвокультурні особливості та характеризує представників певної етнічної культури. Слугаючи відображенням народного світобачення, концепт є маркером мовної картини світу, вбираючи в себе значення слова, особистий і національно-історичний досвід [7, с. 47]. Експлікація смислу того чи іншого концепту доступна лише мовознавцеві, який чудово розуміє і здатен пояснити живе народне мовлення.

І. Штерн розглядає концепт із позиції психолінгвістики, характеризує його як ментальний прообраз. Він вважає, що концепт має два боки – мовний і психічний. Для психіки концепт – «ідеальне» утворення, образ, що втілює зумовлені культурою уявлення про світ, являючи собою прототип групи похідних понять; для мови концепт – утворення, що має певне ім'я [9, с. 191–194].

Розвиває ці погляди О. Залевська, зазначаючи, що концепт – поняття, яке не можна відстежити безпосередньо. Дослідниця стверджує, що під час систематичного користування мовою у свідомості її носія успішно формується ціла система різних концептів. Крім того, можливий і зворотний процес: ті чи інші концепти можна вичленувати з ментальної сфери – чим безпосередньо і займаються психолінгвісти, старанно й глибоко аналізуючи наявний мовний матеріал. О. Залевська зазначає, що концепт може існувати як надбання окремого індивіда і як певний універсальний варіант, що функціонує в колективній свідомості суспільства чи представників унікальної народної культури. Концепт, за дослідницею, є базовим перцептивно-когнітивно-афективним утворенням динамічного характеру, що підпорядковується закономірностям психічного життя людини і, внаслідок цього, за багатьма параметрами відрізняється від понять і значень як продуктів наукового опису з позицій лінгвістичної теорії.

О. Єфименко характеризує концепт як локалізоване ментальне утворення, що відбиває реально існуючий, предметний, об'єктивний світ, маючи широкий зміст, який охоплює різні вияви явища в картині оточуючої дійсності і слова в системі певної мови [6, с. 2–3].

Отже, є величезна кількість дефініцій терміна «концепт». Кожен із трьох лінгвістичних підходів – когнітивний, лінгвокультурологічний, психолінгвістичний – по-різному його кваліфікує.

Аналіз теоретичних джерел показує, що утверджені в мовознавстві підходи до тлумачення понять «концепт» та «концептосфера» дають змогу з нових позицій розглядати закономірності та особливості кореляції мови, свідомості та культури, а отже, відкривають нові аспекти взаємодії когнітивного мовознавства, лінгвокультурології, психології, культурології, філософії. Також з'являється змога розширити рамки змістовного аналізу мовних явищ, що додає значно більшу глибину і ефективність семантичним дослідженням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж : Изд.-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. 104 с.
2. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. 236 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 389 с.
4. Касьян Л.А. Термин «концепт» в современной лингвистике: различные его толкования. *Вестник Югорского государственного университета*. 2010. Выпуск 2 (17). С. 50–53.
5. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. 245 с.
6. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие. 2-е изд., испр. Москва : Флинта: Наука, 2006.
7. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно- дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
9. Штерн І.Б. Вибрані топіки і лексикон сучасної лінгвістики. Енцикл. словник для фахівців із теоретич. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інф-ки. Київ : «АртЕк», 1998. 336 с.

Ю. В. Шарапановская. Принципы изучения концепта в лингвистике. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются подходы к толкованию термина «концепт», а также существующие подходы к его использованию в современной лингвистике. Концепт является современным термином понятийного аппарата многих гуманитарных наук: языкознания, литературоведения, философии, лингвистики, психологии, культурологии. Большинство языковедческих подходов к пониманию понятия «концепт» обычно сводятся к лингвокогнитивному и лингвокультурологическому толкованию этого явления. Существует три основных лингвистических подхода к изучению концепта – когнитивный, лингвокультурологический, психолингвистический. Все концепты являются структурными звеньями, строительным материалом концептосферы определенного языка, в котором можно выделить меньшие структурные лингвистические образования. Личный и культурно-исторический опыт индивида значительно расширяет пределы формирования и восприятия концептов. Концепт является также маркером языковой картины мира, вбирая смысл слова, личный и национально-исторический опыт. Языковедческие подходы к толкованию понятия «концепт» позволяют с новых позиций рассматривать закономерности и особенности корреляции языка, сознания и культуры.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, понятие, лингвоконцептология, когнитивная лингвистика.

Yu. Sharapanovska. Principles of concept study in linguistics. – Article.

Summary. The article researches into interpretation of term “concept”, and also analyses its contemporary use in modern linguistics. A concept is contemporary term, which is basic in a number of humanities: linguistics, literary criticisms, philosophy, philology, psychologies, culture study. Most linguistic approaches to understanding the sense of “concept” are mostly connected to linguocognitive and linguocultural interpretation of this phenomenon. There are three basic linguistic approaches to the study of concept – cognitive, linguocognitive, linguocultural and psycholinguistic. All concepts are structural links, building material of concept sphere of a certain language that enables to distinguish smaller language units. The personal and cultural and historical experience is considerably extended by the limits of forming and perception of concepts. A concept is also the marker of language picture of the world, absorbing in it the sense of word, personal and nationally-historical experience. The linguistic approach to interpretation of phenomenon of “concept” enables from new positions to examine conformities to regulations and features of correlation of language, consciousness and culture.

Key words: concept, concept sphere, notion, linguoconceptology, cognitive linguistics.

УДК 398.1 (477.87)

О. В. Юсікова

старший науковий співробітник відділу діалектології
Інститут української мови Національної академії наук України
м. Київ, Україна

ГОВІРКИ РАХІВЩИНИ У СВІТЛІ ЛОКАЛЬНОГО ТА ІНТЕРЛОКАЛЬНОГО: ДО ПИТАННЯ ОДИНИЦЬ КАРПАТО-БАЛКАНСЬКОЇ ЗОНИ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена опису функціонування окремих номенів у лексичній системі гуцульських говірок Рахівщини у функціональному аспекті з огляду на поширеність у мовах Карпатської зони інтерференції. Генетично лексеми неоднорідні; серед них є карпатизми, балканізми, поява яких у досліджуваних говірках Рахівщини лише опосередкована, зокрема румунською мовою. Значна частина таких номенів включає говірки Рахівщини до гетеромовного карпатського лінгвального масиву.

Ключові слова: гуцульські говірки, інтерференція, карпатизми, балканізми, карпатський лінгвальний масив.

Лексична система гуцульських говірок здавна привертала увагу етнолінгвістів, фольклористів, мовознавців. Як відомо, дослідженню гуцульської лексики присвятили свої праці І.А. Панькевич [23], І.Г. Верхратський [3], Б.В. Кобилянський [17], Й.О. Дзензелівський [12; 13], П.М. Лизанець [20], К.Ф. Герман [4], Б.К. Галас, Ю.О. Піпаш [24; 25], Н.В. Хобзей [29], М.П. Лесюк [19] та ін. Важливе значення для дослідження лексичного складу говірок Гуцульщини мають дані загальномовних атласів слов'янських мов і регіональних діалектних словників, де виразно представлені лексичні, словотвірні і семантичні паралелі в досліджуваних говірках та інших діалектних зонах [22, т. 4: к. 381; т. 7: к. 676, 693;

12, к. 179; 30, л. 400; 16; 6, с. 247-264; 9; 10; 7; 31]¹. Ще всередині минулого століття О.М. Трубачев вважав Карпати тим простором, у межах якого розвинулись процеси слов'янського етно- та глотогенезу, учений висунув концепцію Дунайської прабатьківщини слов'ян [28; 14]. Значний внесок в осягнення проблематики дослідження говірок Карпатського регіону загалом, у формування поняття карпатизму зробили російські вчені, зокрема С.Б. Бернштейн і Г.П. Клепікова, проводячи порівняльно-історичне вивчення мов різних сімей Карпатського регіону [1; 2]. У роботі «Реконструкція Карпатського регіонального компонента познепраславянського лексического фонда» Л.А. Гіндан, І.А. Калужська звернули увагу на історію формування балканської і карпатської мовних систем, їх хронологію². Українсько-румунські мовні контакти корінням сягають взаємин між слов'яномовним і романізованим населенням Дакії (держави в пониззі Дунаю) середини I тисячоліття до н. е. Більшість лексем-румунізмів є наслідком безпосередніх контактів українського та румунського населення Карпат у процесі спільного історичного розвитку, а поява їх у мові-реципієнті викликана подібними традиціями у веденні народного господарства та організації побуту [26]. Як зазначає І.С. Свенціцький, аналізуючи фундаментальні праці Ф. Міклошича, де порушуються питання, зокрема, румунських впливів на українські говірки, «досі докінця ще не з'ясоване основне питання про ті «румунізми» в карпатських говірках української мови, які зустрічаються не лише в південних слов'ян, але й у західних, а також у старослов'янській мові. Отже, це «неясне» стає нині особливо важливою заслугою Ф. Міклошича, який дає нам підставу розглянути ще раз усю сукупність питань про українсько-румунські взаємини <...> румунські лексичні елементи в українських говірках Східних Карпат виразно місцевого і дуже обмеженого походження та вжитку. Серед цих слів трапляються такі, що належать до групи давніших запозичень» [21]. Лексеми, що пов'язані з елементами культури вівчарства, проникали в говірки Рахівщини, починаючи з часів валашської колонізації XIII ст. Лексичними карпатизмами, що проникали в говірки Рахівщини через румунську мову, є назви, що вже на українському ґрунті знайшли свій подальший семантичний розвиток. Давність карпатизму, на думку Л.А. Гіндіна та І.А. Калужської, залежить від поширення його в регіоні [5, с. 22], чи він залишився в межах Карпат – для більш пізніх, часів валашської колонізації, запозичень зі східнороманських мов, що поширені лише в діалектах Карпато-балканської зони інтерференції і включають говірки Рахівщини до гетеромовного карпатського лінгвального масиву, наприклад: **жбатар'іу**³ 'колотівка, якою розмішують молоко, розбивають сир, збивають масло'. Бг⁴, Бчк, ВВ, Рс); **бербеніця** 'дерев'яна посудина для молока'. Рс; згр⁵ **бербеничішча**. Рс; згр **бербеничище**. Рс; змн **бербеничка**. Рс. Бчк, ВВ, Дл, Квс, Рз, Рс; змн **бербеня**. ВВ, Рс, Рх); змн **бербенятко**. Рс); 'мала мушка'. ВВ, Дл, Квс; **бербён** 'лінива людина'. КсП; **бербенія**, зб до **бербен**. КсП, Рс); **бербёна** б [Вербена лікарська], *Verbena officinalis* L. Бчк; **бербеничарь** 'майстер, який виготовляє бербениці'. Рс); **бербеничний** пр до **бербениця**. Рс, Рх; **бербеничник** 'мотузка, якою прив'язують бербениці до коня'. Рс; **бербеничнота**, зб до **бербениця**. Рс; **бербеничня** зб до **бербениця** (*Агі, кіл'ко туді бербеничн'і*. Рс. У досліджуваних говірках функціонують також лексеми-карпатизми: **кл'ег** (кл'ег) 'закваска для виготовлення сиру з овечого молока'. Бг; **кл'егати** 'заквашувати молоко для сиру'. Бг; **закл'егатис'е** 'закваситися'. Бг; **кл'егівниц'а** 'посудина, у якій розчиняють закваску для сиру'. Бг); **рїндзя** 'частина шлунка теляти чи ягняти, з якого виготляють клег'. Бг; нами простежене ще одне значення лексеми **рїндзя**, яке поки ще не з'ясоване: *Ни гёнай тїл'ко дитїнов, бо*

¹ Використано також матеріали картотеки Словника українських говірок Закарпатської області М.А. Грицака, що зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАН України. До дослідження залучені аудіозаписи автора в говірці села Богдан Рахівського району у 2010–2011 р.р.

² Учені визначили хронологічні межі карпатської мовної спільності: «Представляется возможным предложить следующие хронологические и конститутивные ориентиры становления карпатской языковой общности на фоне исторических и археологических свидетельств: 1) позднепраславянская общность в пределах Северных Карпат и Прикарпатья в период, предшествующий транскарпатской миграции славян, – до 500 г. н. э.; 2) заселение славянами Карпат и ранние контакты славянского и восточнороманского населения в левобережье Нижнего Дуная (с начала VI в. н. э.); 3) начало процесса славянизации Балкан (первая четверть VI в.); 4) приход венгров в Паннонскую низменность, разорвавший сохранившиеся здесь культурные и языковые связи северно- и южнославянских этносов и диалектов; необходимо также учитывать, что Венгерская котловина была в течение IV и по третью четверть V в. во владении гуннов, а затем с начала VI по рубеж VIII–IX вв. принадлежала аварам; 5) влияние болгарской государственности, языка и культуры в Карпато-Дунайских землях в разные периоды, начиная с IX в.; 6) валашская колонизация (с XIII в.); 7) миграции балканского населения в левобережье Дуная после османского завоевания» [5, с. 22].

³ Подаватимемо лексему в основному фонетичному варіанті.

⁴ Список скорочень назв досліджуваних н.п.п. Рахівщини:

Бг – Богдан, Бл – Білин, Бчк – нині Великий Бичків, ВВ – Верхне Водяне, Дл – Ділове, КБП – Кобилецька Поляна, Квс – Кваси, КсП – Костилівська Пастіль, Кст – Костилівка, Л – Луг, Лг – Луги, Лзщ – Лазещина, Рз – Розтоки, Рс – Росішка, Рх – Рахів, Чорна Тиса – ЧТ, Яс – Ясеня Рахів.

⁵ Скорочення: згр – згубіле, змн. – зменшене, б. – ботанічне, зб – збірне; пр – прикметник, прс – прислівник, ж – жіноче; пс – пестливе, пер – переносне.

ще її ріндз'у перевірнеш. Рс; **тайстра** 'велика торба з поворозками', 'сумка пастуха'; 'мішок, в якому дають коням їсти' [10, с. 588]. Бг, Рс; **тайстріна** 'тс.' Дл, Квс, КсП); змн **тайстрінка**. Бчк; **пўтера** 'велика посудина, куди зливають проціджене овече молоко', 'жбан для води' (рум 'сила') [3, с. 24] Бг. Лексема карпатизм **гачўга** [10, с. 179; 15, т. 1, с. 484] в румунській мові функціонує зі значеннями 'ялиновий ліс', '2-метровий буковий стовбур'. Лексема широко представлена в досліджуваних говірках: **гачўга** 'молода смерека, білани (2-3 м висотою; 3, 4 до 10 років). Дл, Лзщ, Кст, Рс, Рх; 'ялина звичайна, *Picea excelsa* L'. Бг; 'високе хвойне дерево (смерека, ялина)'. Дл, Рс, ЧТ; 'саджанець смереки'. Бг; змн **гачўчка** Рх, Яс; **гачўчка** 'частина візерунка на вишитій сорочці'. Дл, **гачуган** 'високий чоловік'. Рс; **буката** 'шматок'. Рх; які поширені також у словацьких, моравських, південно-польських говорах. Запозиченням із молдавської мови є лексеми: **гелета** 'посудина'. Рс, **порта** 'ворота'. Рс. Чимало карпатизмів, зафіксованих нами в говірках Рахівщини, репрезентують не лише гуцульський говір, а і південно-західний регіон загалом, тобто є проявами інтерлокальності на рівні окремого наріччя.

Як зазначала Г.П. Клепікова, саме карпато-українські говори – «центр іррадиации румынизмов в карпатославянской зоне и показывают различное распространение в ней этих элементов» [2, с. 33]. Румунізми є функціонально стійкішими запозиченнями, що може бути зумовлено постійно поновлюваними мовними контактами між мовою-донором та мовою-реципієнтом. У досліджуваних говірках нині широко функціонують номени: **палач'інти** (палач'інки) 'млинци'. Бг; **палач'інтушка** 'сковорідка'. Бг). **милай** 'кукурудза (рослина)'. Рс; 'кукурудза, зерно з неї' [10, с. 390]; **мелайна мукá** 'кукурудзяне борошно'. Бг. Гастрономічною візитівкою Рахівщини є лексема-румунізм **бануш** 'бануш'. Бг. ВВ, КсП, Рз, Рс, Рх, Яс; пс **баннужик**. Рс; **банужина**, поетичне 'бануш'. Бг, ВВ, КсП, Рс, Рх; пс **банужінка**. Рс; **баннужіночка**. Бг, Рс; **ч'ер** 'рідкий куліш', 'рідка страва, суп'. Бг; **йафина**, б 'Чорниця звичайна, *Vaccinium myrtillus* L.' [10, с. 24; 15, с. 98], множина **йфини**, від рум афини 'чорниці'. Бг, Л; **афинніча**, б 'стебла афин'. Л.

Окремі лексеми прийшли в говірки Рахівщини через посередництво діалектів румунської мови, які вже на українському ґрунті зазнали подальшої семантичної і словотвірної деривації. У праці «Із спостережень над запозиченнями в українських південнобесарабських говірках» А.О. Колесников, аналізуючи праці В.П. Дроздовського, зазначає, що вчений «виокремлював запозичення, що лише пройшли через романське посередництво, – архаїзми слов'янського походження, яких загалом небагато» [18, с. 119]. Так, в українські говірки Рахівщини потрапила лексема **же'нтіц'а** 'сироватка після виготовлення сиру', що має праслав'янське походження [ЕСУМ, II, ст. 193]. Бг.

Чимало лексем, поширених у регіоні Славії та в зоні Карпат є балканізмами, функціонування яких у досліджуваних говірках підтримується тісними контактами з діалектами румунської мови, наприклад: **арніка** (ажн'іка) б 'Арніка гірська, назва лікарської рослини *Arnica montana* L', росте у Карпатах'. Бг, Бчк, ВВ, Л, лексема є запозиченням із новолатинської мови, діалектні форми прийшли в українські говірки з діалектів румунської мови [10, с. 87]. Бг; **бріндз'а**. Бг, Квс, Рс); **плай** 'гірська дорога' [10, с. 468]. Рс⁶; **плайіна** 'гірська рівнина'. Рс; **Плайік** 'назва місцевості'. Рс; **вўрда** 'сир, що утворюється після повторної термопереробки сироватки'. Бг, Рс; **бўвгарь** 'пастух великої рогатої худоби' [10, с. 343; 15, т. 1, с. 218], назва походить від латинської назви бика, функціонує нині в польській мові, запозичена в український діалектний простір із румунської мови Квс, ЧТ; 'дурень'. Рс; змн **бўвгарик**. Рс, Рх; згр **бўвгаріще**. Рс; **бўвгарька** ж до **бўвгарь**. Квс; лексема функціонує і з семантикою 'колиба бовгаря'. КсП [15, т. 1, с. 218]; **бўвгарити** 'пасти худобу'. Бчк, Кст, Рх, Яс; **бўвгарін'а** 'пастухування'. Рс; **бўвгарський** пр до **бўвгарь**. КсП; **бўвгарьнота** зб до **бўвгарь**. КсП; **коліба** 'тимчасове житло вівчарів, лісорубів'. Рс; **колібчина** 'тс.'. Бг. Балканізмом є частка **май**, за допомогою якої утворюється форма вищого ступеня прикметника або прислівника, наприклад: **май** (у пр): *май мали май велик'і*. Бг; у прс: *май р'ітко*. Бг.

Аналізуючи функціонування лексеми **ватра**, вчені О.Н. Ткач і Н.М. Головач дійшли висновку про найбільш ймовірне її походження з румунської мови: «Серед можливих етимологічних пояснень цього слова в «Етимологічному словнику української мови» вказано на зв'язок із румунським *vătră*, що вважається здавна успадкованим з індоєвропейської прамови чи запозиченим з іранської мови або ж виводиться від албанської мови (15, 1, с. 339–340). Загальновідомо, що предки сучасних албанців говорили мовою, подібною до мови тракійців і гето-даків – предків сучасних румунів, а словник албанської мови служить джерелом-посередником для визначення слів дакійського походження в румунській мові. Саме тому більшість мовознавців вважає, що слово *vătră* – автохтонне румунське, оскільки воно має дакійське походження»

⁶ Список скорочень назв досліджуваних н.п.п. Рахівського району, з яких наведено ілюстративний матеріал: Бг – Богдан, Бчк – нині Великий Бичків, ВВ – Верхнє Водяне, Дл – Ділове, Квс – Кваси, Кст – Костилівка, КсП – Костилівська Пастіль, Лзщ – Лазещина, Рз – Розтоки, Рс – Росішка, Рх – Рахів, Рс – Росішка Рахів, ЧТ – Чорна Тиса, Яс – Ясєня.

[27, с. 45]. Як зазначає П.Ю. Гриценко, лексема **ватра** «з близькими чи тими самими значеннями відома в польських, словацьких, чеських, молдавських, румунських, а також у македонських, албанських говорах, з якими українські говори Карпат безпосередньо не контактують». Учений констатує, що «у південно-західних говорах семантична структура лексеми ватра виявилася більш розгалуженою, ніж у північних чи південно-східних говорах» [8, с. 32–33]. Представлення лексеми на території Славії далеко за межами зони Карпат нашоувують на думку про все ж існування лексеми **ватра** як найдавнішого карпатизму ще праіндоевропейського періоду. Лексема знайшла семантичний і словотвірний розвиток у говірках Рахівщини: **ва́тра** ‘вогнь, місце для вогню’; і похідні: **ва́трища**. КсП; **жива́ ва́тра** ‘добутий тертям двох шматків сухого дерева вогнь, який підтримували до завершення полонинського сезону’. ВВ, Рс; пер ‘рана; роз’ятрена, натерта частина тіла’. Рс; **да́ти ва́три** ‘дати прикурити (люльку)’. Бг; **ва́трище** ‘місце, де є чи було вогнище’. Дл, Квс, КсП; **ватрова́гити** ‘сохнути передчасно (про рослини)’. Рс; **ватрові́й** ‘вогняний’. Рс; **ватрові́на** ‘плата за використане на полонині паливо’. Рс; ‘виділена для ремонту будинків ділова деревина’. Рс; **ватрові́ня**, зб до **ватрові́на**. Рс; ‘деревина на паливо. ВВ’; змн **ватрові́нячко**. Рс. Для порівняння, у гуцульських говірках Буковини простежуємо функціонування лексеми **заватра** ‘прибудова до стаї, де ночують пастухи’, як характерної для Гуцульщини (*Безшумно у своїх постільцях іде Лукен до застайки, чи як він частіше називає – заватри* (Г. Хоткевич. Довбуш) [11, с. 334–34].

Отже, в говірках Рахівської Гуцульщини ми простежуємо найглибші прояви інтерлокальних явищ взаємодії слов’янського світу із сусідніми неслов’янськими мовами, зокрема румунською. Значна кількість наведених лексем має густу сітку фіксацій у південно-західних діалектах української мови, реалізуючись широкими семантичними гніздами. Чим глибша архаїчність, тим глибша інтерлокальність. Можемо зробити висновок, що, з одного боку, діалектний масив Рахівщини є складником ареалу південно-західних українських діалектів, тоді як з іншого – формує гуцульський діалект Закарпаття, що разом із буковинськими, покутськими та перехідними до них діалектами утворюють безперервний румунсько-український пояс інтерференції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернштейн С.Б. Из проблематики диалектологии и лингвогеографии. Москва : Индрик, 2000. 350 с.
2. Бернштейн С.Б., Клепикова Г.П. Восточнороманское влияние в лексико-семантической сфере внутри и вне балканского языкового союза (БЯС). *Материалы к VI международному конгрессу по изучению стран Юго-Восточной Европы: София, 30.VIII–6.IX 1989. Лингвистика*. Москва, 1989. С. 66–85.
3. Верхратський І.Г. Говір батюків. *Збірник Філологічної секції НТШ*. Т. 15. Львів, 1912. 306 с.
4. Герман К.Ф. Українські говірки північної Буковини. Чернівці : Рута, 1995. 392 с.
5. Гиндан Л.А., Калужская И.А. Реконструкция карпатского регионального компонента познепраславянского лексического фонда. *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков*. Москва : Наука, 1991. С. 14–36.
6. Горбач О.Т. Словник говірки с. Бродина (пов. Радівці, Румунія). *Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів, 2000. С. 247–364.
7. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А-Б / За ред. П.Ю. Гриценка. Київ : КММ, 2017. 380 с.
8. Гриценко П.Ю. Мови чисті джерела. Культура слова. Вип 25. Київ : Наукова думка, 1983. С. 32–38.
9. Гуцульські говірки. Короткий словник. Львів : Ін-т укрїнознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 1997. 232 с.
10. Гуцульські світи. Лексикон / Упоряд. Н.В. Хобзей та ін. Львів, 2013. – 668 с.
11. Грещук В.В., Грещук В.В. Діалектне слово в тексті та словнику : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. 372 с.
12. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області України: Лексика : у 3-х томах. Т. 2. Ужгород, 1960. 263 с.
13. Дзензелівський Й.О. Українські західнослов’янські лексичні паралелі. Київ : Наукова думка, 1969. 212 с.
14. *Этимологический словарь славянских языков / под редакцией О.Н. Трубачева*. Москва : Наука. Вип. 4 (*čaběnitī-*děl’a). 1977. 235 с.; Вип. 5 (*delo-*dъrъzъlъ). 1978. 232 с.
15. *Этимологичний словник української мови*. Т. 1-6. Київ : Наукова думка. 1982–2012.
16. *Карпатский диалектологический атлас / Бернштейн С.Б. та ін.* Т. 1-2. Москва : Наука, 1967.
17. Кобилянський Б.В. Лексичні взаємини східнокарпатських говорів української мови з говорами румунської та молдавської мов. *Восточнославянско-восточнороманские языки, литературные и фольклорные связи*. Черновцы, 1966. С. 37–38.
18. Колесников А.О. Из спостережень над запозиченнями в українських південнобессарабських говірках. *Лінгвістичні студії* : збірник наук. праць. Вінниця : ДонНУ ім. Стуса, 2018. Вип. 36. С. 116–121.

19. Лесюк М.В. Говірка села Ковалівка як відображення покутсько-гуцульського мовного суміжжя. *Діалектологічні студії*. Вип. 4: Школи, постаті, проблеми. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. С. 275–288.
20. Лизанець П.М. Основні шляхи засвоєння лексичних мадаризмів в українських говорах Закарпаття. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2017. С. 224–233.
21. Листування українських славістів з Францем Міклошичем. Присвячується XI з'їздові славістів у Братиславі. Упоряд. та автор передмови І.С. Свенціцький. Київ : Наукова думка, 1993. 399 с.
22. Общкарпатский диалектологический атлас. Вип. 1-7. 1987–2003.
23. Панькевич І.А. Українські говори Підкарпатської Русі та суміжних областей (з приложенням 5 діалектологічних мап). Ч. 1: Звучня і морфологія. Прага, 1938. 549 с.
24. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області. Ужгород : Ужгородський національний Університет, 2005. 266 с.
25. Піпаш В.В. Закарпатська Гуцульщина: історико-етнографічний нарис. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 68 с.
26. Семчинський С.В. Українсько-румунські мовні контакти. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. С. 773-774.
27. Ткач Л.О., Головач Н.М. Семантичні й стилістичні особливості лексеми *ватра/vatra* в українській та румунській мовах. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Випуск 484. Романо-слов'янський дискурс. Чернівці : Чернівецький держ. університет, 2009. С. 44–48.
28. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Москва : Наука. 2003, 497 с.
29. Хобзей Н.В. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. 216 с.
30. *Atlas lingvistic Romîn (1956–1972)*. Seria naîa. Buhureşti : Ed. Akad. RSR, 2.
31. *Lexical atlas of the Hutsul dialects of the Ukrainian language (1996)*. Comp. and ed. by Janusz Rieger. Warszawa : Linguistic Committee, Polish Academy of Sciences, Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1996, 390.

Е. В. Юсикова. Говори Раховщини в свете локального и интерлокального: к вопросу единиц карпато-балканской зоны интерференции. – Статья.

Аннотация. *Статья посвящена описанию функционирования отдельных единиц в лексической системе гуцульских говоров Раховщины в функциональном аспекте, учитывая распространённость в языках Карпатской зоны интерференции. Генетически лексемы неоднородны; среди них есть карпатизмы, балканизмы, появление которых в исследуемых говорах Раховщины только опосредованно, в частности, румынским языком. Значительная часть таких единиц объединяет говоры Раховщины с гетероязыковым карпатским лингвальным массивом.*

Ключевые слова: *гуцульские говоры, интерференция, карпатизмы, балканизмы, карпатский лингвальный массив.*

O. Yusikova. The dialects of the Rakhiv District in the light of local and interlocal: to the question of units of the Carpathian and Balkan zone of interference. – Article.

Summary. *The article is devoted to the description of the functioning of individual units in the lexical system of the Hutsul dialects of the Rakhiv District in the functional aspect in view of the prevalence in the languages of the Carpathian-Balkan zone of interference. Genetically the lexemes are heterogeneous; among them there are Carpathian units, Balkan units, whose appearance in the studied dialects of the Rakhiv District is only indirect, in particular by the Romanian language. A significant part of these units unites the accents of the Rakhiv District with the hetero lingual Carpathian lingual massif.*

Key words: *Hutsul dialects, interference, Carpathian units, Balkan units, Carpathian lingual massif.*

Розділ 4

*Медицина стоматологія
та фармація*

Т. І. Коваленко

кандидат біологічних наук,
старший викладач кафедри мікробіології, вірусології та імунології
імені професора Д. П. Гриньова
Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

Д. Р. Сіротніков

студент
Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

ВАНКОМІЦИН-РЕЗИСТЕНТНІ ЕНТЕРОКОКИ ЯК ОДИН ІЗ ПРОВІДНИХ ЗБУДНИКІВ ВНУТРІШНЬОЛІКАРНЯНИХ ІНФЕКЦІЙ. НОВІ ПРОТОКОЛИ ЛІКУВАННЯ ЗАХВОРЮВАНЬ, ВИКЛИКАНИХ ВАНКОМІЦИН-РЕЗИСТЕНТНИМИ ЕНТЕРОКОКАМИ

Анотація. У статті розглядаються актуальні проблеми внутрішньолікарняних інфекцій, викликаних Ванкоміцин-резистентними ентерококами, а також ключові етапи лікування захворювань викликаних Ванкоміцин-резистентних ентерококів (VRE). До того ж пильний аналіз приділений профілактиці поширення внутрішньолікарняної інфекції у відділеннях медичних установ.

Ключові слова: Ванкоміцин-резистентні ентерококи, госпітальні інфекції.

Ентерококи – це грампозитивні бактерії (аероби), які є представниками нормальної мікрофлори кишечника людини. Ентерококи відносяться до групи D стрептококів, але зараз вважаються окремим родом. Існує > 17 видів, проте *E. faecalis* та *E. faecium* є найбільш частими етіологічними причинами інфекції у людини [1].

Ванкоміцинорезистентні ентерококи (VRE) – це штами ентерококів, які зазвичай нечутливі при використанні антибіотика ванкоміцину для лікування. Часто вони бувають стійкими і до інших антибактеріальних препаратів, тому такі інфекції складніше лікувати. VRE самі по собі не викликають більш важкі форми інфекцій. Захворювання, що викликаються Ванкоміцин-резистентними ентерококами, – ендокардит, інфекції шкіри і м'яких тканин, ураження сечостатевої системи, остеомієліт, септичний артрит, бактеріємія, катетер-асоційовані інфекції, інфекції дихальних шляхів, інтра абдомінальні інфекції. Збудник *E. faecalis* 80-90 % є етіологічним фактором ентерококових інфекцій, інші види рідко бувають причиною системних інфекцій [2; 3].

Інтенсивна терапія антибіотиками, не ефективними щодо ентерококів, може сприяти виникненню генералізованих ентерококових інфекцій, пригнічуючи нормальну мікрофлору шлунково-кишкового тракту. У дослідженнях, проведених із метою виявлення активності до груп антибіотиків, фіксується клональне поширення VRE, однак нерідко зустрічаються поліклональні спалахи, асоційовані із застосуванням антибіотиків. Зв'язок між застосуванням антибіотиків і колонізацією VRE складна і пов'язана з антиентероковою активністю, біліарною секрецією і антианаеробною активністю застосовуваних антибіотиків. Ентерококи можуть витримувати нагрівання до 60 ° протягом 30 хв, тривалий час здатні зберігати життєздатність на предметах побуту зовнішнього середовища. Ці фактори роблять їх небезпечними для осіб зі зниженою резистентністю, іммунодефіцитними станами, і хронічними захворюваннями [4].

У зв'язку із цим становить інтерес молекулярно-генетичне дослідження антибіотикорезистентності ентерококів як потенційного збудника внутрішньолікарняних інфекцій. Придбана стійкість до антибактеріальних препаратів дозволяє ентерококам добре пристосуватися до існуванню і поширенню в лікарняних умовах [5].

Природна і набута стійкість до широкого спектру антибактеріальних препаратів не є єдиною причиною вірулентності ентерококів. Відомо, що патогенні штами ентерококів містять так звані ферменти патогенності, в яких зосереджені гени, що обумовлюють їх вірулентність, а саме:

- *ace* (Білок, що зв'язується з колагеном);
- *act* (Поверхневий антиген);
- *agg* (Агрегаційна субстанція);
- *hyl* (Гіалуронідаза);
- *cytABLM* (Гемолізін);
- *efaAfs* (Ендокардит-специфічний антиген) та інші.

Такі фактори патогенності добре охарактеризовані у штамів виду *E. faecalis*. Більшість генів патогенності, як, наприклад, комплекс генів цитолізину, виявлено тільки у *E. faecalis* в межах ферментів патогенності [6,7]

Оскільки резистентні до ванкоміцину коки стають все більшою проблемою при лікуванні госпітальних інфекцій, триває розробка нових антибіотиків із активністю проти нечутливих до ванкоміцину і метициліну грампозитивних коків.

Таблиця 1

Природна та набута резистентність ентерококів

Природна	Набута
Напівсинтетичні пеніциліни (оксацилін)	Ампіцилін (особливо <i>E. faecium</i>)
Аміноглікозиди (низького рівня)	Тетрацикліни (включаючи тігециклін)
Ланкозаміди (<i>E. faecalis</i>)	Аміноглікозиди (високого рівня)
Макроліди	Хінолони
Мупіроцин (<i>E. faecalis</i>)	Хлорамфенікол
Поліміксини (колістин)	Стрептограміни (<i>E. faecium</i>)
Ванкоміцин (<i>E. galinarum</i> , <i>E. casseli flavus</i>)	Нітрофурани
Стрептограміни (<i>E. faecalis</i>)	Глікопептиди (<i>E. faecium</i>)

У разі виявлення мікроорганізму заражені пацієнти підлягають суворій ізоляції. Рекомендоване лікування включає призначення стрептограмінів (хінупристин / дальфопристин тільки проти *E. faecium*) і оксазолідинонів (лінезолід, тедизолід). Даптоміцин, тігециклін і еравациклін мають активність проти ванкоміцин-резистентних ентерококів *in vitro* і можуть розглядатися як резервний варіант лікування ентерокової інфекції.

На жаль, в Україні, крім лінезоліду (Зивокс), що володіє активністю проти резистентної грампозитивної флори, антибіотиків не зареєстровано, що ускладнює лікарям вибір оптимального препарату [8]. Лінезолід-оксазолідиновий антибіотик, який застосовується перорально і внутрішньовенно, активний проти грампозитивних коків, включаючи VRE, альтернативний глікопептидний засіб. Лінезолід добре проникає у тканини, особливо в легені, тому більш ефективний, ніж ванкоміцин, особливо при викликаних метицилін резистентних штамів золотистого стафілококу (MRSA) пневмоніях. Резистентність до лінезоліду *in vitro* розвивається дуже повільно. Механізм розвитку резистентності пов'язаний із модифікацією рибосомальної мішені дії, що реалізується в мутаціях гену 23S rRNA. Розвиток резистентності не відзначалось при експозиції лінезоліду в концентраціях 2, 4 і 8 мінімальної пригнічуючої концентрації (МПК). Частота спонтанних мутацій при дослідженні не перевищила $1 \cdot 10^{-9}$ [9]. Резистентність до лінезоліду серед клінічних ізолятів описана двома штамми *E. faecium* (МПК зросла з 2 до ≥ 16 мкг / мл) після тривалої парентеральної терапії (4 і 6 тижнів.). Ризик розвитку резистентності до лінезоліду пов'язують із тривалим лікуванням, відсутністю дренажу вогнища інфекції і наявністю невиданих чужорідних тіл [10].

Тедизолід – новий клас оксазолідинонів, був недавно схвалений для терапії ускладнених інфекцій шкіри і м'яких тканин, викликаних грампозитивними мікроорганізмами, включаючи VRE. Механізм дії тедизоліду, як і всіх оксазолідинонів, – інгібування синтезу бактеріальних білків. Як і для оксазолідинонів в цілому, частота спонтанних мутацій, що призводять до зниження чутливості до тедизоліду, вкрай низька, причому нижче, ніж для лінезоліду в 16 разів. Тедизолід в 4-32 рази *in vitro* активніше, ніж лінезолід, щодо стафілококів, ентерококів і стрептококів. Потенційно важливим є збереження *in vitro* чутливості до тедизоліду проти багатьох штамів, стійких до лінезоліду за рахунок наявності гена *scf* – найбільш значимого механізму стійкості з горизонтальним типом передачі. Тедизолід має період напіввиведення приблизно 12 годин, що дозволяє використовувати його 1 раз на добу і при внутрішньовенному, і при пероральному шляху введення.

Порівняння фармакокінетичних параметрів лінезоліду і тедизоліду після прийому [11]

Параметр	Тедизолід 200 мг 1 р / добу	Лінезолід 600 мг 2 р / добу
Біодоступність (%)	91	~ 100
C _{max} (мг / л)	1,8	12,2
Період полівиведення (год)	11	3,8
ПФК (мг / лхч)	21,6	78,1
Зв'язування з білками (%)	70-90	30
Обсяг розподілу (л)	117	42,9
Виведення	20 % з сечею / 80% - з фекаліями.	50 % з сечею / 9% - з фекаліями. У вигляді антибіотиків: 30 % з сечею.

У пацієнтів із порушенням функції нирок і печінки зміна режиму дозування не потрібна. Два дослідження проведених у пацієнтів з інфекціями шкіри і м'яких тканин показали, що відносно короткий курс терапії тедизолід в дозі 200 мг 1 раз / добу не поступається за ефективністю та безпекою стандартному по тривалості режиму терапії лінезолідом в дозі 600 мг 2 рази / добу. На даний час тривають клінічні дослідження тедизоліду з ряду інших властивостей.

Профіль безпеки виглядає для тедизоліду більш переважним у порівнянні з лінезолідом: зазначимо нижче потенціал розвитку гематотоксичності, нейротоксичності, небажаних побічних реакцій з боку шлунково-кишкового тракту. Таким чином, зважаючи на вищу *in vitro* активність, зручного режиму дозування, наявності пероральної та парентеральної форми введення, доведеної ефективності короткого 6-добового курсу терапії, більш сприятливого в порівнянні з лінезолідом профіля безпеки, тедизолід є найкращою формою для терапії грампозитивних ентерококів, особливо ускладнених інфекціями шкіри та м'яких тканин.

Результат досліджень показує, що стосовно ванкомицинорезистентності штамів *E. faecium* (n = 120) і *E. faecalis* (n = 100) МПК 90 тедизоліду склали 1 мг/л і 0,25 мг/л, що на 4 розведення нижче, ніж для лінезоліду. Для штамів ентерококів, стійких до лінезоліду (10 штамів *E. faecium*, всі сфг-негативні), значення МПК тедизоліду склали від 1 мг/л до 4 мг/л (при цьому МПК лінезоліду варіювали від 8 мг/л до 32 мг/л). Для 25 нечутливих до даптоміцину ізолятів *E. faecium* значення МПК тедизоліду склали від 0,25 до 4 мг/л (МПК для 56 % ізолятів ≤ 1 мг/л), при цьому МПК лінезоліду були від 1 до 32 мг/л.

Висновок. Виходячи з перерахованого вище матеріалу, важливо вказати, що збільшення пацієнтів з госпітальними штамми ентерококів, представляє високий потенційний ризик, який визначається полівогнищевою ентероковою інфекцією, здатністю їх через високу вірулентність створювати інфекційні осередки в різних органах, в тому числі дихальних шляхах, ранах, клапанах серця, колонізувати катетери різних видів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Larry M. Bush, MD, FACP, Charles E. Schmidt College of Medicine, Florida Atlantic University; 2018.
2. Maria T. Vazquez-Pertejo, MD, FACP, Wellington Regional Medical Center. 2018.
3. Fisher K, Phillips C. The ecology, epidemiology and virulence of *Enterococcus*. *Microbiology*. 2009; 155 (6): 1749–1757.
4. Vincent JL, Rello J, Marshall J, Silva E et al. International study of the prevalence and outcomes of infection in intensive care units. *JAMA*. 2009; 302 (21): 2323–2329.
5. EUCAST: Expert rules in antimicrobial susceptibility testing, Version 2, Oct. 2011;
6. Manson JM, Hancock LE, Gilmore MS. Mechanism of chromosomal transfer of *Enterococcus faecalis* pathogenicity island, capsule, antimicrobial resistance, and other traits. *Proc. Nat. Acad. Sci USA*. 2010; 107 (27): 12 269–12 274.
7. Batista DW, Gontijo-Filho PP, Conceicao N, Oliveira AG et al. Risk factors for vancomycin-resistant enterococci colonization in critically ill patients. *Mem. Ins. Oswaldo Cruz*. 2012; 107 (1): 57–63.
8. Ф.С. Глумчер, Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца. Грамположительная полирезистентная инфекция, 2008.
9. Marchese A, Schito GC. The oxazolidinones as a new family of antimicrobial agent. *Clin Microbiol Infect* 2001; 7 (Suppl. 4): 66-74.
10. Andes D., van Ogtrop M.L., Peng J., Craig W.A. In vivo pharmacodynamics of a new oxazolidinone (linezolid). *Antimicrob Agents Chemother*. 2002;46(11):3484–3489.
11. Douros A., Grabowski K., Stahlmann R. Drug-drug interactions and safety of linezolid, tedizolid, and other oxazolidinones. *Expert Opin Drug Metab Toxicol*. 2015;11(12):1849-1859.

Т. І. Коваленко, Д. Р. Сыротников. Ванкомицин-резистентные энтерококки как один из основных возбудителей внутрибольничных инфекций. Новые протоколы лечения заболеваний, вызванных Ванкомицин-резистентными энтерококками. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные проблемы внутрибольничных инфекций, вызванных Ванкомицин-резистентными энтерококками, а также ключевые этапы лечения заболеваний, вызванных Ванкомицин-резистентными энтерококками (ВРЭ). Также уделено внимание профилактике распространения внутригоспитальных инфекций в отделениях медицинских учреждений.

Ключевые слова: Ванкомицин-резистентные энтерококки, госпитальные инфекции.

T. Kovalenko, D. Syrotnykov. Vancomycin-resistant enterococci as one of the leading causative agents of nosocomial infections. New protocols for the treatment of diseases caused by vancomycin-resistant enterococci. – Article.

Summary. The article discusses the actual problems of nosocomial infections caused by Vancomycin-resistant enterococci, as well as key stages of treatment of diseases caused by vancomycin-resistant enterococci (VRE). In addition, the analysis is paid to the prevention of the distribution of nosocomial infection in the departments of medical institutions.

Key words: Vancomycin-resistant enterococci, nosocomial infections.

УДК 616-008.3/5

В. О. Малиновський

кандидат біологічних наук, доцент,

доцент кафедри загальної та клінічної фармакології

Одеський медичний інститут

Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

В. П. Жовтан

студентка другого курсу медичного факультету

Одеський медичний інститут

Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

ФІБРИЛЯЦІЯ ПЕРЕДСЕРДЬ СЕРЦЯ

Анотація. Представлений глибокий аналіз причин, механізмів виникнення, класифікації, симптоматики, електрокардіологічних ознак, моніторингу, діагностики і лікування фібриляції передсердь.

Ключові слова: фібриляція передсердь серця, контроль ритму, абляція, антикоагулянти, антиаритмічні препарати, кардіоверсія.

Фібриляція передсердь (ФП), або миготлива аритмія, – це порушення ритму роботи серця внаслідок розладів джерела збудження серця, проведення імпульсу, порушення зв'язку і/або послідовності між активацією передсердь і шлуночків, у разі якого відсутня механічна систола передсердь внаслідок хаотичної електричної активності їх міокарда, що супроводжується нерегулярними скороченнями шлуночків і гемодинамічними розладами [1; 2].

Фібриляція передсердь (ФП) є найчастішою аритмією і трапляється у 0,5–2% дорослих людей [3; 4; 5]. Водночас напади ФП можуть відзначатися більш ніж у 20% населення [6]. Ця форма аритмії переважає в основному у людей похилого і старечого віку (70% хворих – люди віком від 65 до 85 років) [5] і рідко зустрічається у людей до 25 років. У чоловіків ФП розвивається частіше, ніж у жінок. Ризик розвитку ФП протягом життя становить близько 25% віком після 40 років. ФП асоціюється з підвищеним ризиком смерті, серцевою недостатністю, тромбоемболією, інсультом, цукровим діабетом, апное під час сну, хронічними обструктивними захворюваннями легень, а також зі зниженням толерантності до фізичного навантаження і погіршенням якості життя. Часто ФП не проявляється у вигляді клінічних симптомів і виявляється пізно [4].

В останні два десятиліття частота госпіталізацій пацієнтів з ФП збільшилась у 2–3 рази, що пов'язують зі збільшенням віку населення, підвищенням поширеності хронічної серцевої недостатності і більш частим електрокардіографічним моніторингом хворих із серцево-судинними захворюваннями [7].

За частотою серед усіх порушень ритму серця миготлива аритмія посідає друге місце після екстрасистолії. Залежно від частоти скорочень шлуночків виділяють такі форми миготливої аритмії: тахісistolічну (частота скорочень шлуночків від 90 до 200 ударів за хвилину), нормосistolічну (частота скорочень шлуночків – 60–90 за хвилину), брадисistolічну (частота скорочень шлуночків становить менше 60 за хвилину) [8].

Причини ФП поділяють на ідіопатичні (причина неясна), кардіальні та екстракардіальні. Найбільш частими причинами фібриляції передсердь є артеріальна гіпертензія, ішемічна хвороба серця, кардіоміопатія, клапанні вади серця, гіпертиреоз і непомірне споживання алкоголю. До найменш поширених причин миготливої аритмії належать: тромбоемболія легеневої артерії, дефекти міжпередсердної перегородки та інші вроджені вади серця, хронічна обструктивна хвороба легень, міокардит, перикардит, операції на серці та ін. Будь-яке захворювання, що приводить до запалення, інфільтрації, розтягування, склерозу або подразнення передсердь може викликати ФП. Вторинна ФП пов'язана з оборотними причинами, наведеними вище. У разі відсутності очевидних причин аритмії рекомендують виключати насамперед гіпертиреоз. Наприклад, у осіб без ознак гіпертиреозу ФП була виявлена в 2,3% випадків, у разі явного гіпертиреозу – в 13,8%, а за прихованого гіпертиреозу (зниження тиреотропного гормону за нормальних Т3 і Т4) – в 12,7% випадків [9].

У пацієнтів з ФП часто є артеріальна гіпертензія (62%) або ІХС (43%), що здебільшого не є причиною аритмії [10]. Тільки в разі вираженої дисфункції (сistolічної або діастолічної) лівого шлуночка і перевантаження лівого передсердя створюються умови для розвитку ФП. Нерідко у пацієнта є кілька захворювань, кожне з яких окремо або у сукупності можуть викликати аритмію. У цих випадках лікарі звичайно вказують як причину аритмії найбільш небезпечно або найпоширеніше захворювання. Особливу небезпеку становлять випадки синдрому брадитахікардії (ФП на тлі поразки синусового вузла), коли відновлення синусового ритму протипоказано, зважаючи на ризик тяжкої брадикардії та асистолії. Тому потрібно ретельно з'ясувати наявність брадиаритмії в анамнезі. У 30–45% пароксизмальної ФП і в 20–25% персистоючої ФП у пацієнтів до 60–65 років не виявляють очевидної причини ФП (ідіопатична). Такі випадки можуть бути зумовлені генетичними факторами, наприклад, за даними Фремінгемського дослідження, наявність ФП у найближчих родичів підвищує ризик ФП у три рази [11].

Патогенез фібриляції передсердь пов'язаний як з вогнищами тригерної активності в міокарді, так і з циркуляцією хвиль збудження по передсердях. Ініціювати механізм повторної хвилі збудження може екстрасистола, що потрапила у вразливий період збудливості міокарда передсердь. Як правило, в передсердях формується не менше 4–6 петель циркуляції імпульсу під час відсутності діастолічного інтервалу. Реалізації механізмів повторних хвиль збудження сприяють вкорочення ефективного рефрактерного періоду кардіоміоцитів передсердь і уповільнення поширення імпульсу в передсердях. Так, посилення вагусних впливів здатне уповільнити швидкість проведення імпульсу по передсердях і вкорочувати ефективний рефрактерний період клітин передсердь і тим самим створювати умови для виникнення циклу. У разі миготливої аритмії кардіоміоцити передсердь характеризуються електричною гетерогенністю, тобто тривалість ефективного рефрактерного періоду різних кардіоміоцитів передсердь варіює. Це означає, що імпульс може циркулювати по передсердях і асинхронно порушувати окремі м'язові волокна як завгодно довго, поки наступний імпульс не потрапить в антифазу і не перерве циркуляцію збудження. Асинхронні збудження окремих кардіоміоцитів передсердь порушують нормальний процес систоли передсердь [8].

З урахуванням перебігу і тривалості аритмії виділяють 5 типів ФП: вперше виявлену, пароксизмальну, персистоючу, тривалу персистоючу і постійну. Пароксизмальна фібриляція передсердь – фібриляція передсердь, яка звичайно триває менше 1 тижня і купірується самостійно з відновленням нормального синусового ритму. Персистоюча форма ФП – це безперервна фібриляція передсердь, яка триває більше 1 тижня або вимагає втручання для її припинення. Діагноз тривалої персистоючої ФП встановлюють, коли ФП триває протягом 1 року. Постійну ФП діагностують у тих випадках, коли ФП триває протягом більше 1 року і коли попередні спроби кардіоверсії або кардіохірургічного лікування були безуспішними [12; 4].

Для опису симптомів аритмії запропонована така класифікація EHRA (European Heart Rhythm Association): I клас – немає симптомів, II клас – легкі симптоми, повсякденна активність не обмежена, III клас – виражені симптоми, повсякденна активність обмежена, IV клас – інвалідизуючі симптоми, повсякденна активність неможлива [13].

У разі першої реєстрації аритмії її позначають як вперше діагностовану. Важливо розуміти, що симптоми не жорстко пов'язані з тахіаритміями. Наприклад, у пацієнтів з ФП лише в 17% аритмічні

симптоми були зумовлені предсердною тахіаритмією, і більше 90% епізодів предсердної тахіаритмії були безсимптомними [14].

Якщо у пацієнта зустрічаються як пароксизмальні, так і персистуючі епізоди ФП, то діагноз визначається за найбільш частим проявом. Постійна ФП зберігається тривалий час за відсутності ефекту кардіоверсії або у разі рішення пацієнта і лікаря не відновлювати синусовий ритм.

У багатьох дослідженнях показана висока частота безсимптомних епізодів у пацієнтів з рецидивуючою пароксизмальною ФП, на відміну від інших форм пароксизмальних надшлуночкових тахікардій. Серед уперше діагностованої ФП безсимптомна форма реєструється в 20–30% випадків. У процесі моніторингу після катетерної радіочастотної абляції (КРА) протягом у середньому 17 місяців було виявлено в 4 рази більше безсимптомних епізодів фібриляції і пароксизмів тріпотіння передсердь (ФП/ТП), ніж у разі холтеровського моніторингу – 483 проти 98 епізодів [15].

Пацієнти зазвичай відчувають аритмію як неритмічне серцебиття, перебої, зупинку і сильні удари серця. Для орієнтовної оцінки ритму серця корисно попросити пацієнта простукати ритм пальцями. Порушення кровообігу за ФП проявляються підвищеною стомлюваністю, задишкою під час фізичного навантаження або запамороченням. Зауважимо, що поява або посилення задишки в низці випадків може бути зумовлена аміодароновою пневмонією, що зустрічається у близько 1% випадків щорічно.

Непритомності (синкопе) у разі ФП зустрічаються рідко і зумовлені найчастіше дисфункцією синусового вузла, наявністю швидкого додаткового шляху атріовентрикулярного (АВ) проведення, аортальним стенозом, гіпертрофічною кардіоміопатією і цереброваскулярними захворюваннями. ФП нерідко ускладнюється тромбоемболіями частіше в мозкові судини і викликає загострення наявних захворювань, наприклад серцевої недостатності або ІХС [7].

Електрокардіографічними ознаками ФП є: неправильний ритм, відсутність зубців Р (або їх наявність у вигляді хвилі f 3), варіабельність інтервалу між двома збудженнями передсердь (різна величина інтервалів R-R за їх наявності) з інтервалом менше 200 мс (більше 300 за хв.). Аритмічні скорочення шлуночків у разі мерехтіння передсердь пояснюються тим, що частина передсердних хаотичних імпульсів, що надходять в АВ-з'єднання, блокується і не проводиться до шлуночків [8].

Диференціальний діагноз ФП проводять із синусовою тахікардією, тріпотінням передсердь, АВ вузловою реципрокною тахікардією, передсердною тахікардією, предсердно-шлуночковою зворотною ортодромною тахікардією та АВ вузловою тахікардією.

Лікування ФП спрямоване на забезпечення профілактики тромбоемболічних ускладнень (ТЕУ), здійснення контролю серцевого ритму і частоти серцевих скорочень (ЧСС), попередження або усунення симптомів серцевої недостатності, лікування основного захворювання, що викликало ФП, поліпшення прогнозу, якості і тривалості життя пацієнта. Немедикаментозне лікування на етапі швидкої допомоги проводиться з метою відновлення синусового ритму (кардіоверсія) у разі тривалості пароксизму ФП не більше 48 годин. Для відновлення синусового ритму і ЧСС (медикаментозна кардіоверсія) за ФП, що недавно розвинулася (менше 48 годин), ін'єктують аміодорон (5 мг/кг в/в протягом години, потім 50 мг/год). Для профілактики ТЕУ вводять гепарин (за наявності високого ризику 60 МО/кг в/в, потім в/в 1000–1200 Од/год, а у разі низького ризику 5–10 тис МО п/к або в/в).

Додатковим препаратом для відновлення синусового ритму може служити пропafenон (50–600 мг у тб) або вернакалант (500 мг в/м). Додатково для контролю ЧСС може використовуватися ін'єкційно метопролол (2,5–5 мг болюсно протягом 2 хв., до 3 доз) або верапаміл (0,0375–0,15 мг/кг протягом 2 хв.), або дигоксин (0,5–1 мг), або дилтіазем всередину в тб (60 мг три рази на день, 360 мг один раз на добу). У стаціонарі під контролем лікаря медикаментозна терапія може бути значно розширена, а амбулаторно ліки призначаються в основному в таблетованих формах.

До нефармакологічних методів профілактики інсульту належать інтервенційні (профілактика інсульту шляхом оклюзії вушка лівого передсердя (ОЛП)) і хірургічні (висічення ОЛП). Нефармакологічні методи контролю ритму – це інтервенційні (катетерна радіочастотна/кріоабляція лівого передсердя) і хірургічні (хірургічна абляція лівого передсердя). Нефармакологічним інтервенційним методом контролю ЧСС є катетерна радіочастотна/кріоабляція і модифікація АВ-вузла з установкою електрокардіостимулятора (ЕКС).

Індикаторами ефективності лікування є: нормалізація синусового ритму, досягнення цільового ЧСС 80 або 110 в хвилину в спокої, зменшення рецидивів ФП, зменшення госпіталізацій, відсутність серцевої декомпенсації, зумовленої тахікардіопатією, відсутність тромбоемболічних ускладнень, а також відсутність ускладнень у вигляді кровотеч на тлі прийому непрямих антикоагулянтів і поліпшення показників якості життя [16].

ЛІТЕРАТУРА

1. Кушаковский М.С. Аритмии сердца (Расстройства сердечного ритма и нарушения проводимости. Причины, механизмы, электрокардиографическая и электрофизиологическая диагностика, клиника, лечение) : руководство для врачей / ред. Кушаковский М.С., Гришкин Ю.Н. Санкт-Петербург : Фолиант, 2017. 720 с.
2. Меркушин Д.Е. Мерцательная аритмия (фибрилляция предсердий): симптомы и лечение. *ПроБолезни. Болезни системы кровообращения*. URL: <https://probolezny.ru/mercatelnaya-aritmiya/> (дата звернення: 09.02. 2021).
3. Go A.S., Hylek E.M., Phillips K.A. et al. Prevalence of diagnosed atrial fibrillation in adults. National implications for rhythm management and stroke prevention: the AnTicoagulation and Risk Factors in Atrial Fibrillation (ATRIA) Study. *JAMA*. 2001. V. 285. No. 18. P. 2370–2375.
4. Диагностика и лечение фибрилляции предсердий. Рекомендации РКО, ВНОА и АССХ. 2012. 92 с.
5. Amin A., Houmsse A., Ishola A. et al. The current approach of atrial fibrillation management. *Avicenna J Med*. 2016. V. 6. No. 1. P. 8–16.
6. Jordaens L. A clinical approach to arrhythmias revisited in 2018: From ECG over noninvasive and invasive electrophysiology to advanced imaging. *Netherlands Heart Journal*. 2018. V. 26. No. 4. P. 182–189.
7. Белялов Ф.И. Аритмии сердца : монография. Изд. 5, перераб. и доп. Иркутск : РИО ИМАПО, 2011. 333 с.
8. Беляева Л.Б. Патофизиология аритмий : учебное пособие. Витебск : ВГМУ, 2010. 51 с.
9. Auer J., Scheibner P., Mische T. et al. Subclinical hyperthyroidism as a risk factor for atrial fibrillation. *Am Heart J*. 2001. V. 142. No. 5. P. 838–842.
10. Naccarelli G.V., Varker H., Lin J. et al. Increasing prevalence of atrial fibrillation and flutter in the United States. *Am J Cardiol*. 2009. V. 104. No. 11. P. 1534–1539.
11. Lubitz S.A., Yin X., Fontes J.D., et al. Association Between Familial Atrial Fibrillation and Risk of New-Onset Atrial Fibrillation. *JAMA*. 2010. V. 304. No. 20. P. 2263–2269.
12. Hersi A., Mitchell L.B., Wyse D.G. Atrial fibrillation: challenges and opportunities. *Can J Cardiol*. 2006. (Suppl. C). P. 21C–26C.
13. Camm A.J., Kirchhof P. et al. Guidelines for the management of atrial fibrillation: The Task Force for the Management of Atrial Fibrillation of the European Society of Cardiology (ESC). *European Heart Journal*. 2010. V. 31. No. 19. P. 2369–2429.
14. Strickberger S.A., Ip J., Saksena S. et al. Relationship between atrial tachyarrhythmias and symptoms. *Heart Rhythm*. 2005. V. 2. No. 2. P. 125–131.
15. Лосик Д.В., Романов А.Б., Туров А.Н. и соавт. Первый опыт применения имплантируемого аппарата длительного мониторинга ЭКГ для контроля эффективности процедуры радиочастотной абляции ганглионарных сплетений при пароксизмальной форме фибрилляции предсердий. *Вестник аритмологии*. 2010. № 61. С. 52–56.
16. Протокол диагностики и лечения «Фибрилляция и трепетание предсердий» МКБ-10. Министерство здравоохранения и социального развития Республики Казахстан. 22.05.2014. 48 с.

В. А. Малиновский, В. П. Жовтан. Фибрилляция предсердий сердца. – Статья.

Аннотация. Представлен глубокий анализ причин, механизмов возникновения, классификации, симптоматики, электрокардиологических признаков, мониторинга, диагностики и лечения фибрилляции предсердий.

Ключевые слова: фибрилляция предсердий, контроль ритма, абляция, антикоагулянты, антиаритмические препараты, кардиоверсия.

V. Malinovskii, V. Zhovtan. Atrial fibrillation of a heart. – Article.

Summary. An in-depth analysis of the causes, mechanisms of occurrence, classification, symptomatology, electrocardiological signs, monitoring, diagnosis and treatment of atrial fibrillation is presented.

Key words: heart's-atrial fibrillation, rhythm control, ablation, anticoagulants, antiarrhythmic drugs, cardioversion.

С. С. Небогатов
аспірант III курсу
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна

Ю. А. Шумивода
аспірант I курсу
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна

ФУНКЦІОНАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЦНС ТВАРИН ІЗ ТЕРМІЧНИМ ОПІКОМ І МОЖЛИВІСТЬ ЇЇ ПОРУШЕНЬ АПЛІКАЦІЯМИ ОЛІЄЮ АМАРАНТУ

***Анотація.** В експерименті на 36 білих щурах лінії Вістар аутобредного розведення оцінювали стан функціональної активності ЦНС у разі опікової травми та можливість впливу на ці процеси аплікацій олією амаранту. Робота з тваринами проводилася відповідно до нормативних документів ради Європи і України.*

Проведені дослідження показали, що навіть через 10 днів після опікової травми у тварин визначається пригнічення рухової та орієнтовно-пізнавальної активності, тобто зниження інтенсивності когнітивних функцій. Одночасно відзначається психоемоційне напруження, тривожність, стійкий переляк. Регулярне проведення аплікацій олією амаранту сприяє відновленню контролю рухової і орієнтувальної активності, а також зниженню тривоги і послабленню переляку. Про це свідчить вплив амарантової олії на інтенсивність репаративних процесів, метаболічні реакції, больовий синдром, що сприяє прискоренню і полегшенню травматичного процесу і, відповідно, поліпшенню діяльності функціональних систем організму.

***Ключові слова:** опік, репаративні процеси, загоєння, олія амаранту.*

Опікова травма – ушкодження покривів шкіри, слизових і підлеглих тканин є дуже поширеною і важкою для лікування. Останнє зумовлене тим, що дії термічного фактора можуть призвести не тільки до місцевих пошкоджень, але і розладів системного характеру.

Особливість термічних опіків полягає в тому, що системні ураження при них носять довгостроковий, але млявий характер. Сукупність клінічних проявів порушень загальних реакцій організму і функцій внутрішніх органів називають опіковою хворобою. Основні синдроми опікової хвороби – шок, токсемія, сепсис. Виникнення шоку пов'язують з перезбудженням нервових тканин, яке створює надпотужний потік висхідної імпульсації, який порушує діяльність функціональних систем мозку і пошкоджує нейро-ендокринні зв'язки за типом гіперергічних реакцій [1].

Корекція опікових травм і лікування опікової хвороби натеper в основному спрямовані на забезпечення швидкої епітелізації опікового дефекту, усунення токсемії і септикотоксемії, відновлення адекватної гемодинаміки і усунення порушень у діяльності внутрішніх органів і систем. Відновленню дисрегуляторних пошкоджень функціональних систем головного мозку приділяють особливу увагу в процесі лікування, тому що у доступній літературі ми не зустрінемо даних про пригнічення функціональної активності мозку у процесі лікування опікової хвороби [2].

Але зовсім інша картина проявляється у разі використання такого потужного природного лікувального чинника, як олія амаранту. Тому виходячи з вищесказаного, метою роботи була оцінка змін функціональної активності ЦНС у щурів з опіковою травмою у разі використання олії амаранту для відновлення опікового дефекту.

Матеріалом цього дослідження послужили дані, отримані у роботі з 36 білими щурами лінії Вістар аутобредного розведення масою тіла 180–200 г.

Робота з піддослідними тваринами здійснювалася відповідно до директивних документів ради Європи і Міністерства науки і освіти, молоді та спорту України (80, 81) [3].

Відповідно до завдань роботи тварини були розділені на 3 групи:

1 група – 12 інтактних щурів, дані про яких служили контролем;

2 група – 12 щурів, яким наносили опікову травму на бічну поверхню тіла;

3 група – 12 щурів, яким починаючи з наступного дня після нанесення термічної травми розігрітою до 200°C монетою номіналом 10 копійок на поголену бічну поверхню тіла проводили щоденні аплікації опікового ушкодження олією амаранту. Час перебування розжареного предмета – 30 сек. Травма наносилась одноразово. Аплікації амаранту проводилося з наступного після опіку дня. Тампон рясно просочений олією амаранту прикладали до травмованої ділянки на 10 хвилин протягом 9 днів.

Проводили тест на оцінку функціонального стану центральної нервової системи методом відкритого поля: для цього тварин поміщали в установку «відкрите поле» і протягом певного часу фіксували такі показники, як:

- кількість виходів у центр;
- кількість зупинок;
- тривалість усередненої зупинки;
- кількість перерахованих квадратів;
- кількість вертикальних стійок;
- кількість заглядань у нірки;
- кількість грумінгів;
- тривалість усередненого грумінгу;
- кількість урінацій;
- кількість болюсів.

Перші три показники характеризували рухову активність, наступні три показники орієнтовно – дослідну активність.

Результати та їх обговорення.

Оцінка функціонального стану центральної нервової системи тварин, що перенесли опікову травму свідчить, що через 10 днів після опіку стан змінений. Результати оцінки показників функціонального стану ЦНС наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Вплив аплікації олії амаранту на стан функціональної активності ЦНС щурів з термічним опіком

Група/показники	контроль	10-а доба опіку	Опік на 10-у добу аплікацій амарантом
Кількість виходів в центр, n	2,0±0,25	1,0±0,53	1,5±0,47
Зупинки, n	2,5±0,24	6,1±0,18	4,07±0,27
Зупинки, сек.	65,87±5,75	98,3±7,7	70,0±8,9
Кількість пройдених квадратів	68,9±2,59	27,6±1,4	42,75±2,49
Кількість вертикальних стійок	14,37±1,07	4,37±0,61	7,30±0,75
Кількість заглядань у нірки	13,62±0,9	5,50±0,5	9,54±0,7
Грумінг, n	5,45±0,50	3,65±0,40	4,21±0,71
Грумінг, сек.	35,0±4,10	26,3±0,1	37,4±0,24
Кількість болюсів	2,52±0,30	3,71±0,50	3,60±0,1
Кількість урінацій	5,6±0,40	6,7±0,19	6,0±0,1

Згідно з даними таблиці 1, через 10 днів після опіку кількість виходів у центр установки «відкрите поле» у піддослідних щурів знижена вдвічі порівняно з контролем. При цьому кількість зупинок збільшується більше ніж у два рази, а тривалість кожної з них збільшується майже на 50%, тобто рухова активність щурів різко знижена.

При цьому число вертикальних стійок знижується в три рази. Приблизно в стільки ж разів зменшуються кількість заглядань у нірки і кількість пересічених квадратів. Зниження цих показників свідчить про пригнічення орієнтовно-пізнавальної активності тварин. Таким чином, можна стверджувати, що навіть через 10 днів після опікової травми у тварин зберігаються зниженими когнітивні функції, тому тварини перебувають у неактивному апатичному стані.

Показники психоемоційного статусу підвищені у піддослідних тварин, це свідчить про наявність у них психоемоційного напруження і підвищеної тривожності. Оскільки одночасно має місце ослаблення когнітивних функцій, можна вважати, що тварини перебувають у стані хронічного страху.

Застосування аплікацій олії амаранту тваринам з термічним опіком позитивно впливало на функціональний стан ЦНС. Це проявилось в збільшенні числа виходів у центр установки «відкрите поле» на 50%. Кількість зупинок знижувалася на третину порівняно з не обробленим амарантом опіком (таблиця 1). Одночасно тривалість кожної зупинки була близька до норми, тобто можна стверджувати, що рухова активність у тварин з опіком і аплікаціями олією амаранту змінювалася незначно. Що стосується орієнтовно-пізнавальної поведінки, то показники її стану були значно кращими, ніж у разі не обробленого амарантом опіку. Кількість пересічених квадратів було більшою на 55% (таблиця 1).

Кількість вертикальних стійок було більшою на 67%, ніж у разі не обробленого амарантом опіку. Кількість заглядань у нірки становила 70% від норми і перевищувала дані цього показника у разі опіку з аплікаціями амаранту на 73%.

Загалом, можна говорити про те, що аплікації олією амаранту сприяють суттєвому покращенню когнітивних функцій та контролю поведінки у піддослідних шурів.

Що стосується психоемоційного стану піддослідних тварин, то він був істотно кращим, ніж у тварин з не обробленим амарантом опіком. Це проявлялося в тому, що кількість грумінгів наближалася до даних контролю. Тривалість кожного акту грумінгу відповідала даним контролю, тобто якщо психоемоційне напруження і було у них, то воно було незначним. Слід зазначити, що кількість болюсів і актив уринацій у тварин цієї групи мало відрізнялися від контролю, тобто можна вважати, що тривожність і переляк у тварин цієї групи все ж зберігалися, хоча і були менш вираженими.

Таким чином, результати досліджень показали, що аплікації олією амаранту покращують стан психоемоційної та когнітивної сфери у шурів з термічним опіком. Це може бути пов'язане з позитивним впливом амаранту на перебіг травматичного процесу – активації процесів репарації в рані; пом'якшення порушень білкового та окисно-відновного обмінів; збереження близької до норми активності імунних реакцій. Загалом це може сприяти збереженню активності функціональних систем організму, що знижує больові відчуття в ділянці рани і полегшує перебіг опікового процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тимофеев С.В. Лікування собак при опіках біологічно активними сполуками і лазерним випромінюванням / Тимофеев С.В., Жилиякова Є.В., Білогрудів В.В. *Ветеринарія*. 2003 № 10. С. 52.
2. Михин І.В., Кухтенко Ю.В. Опіки і відмороження : навчально- методичний посібник. Волгоград. 2012. С. 87.
3. Директива Европейского парламента і Ради від 22 вересня 2010 р. № 63 по защите животных, используемых для научных целей. *Official Journal*. № 276, 20.10.2010. Р. 00.33–0.079.

С. С. Небогатов, Ю. А. Шумивода. Функциональная активность ЦНС животных с термическим ожогом и возможность ее нарушениями аппликациями маслом амаранта. – Статья.

Аннотация. В эксперименте на 36 белых крысах линии Вистар аутобредного разведения оценивали состояние функциональной активности ЦНС при ожоговой травме и возможность влияния на эти процессы аппликаций маслом амаранта. Работа с животными проводилась в соответствии с нормативными документами Совета Европы и Украины.

Проведенные исследования показали, что даже через 10 дней после ожоговой травмы у животных определяется угнетение двигательной и ориентировочно-познавательной активности, то есть снижение интенсивности когнитивных функций. Одновременно отмечается психоэмоциональное напряжение, тревожность, устойчивый страх. Регулярное проведение аппликаций маслом амаранта способствует восстановлению контроля двигательной и ориентировочной активности, а также снижению тревоги и ослаблению страха. Об этом свидетельствует влияние амарантового масла на интенсивность репаративных процессов, метаболические реакции, болевой синдром, способствует ускорению и облегчению травматического процесса и, соответственно, улучшению деятельности функциональных систем организма.

Ключевые слова: ожог, репаративные процессы, заживление, масло амаранта.

S. Nebogatov, Yu. Shumyvoda. Functional activity of the CNS of animals with thermal burns and the possibility of its violations by applications of amaranth oil. – Article.

Summary. In an experiment on 36 white rats of the Wistar line of self-breeding the state of functional activity of the CNS in burn injury and the possibility of influencing the application of amaranth oil to these processes were evaluated. Keeping and working with animals was carried out in accordance with the regulations of the Council of Europe and Ukraine.

Studies have shown that even 10 days after the burn injury in animals is determined by the suppression of motor and tentative-cognitive activity, i.e. a decrease in the intensity of cognitive functions. At the same time there is psycho-emotional stress, anxiety, persistent fear. Regular applications of amaranth oil, helps to restore control of motor and orientation activity, as well as reduce anxiety and relieve fear. This is evidenced by the effect of amaranth oil on the intensity of reparative processes, metabolic reactions, pain, which accelerates and alleviates the traumatic process and, accordingly, improves the functioning of functional systems of the body.

Key words: burn, reparative processes, healing, amaranth oil.

О. П. Романчук

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри фізичної терапії та ерготерапії
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
м. Львів, Україна

О. В. Запжсал

магістрант
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
м. Львів, Україна

АСОЦІАЦІЇ ГІПЕРТОНУСУ М'ЯЗІВ ІЗ ПАРАМЕТРАМИ ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ В ДІТЕЙ З НЕВРОЛОГІЧНОЮ ПАТОЛОГІЄЮ

Анотація. У статті проаналізовано частоту випадків виражених відхилень показників кардіоінтерваломерії та варіабельності серцевого ритму в дітей з патологією нервової системи, у яких відзначається гіпертонус м'язів окремих м'язово-суглобових груп. Показано, що порушення діяльності серцево-судинної системи диференціюються з урахуванням гіпертонусу окремих м'язів.

Ключові слова: діти з неврологічною патологією, гіпертонус м'язів, кардіоінтерваломерія, варіабельність серцевого ритму.

Актуальність. Комплексний підхід до організації та проведення реабілітаційних заходів передбачає врахування низки поєднаних станів, які розвиваються в організмі на рівні з основним патологічним процесом [2; 5; 7; 10; 11; 13; 14; 18; 19] та можуть впливати як на фізичний стан дітей, так і на перебіг відновних процесів [8; 9; 16]. Неврологічні захворювання, особливо центрального генезу, супроводжуються суттєвим напруженням функції не тільки опорно-рухового апарату, але й внутрішніх органів, які забезпечують адаптаційні можливості організму у процесі реабілітації [2; 13]. Найбільш важливе значення мають серцево-судинна та вегетативна нервова системи, які визначають формування адаптаційно-приспосувальних механізмів [4; 8] та можуть впливати на організацію заходів та вибір і застосування засобів фізичної терапії [1; 3; 6; 12; 13; 15; 17; 20; 21].

Метою даної роботи було виявлення зв'язків між вираженим збільшенням тону м'язів різних ділянок тіла з вираженими відхиленнями параметрів діяльності серцево-судинної системи в дітей з неврологічною патологією.

Для досягнення поставленої мети були обстежені 27 дітей (20 хлопчиків та 7 дівчаток) віком 9-12 років з різною неврологічною патологією (переважно ДЦП). Для визначення параметрів серцево-судинної системи використовувався метод спіроартеріокардіоритмографії (САКР), який дозволяє охарактеризувати стан функції серця (за даними аналізу тривалості інтервалів та сегментів комплексу PQRST) та вегетативного забезпечення серцевого ритму (за даними аналізу ВСР) [4]. Оцінка м'язового тону дітей проводилась за способом, запропонованим Ешвортом [13], який передбачає визначення тону м'язів з урахуванням опору при виконанні рухів у відповідних суглобах.

За результатами першого етапу дослідження були виявлені діти, які мали значне підвищення м'язового тону в різних ділянках тіла (Табл. 1), що відповідало 4-5 балам оцінки за Ешвортом.

З табл. 1 видно, що в даній групі обстежуваних найбільш поширеними відхиленнями виявились: гіпертонус м'язів комірної зони праворуч (48,1%) та ліворуч (51,9%) та м'язів, що приводять праве та ліве стегно (55,6 та 51,9%). Інші варіанти вираженого гіпертонусу зустрічались рідше, проте реєструвались у всіх досліджених суглобово-м'язових групах (від 3,7% до 44,4% випадків). Усі визначені порушення тону м'язів характеризували клінічний перебіг неврологічної патології в зазначеній групі дітей [10; 11; 14; 21].

Усі діти були обстежені з використанням приладу САКР. Обстеження проводились у ранішні години у стані відносного м'язового та психічного спокою в положенні сидячи у присутності батьків впродовж 2 хвилин.

Таблиця 1

Зустрічність значного підвищення тону м'язів у дослідженій групі дітей (n=27)

Група м'язів	Бік	К-сть осіб	%
Ший (комірна ділянка)	П	13	48,1
	Л	14	51,9
Передньої поверхні плеча	П	7	25,9
	Л	7	25,9
Задньої поверхні плеча	П	8	29,6
	Л	12	44,4
Передньої поверхні передпліччя	П	4	14,8
	Л	2	7,4
Задньої поверхні передпліччя	П	3	11,1
	Л	3	11,1
Грудей	П	7	25,9
	Л	6	22,2
Черева	П	1	3,7
	Л	4	14,8
Спини	П	12	44,4
	Л	6	22,2
Внутрішньої поверхні стегна	П	15	55,6
	Л	14	51,9
Передньої поверхні стегна	П	11	40,7
	Л	13	48,1
Передньої поверхні гомілки	П	3	11,1
	Л	1	3,7
Зведення стопи	П	2	7,4
	Л	4	14,8

У даному повідомленні проаналізовано відмінності показників кардіоінтервалометрії (КІМ) та варіабельності серцевого ритму (ВСР). Аналіз зазначених показників проводився за отриманими раніше даними про перцентильний розподіл показників КІМ та ВСР у дітей з урахуванням віку та статі [3]. Запропонований підхід дозволяє оцінити кожний із визначених показників відповідно до його потрапляння в ті чи інші межі розподілу [4]. Зазвичай для оцінки динамічних фізіологічних параметрів користуються також розрахунком приватних кореляцій, які нівелюють у кінцевій оцінці варіативність залежних показників. Як приклад, ЧСС та QT, які є тісно зворотно пов'язаними. Інші показники КІМ пов'язані з ЧСС значно менше. Саме тому в даному аналізі приватні кореляції не враховувались, а аналізувались тільки абсолютні значення показників КІМ за винятком QT, які автоматично визначались за пересіченими даними вимірювання інтервалів, під час реєстрації САКР. У цілому оцінка показників КІМ та ВСР проводилась з урахуванням статеві-вікових розподілів в межах: <5%, 5-25%, 25-75%, 75-95% та >95%. Такий розподіл дозволяє оцінити кожний з отриманих показників як нормальний (у випадку потрапляння в межі 25-75%), помірно знижений або підвищений (у випадку потрапляння в межі 5-25% або 75-95%, відповідно) та виражено знижений або підвищений (у випадку потрапляння в межі <5% або >95%, відповідно).

Фізіологічне значення показників КІМ пов'язане із провідністю по міокарду, яка свідчить про швидкість перебігу процесів де- та реполяризації в передсердях та шлуночках. Більш важливе клінічне значення мають порушення, які пов'язані з уповільненням проведення (розвитком блокад). Однак пришвидшення проведення є також функціонально несприятливим та може характеризувати погіршення процесів реполяризації, яке може спостерігатись при певних дизметаболічних станах, або порушеннях процесів збудження та гальмування.

Фізіологічне значення показників ВСР пов'язане з активністю вегетативних впливів на серцевий ритм. Кожен із параметрів характеризує активність певних модуляторів, які пов'язані з надсегментарними (VLF), симпатичними (LF) та парасимпатичними (HF) впливами, результуючою характеристикою яких є показник TP, що засвідчує загальний регулюючий вплив на серцевий ритм.

Таблиця 2

Перцентильний розподіл показників КІМ та ВСР в обстеженій групі дітей із неврологічною патологією

	Ранг	ЧСС, уд ⁻¹	P, мс	PQ, мс	QR, мс	QRS, мс	TP, мс ²	VLF, мс ²	LF, мс ²	HF, мс ²	LFHF
Виражене зниження	<5	0,0	7,4	3,7	22,2	0,0	22,2	11,1	22,2	29,6	3,7
Помірне зниження	5-25	3,7	22,2	40,7	0,0	33,3	37,0	33,3	37,0	29,6	22,2
Норма	25-75	25,9	55,6	40,7	22,2	48,1	37,0	40,7	37,0	40,7	37,0
Помірне підвищення	75-95	33,3	14,8	14,8	55,6	18,5	3,7	11,1	3,7	0,0	14,8
Виражене підвищення	>95	37,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,7	0,0	0,0	22,2

Як видно з табл. 2, на тлі істотного збільшення ЧСС, яка у 70,3% дітей помірно та виражено підвищена, відзначається тенденція до пришвидшення АВ-проведення (за показником PQ) у 44,4% дітей та погіршення деполяризації шлуночків (за показником QR), яке у 22,2% дітей є дуже швидким, а у 55,6% має тенденцію до уповільнення. Останнє може засвідчувати певну дискоординацію діяльності передсердь та шлуночків серця в умовах вираженої тахікардії у даній категорії дітей. Стосовно параметрів ВСР слід зазначити, що в цілому у групі відзначається істотне зниження регуляторних впливів на серцевий ритм, яке характеризується найбільш вираженим зниженням впливів у високочастотному (HF) діапазоні (29,6%). Виражене зниження впливів у низькочастотному (LF) діапазоні також значуще, проте менш виразне (22,2%). Достатньо чітко в обстеженій групі маніфестувало істотне переважання низькочастотних впливів (LF/ HF), яке відзначалось у 22,2% випадків і характеризувало симпатикотонію.

Тобто зміни показників КІМ та ВСР у дітей з неврологічною патологією засвідчували напруження гемодинамічного забезпечення організму на тлі переважання симпатикотічних впливів.

На наступному етапі дослідження було поставлено завдання виявити, які з виражених змін м'язового тону найбільше асоціювались зі змінами КІМ та ВСР. Із цією метою нами проаналізовані розподіли показників КІМ та ВСР у дітей з гіпертонусом окремих груп м'язів (табл. 3).

Таблиця 3

Зустрічність виражених відхилень пересічних параметрів PQRST та показників варіабельності серцевого ритму при гіпертонусі різних груп м'язів

Група м'язів у гіпертонусі		ЧСС, уд ⁻¹	P, мс	PQ, мс	QR, мс	QRS, мс	TP, мс ²	VLF, мс ²	LF, мс ²	HF, мс ²	LFHF
Шії (комірна зона) праворуч, n=13	<5	0,0	0,0	7,7	30,8	0,0	15,4	7,7	23,1	15,4	7,7
	>95	46,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	15,4
Шії (комірна зона) ліворуч, n=14	<5	0,0	7,1	7,1	35,7	0,0	14,3	0,0	14,3	35,7	7,1
	>95	28,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,1	0,0	0,0	28,6
М'язи задньої поверхні плеча праворуч, n=8	<5	0,0	0,0	0,0	25,0	0,0	25,0	0,0	12,5	50,0	0,0
	>95	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,5	0,0	0,0	50,0
М'язи задньої поверхні плеча ліворуч, n=12	<5	0,0	0,0	0,0	25,0	0,0	16,7	0,0	8,3	33,3	0,0
	>95	41,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,3	0,0	0,0	41,7
М'язи внутр.поверхні стегна, праворуч n=15	<5	0,0	13,3	6,7	20,0	0,0	26,7	20,0	33,3	33,3	6,7
	>95	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20,0
М'язи внутр.поверхні стегна, ліворуч n=14	<5	0,0	14,3	7,1	21,4	0,0	35,7	21,4	35,7	42,9	7,1
	>95	42,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	28,6
М'язи передньої поверхні стегна, праворуч, n=11	<5	0,0	0,0	0,0	27,3	0,0	36,4	27,3	45,5	36,4	0,0
	>95	63,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	0,0	18,2
М'язи передньої поверхні стегна, ліворуч, n=13	<5	0,0	0,0	0,0	23,1	0,0	23,1	7,7	23,1	23,1	0,0
	>95	53,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,7	0,0	0,0	15,4

Із табл. 3 видно, що виражені відхилення показників КІМ та ВСР при гіпертонусі різних м'язових груп нагадують ті, які характерні для групи в цілому (табл. 3). Однак при деяких з них відзначаються істотні відмінності, які можуть свідчити про характерні особливості діяльності серцево-судинної системи та вимагати належного контролю під час організації та проведення лікувально-реабілітаційних заходів у даній групі дітей.

Насамперед, привертає увагу істотне збільшення зустрічності вираженої тахікардії при гіпертонусі м'язів комірної зони праворуч (46,2%), м'язів задньої поверхні плеча праворуч (50,0%) та м'язів передньої поверхні стегна праворуч (63,6%) і ліворуч (53,8%) у порівнянні з усією групою (37,0%). Останнє супроводжується більш істотною зустрічністю пришвидшення деполяризації шлуночків серця при гіпертонусі м'язів комірної зони праворуч (30,8%) і ліворуч (35,7%) проти 22,2% в усій групі.

З огляду на показники ВСР слід зазначити, що в дітей з гіпертонусом м'язів внутрішньої поверхні стегна ліворуч (35,7%) та м'язів передньої поверхні стегна праворуч (36,4%) відзначається більш частіше зниження регуляторних впливів на серцевий ритм, що передбачає гірші резервні можливості цих дітей. Істотне збільшення зустрічності варіантів переважання низькочастотних впливів (LFHF) у порівнянні з усією групою (22,2%) відзначається при гіпертонусі м'язів задньої поверхні плеча праворуч (50,0%) та ліворуч (41,7%), що асоціюється з вираженим переважанням активності симпатичної гілки ВНС. Заслужовує на увагу також більш частіше виражене зниження надсегментарних (VLF) впливів при гіпертонусі м'язів внутрішньої поверхні стегна праворуч (20,0%) та ліворуч (21,4%), а також м'язів передньої поверхні

стегна праворуч (27,3%) у порівнянні з усією групою (11,1%). Останнє асоціюється із пригніченням нейро-ендокринних процесів та на рівні із симпатикотонією, особливо при стійких порушеннях, може мати несприятливе прогностичне значення щодо ефективності лікувально-реабілітаційних заходів.

Обговорення результатів. Насамперед, важливим є те, що дане дослідження показало істотну напруженість у діяльності серцево-судинної та вегетативної нервової систем в дітей з ураженням центральної нервової системи. Звичайно, багато шляхів соматичної та вегетативної складових частин нервової системи певним чином перетинаються, або асоціюють на різних рівнях, що приводить до низки супутніх проявів. Найчастіше це відображається в порушеннях трофіки у відповідних ділянках тіла. Проте можливим є формування нових вадних рефлекторних кіл, які мають не тільки локальне, але й загальноорганізмне значення.

У даному випадку проведено дослідження на рівні невеликої групи дітей із патологією нервової системи дозволило вказати на відмінності, які відзначаються в регуляторному забезпеченні серця під час розвитку гіпертонусу в різних м'язових групах тіла, що може дозволити більш цілеспрямовано, з урахуванням стану ВНС, планувати використання засобів медичної та фізичної реабілітації.

Висновки. Аналіз даних КІМ та ВСР у дітей із патологією нервової системи показав, що у 70,3% дітей у стані спокою відзначається помірна та виражена тахікардія, яка у 55,6% випадків супроводжується помірним уповільненням, а у 22,2% випадків вираженим пришвидшенням деполяризації міокарду шлуночків. При цьому у 59,2% дітей відзначається помірне та виражене зниження регуляторних впливів на серцевий ритм. Аналіз КІМ та ВСР з урахуванням гіпертонусу окремих м'язових груп показав, що за окремими параметрами ВСР відзначається диференціація в дітей, які мають гіпертонус м'язів комірної зони праворуч та ліворуч, задньої поверхні плеча праворуч та ліворуч, внутрішньої поверхні стегна ліворуч та праворуч, а також передньої поверхні стегна праворуч. Останнє може бути додатковим критерієм вибору засобів медичної та фізичної реабілітації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гузій. О., Куц О. Засоби фізичного виховання у фізичній реабілітації дітей з церебральним паралічем. Львів : Українські технології, 2002.
2. Кавалерский Г., Терновой К., Богачев В., Романчук А., Лебедева М. Особенности функционального состояния сердечно-сосудистой и дыхательной систем при вертебро-висцеральном синдроме. *Вестник восстановительной медицины*. 2011. № 5. С. 28–33.
3. Носкин Л., Кривошеев В., Кучма В., Румянцев А. и др. *Педагогическая санология*. Москва : МИОО, 2005.
4. Паненко А., Романчук О. Передумови та можливості практичного застосування комплексного дослідження функціонального стану організму пацієнтів під час санаторно-курортної реабілітації. *Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія*. 2003. № 1. С. 30.
5. Романчук А., Клапчук В. Проблемы оздоровительной физической культуры и физической реабилитации. Одесса : Букаев В.В., 2015. 251 с.
6. Романчук А., Мороз И. Психологические, педагогические и медико-биологические аспекты физического воспитания. Одеса : Юридична література, 2014. 220 с.
7. Романчук О., Терновой К., Сорокин М. Визначення саногенетичних механізмів активізації компенсаторних змін у серцево-судинній системі осіб, що мають ушкодження спинного мозку. *Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія*. 2011. № 2. С. 31.
8. Романчук О., Сорокін М., Василевська Н., Подгорна В. Вплив дельфінотерапії на функціонування серцево-судинної системи дітей з різними ураженнями ЦНС. *Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія*. 201. № 3. С. 10-4.
9. Balci B. Spasticity Measurement. *Noro Psikiyatir Ars*. 2018; 55(Suppl 1), S49-S53.
10. Bar-On L., Molenaers G., Aertbeliën E., Van Campenhout A., Feys H., Nuttin B., Desloovere K. Spasticity and its contribution to hypertonia in cerebral palsy. *BioMed research international*, 2015, 317047.
11. Bukhovets B., Romanchuk A. Blood flow in the brain venous blood vessels of children with cerebral palsy while using Bobath therapy. *Turkish J Kinesiol*. 2018; 4(3):65-72.
12. Bukhovets B., Romanchuk A. Bobath therapy in correction of psychomotor development of children with organic injuries CNS. *J Heal Sci*. 2014;04(06):71–8.
13. Cifu D., Kaelin D., Kowalski K., Lew H., Miller M., Ragnarsson K., Worsowicz G. (Eds.). *Braddom's Physical Medicine and Rehabilitation* (5th ed.). Elsevier. 2016.
14. Franki I., Desloovere K., De Cat J, Feys H., Molenaers G., Calders P., et al. The evidence-base for basic physical therapy techniques targeting lower limb function in children with cerebral palsy: A systematic review using the international classification of functioning, disability and health as a conceptual framework. *J Rehabil Med*. 2012;44(5):385-95.
15. Gluschenko M., Romanchuk A. [Effect of the complex breathing exercises with massage gymnastics on physical readiness of children with CNS]. *J Heal Sci*. 2013;3(4):349-56.
16. Ortiz-Sanchez P., Mulas F., Abad-Mas L., Roca P., Gandia-Beneto R. [Randomised controlled study of inter-hemispheric electroencephalographic coherence following assisted therapy with dolphins in children with autism spectrum disorders]. *Rev Neurol*. 2018 Mar 1;66(S01):S65-70. (Spanish).

17. Pasichnyk V., Khimenes K., Pityn M., Bas O., Hlukhov I., Hnatchuk Ya., Drobot K. Physical condition of preschool children with disabilities in psychological and physical development. *J Phys Edu Sports*. 2021; 21(1):352-359.
18. Paulson A., Vargus-Adams J. Overview of Four Functional Classification Systems Commonly Used in Cerebral Palsy. *Children*. 2017;4(4):30.
19. Ternovoy K., Romanchuk A., Sorokin My., Pankova N. Characteristics of the functioning of the cardio-respiratory system and autonomic regulation in para-athletes with spinal injury. *Hum Physiol*. 2012;38(4):410-5.
20. Verschuren O., Peterson M., Balemans A., Hurvitz E. Exercise and physical activity recommendations for people with cerebral palsy. *Developmental medicine and child neurology*. 2016; 58(8):798-808.
21. Yun Byoung Yul, Nekhanevych O. Physical therapy of spasticity for correction of spatiotemporal impairments of gait in children with cerebral palsy. *Current issues in pharmacy and medicine: science and practice*. 2021;14 (1):142–148.

А. П. Романчук, О. В. Запжгал. Ассоциации гипертонуса мышц с параметрами деятельности сердечно-сосудистой системы у детей с неврологической патологией. – Статья.

Аннотация. В статье проведен анализ частоты случаев выраженных отклонений показателей кардиоинтервалографии и вариабельности сердечного ритма у детей с патологией нервной системы, у которых отмечается гипертонус мышц в отдельных мышечно-суставных группах. Показано, что нарушения деятельности сердечно-сосудистой системы дифференцируются с учетом гипертонуса отдельных мышц.

Ключевые слова: дети с неврологической патологией, гипертонус мышц, кардиоинтервалография, вариабельность сердечного ритма.

O. Romanchuk, O. Zapzhal. Associations of muscle hypertonia with the cardiovascular system parameters in children with neurological pathology. – Article.

Summary. The article analyzes the frequency cases of severe deviations in cardiointervalometry and heart rate variability in children with pathology of the nervous system, who have muscle hypertonia in certain musculoskeletal groups. It is shown that severe deviations of the cardiovascular system are differentiated taking into account the hypertonicity of certain muscles.

Key words: children with neurological pathology, muscle hypertonia, cardiointervalometry, heart rate variability.

УДК 616

В. Й. Тещук

кандидат медичних наук, доцент,
заслужений лікар України, полковник медичної служби,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініка нейрохірургії і неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України
м. Одеса, Україна

В. В. Тещук

кандидат медичних наук,
лікар-невролог
Мережа медичних клінік «Добробут»
м. Київ, Україна

О. О. Руських

студент VI курсу III медичного факультету
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна

ДО ПИТАННЯ ЛІКУВАННЯ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ ПІСЛЯ ПЕРЕНЕСЕНОЇ КОРОНАВІРУСНОЇ ХВОРОБИ

Анотація. З огляду на небезпеку пандемії, що й досі панує в Україні, існує потреба в розробленні та вдосконаленні лікування коронавірусної хвороби (КВХ) (COVID-19) та її наслідків, у тому числі в переосмисленні вже

знайомих, добре вивчених препаратів і застосуванні їх у новому контексті. Це визначає актуальність розробки нових ефективних методів реабілітації пацієнтів із ГПМК, котрі перехворіли на КВХ. Поглиблене уявлення про особливості реорганізації метаболізму та наявність дисбалансу між збуджуючими та гальмівними нейротрансмітерними системами в пацієнтів із ГПМК аргументують необхідність застосування в системі реабілітації поряд із вазоактивними, ноотропними засобами медикаментів, котрі усувають нейротрансмітерний дисбаланс шляхом активації гальмівних систем. Оскільки причиною мультиорганного пошкодження та смерті при тяжких випадках КВХ є надмірне та некероване вивільнення певних протизапальних цитокінів і хемокінів, тому зменшення цієї агресивної запальної відповіді потенційно здатне знизити смертність і пошкодження органів [1]. На думку деяких авторів [2], препаратом, який може протидіяти запаленню при КВХ, є едаравон (ксаврон), котрий вводиться внутрішньовенно з метою лікування ГПМК.

Ключові слова: гострі порушення мозкового кровообігу, ксаврон, коронавірусна хвороба.

Стрімке поширення коронавірусної пандемії (COVID-19) в багатьох країнах світу вже призвело до перевантаження та виснаження ресурсів цивільної охорони здоров'я та значних людських жертв. За 2020–2021 роки в умовах ангіоневрологічного відділення (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону (ПР) пролікувалось 24 пацієнти, з ускладненнями після перенесеної коронавірусної хвороби (КВХ) у вигляді гострих порушень мозкового кровообігу (ГПМК) за ішемічним типом (ІТ). Серед них були 21 чоловік (87,5%) та 3 жінки (12,5%), за рахунок специфіки військово-медичних закладів. Середній вік становив $40,1 \pm 6,9$ років. Усі пацієнти перехворіли на КВХ протягом останніх 6–9 місяців. Діагноз підтверджували за допомогою КТ ОГК та ПЛР-тестування. З анамнезу стало відомо, що під час КВХ вони мали приблизно однакову площу ураження легень (від 50% до 75% площі легеневої тканини). Як контрольні точки були вибрані кількість ліжко-днів, сатурація крові, температура тіла, рівень феритину, D-димеру, С-реактивного білка (СРБ); загальний аналіз крові з визначенням еритроцитів, лейкоцитів, тромбоцитів, ШОЕ, лейкоцитарної формули, вмісту Нв. Всім пацієнтам під час прибуття в АНВ було проведено КТ ОГК – за цього патології легень на час поступлення не виявлено, показник SpO_2 при вимірюванні пульсоксиметром був у проміжку <95% та >80%.

Симптоматика ГПМК проявилась:

- головним болем у 24 пацієнтів (100%);
- запамороченням у 19 хворих (79,2%);
- онімінням половини обличчя у 18 обстежених (75,0%);
- онімінням кінцівок у 15 пацієнтів (62,5%);
- гіпертензією та нудотою у 14 хворих (58,3%);
- порушенням координації у 13 обстежуваних (54,2%);
- порушенням серцевого ритму у 12 пацієнтів (50%);
- геміпарезом та гемігіпестезією, дизосмією, дизгевзією у 10 обстежуваних (41,7%);
- геміатаксією у 9 пацієнтів (37,5%);
- порушенням ходи у 8 хворих (33,3%);
- міалгією у 7 обстежуваних (29,2%);
- пароксизмами втрати свідомості, аносмією у 6 пацієнтів (25,0%);
- диспноєю, авгезією у 5 хворих (20,8%);
- тетрапарезом у 4 обстежуваних (16,7%);
- трипарезом та гіпотензією (90 і 60 мм рт.ст.) у 2 пацієнтів (8,3%);
- птозом, брадикардією в однієї пацієнтки (4,2%);

Під час надходження до АНВ ВМКЦ ПР всім пацієнтам проводили обстеження методом ПЛР, тест на визначення антигену SARS-CoV-2 (Ig M; Ig G). Результати у всіх пацієнтів були негативними.

Під час збору анамнезу життя у пацієнтів були виявлені хронічні захворювання з групи ризику:

- артеріальна гіпертензія у 17 пацієнтів (70,8%);
- цукровий діабет у 13 хворих (54,2%);
- хронічна недостатність мозкового кровообігу у 10 обстежуваних (41,7%);
- серцево-судинна недостатність I та II-A ст. у 7 пацієнтів (29,2%);
- ХОЗЛ у 6 хворих (25,0%);
- хронічна ниркова недостатність I ст. у 4 обстежуваних (16,7%);
- ревматоїдний артрит та бронхіальна астма у 2 пацієнтів (8,3%);
- міома матки в однієї хворої (4,2%);

Метою нашого дослідження було визначення ефективності і безпечності використання ксаврону в процесі лікування неврологічних ускладнень після КВХ. Обстежено 24 пацієнтів, які перебували на стаціонарному лікуванні в АНВ ВМКЦ ПР із тривалим виразним цефалгічним синдромом. Усім пацієнтам із метою впливу на так званий «цитокіновий шторм» ми проводили лікування: едавероном (ксавроном) по 20,0 мл на 200 мл фізіологічного розчину 2 рази на добу протягом 14 діб. Аналізувалися клінічний перебіг та результат лікування неврологічних ускладнень (НУ) після КВХ. Ефективність лікування оцінювалася за сучасними неврологічними шкалами, станом окислювально-антиоксидантного гомеостазу і даними методів нейровізуалізації. В умовах ВМКЦ ПР проводили комплексне обстеження усіх пацієнтів до та після курсу лікування:

- клініко-неврологічний огляд;
- КТГМ у ВМКЦ ПР (для ідентифікації, верифікації і локалізації розміру, характеру осередка) на 16-зрізовому комп'ютерному томографі «Neusoft-NeuViz-16» (2010р. в.; КНР) та МРТ ГМ у медичному центрі «Магні-тайм» (для верифікації та локалізації розміру, характеру осередка) проводилась на МР-томографі 1,5 Тл «MAGNETOM Espree», Siemens, Німеччина, 2011 р.в.;
- УЗДГ+ТКДГ (аналіз ЦГД із використанням ультразвукового діагностичного апарату типу «Logiq 500 MB», GE Medical Systems, Індія; 1998 р.в. Визначались лінійна систолічна швидкість кровоплину (ЛСШК) та лінійна діастолічна швидкість кровоплину (ЛДШК), індекс резистентності судинної стінки (RI) та пульсаторний індекс (PI);
- ЕЕГ (аналіз БАГМ здійснювався за допомогою ЕЕГ комп'ютерного комплексу «BRAINTEST», Україна, 2014 р.в.)
- оцінку рівня повсякденної активності за шкалою Бартел;
- загальноклінічні методи обстеження;
- для аналітичної оцінки отриманих результатів використані програми «Microsoft® Excel 97», «Statistica® for Windows 6,0».

Однією з головних причин ураження органів при COVID-19 є гіпоксія.

Висновок.

Результати дослідження показали, що лікування НУ після КВХ використанням нейропротекторної та антиоксидантної терапії прискорювало темпи регресування неврологічного дефіциту, зменшення виразності цефалгічного синдрому, в умовах курсової терапії на 15 добу виявлена висока ефективність лікування у всіх 24 пацієнтів. Більш ефективним було лікування пацієнтів із НУ після КВХ, якщо нейропротекторна та антиоксидантна терапія починалась у пацієнтів із моменту надходження до АНВ ВМКЦ ПР. Проведене дослідження показало перспективність більш раннього призначення нейропротекторної та антиоксидантної терапії пацієнтам із НУ після КВХ. Тим не менш перестороги не бувають зайвими, ми рекомендуємо всім, у тому числі тим, хто перехворів на COVID-19, продовжувати дистанціюватися і носити маски до накопичення інформації, яка дасть змогу зробити остаточні висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Huang C., Wang Y., Li X., Ren L., Zhao J., Hu Y., et al. Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan. *China Lancet*. 2020; 395:497–506.
2. Reznik, S.E., Tiwari, A.K., & Ashby, C.R. (2020). Eदारавон: A potential treatment for the COVID-19-induced inflammatory syndrome? *Pharmacological Research*, 160.

В. И. Тещук, В. В. Тещук, А. О. Русских. К вопросу лечения острых нарушений мозгового кровообращения после перенесенной коронавирусной болезни. – Стаття.

Аннотация. С учетом опасности пандемии, которая до сих пор царит в Украине, существует потребность в разработке и совершенствовании лечения коронавирусной болезни (КВБ) (COVID-19) и ее последствий, в том числе переосмысления уже знакомых, хорошо изученных препаратов и применения их в новом контексте. Это определяет актуальность разработки новых эффективных методов реабилитации пациентов с ОНМК, перенесших КВБ. Углубленное представление об особенностях реорганизации метаболизма и наличие дисбаланса между возбуждающими и тормозными нейротрансмиттерными системами у пациентов с ОНМК аргументируют необходимость применения в системе реабилитации наряду с вазоактивными, ноотропные средства медикаментов, которые устраняют нейротрансмиттерный дисбаланс путем активации тормозных систем. Так как причиной мультиорганного повреждения и смерти при тяжелых случаях КВБ является чрезмерное и неуправляемое высвобождение определенных провоспалительных цитокинов и хемокинов, поэтому уменьшение этой агрессивности воспалительного ответа потенциально способно снизить смертность и повреждения органов [1]. По мнению некоторых авторов [2], препаратом, который может противодействовать воспалению при КВБ, является эदारавон (ксаврон), который вводится внутривенно с целью лечения ОНМК.

Ключевые слова: острые нарушения мозгового кровообращения, Ксаврон, коронавирусная болезнь.

V. Teshchuk, V. Teshchuk, O. Ruskykh. On the treatment of acute disorders of cerebral circulation after coronavirus disease. – Article.

Summary. *Given the danger of a pandemic, which still reigns in Ukraine, there is a need to develop and improve the treatment of coronavirus disease (CVD) (COVID-19), and its consequences, including the rethinking of already familiar, well-studied drugs and their use in a new context. This determines the relevance of the development of new effective methods for the rehabilitation of patients with stroke after CVD. An in-depth understanding of the peculiarities of metabolic reorganization and the presence of an imbalance between excitatory and inhibitory neurotransmitter systems in patients with ACVD argue for the need to use in the rehabilitation system along with vasoactive, nootropic drugs that eliminate neurotransmitter imbalance by activating inhibitory systems. Since the cause of multiorgan damage and death in severe cases of CVD is the excessive and uncontrolled release of certain anti-inflammatory cytokines and chemokines, therefore, reducing this aggressiveness of the inflammatory response has the potential to reduce mortality and organ damage [1]. According to some authors [2], a drug that can counteract inflammation in CVD is edaravone (xavron), which is administered intravenously to treat stroke.*

Key words: *acute disorders of cerebral circulation, Xavron, coronavirus disease.*

УДК 615

В. Й. Тецуц

*кандидат медичних наук, доцент,
заслужений лікар України, полковник медичної служби,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініка нейрохірургії і неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

В. В. Тецуц

*кандидат медичних наук,
лікар-невролог
Мережа медичних клінік «Добробут»
м. Київ, Україна*

О. О. Руських

*студент VI курсу III медичного факультету
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна*

ПІСЛЯТРАВМАТИЧНІ СТРЕСОВІ РОЗЛАДИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ АТО/ООС

Анотація. *Вже понад сім років триває російська збройна агресія проти України [1] (російсько-українська війна 2014–2021 рр.) – пряме та опосередковане застосування збройної сили Російською Федерацією (РФ) проти суверенітету та територіальної цілісності України. Розпочата РФ 20 лютого 2014 р., вона принесла багато горя на нашу рідну землю: це російська інтервенція Криму 2014 р., війна та розруха на сході України, загибель понад 16 000 громадян України (серед них понад 5000 військовослужбовців, котрі стали на захист своєї Вітчизни), десятки тисяч інвалідів... Лише 27 січня 2015 р. Верховна Рада України спромоглася визнати у своїй заяві-зверненні до міжнародних організацій Росію країною-агресором. У багатьох громадян України виникли так звані післятравматичні стресові розлади (ПТСР), котрі характеризуються розвитком стійких специфічних симптомів поряд із погіршенням функціонування та якості життя в людей, які пережили загрозові для життя події або надмірну травму. Пацієнти з ПТСР заповнили медичні заклади України із соматичними та психологічними симптомами. Цей гурт пацієнтів став однією з найактуальніших медичних та соціальних проблем нашої держави. ПТСР – це мультидисциплінарна проблема сучасної медицини, і вирішувати її потрібно якнайшвидше. У цій роботі*

представлений позитивний досвід застосування препарату «Ноофен» у пацієнтів із ПТСР в умовах ангіоневрологічного відділення (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону України (ПРУ). Під впливом ноофену значно покращився загальний стан пацієнтів, значно зменшилися гіперкінетичні прояви та посилений фізіологічний тремор. Застосування ноофену є патогенетично зумовленим під час лікування ПТСР, вегетативних дисфункцій. Ноофен володіє вегетотропною, симпатиколітичною і адаптогенною дією, антипароксизмальним ефектом, що необхідно для оздоровлення української нації.

Ключові слова: післятравматичний стресовий розлад, ноофен, когнітивні розлади.

Післятравматичний стресовий розлад (далі –ПТСР) є природною емоційною реакцією на події, що глибоко вражають. Це нормальна реакція на ненормальну ситуацію. Нині дедалі більша кількість медичних фахівців ВМКЦ ПРУ визнає, що ПТСР може бути зумовленим не лише подіями з масивною загрозою життю та здоров'ю, але й так званими «нормальними» життєвими обставинами – важкою втратою, професійними невдачами та значними фізично-емоційними перевантаженнями на службі, особистими конфліктами, погрозами, переслідуванням, дискримінацією, труднощами у подружньому житті тощо. Синонімами ПТСР є післятравматичний синдром, «в'єтнамський синдром», «афганський синдром», «донбаський синдром» тощо. ПТСР – це важкий психічний стан, різновид тривожного розладу (неврозу), що виникає внаслідок поодинокі або повторних психотравмуючих ситуацій, як, наприклад, військові дії, важка фізична травма, сексуальне насильство або загроза смерті. ПТСР здебільшого супроводжувалися вегетативними розладами. Основним патогенетичним механізмом цих проявів був дисбаланс вегетативної регуляції, дисфункція симпатико-парасимпатичних взаємовідносин із перманентним або пароксизмальним перебігом, котрий мав генералізований, переважно системний характер. Порушувалися інтегративні взаємозв'язки між надсегментарними вегетативними структурами, що проявлялося у вигляді емоціональних, сенсомоторних, ендокрино-вісцеральних та інших розладів, і внаслідок цього явищами дезадаптації в сучасному українському суспільстві. Ці причини зумовлюють зростання кількості пацієнтів із ПТСР та зростання кількості звернень до лікарів різних фахів у різноманітних лікувально-профілактичних закладах (ЛПЗ) України. Найбільш частими проявами ПТСР є соматичні, когнітивні, емоціональні, поведінкові, вегетативні. Серед вегетативних розладів (ВР) найчастіше ми помічали церебральну ангіодистонію (ЦАД), котра може суттєвим чином детермінувати центральні відділи регуляції вегетативного відділу нервової системи (далі – ВВНС). Одними з найбільш важливих клінічних проявів є моторні порушення, котрі свідчать на користь необхідності додаткової корекції рухових розладів при ПТСР. Акцентування уваги на елементах моторної системи в ангіоневрологів виправдане інформативністю, можливістю об'єктивізації низки функціональних розладів. Тремор (Т) часто є основним симптомом вегетативних дисфункцій рухової сфери [2], частою ознакою вегетативної дизрегуляції [3] та виразної лабільності ВВНС [4]. Важливим чинником медикаментозного впливу на СВД із моторними розладами є такий засіб, як «Ноофен», внаслідок центрального впливу на системну та церебральну динаміку, нейротрансмісію, вегетативну лабільність та нейрохімічний метаболізм [5–9].

Метою нашого дослідження було вивчення клінічної ефективності застосування «Ноофену» в комплексному лікуванні ПТСР.

Матеріали та методи.

У період з 2014 р. до 2021 р. нами було оглянуто понад 3000 учасників АТО-ООС, котрі страждали на ПТСР, із них понад 1000 безпосередньо в зоні АТО-ООС. З них виділено 118 військовослужбовців-учасників АТО-ООС, котрі проходили стаціонарне лікування та обстеження в умовах ВМКЦ ПРУ. Всі пацієнти чоловічої статі, їм було проведено комплексне обстеження: КТГМ; УЗДГ+ТКДГ; ЕЕГ; РЕГ; консультації відповідних фахівців: психіатр, психолог, офтальмолог, терапевт, невролог. Вік пацієнтів становив від 18 до 60 років. «Ноофен» застосовувався в дозі 0,25 по 1 пігулці 3 рази на добу, всередину. Курс лікування становив 30 дб.

У процесі обстеження цього гурту пацієнтів використовувалися клініко-анамнестичний (КАМ) та клініко-психопатологічний (КППМ) методи. Основою цих методів було застосування принципів клініко-діагностичного інтерв'ю та клініко-біографічного анамнезу:

- збір та оцінка даних (демографічні дані пацієнта та його родини, оцінка скарг на здоров'я) з урахуванням травматичного впливу та діагностичних критеріїв МКХ-10 та DSM-V;
- збір анамнезу хвороби з оцінкою її динамічних особливостей;
- оцінка з позиції безпеки і небезпеки, в тому числі поточного ризику для себе або інших: суїцидальні думки (план), засоби (наприклад зброя, надлишок ліків тощо), анамнез (наприклад, насильство

або спроби самогубства), поведінка (наприклад, агресія, імпульсивність), поточні стресори життя, попереднє лікування психічних розладів та адиктивної поведінки;

– здійснення диференційної діагностики (депресивні розлади, тривожні розлади, розлади адаптації, залежність від алкоголю та психоактивних речовин, хронічний біль, розлади особистості, затяжна реакція суму тощо);

– визначення коморбідності.

Контрольний гурт становили 30 військовослужбовців-учасників АТО, рівнозначних за клінічними та віковими проявами. Пацієнтам цього гурту «Ноофен» не включали в курс комплексного лікування. Для оцінки ефективності та впливу «Ноофену» на різноманітні системи організму досліджували комплекс електрофізіологічних та біохімічних показників, систему згортання крові. Визначали низку показників центральної та периферичної гемодинаміки. Такий комплекс обстежень відкривав патологічні закономірності, котрі виникали на висоті підйому артеріального тиску, а також визначав лікувальну ефективність методу.

Для оцінки ефективності лікування застосовувались методи контролю: шкала коми Glasgow, бальна оцінка за індексом 1) Barthell, 2) шкала MMSE, у разі потреби інші шкали. Ми використовували також психодіагностичний метод (ПДМ). Використовувалися такі засоби:

- 1) Госпітальна шкала тривоги і депресії;
- 2) Шкала депресії Гамільтона (HAM-D);
- 3) Шкала тривоги Гамільтона (HAM-A);
- 4) Пітсбурзький опитувальник якості сну.

Результати та їх обговорення

У зоні АТО-ООС пацієнти поступали у 61 ВМГ з діагнозами: гостра реакція на стрес (F43.0); післятравматичний стресовий розлад (F43.1); розлади адаптації (F43.2) [10]. Кодування проводилось відповідно до Міжнародної класифікації хвороб 10-го перегляду (МКХ-10) [10]. Відповідно до Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM)-V ми виділяли:

- гострий стресовий розлад (308.3);
- післятравматичний стресовий розлад (309.81).

Відповідно до «Дослідницьких діагностичних критеріїв» МКХ-10 (ВООЗ, 1992):

– гостра реакція на стрес (F43.0) – це тимчасовий розлад, який розвивається в людини без будь-яких інших проявів психічних розладів у відповідь на незвичайний фізичний або психічний стрес і зазвичай стихає через кілька годин або днів;

– післятравматичний стресовий розлад (ПТСР) (F43.1) визначається як відстрочена або затяжна реакція на стресогенні події чи ситуацію винятково загрозливого або катастрофічного характеру, які можуть зумовити дистрес майже в будь-кого. Повністю з дослідження були виключені «аватари», котрі становили 10% пацієнтів у зоні АТО за даними [11]. Водночас і гострий стресовий розлад (ГСР) і ПТСР – розлади, котрі мали такі базові симптоми:

– повторне переживання – причепливі тривожні спогади про травматичну подію; кошмари; інтенсивні психологічні страждання або соматичні реакції, такі як підвищене потовиділення, прискорене серцебиття та паніка при нагадуванні про травматичну подію, СВД, виразний тремор пальців витягнутих, повік очей тощо;

– уникнення і емоційне заціпеніння – уникнення занять, місць, думок, почуттів або розмов, пов'язаних із подією; обмежені емоції; втрата інтересу до звичайної діяльності; відчуття відстороненості від інших;

– надмірне збудження – безсоння, дратівливість, труднощі з концентрацією уваги, надмірна настороженість, надмірний старт-рефлекс.

Крім того, ГСР включав в себе, за нашими спостереженнями: дисоціативні симптоми, такі як відчуження, емоційна глухість, дереалізація, деперсоналізація і дисоціативна амнезія. Основна відмінність між ГСР (308.3) і ПТСР (309.81) за DSM-V – це тривалість часового проміжку, що минув із моменту травматичної події.

ГСР ми діагностували у період від 2 днів до 1 місяця після травматичного інциденту, а ПТСР – не раніше ніж через місяць. ПТСР виникає після ГСР або латентного періоду, який може тривати від кількох тижнів до 6 міс або зрідка до кількох років. Перебіг ПТСР ми визначали як гострий, коли симптоми зберігалися до 3 місяців, та хронічний – у разі збереження симптомів більше 3 місяців. Якщо початок симптомів помічався через 6 місяців після травматичної події, розлад визначався як ПТСР із пізнім проявом. За ПТСР інколи спостерігався хвилеподібний перебіг. Здебільшого пацієнти одужували, але інколи

хвороба тривала протягом двох років після катастрофи і трансформувалася в хронічну зміну особистості (F62.0). Такі пацієнти в подальшому знаходились під спостереженням психіатра, за місцем проживання. Здебільшого в осіб чоловічої статі, за нашими спостереженнями, були встановлені супутні психіатричні діагнози, що обґрунтовує обов'язкову участь лікаря-психіатра в уточненні діагнозу та визначенні тактики ведення пацієнтів із ПТСР. Важливе значення має інтегрована медична допомога з комплексною соціальною реабілітацією пацієнтів із ПТСР, із залученням членів сім'ї (якщо вони соціально адекватні).

У всіх обстежуваних пацієнтів тією чи іншою мірою були помічені симптоми рухової збудливості, посиленій (переважно статопозний) фізіологічний тремор кінцівок, у 81 пацієнта (68,6%) помічалось постійне або періодичне тремтіння китиць, воно визначалось візуально і суб'єктивно не відчувалось. У момент «емоційних спалахів» тремор виникав у 100% обстежуваних пацієнтів. Віковий компонент достовірно не впливав на виразність та суб'єктивні відчуття тремтіння.

Окрім цього, у 97 (82,2%) пацієнтів помічався періодичний озноб, у 96 (81,35%) – утруднення дихання, «грудка в горлі» під час ковтання; запаморочення, переважно системного характеру, помічали 87 (83,7%) учасників АТО; підвищений артеріальний тиск (АТ) був помічений у 81 (68,6%) пацієнтів. Періодичні запаморочення помічали протягом останнього тижня у 76 (64,4%) обстежуваних військовослужбовців, стомлюваність та загальну слабкість – у 74 (62,7%), скреготіння зубами під час сну – у 69 (58,5%) обстежуваних, виразний цефалічний синдром – у 67 пацієнтів (56,8%), гіпергідроз – у 61 (51,7%); звертали увагу на нудоту 57 хворих (48,3%); перебої в ділянці серця помічали 49 військовослужбовців (41,5%); пароксизми втрати свідомості протягом останнього місяця помічав 41 пацієнт (34,7%); локальні судоми і міоклонуси помічалися в 6 хворих (5,1%). Не менш яскравою була і когнітивна симптоматика: 89 пацієнтів (75,4%) звинувачували у своїх бідах працівників військових комісаріатів, керівників підприємств, дружин, чиновників тощо. У 39 хворих (33,1%) помічалися зниження розумових здатностей, надмірна настороженість, посилення або зниження орієнтації в оточуючих обставинах, причепливі «образи», зниження пам'яті, все це супроводжувалося нічними «кошмарами». 33 учасники АТО (28,0%) скаржились на порушення абстрактного мислення, неможливість сконцентрувати увагу, труднощі з прийняттям рішень, вирішенням життєвих проблем.

Емоційні прояви позначалися тривожністю у 71 хворого (60,2%): підвищеною настороженістю – у 64 пацієнтів (54,2%); депресивними розладами – у 47 пацієнтів (39,8%); «емоційними спалахами» та явищами емоційного автоматизму – у 33 учасників АТО (28,0%); «страхом смерті», «приливами жару», станом пригніченості, сумом, відчуттям провини за свої вчинки. Неадекватні емоційні реакції, подразливість, роздратованість, втрата контролю помічалися у 19 військовослужбовців (16,1%).

У багатьох пацієнтів були поведінкові розлади: у вигляді періодичного вживання алкогольних напоїв у 19 (16,1%); антисоціальна поведінка з «емоційними спалахами» – в 13 учасників АТО (11,0%); зміни в сексуальній поведінці, зміни повсякденної активності та труднощі в спілкуванні з оточуючими – в 9 хворих (7,6%). 8 пацієнтів (6,8%) помічали мовні порушення, неможливість розслабитися, зниження апетиту, підозрілість, соціальну самоізоляцію, надмірне реагування на стимули, скаржились на високий темп життя тощо.

Оцінюючи результати лікування пацієнтів із ПТСР, в комплексну терапію яких було включено ноофен, варто відмітити, що загалом 97 пацієнтів (82,2%) помічали покращення загального стану; 9 (7,6%) пацієнтів – незначне покращення загального стану; останні 12 (10,2%) пацієнтів ефекту від проведеної терапії не відчували, незважаючи на те, що в комплексне лікування цих пацієнтів були включені в разі потреби селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну (СІЗЗС) – сертралін, пароксетину гідрохлорид, флуоксетин; інгібітори зворотного захоплення серотоніну і норадреналіну (ІЗЗСН) – венлафаксин; атипічні антипсихотики (ААП)-кветіапін, респеридон, оланзапін; інгібітори моноамінооксидази (МАО); трициклічні антидепресанти (ТЦАД); вальпроати тощо. Для корекції моторних нейровегетативних розладів у комплексну терапію, окрім ноофену, включали серміон, нейротропін, мільгамму, режимні заходи, лікувальну фізичну культуру (ЛФК).

Допомога всім пацієнтам надавалася мультидисциплінарною командою за участю лікаря-психіатра, лікаря-психотерапевта, лікаря-психолога, психолога, практичного психолога та інших відповідних фахівців. До цього процесу залучалися волонтери, ветерани-комбатанти, соціальні працівники, члени родин пацієнтів та представники громадських організацій. Під час лікування цього гурту пацієнтів ми не надавали перевагу фармакологічним засобам перед травмофокусованою терапією, а їх застосування розглядали, якщо пацієнт був не готовий, не бажав залучатися або не мав доступу до отримання лікування за допомогою травмофокусованої терапії, якщо такі особи мали додаткові проблеми з психічним здоров'ям, такі як депресія, або вони не досягли покращення внаслідок застосування травмофокусованої терапії. Всі вони отримували «Ноофен» у вищевказаному дозуванні. У разі використання інших фармакологічних засобів перевагу ми надавали селективним інгібіторам зворотного захоплення серотоніну. Лікування антидепресантами (АД)

розглядалося як доповнення до психотерапії та психокорекції у дорослих, в яких основні симптоми ПТСР є тяжкими і перешкоджають отриманню користі від психотерапевтичного та психокорекційного втручання. Лікарі-психіатри у своїх оцінках звертали увагу на наявність та виразність супутніх захворювань із метою врахування їх можливого впливу на процес і результати лікування. Слід зазначити, що багато пацієнтів з обстежуваного гурту знаходилися на стаціонарному лікуванні в гастроентерологічному відділенні (ГЕВ) ВМКЦ ПРУ. Заходи з реабілітації, що сприяли оптимальному професійному, сімейному і соціальному функціонуванню, регулярно призначали на перших етапах лікування і не відкладали до моменту, коли захворювання перейде в хронічний стан. Така реабілітація передбачала психоосвіту не тільки самої особи із ПТСР, а й членів її родини, а також максимальну можливу соціальну та професійну підтримку для збереження оптимальної трудової й освітньої продуктивності. У ВМКЦ ПР нам у цьому допомагала якісно підготовлена команда українських волонтерів під керівництвом Андрія Танцюри.

У процесі використання ноофену в комплексному лікуванні пацієнтів із ПТСР ми помічали покращення стану пацієнтів із переважанням симпатикотонічних проявів. У хворих з ейтонією в процесі застосування ноофену також помічалися покращення загального стану, зменшення амплітуди та інтенсивності «тремору домінантної руки». Водночас у пацієнтів із переважанням парасимпатичного компоненту покращення практично не було. Таким чином, в результаті проведеного комплексу клінічних спостережень у пацієнтів із ПТСР були виявлені моторні порушення у вигляді тремору (в тому числі «тремору домінантної руки»). Виявлені клінічні прояви в обстежених пацієнтів вказують на виразні впливи з боку ВВНС на наявність та характеристики тремору. Підвищення амплітуди, частоти та інтенсивності тремору дозволяє думати про відхилення та дезадаптаційні тенденції моторних компонентів внаслідок їх переходу від можливих функціональних порушень ЦВНС в органічні. За цього вони не відрізнялися суттєво від представників контрольного гурту. Враховуючи патогенетичну роль структур головного мозку в треморогенезі [7; 12–15], варто вважати, що на інтегральні показники тремору в обстежуваних впливав функціональний стан ВВНС, котрий залежав своєю чергою від особливостей нейротрансмісії, функціональної активності гіпоталамічних утворів, частини ретикулярної формації (РФ), екстрапірамідно-лімбічних зв'язків тощо, а також можливі зміни в ЦВНС, котрі переважно вражають фронтально-стріарні, церебелло-фронтальні шляхи, підкіркові нейронні кола [7; 12; 13]. Під впливом лікування виявлено зменшення симпатичних впливів на механізми рухової гіперактивності, треморогенезу (симпатиколітичний вплив ноофену). У пацієнтів, котрі добре адаптовані до зовнішніх впливів, помічено повну нормалізацію цих проявів (зникнення тремору у 22 (20,37%) обстежуваних нами пацієнтів із ПТСР вже після прийому ноофену протягом одного місяця в запропонованих нами дозуваннях). Максимальний позитивний ефект був досягнутий у пацієнтів із ПТСР, де переважав симпатичний компонент вегетативної іннервації. Отже, цим клінічним спостереженням підтверджений вегетотропний, переважно симпатиколітичний, а також адаптогенний ефект ноофену. Ми також помічали позитивний ефект ноофену в процесі лікування пацієнтів із ПТСР у випадках пароксизмального перебігу вегетативних дисфункцій. Вищезазначене варто розглядати як антипароксизмальний ефект під час лікування пацієнтів із ПТСР, який характерний для транквілізаторів. Позитивний клінічний ефект ноофену, можливо, пов'язаний із покращенням метаболізму, забезпеченістю нейромедіаторних процесів у структурах ЦВНС та ВВНС [7–9]. Відомо, що ноофен є стимулятором продукції дофаміну, котрий посилює дофамінергічну нейротрансмісію, за рахунок наявності в молекулі фізіологічного модулятора нейротрансмісії [7]. Вищезазначене в патогенетичному аспекті зумовлює застосування ноофену в пацієнтів із ПТСР, що зумовлені дофамінергічною недостатністю. Виявлені клінічні ефекти ноофену насамперед спрямовані на оптимізацію механізму «зворотного зв'язку» в кірково-підкіркових нейрональних проекціях [7–9], посилення активності паллідо-стріарних, лімбіко-ретикулярних утворів і стовбурових структур, що в сукупності безпосередньо детермінує виникнення і підтримку тремору та інших гіперкінезів.

Окрім цього, ми помітили позитивну динаміку після прийому ноофену: у 81 пацієнтів із ПТСР (68,6%) вже не було періодичного ознобу; у 77 (65,25%) нормалізувалися процеси та механізми дихання, зникла «грудка в горлі» під час ковтання; зникнення запаморочення системного характеру помічали 53 учасників АТО (44,9%); нормалізація АТ була помічена у 67 патріотів (56,8%). Зменшення кількості періодичних запаморочень помічали протягом останнього місяця 49 обстежуваних військовослужбовців (41,5%), зменшення стомлюваності та загальної слабкості – 43 хворих (36,4%), усувалось скреготіння зубами під час сну – 37 обстежуваних (31,4%); цефалічного синдрому позбулися 42 пацієнти (35,6%); нормалізацію потовиділення ми помітили у 49 хворих (41,5%). Після прийому ноофену пацієнти не відчували протягом місяця в себе нудоти, перебоїв у діяльності серця, пароксизмів втрати свідомості, локальних судом і міоклонусів. Пацієнти помічали зникнення відчуттів повторних переживань травмуючої події у вигляді причепливих

дистресових спогадів та думок. Таким чином, застосування ноофену значно зменшувало кількість соматичних проявів та симптомів ПТСР в учасників АТО.

Парадокс ПТСР в учасників АТО полягає в тому, що, повернувшись після демобілізації додому, вони не знаходять собі місця в «цивільному» житті, де нехтуються і порушуються їхні права. Реакції цих людей високо адаптовані в бою і сприяють хорошій підготовці та надбанню досвіду. Під час російсько-української війни адаптивними властивостями організму військовослужбовця є підвищена збудливість, понаднастороженість, уміння володіти собою та контролювати свої емоції в разі виникнення непередбачуваних обставин, реакції у відповідь на повторні психотравмуючі події, а також уміння функціонувати в умовах недосипання. Застосування ноофену усувало в тій чи іншій мірі депресивні, тривожні, соціально тривожні та панічні розлади. Спостерігалось зниження кількості пацієнтів до 39 (33,1%), котрі звинувачували «когось в своїх бідах»; у 17 (14,4%) хворих помічались нормалізація сну. 13 (11,0%) учасників АТО зазначали покращення пам'яті, здатності до концентрування уваги, здатності до прийняття рішень у вирішенні життєвих проблем.

У перший день обстеження (до лікування) 36 пацієнтів (30,5%) із ПТСР набрали за шкалою MMSE 28–30 балів, тобто їхня інтелектуальна продуктивність знаходилася в межах норми. Когнітивні порушення легкого ступеня виразності (показник за шкалою MMSE становив 26–27 балів) спостерігалися у 41 обстежених основного гурту (34,7%). Когнітивні порушення помірного ступеня тяжкості, що не досягали ступеня деменції (показники за шкалою MMSE становили 24–25 балів), спостерігалися у 39 обстежених хворих (33,1%). Зниження інтелекту у вигляді деменції було виявлене у 14 хворих (11,9%) (показники за шкалою MMSE менше 24 балів). На 31-й день лікування інтелектуальна продуктивність за шкалою MMSE покращилася: у 69 пацієнтів (58,5%) інтелектуальна продуктивність знаходилася в межах норми; когнітивні порушення легкого ступеня тяжкості спостерігалися у 39 осіб (33,1%); когнітивні порушення помірного ступеня, що не досягали ступеня деменції, спостерігалися у 8 хворих (6,8%); у 4 пацієнтів (3,4%) помічались зниження інтелекту у вигляді деменції. Таким чином, за результатами методики MMSE у хворих із ПТСР у структурі порушень пізнавальних функцій переважали розлади вербальної пам'яті, лічильних функцій та перцептивно-гностичної сфери, які мали позитивну динаміку на фоні комплексної терапії з включенням препарату «Ноофен».

Тривожність після прийому ноофену помічали у 43 хворих (36,4%), підвищену настороженість – у 41 пацієнта (34,7%); депресивні розлади – у 23 пацієнтів (19,5%).

«Емоційні спалахи» та явища емоційного автоматизму були в 11 учасників АТО (9,3%); «страх смерті», «приливи жару», стан пригніченості, сум, відчуття провини за свої вчинки, неадекватні емоційні реакції, подразливість, роздратованість, втрату контролю над собою ми помічали у 7 військовослужбовців (5,9%).

Участь у бойових діях впливає на свідомість людини, піддаючи її серйозним якісним змінам. ПТСР сприяють формуванню специфічних сімейних відносин, особливих життєвих сценаріїв і можуть впливати на все подальше життя людини. Україну шокували самогубства учасників АТО та застосування ними різноманітних підричних механізмів за тих чи інших обставин. На відміну від гострої стресової реакції, ПТСР виникає не під час травмуючої події, а у віддалені терміни – після виходу людини зі стану надтяжкого стресу. Латентний період становить, як правило, 2–6 місяців із моменту отримання психологічної травми. Пацієнтам із ПТСР потрібні якнайшвидша соціальна адаптація, поліпшення працездатності. Безсумнівно, можна стверджувати, що таку здатність повертає застосування ноофену у вище згаданому дозуванні.

Висновки.

Бойові дії на сході України, що нині є справжньою війною, спровокували хвилю проблем психосоціальної адаптації, в якій післятравматичний стресовий розлад набув нових якісних і кількісних характеристик. У будь-яку мить бойові стреси можуть нагадати про себе різними проявами. Неврози виникають переважно в тих військовослужбовців, які побували на полі бою, жили в окопах, зазнали поранень, каліцтва, стали свідками загибелі бойових побратимів, були в полоні. Дуже часто самі учасники АТО не помічають у себе розладів психіки. Але якщо їм вчасно не допомогти, то війна для них не закінчиться ніколи. Тремор – об'єктивна ознака вегетативних дисфункцій, пов'язаних із порушенням судинної регуляції, це функціональна дезадаптація організму в стресових умовах. Ефективність ноофену в комплексному лікуванні ПТСР підтверджена позитивними клінічними результатами, він справляє коригуючий вплив на стан ВВНС і основні ланки тремтіння, що дає підставу говорити про патогенетичну необхідність застосування ноофену в лікуванні ПТСР.

Під впливом лікування значно покращився загальний клінічний стан пацієнтів із ПТСР, було усунено гіперкінетичний синдром, а також посилений фізіологічний тремор. На нашу думку, застосування ноофену є патогенетично зумовленим при ПТСР та коморбідних моторних розладах. Ноофен справляє вегетотропний, симпатиколітичний та адаптогенний впливи, а також антипароксизмальний ефект.

Очевидно, що ноофен впливає якісно на обмін серотоніну, що має величезне значення для регуляції настрою, зменшенні тривожності, покращенні апетиту і нормалізації сну та інших когнітивних функцій, незважаючи на те, що загальна кількість пацієнтів із ПТСР, котрі відповіли на лікування ноофеном, становить у середньому біля 60%, тільки кожен четвертий із пацієнтів досягає повної ремісії і знаходить своє місце в цьому житті. На нашу думку, ноофен варто включати в різноманітні протоколи та алгоритми в процесі лікування післятравматичних розладів із метою адаптації пацієнтів до високих темпів сучасного життя. Необхідно створити державну програму з «лікування та соціальної адаптації пацієнтів із ПТСР» вже зараз, тому що наслідки бездіяльності чиновників МОЗ України можуть бути досить неочікуваними, коли в цих постраждалих пацієнтів сформуються стійкі специфічні симптоми. ПТСР є однією з найактуальніших проблем навіть у США та інших розвинутих країнах. Думаємо, що варто звернути увагу на досвід вирішення цієї проблеми в інших країнах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко В.А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 2014. № 42. С. 28–42.
2. Свид С. Особенности клиники и коррекция синдрома вегетативной дистонии у больных дисциркуляторной энцефалопатией : автореф. дис. ... к.мед.н. : Харьков, 1993. 25 с.
3. Справочник по клинической нейровегетологии / под ред. В.А. Берсеньева, Г.П. Губы, О.А. Пятака. Київ : Здоров'я, 1990. 238 с.
4. Петелин Л.С. Экстрапирамидные гиперкинезы. Москва : Медицина, 1970. 259 с.
5. Хайтович М.В. Порухення когнітивних функцій у дітей з вегетативними дисфункціями та їх корекція ноофеном. *Педіатрія, акушерство і гінекологія*. 2000. № 5. С. 25–29.
6. Волчанский Е.И. Первый опыт клинического изучения влияния фенибута и аминалона на системное артериальное давление у детей с сосудистыми дистониями. *Труды Волгоградского ГМИ*. 1979. Т. 31. Вып. 3. С. 11–14.
7. Влияние курсового лечения ноофеном на двигательную активность, когнитивные функции и психоэмоциональное состояние у больных болезнью Паркинсона / Карабань И.Н., Луханина Е.П., Мельник Н.А., Березецкая Н.М. *Укр. вісник психоневрол.* 2000. Т. 14, Вып. 1 (46). С. 46–50.
8. Тещук В.Й., Тещук В.В. Динаміка когнітивних змін у хворих із наслідками гострих порушень мозкового кровообігу. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2013. № 3(33). С. 82–87.
9. Тещук В.Й., Тещук В.В. Досвід застосування ноофену у відновному лікуванні гострих порушень мозкового кровообігу в умовах ВМКЦ ПР. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2014. № 1(35). С. 111–115.
10. Міжнародна статистична класифікація хвороб (МКХ-10). Короткий адаптований варіант, заснований на Міжнародній статистичній класифікації хвороб і проблем, пов'язаних із здоров'ям, 10-го перегляду, прийнятої 43-ю Всесвітньою Асамблеєю Охорони Здоров'я (підготовлений в Центрі медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України). Київ : «ТРЕЛІАКС ЛТД». 1998. С. 46.
11. Тещук В.Й., Лавринцев О.Г., Тещук Н.В., Гамма М.О., Докійчук К.В., Добренко М.В. До питання про санітарні втрати терапевтичного профілю, за даними 61 ВМГ, під час проведення антитерористичної операції. *Бюлетень XIV чтений им. В.В. Подвысоцкого (27–28 мая 2015 г.)*. Одесса : «Фенікс», 2015. С. 190.
12. Курако Ю.Л. Тремор в клинической неврологии / Ю.Л. Курако, А.Н. Стоянов. Одесса : ОГМУ, 2000. 128 с.
13. Курако Ю.Л. Треморогенез: погляд на проблему / Ю.Л. Курако, А.С. Сон, О.М. Стоянов. *Інтегративна антропологія*. 2004. № 2. С. 51–54.
14. Вегетативные расстройства: Клиника, лечение, диагностика / Под ред. А.М. Вейна. Москва : Медицинское информационное агентство, 2000. 752 с.
15. Вейн А.М. Синдром вегетативной дистонии. *Журнал невропатол. и психиатр. им. С.С. Корсакова*. 1989. Т. 89, Вып. 10. С. 13–19.

В. И. Тещук, В. В. Тещук, А. О. Русских. Посттравматические стрессовые расстройства у военнослужащих – участников АТО/ООС. – Стаття.

Аннотація. Уже более семи лет длится русская вооруженная агрессия против Украины [1] (российско-украинская война 2014–2021 гг.) – прямое и опосредованное применение вооруженной силы Российской Федерацией (РФ) против суверенитета и территориальной целостности Украины. Начатая РФ 20 февраля 2014 г., она принесла много горя на нашу родную землю: это русская интервенция Крыма 2014 г., война и разруха на востоке Украины, гибель более 16 000 граждан Украины (среди них более 5000 военнослужащих, вставшие на защиту своего Отечества), десятки тысяч инвалидов... Лишь 27 января 2015 г. Верховная Рада Украины смогла признать в своем заявлении-обращении к международным организациям Россию как страну-агрессора. У многих граждан Украины возникли так называемые посттравматические стрессовые расстройства (ПТСР), которые характеризуются развитием стойких специфических симптомов наряду с ухудшением функционирования и качества жизни у людей, переживших угрожающие жизни события или чрезмерную травму. Пациенты с ПТСР заполнили медицинские учреждения Украины с соматическими и психологическими симптомами. Эта группа пациентов стала одной из самых актуальных медицинских и социальных проблем нашего государства. ПТСР – это мультидисциплинарная проблема современной медицины и решать ее нужно как можно быстрее. В этой работе представлен положительный опыт применения

препарата «Ноофен» у пацієнтів с ПТСР в условиях ангионеврологического отделения (АНО) клиники нейрохирургии и неврологии Военно-медицинского клинического центра (ВМКЦ) Южного региона Украины (ЮРУ). Под влиянием Ноофена значительно улучшилось общее состояние пациентов, значительно уменьшились гиперкинетические проявления и усиленный физиологический тремор. Применение ноофена является патогенетически обусловленным при лечении ПТСР, вегетативных дисфункций. Ноофен обладает вегетотропным, симпатиколитическим и адаптогенным действием, антипароксизмальным эффектом, что необходимо для оздоровления украинской нации.

Ключевые слова: посттравматическое стрессовое расстройство, ноофен, когнитивные расстройства.

V. Teshchuk, V. Teshchuk, O. Ruskykh. Post-traumatic stress disorder in military personnel – participants in the ATO/JFO. – Article.

Summary. The Russian armed aggression against Ukraine has been going on for more than seven years [1] (the Russian-Ukrainian war of 2014–2021) – the direct and indirect use of armed force by the Russian Federation (RF) against the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, started by the Russian Federation on February 20, 2014. There is a lot of grief for our native land: this is the Russian intervention in Crimea in 2014, war and devastation in eastern Ukraine, the death of more than 16,000 Ukrainian citizens (among them more than 5,000 military personnel who stood up to defend their Fatherland), tens of thousands of disabled people... Only 27 January 2015 The Verkhovna Rada of Ukraine was able to recognize in its statement-appeal to international organizations Russia as an aggressor country. Many citizens of Ukraine have developed the so-called post-traumatic stress disorder (PTSD), which are characterized by the development of persistent specific symptoms along with a deterioration in functioning and quality of life in people who have experienced life-threatening events or excessive trauma. PTSD patients with somatic and psychological symptoms have taken over medical institutions of Ukraine. In the very near future, this group of patients will become most urgent medical and social problem of our country. PTSD is a multidisciplinary problem of modern medicine, and it should be solved as soon as possible. This paper presents the positive experience of using the drug “Noofen” in patients with PTSD in the angioneurological department (AND) of the Clinic of Neurosurgery and Neurology of the Military Medical Clinical Center (MMCC) of the Southern Region of Ukraine (SRU). Noofen improves significantly general state of patients, decreases substantially hyperkinetic manifestations and excessive physiological tremor. Use of Noofen is pathogenetically substantiated for treatment of PTSDs and vegetative dysfunctions. Noofen has vegetotropic, sympathicotropic, and adaptogenic action, as well as anti-paroxysmal effect, which are needed for health improvement of Ukrainian people.

Key words: post-traumatic stress disorders, noofen, cognitive disorders.

УДК 61

О. Л. Чулак

кандидат медичних наук,
доцент кафедри загальної стоматології
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна

Н. О. Козаренко

аспірантка III курсу
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ ОЛІЇ АМАРАНТУ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕЯКИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ОРГАНІЗМУ

Анотація. Застосування олії амаранту на першому етапі ранового процесу суттєво впливає на вміст легких білків у плазмі. Її протизапальні властивості зберігають кількісну характеристику тяжких білків плазми. Такі особливості білкового складу плазми позитивно впливають на функціональну активність нирок, мінімізуючи відхилення показників її від контрольних значень. Тобто олія амаранту позитивно впливає на стан функціональних систем організму в динаміці опікового процесу.

Ключові слова: опік, функція нирок, білки крові, олія амаранту.

Значна поширеність травм, тяжкість їхніх наслідків, залежність виходу від анатомо-фізіологічних особливостей пошкоджених тканин та органів і функціональної активності нервової системи зумовлюють актуальність дослідження патогенезу і пошуків засобів корекції цих страждань [1]. Особливо це стосується опікової травми, в процесі якої розгортаються не тільки місцеві порушення, але й загально-системні зміни, що характеризуються довготривалістю і призводять до дисфункції органів і систем [2].

У загоєнні опікової рани задіяні різні механізми: коагуляція, протеолітичні процеси, запалення, накопичення різних типів, видалення залишків порушених тканин і метаболітів, тому стан функціональної активності кожної із задіяних систем має значний вплив на кінцевий результат – строки і якість загоєння опікової рани.

Першою фазою опікового процесу є опіковий шок. Больова імпульсація та стресо зумовлена реакція ендокринної системи викликають спазм судин [3].

Під час дослідження впливу лікувальних препаратів у локальній зоні використання зафіксовано також низку змін у кровоносній системі, а саме: збільшується проникливість стінки капілярів, завдяки чому альбуміни плазми виходять у периваскулярний та міжклітинний простір.

Зміни в білковому складі крові, спазм судин, плазмовтрати зумовлюють погіршення умов діяльності вивідної системи організму, що ускладнює збільшення організму від метаболітів, які виникають внаслідок детоксикаційної переробки залишків пошкодження тканин [4].

Однак у доступній літературі ми не зустріли докладного дослідження щодо зв'язку змін білкового складу крові і активності функції нирок при опіковій травмі.

Метою роботи було визначення зв'язку функціонального стану нирок і білкового складу плазми крові і можливості корегування цих порушень застосуванням олії амаранту.

Матеріалом роботи були результати, отримані в процесі дослідження 51 білого щура лінії Вістар аут-бредного розведення масою тіла 200–210 г. Утримання тварин і робота з ними здійснювалась відповідно до вимог відповідних документів (Директиви Європейського парламенту та Ради та Наказу Міністерства освіти та науки, молоді та спорту України).

Відповідно до вимог роботи тварини було ранжовано на 3 групи:

1 група – 15 щурів, на яких не здійснювали зовнішніх впливів, а результати, отримані в процесі їх дослідження, використовувались як контроль;

2 група – 18 щурів, яким під ефірним наркозом завдавали опікові травми;

3 група – 18 щурів, яким на наступну добу після опікової рани здійснювали аплікації олії амаранту на зону ушкодження.

Опікову травму завдавали прикладанням розігрітої до 200°C монети номіналом 10 копійок на 30 секунд на ділянку шкіри на боковій поверхні тулуба щура. Тривалість експерименту – 10 діб. Виведення з досліду здійснювали на 3 та 10 добу, після завдання травми за добу до виведення з досліду щурів розміщували в клітках-пекалах і здійснювали збір добової сечі. Під час автоаутопсії здійснювали забір 5 мл крові, яку надалі використовували для визначення вмісту сечовини, креатиніну та WOX (сумарних нітритів).

Для дослідження змін функції нирок визначали такі показники: об'єм добової сечі, швидкість клубочкової фільтрації, відсоток канальцевої реабсорбції, Ph сечі; вміст креатиніну і сечовини в сечі; концентрація та екскреція іонів Na^+ , K^+ , Cl^- .

Біохімічними методами визначали вміст креатиніну та сечовини в сироватці крові та WOX в ній. Визначення вищенаведених показників здійснювалось згідно з методиками, наведеними в посібнику. Отримані результати піддавали загальноприйнятій статистичній обробці і зводили в таблицю.

Результати дослідження функції нирок щурів з опіковою травмою, які наведені в таблиці 1, свідчать про відсутність катастрофічних змін функціональної активності сечовивідної системи.

Згідно з таблицею 1, на третю добу опікової травми об'єм добового діурезу зменшувався на 14,8%, це пов'язано зі зниженням швидкості клубочкової фільтрації на 16,7% при недостовірному зменшенні відсотку канальцевої реабсорбції. Виведення креатиніну та сечовини змінювалось: першого знижувалось на 9%, другої – на 1%, тобто практично залишалось на рівні контролю. Також майже не змінювався Ph добової сечі. Водночас спостерігались зміни іонообмінної функції нирок. Підвищувався вміст Na^+ , K^+ , Cl^- у добовій сечі і, відповідно, виведення цих іонів. Зміни цих показників коливались у межах 7–30% найбільш значущими вони були щодо виведення йонів Na^+ .

Загалом можна вважати, що в першому періоді опікової травми сечоутворювальна функція нирок зменшувалась, а в іонообмінній функції спостерігався розлад співвідношення виведених іонів. Вивідна функція нирок майже не страждала, але теж мало місце її розбалансування.

Динаміка функціональної активності нирок щурів з опіковою травмою під впливом аплікації олії амаранту представлена нижче.

Таблиця 1

Група/показники	контроль	3 доба	10 доба	3 доба	10 доба
Добовий діурез, мл/дм ²	1,22±0,08	1,04±0,07	1,13±0,07	1,15±0,09	1,18±0,07
Клубочкова фільтрація, мл/(дм ² хв.)	0,12±0,0015	0,10±0,003	0,12±0,01	0,10±0,02	0,12±0,01
Канальцева реабсорбція, %%	99,46±0,04	99,27±0,01	99,26±0,03	99,31±0,033	99,30±0,027
Виведення добове креатиніну, ммоль/л	0,011±0,0015	0,010±0,002	0,010±0,001	0,09±0,002	0,10±0,01
Добове виведення сечовини, ммоль/л	0,85±0,07	0,91±0,04	0,90±0,03	0,93±0,06	0,90±0,07
Ph сечі	6,68±0,17	6,76±0,22	6,80±0,19	6,9±0,27	6,9±0,23
Концентрація калію, ммоль/л	132,3±14,10	145,4±16,3	138,5±13,1	138,7±14,0	134,1±10,9
Концентрація Na ⁺ , ммоль/л	151,1±15,9	193,4±17,3	172,0±16,1	180,3±16,2	164,2±13,3
Виведення K ⁺ , ммоль/л	0,15±0,015	0,17±0,001	0,16±0,02	0,17±0,001	0,16±0,01
Виведення Na ⁺ , ммоль/л	0,20±0,012	0,27±0,015	0,23±0,015	0,25±0,013	0,21±0,009
Концентрація Cl ⁻ , ммоль/л	265,7±23,6	283,6±17,3	274,0±20	273,1±18,4	266,9±17,9
Виведення Cl ⁻ , ммоль/л	0,33±0,04	0,353±0,01	0,34±0,02	0,340±0,02	0,34±0,03

На момент закінчення експерименту сечоутворювальна функція нирок дещо покращувалась. Об'єм добового діурезу відрізнявся від контролю лише на 8%; швидкість клубочкової фільтрації майже досягла норми, хоча відсоток реабсорбції залишався на рівні попереднього строку спостережень. Також залишалася на рівні попереднього строку спостережень і була близькою до норми вивідна функція нирок (за даними вмісту креатиніну і сечовини в добовій сечі). Що стосується іонообмінної функції нирок, то згідно з даними таблиці 1, досліджені показники наближались до значень їх у контролі, але не досягали їх. Тобто можна вважати, що на момент активного процесу загоєння опікової рани функція нирок майже нормалізувалась, що може бути пов'язано з видаленням основних токсичних метаболітів і нормалізацією білкового складу крові.

Зміни в білковому складі крові в процесі загоєння опікової рани наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка білкового складу плазми крові щурів з опіковою травмою за умови застосування олії амаранту

Група/показники	Контроль	3 доба	10 доба	3 доба	10 доба
Загальний білок Г/Л	67,75±1,05	58,77±4,52	66,02±0,91	57,81±0,91	64,09±3,3
Альбуміни	25,8±1,88	19, ±0,87	22,0±1,35	18,6±1,72	26,1±1,75
A-1-Глобулін	8,28±1,86	6,44±0,32	9,70±0,41	7,59±1,09	7,09±1,1
A-2-Глобулін	10,70±2,20	6,80±0,35	9,40±1,25	8,01±1,25	8,1±0,53
B-Глобуліни	11,80±1,12	13,80±1,12	12,92±1,30	11,40±1,45	12,1±1,51
Г-Глобуліни	11,10±0,73	12,03±0,92	12,0±0,82	12,21±0,80	10,70±0,92

Зміни білкового складу плазми на початку репарації опікової травми скоріш за все пов'язані з втратою альбумінів у зоні опікового ураження і розгортанням процесу запалення. Згідно з даними таблиці 2, на 3 добу експерименту запальний білок плазми достовірно знижувався, це зумовлено зменшенням вмісту альбумінів (мабуть, за рахунок втрати його в зоні опіку). Водночас змінюється і номенклатура інших білків. Вміст α-глобулін знижується, тоді як вміст β-, γ-глобулінів зростає. Така перебудова характерна для розвитку процесів запалення в організмі.

На момент завершення експерименту (10 доба) вміст загального білку майже нормалізувався. Це, мабуть, пов'язане зі зростанням вмісту альбумінів (припиняється їх втрата в зоні ушкодження) і вмісту α-глобулінів. Вміст β-, γ-глобулінів, навпаки, знижується, порівняно з третьою добою експерименту. Мабуть, згасання запальних реакцій у цей період зумовлює зміни вмісту глобулінів.

Зіставлення змін функції нирок і складу білкової компоненти крові визначає, що на першому етапі процесу загоєння, коли має місце велика втрата рідини і легких білків крізь ранову поверхню опіку,

функція сечоутворення пригнічується; втрата іонів у рані спричиняє розлад у процесі виведення іонів. Крім того, розвиток процесу запалення і пов'язані з цим процеси набряку потребують затримки води в організмі, що теж впливає на іонообмін і сечоутворення.

Застосування аплікацій олії амаранту на опікову рану не змінює напряму перебудови функції нирок і білкового складу плазми, але пом'якшує інтенсивність цих процесів і зумовлює виникнення деяких особливостей цих змін.

Згідно з даними таблиці 1, на третю добу експерименту, в групі, де застосували аплікації олії амаранту, об'єм добового діурезу майже не відрізнявся від даних контролю. Це було пов'язано зі збереженням швидкості клубочкової фільтрації та відтоку реабсорбції, близькими до даних контролю. Також близьким до даних контролю були показники стану вивідної функції нирок. Також незначні перебудови спостерігались із боку іонообмінної функції нирок. Згідно з даними таблиці 1, концентрація калію і його екскреція демонстрували лише тенденцію до збільшення, на відміну від показників щурів у групі з некергованим опіком. Також картина спостерігалась в оцінці змін виведення Na^+ , а виведення Cl^- повністю відповідало даним контролю і було дещо нижчим при некергованому опіку.

На десятю добу експерименту в щурів групи, яка отримувала аплікації олією амаранту на тлі опіку, показники функціональної активності нирок покращувались. Об'єм добового діурезу, швидкість клубочкової фільтрації та відсоток канальцевої реабсорбції практично відповідали даним контролю, тобто функція сечоутворення нормалізувалась, виведення креатиніну та сечовини відповідало контролю, тобто і вивідна функція нирок нормалізувалась. Що стосується іонообмінної функції нирок, то під впливом олії амаранту показники концентрації і виведення Na^+ , K^+ , Cl^- майже відповідали даним контрольних щурів, але співвідношення концентрації Na^+ , K^+ дещо відрізнялись від даних контролю, тобто розбалансованість іонообмінної функції залишалась. Дослідження змін складу білкової компоненти плазми крові у щурів із корегування опікової рани олією амаранту визначили відмінності від щурів, в яких опік не корегувався.

На початковій фазі загоснення опікової рани вміст загального білку знижувався навіть у більшому ступені ніж при некергованому опіку, зумовлено це було значним зниженням вмісту альбуміну. Можна припустити, що втрата альбумінів пов'язана із заміною струпа з некротизованих тканин струпом із білків крові. Що стосується вмісту глобулінів, то, як і при некергованому опіку, він зменшується, але в меншому ступені. Оскільки глобуліни пов'язані із захисними реакціями, можливо, захисна дія амаранту пом'якшує необхідність змін у цьому секторі білкового складу плазми. У момент завершення експерименту вміст загального білку крові суттєво наближається до контрольних значень, це перш за все зумовлено достовірним збільшенням вмісту альбумінів, вміст глобулінів майже не відрізняється від даних попереднього строку спостережень. Виняток становлять α -глобуліни, вміст яких дуже суттєво зменшувався порівняно з третьою добою спостережень.

Таким чином, результати наших досліджень довели, що перебіг раневого процесу змінює білковий склад плазми крові, вочевидь, за рахунок втрати білків і міжклітинної рідини в області ранового ушкодження, а також запальних реакцій в організмі. Зміни в складі плазми крові впливають, вочевидь, на функціональну активність нирок, зменшуючи сечоутворення і порушуючи їхню іонообмінну функцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шакуров М.Ш. Основы общей ветеринарной хирургии. Санкт-Петербург: Лань, 2011. 25 с.
2. Шилов В.В. Острые образования веществами прижигающего действия / В.В. Шилов, М.Н. Камегансон, М.А. Михальчук. Санкт-Петербург : Изд-во СПбМАПО, 2008. 39 с.
3. Михин И.В. Кухтенко Ю.В. Ожоги. Отморожения. Уч.-метод. пособие. Волгоград, 2012. 87 с.
4. Булоян С.А. Действие мази дерма фон на регенераторные процессы кожи белых крыс после экспериментального ожога. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2015. № 10. С. 64.

О. Л. Чулак, Н. А. Козаренко. Применение масла амаранта для улучшения деятельности некоторых функциональных систем организма. – Статья.

Аннотация. Применение масла амаранта на первом этапе раневого процесса существенно влияет на содержание легких белков в плазме. Ее противовоспалительные свойства сохраняют количественную характеристику тяжелых белков плазмы. Такие особенности белкового состава плазмы положительно влияют на функциональную активность почек, минимизируя отклонения показателей ее от контрольных значений. То есть масло амаранта положительно влияет на состояние функциональных систем организма в динамике ожогового процесса.

Ключевые слова: ожог, функция почек, белки крови, масло амаранта.

O. Chulak, N. Kozarenko. The use of amaranth oil to improve the functioning of some functional systems of the body. – Article.

Summary. The use of amaranth oil in the first stage of the wound process significantly affects the content of light proteins in plasma. Its anti-inflammatory properties preserve the quantitative characteristics of heavy plasma proteins. Such features of plasma protein composition have a positive effect on the functional activity of the kidneys, minimizing the deviation of its indicators from control values. That is, amaranth oil has a positive effect on the state of functional systems of the body in the dynamics of the burn process.

Key words: burn, kidney function, blood proteins, amaranth oil.

УДК 61:57:378

Т. І. Шевчук

кандидат медичних наук,

доцент кафедри медичної біології

Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова

м. Вінниця, Україна

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛІКАРІВ НА КАФЕДРІ МЕДИЧНОЇ БІОЛОГІЇ

Анотація. У статті розглянуто сутність сучасних підходів до професійної підготовки майбутніх лікарів. З'ясовані механізми застосування системного, компетентнісного та міждисциплінарного підходів у вивченні студентами-медиками дисципліни «Медична біологія».

Ключові слова: системний, компетентнісний і міждисциплінарний підходи, професійна підготовка, лікарі, медична біологія.

Соціально-економічні зміни в Україні, розвиток інформаційно-технічної бази, процеси євроінтеграції, реформування галузі охорони здоров'я ставлять перед системою вищої освіти нові вимоги до професійної підготовки фахівців медичної сфери. Якість професійної підготовки майбутніх лікарів залежить від багатьох чинників. Застосування різноманітних підходів до навчання студентів медиків сприятиме формуванню в майбутніх фахівців певних професійних компетентностей, професійної готовності до практичної діяльності, особистісному розвитку, прагненню до самонавчання і самовдосконалення, мотивації до опанування навчальною програмою.

Науковці наголошують на важливості впровадження в навчальний процес таких підходів: студенто-центрованого [1, с. 6; 10, с. 33], особистісно орієнтованого [14, с. 117], діяльнісного [11, с. 64], компетентнісного [6, с. 82], системного [7, с. 72], міждисциплінарного [9, с. 502] та інших. Ми розглянемо особливості застосування компетентнісного, системного і міждисциплінарного підходів у процесі викладання дисципліни «Медична біологія» в рамках підготовки майбутніх лікарів.

Компетентнісний підхід є методологічною основою вищої освіти, оскільки компетентність вважають однією з основних характеристик фахівця, що дає йому змогу обіймати певну посаду. Крім того, компетентнісний підхід сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості з новим світоглядом і типом мислення, що дасть йому змогу за бажанням вибирати місце роботи, забезпечить кращу адаптованість і мобільність, успішну конкуренцію на ринку праці [2, с. 425].

Компетентнісний підхід лежить в основі ефективної моделі підготовки фахівців будь-якої галузі, він передбачає поєднання теоретичного і практичного складників освіти, сприяє формуванню таких компетенцій у випускника, які б сприяли успішному вирішенню професійних і життєвих проблем, адаптації до соціальної взаємодії і змінного середовища. Реалізація компетентнісного підходу передбачає постійне підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, покращення навчально-методичного забезпечення, використання сучасних технологій навчання, оновлення освітніх програм тощо.

У процесі аналізу освітньо-професійної програми за спеціальностями «Медицина» і «Педіатрія» встановлено, що в них чітко визначені три основні види компетентностей: інтегральна, яка передбачає

здатність розв'язувати типові та складні завдання спеціального характеру та практичні питання у професійній діяльності у галузі охорони здоров'я; загальні компетентності, які мають універсальний характер, не прив'язаний до предметної області, але вони важливі для успішної подальшої професійної та соціальної діяльності здобувача в різних галузях, для його особистісного розвитку, а також збалансовані зі спеціальними компетентностями; фахові компетентності, які залежать від предметної області, визначають профіль освітньої програми і кваліфікацію випускника, забезпечують унікальність освітньої програми і є важливими для професійної діяльності за певною спеціальністю. Компетентності набуваються здобувачами поступово, формуються шляхом вивчення цілої низки дисциплін, які формують перелік компонент освітньо-професійної програми з їх логічною послідовністю [13, с. 49].

Медична біологія як дисципліна забезпечує набуття студентами таких компетентностей:

– *інтегральна*: здатність трактувати загальнобіологічні закономірності, що лежать в основі процесів життєдіяльності людини;

– *загальні*: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу біологічних знань; здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями у сфері біології та медицини; здатність застосовувати набуті знання в конкретних практичних ситуаціях; знання та розуміння значення дисципліни у професійній діяльності; здатність адаптуватись і діяти в нових ситуаціях; здатність працювати в колективі, діяти спільно, приймати обґрунтовані рішення, здатність до міжособистісної взаємодії; здатність спілкуватися рідною та іноземною мовами; вміння здійснювати науковий пошук; здатність діяти в соціумі та оберігати навколишнє середовище;

– *спеціальні*: здатність застосовувати в професійній діяльності лікаря знань молекулярно-генетичних і цитологічних основ спадковості і мінливості для розуміння етіології і механізмів розвитку спадкових хвороб людини, а також їх діагностики, профілактики та лікування; здатність застосовувати знання особливостей онтогенезу людини та його зв'язку з філогенезом у діагностиці та лікуванні вроджених вад розвитку людини; здатність до застосування знань біологічних особливостей паразитів, їхніх життєвих циклів розвитку для оцінки лабораторної діагностики, профілактики та лікування паразитарних хвороб людини, розробки протиепідемічних заходів; здатність до оцінювання впливу екологічних і антропогенних факторів на здоров'я людини та попереджати їхні негативні наслідки, використовувати знання і професійні вміння з метою захисту і збереження навколишнього середовища.

У процесі розробки робочої програми дисципліни важливим елементом є встановлення міждисциплінарних зв'язків. Дисципліна базується на таких попередньо вивчених студентами в середній загальноосвітній школі предметах, як «Загальна біологія», «Біологія людини», «Біологія тварин», «Біологія рослин». Під час вивчення медичної біології чітко прослідковується і внутрішньопредметна інтеграція. Так, засвоєння кожної наступної теми базується на попередньо вивчених розділах. До прикладу, вивчення теми «Спадкові хвороби людини» не може обійтись без розуміння таких попередніх підрозділів, як «Молекулярні основи спадковості. Реалізація спадкової інформації», «Закономірності спадковості і мінливості», «Основи медичної генетики. Методи вивчення спадковості людини». Навчальна дисципліна «Медична біологія» є фундаментальною базою, яка дозволяє вивчати такі дисципліни: гістологію, ембріологію, біологічну хімію, патологічну фізіологію, мікробіологію, медичну генетику, акушерство і гінекологію, інфекційні хвороби, епідеміологію, тропічну медицину, патоморфологію, педіатрію.

Перед тим, як розглядати системний підхід, варто уточнити поняття «система». Аналіз літератури дав змогу виявити багатоаспектність визначень цього терміна, але можна виявити деякі загальні характеристики. Система – це сукупність об'єднуючих, взаємопов'язаних і розташованих у відповідному порядку елементів будь-якого цілісного образу. Елементом системи є мінімальний її компонент, одиниця, яка має межу поділу в рамках цієї системи, а також характеризується функціональною і структурною специфічністю, функціональною інтегративністю та невичерпністю. Основними характеристиками системності є її структурованість, поєднання взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що дає змогу системі функціонувати і розвиватися. Результатом взаємодії і взаємозумовленості структурних компонентів є цілісність системи, яка забезпечується узгодженістю всіх функцій, наявністю спільної мети, переважанням внутрішніх зв'язків над зовнішніми. Випадіння хоча б одного елемента може призвести до розпаду системи або її зміни. Ієрархічність системи пояснюється її складністю і багаторівневістю структури елементів. Кожен компонент системи може бути сам системою, а досліджувана система може бути компонентом більшої надсистеми. Ієрархічність системи характеризується субпідпорядкованістю елементів і правом втручання верхнього рівня в процеси нижнього. У системі наявна субординація зв'язків і цілеспрямованість. Будь-яка розумна дія передбачає наявність мети, що сприяє ефективній діяльності і забезпечує

високий результат. Система постійно взаємодіє з навколишнім середовищем, вона є відкритою, адаптується і співпрацює з іншими системами [4, с. 9].

Системний підхід дає змогу розділити складні об'єкти, процеси або явища на більш прості і проаналізувати кожен із них, а також з'ясувати зв'язки між елементами, поєднати їх в єдине ціле, взаємопідпорядкувати. Системний підхід до навчання і професійної підготовки фахівців дає змогу розглядати цей процес як єдине ціле і, разом із тим, дослідити основні його елементи: мету, зміст, методи і засоби, форми і результати навчання [12, с. 29].

Системний аналіз характеризується вивченням елементів системи з використанням певних методів і методик. По своїй суті системний аналіз є комплексним і розглядається через такі аспекти: морфологічний, структурний, функціональний, генетичний та ін. [8, с. 135].

З позиції системності можна розглядати освіту загалом, навчально-педагогічний процес, навчальний заклад, навчальний план, освітньо-професійну програму, навчальну дисципліну, робочу програму дисципліни, методичні вказівки, систему виховної роботи, освітньо-виховна систему, систему організації самостійної або науково-дослідної роботи студентів, систему інклюзивної освіти та ін. [3, с. 281].

Кожна навчальна дисципліна, яка входить у систему професійної підготовки фахівця як її структурний компонент, характеризується певними ознаками: кожен предмет, що вивчається, є самостійною одиницею, має свої якісні особливості, які відрізняють його від інших; з іншого боку, кожен предмет взаємодіє та інтегрується з іншими дисциплінами в цілісну систему. Якщо розглядати освітньо-професійну програму як систему, а сукупність всіх навчальних дисциплін – як елементи цієї системи, то кожен предмет має багатофункціональний характер, виконує внутрішньопредметні функції, що об'єднує зміст предмета; міжпредметні функції реалізуються через міждисциплінарні зв'язки зі спорідненими предметами; кожен предмет вносить свій внесок у цілісну систему професійної підготовки кадрів, забезпечує формування певних інтегративних характеристик особистості, до яких можна зарахувати формування загального наукового світогляду, дослідницьких вмінь, мотиваційно-ціннісних орієнтацій, формування професійної позиції [5, с. 396].

У процесі аналізу навчального плану підготовки майбутніх лікарів із врахуванням системного аспекту встановлено, що він включає нормативні дисципліни, до яких зараховують гуманітарні та соціально-економічні дисципліни, дисципліни природничо-наукової (фундаментальної) підготовки, дисципліни професійної підготовки, а також вибіркові навчальні дисципліни. Медична біологія входить до системи природничо-наукового напрямку. Як дисципліна, медична біологія має не лише навчальне значення, але і світоглядно-формувальне, виконує функцію пізнання світу, особливостей життєдіяльності людини, вивчає форми руху неживої природи і явища життя. На теоретичних досягненнях біології базуються всі технології матеріального виробництва в різних сферах промисловості і сільського господарства.

Дисципліна «Медична біологія» як система складається з елементів – розділів: «Молекулярні та цитологічні основи життєдіяльності людини», «Організмний рівень організації життя. Основи генетики людини», «Популяційно-видовий, біогеоценологічний і біосферний рівні організації життя». Процес викладання дисципліни передбачає читання лекцій, проведення практичних занять, організацію самостійної роботи студентів і закінчується складанням іспиту. Для забезпечення правильної організації проведення практичних занять викладачами кафедри розроблені методичні вказівки. Якщо методичну вказівку розглядати як систему, то вона складається з таких основних взаємопов'язаних елементів: тема заняття та її актуальність, навчальні та виховні цілі, міждисциплінарна інтеграція, зміст теми у вигляді структурно-логічних схем, план та організаційна структура заняття, матеріали методичного забезпечення та література.

Підготовка лікарів на кафедрі медичної біології є системою, яка включає різноманітні елементи, кожен з яких є необхідним і доповнює інші. Сукупність елементів дає змогу досягти поставленої мети, а саме: формування у студентів знань, умінь і навичок із біології людини, які забезпечуватимуть природничо-наукову і професійно-практичну підготовку.

Виокремлені нами науково-педагогічні підходи (компетентнісний, системний, міждисциплінарний) до професійної підготовки лікарів не суперечать, а взаємодоповнюють один одного. Їх реалізація забезпечується шляхом ретельного відбору змісту навчального матеріалу, відбору методів і засобів навчання, правильного планування й організації навчального процесу. Комплексне застосування в навчальному процесі на кафедрі медичної біології вказаних підходів сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості, повному засвоєнню матеріалу і вмінню застосовувати його в практичній діяльності, розвитку творчих здібностей і клінічного мислення.

Перспективним дослідженням ми вважаємо створення моделі професійної підготовки лікарів на кафедрі медичної біології з урахуванням сучасних науково-педагогічних підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеєнко А.П. Труднощі та суперечності студентоцентрованого навчання. *Студентоцентрований навчальний процес як запорука забезпечення якості вищої медичної освіти* : матеріали ЛІІІ навч.-метод. конф. ХНМУ, Харків, 29 січня 2020 р. / Міністерство охорони здоров'я України, Харк. нац. мед. ун-т. Харків : ХНМУ, 2020. Вип. 10. С. 6–8.
2. Бондар Л.А. Технологія організації компетентнісного підходу в контексті вищої освіти. *Педагогіка вищ. та серед. школи* : збірник наук. пр. / ДВНЗ «Криворіз. нац. ун-т». 2012. Вип. 34. С. 424–430.
3. Ковальчук В.А. Системний підхід у дослідженні проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження* : монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 279–296.
4. Корбутяк В.І. Методологія системного підходу та наукових досліджень : навчальний посібник. Рівне, 2010. 176 с.
5. Марущак О.В. Структура системного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів технологій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2015. Вип. 41. С. 394–399.
6. Овсієнко Л. Компетентнісний підхід до навчання: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2017. Вип. 2. С. 82–87.
7. Опачко М.В. Системний та інтегративний підходи в освіті. Методичний посібник. Ужгород : УжНУ, 2016. 69 с.
8. Орґеєва С.В., Хачатрян В.В., Черниш Л.П. Системний підхід до структури професійної підготовки майбутніх авіафахівців. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія* : збірник наук. пр. Київ : НАУ, 2015. Вип. 6. С. 134–139.
9. Пайкуш М.А. Методологічні засади інтеграції природничо-наукової та професійно-практичної підготовки лікаря. *Young Scientist*. 2017. № 10 (50) С. 501–504.
10. Римарчук М.І. Формування професійної готовності майбутніх лікарів у контексті впровадження студентоцентрованого підходу. *Медична освіта*. 2019. № 1. С. 32–36.
11. Сорочук І.І. Роль діяльнісного підходу у процесі становлення педагога нового покоління. *Молодий вчений*. 2018. № 12.1 (64.1). С. 63–67.
12. Шабанова Ю.О. Системний підхід у вищій школі : підруч. для студ. Магістратури М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2014. 120 с.
13. Шевчук Т.І. Формування соціокомунікативної компетентності майбутніх лікарів у процесі вивчення природничих дисциплін: магістерська робота. Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки», Освітня програма «Педагогіка вищої школи». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020, 125 с.
14. Яценко С.Л. Сутнісні аспекти особистісно орієнтованої освіти. *Проблеми освіти* : наук.-метод. збірник. 2015. № 85. С. 116–122.

Т. И. Шевчук. Современные подходы к проблеме профессиональной подготовки врачей на кафедре медицинской биологии. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрена сущность современных подходов к профессиональной подготовке будущих врачей. Выяснены механизмы применения системного, компетентностного и междисциплинарного подходов при изучении студентами-медиками дисциплины «Медицинская биология».

Ключевые слова: системный, компетентностный и междисциплинарный подходы, профессиональная подготовка, врачи, медицинская биология.

T. Shevchuk. Modern approaches to the problem of professional training of doctors at the department of medical biology. – Article.

Summary. This article is devoted to the problem modern approaches to professional training of future doctors. Clarified mechanisms for the use of systemic, competent and interdisciplinary approaches in studying the discipline “Medical biology” by doctors.

Key words: System, competent and interdisciplinary approaches, professional training, doctors, medical biology.

Розділ 5

*Гуманітарні та соціальні науки.
Педагогіка. Культура і мистецтво*

І. М. Антонян

старший викладач кафедри іноземних мов
Національна академія Національної гвардії України
м. Харків, Україна

Н. Г. Попович

старший викладач кафедри іноземних мов
Національна академія Національної гвардії України
м. Харків, Україна

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються питання дистанційного навчання іноземної мови в умовах пандемії. Виділяються деякі його різновиди. Вказуються шляхи вирішення цих питань за допомогою найсучасніших інструментів для синхронного та асинхронного зв'язку. Звертається увага на залежність ефективності дистанційного навчання від якості методичного наповнення, що супроводжує кожне заняття.

Ключові слова: синхронний та асинхронний зв'язок, сучасна технологічна платформа, новітні інформаційно-комунікаційні технології, іношомовна комунікативна компетентність, інтерактивний інструмент.

Вступ. У сьогоднішніх умовах українське законодавство підтримує стрімкий розвиток дистанційної освіти. Про це свідчать різні положення та нормативні документи законодавства України стосовно цієї проблематики, а саме Закон України «Про освіту», «Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні», «Положення про дистанційне навчання», державна програма «Освіта» та ін. Майже усі заклади вищої освіти активно розробляють та запроваджують систему дистанційного навчання (далі: ДН). Лідерами у цій сфері можна назвати: Сумський державний університет, Національний університет «Львівська політехніка», НТУУ «Київський політехнічний університет», Харківський Національний технічний університет «ХПІ» та інші. В Україні працює також організація Ukrainian Distance Learning System (UDL System), яка об'єднує не тільки заклади вищої освіти, а і банки, корпорації, науково-дослідницькі інститути та неприбуткові організації задля покращення технологічного забезпечення та підготовки нових фахівців для розвитку системи ДН. Також функціонують і інші організації, такі як «Українська наукова інтернет спільнота» та «Методичне об'єднання вчителів дистанційного навчання».

Актуальність теми зумовлена перед усім пандемією Covid-19, яка вже змінила звичний світовий порядок і може глибоко змінити освіту на краще. Протягом століть цей сектор був консервативним та стійким до змін. Технології перетворюють екран комп'ютера на аудиторію, де здобувачі вищої освіти (далі ЗВО) та викладачі бачать одне одного та співпрацюють в навчальній взаємодії. Пандемія змусила всіх терміново оволодіти цифровими інструментами та новими методиками та технологіями в усіх сферах освіти в тому числі і в методиці викладання іноземних мов.

Об'єктом дослідження є навчальний процес дистанційного навчання іноземної мови із сучасною технологічною платформою.

Предмет дослідження – це методика дистанційного навчання ЗВО іноземної мови в Україні.

Метод дослідження – загальнонауковий: для аналізу наукових теорій і концепцій з проблематики статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження ДН іноземної мови в Україні почалося з електронних дистанційних курсів з іноземних мов в 1996 році. Один із перших дистанційних курсів, який діє з 1999 року, – це «Курс з ділової англійської мови», розроблений у Міжнародному університеті фінансів спільно з Міжнародним науково-навчальним центром ЮНЕСКО/МПП інформаційних технологій і систем НАН України та Міністерства освіти і науки України (автори: Т. Павлова, А. Манак, К. Синиця...). Дистанційний курс англійської мови для студентів немовних спеціальностей розроблений в 2003 році в Національному університеті «Львівська політехніка», а в 2004 році у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності та Українській академії друкарства – курс для мережевої технології дистанційного навчання (автор Б.Шуневич). Курс «Extended reading – домашнє читання і переклад» та програмне

забезпечення – «Веб-клас ХІІІ» створено у Національному технічному університеті «ХІІІ» та багато інших. Перспективами дистанційної освіти займаються також провідні вітчизняні науковці, такі як: В. Дацюк, В. Кухаренко, О. Олійник, С. Романюк, Б. Шуневич. Питання створення курсів в системі Moodle досліджують І. Герасименко, М. Крослінг, П. Роджерс, А. Томіліна, Ю. Тріус та інші науковці.

Мета статті полягає в розкритті стану та перспектив застосування ДН іноземної мови в закладах вищої освіти.

Виклад основного змісту. У сучасному світі термін «дистанційне навчання» виник завдяки потребам суспільства та за короткий період часу об'єднав усі переваги використання сучасних технологій у навчальному процесі, а саме використання соціальних мереж спілкування та мультимедійних засобів разом із традиційними методами. Існує безліч підходів та тлумачень терміну «дистанційне навчання». Проаналізувавши деякі авторські визначення та визначення із словників, доцільно зупинитись на тлумаченні ДН як особливої форми організації освітньо-виховного процесу, яка базується на використанні новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та забезпечує ефективну інтерактивно-інформаційну взаємодію між усіма учасниками освітньої діяльності незалежно від місця їх знаходження. Основними складовими поняттями ДН можна назвати: по-перше, суб'єкти процесу, по-друге, компоненти навчального процесу (засоби навчання, організаційна та контролююча методики) і по-третє, засоби інформаційно-комунікаційних технологій (далі: ІКТ).

За монографією В.Ю. Бикова «Моделі організації систем відкритої освіти» доцільно виділити такі різновиди ДН, як:

1) традиційно-дистанційне навчання – процес, який здійснюється переважно асинхронно у часі та відбувається за допомогою постачання навчальних матеріалів через пошту або телефон;

2) електронно-дистанційне навчання (е-ДН) – процес, який відбувається як асинхронно, так і синхронно. Суб'єкти процесу здійснюють зв'язок та обмін навчальними матеріалами виключно через засоби ІКТ [2, с. 99].

Дистанційна форма може успішно застосовуватися у вивченні іноземної мови ЗВО на будь-якому етапі навчання. Ефективність такого навчання залежить, насамперед, від якості методичного наповнення, що супроводжує кожне заняття. Методичні матеріали для ДН іноземної мови повинні бути спрямовані на розвиток іншомовної комунікативної компетенції ЗВО, набуття та тренування усіх необхідних лінгвістичних навичок, забезпечувати необхідні умови для засвоєння нового лексичного матеріалу з подальшим практичним використанням і спонукати до самостійної роботи. Важливою складовою частиною викладання іноземної мови дистанційно є застосування аудіо- та відеоматеріалів у процесі навчання. Обмеженість живого спілкування має компенсуватися іншими видами діяльності, а застосування аудіо-, відеоматеріалів в онлайн-навчанні сприяє становленню комунікативної компетенції ЗВО, розвиваючи їхні навички слухання (сприйняття іноземної мови на слух під час прослуховування аудіофайлів чи перегляду відео) та говоріння (подальшого обговорення прослуханого або переглянутого з одногрупниками чи викладачем).

Отже, відповідно до завдань, які постали перед викладачами вищої школи, методика ДН іноземної мови повинна передбачати поєднання двох основних технологій: педагогічних та інформаційних [4, с. 241–242].

Сучасні **педагогічні** технології мають бути спрямовані на розвиток пізнавальної та науково-пошукової діяльності ЗВО, відповідаючи при цьому дидактичним та практичним цілям та завданням навчального процесу. До них можна віднести дискусії, рольові та ділові ігри, ситуаційний аналіз, метод проєктів, кейс технологію, участь у конференціях з підготовкою презентацій та інше. Вони сприяють розвитку спонтанної та автентичної мови, спонукають ЗВО до активної участі у навчальному процесі, підвищують мотивацію до вивчення іноземної мови у ЗВО немовних спеціальностей, дають можливість застосувати та оцінити власні комунікативні навички.

До **інформаційних** належать ті технології та сервери, що використовуються для створення, збереження та передачі навчального матеріалу, а також для технічного супроводу ДН на базі телекомунікаційних засобів: синхронні (web-чат, відео конференції та on-line семінари, вебінари, телекомунікаційні проєкти, Skype, ICQ, IRC, Telnet) та асинхронні, тобто ті, за допомогою яких всі учасники системи дистанційної освіти отримують доступ до методичної бази, що повинна супроводжувати навчальний процес без будь-якого часового та просторового обмеження (електронні підручники та методичні вказівки, друковані матеріали з вправами та тестами, відтворені новітніми засобами мультимедіа або створені у системі Moodle, автентичні аудіо та відео матеріали, web-форуми та web-сторінки і т.д.). При використанні таких інформаційних ресурсів у ЗВО формуються навички читання, письма, аудіювання,

удосконалюється монологічне та діалогічне мовлення, значно поповнюється словниковий запас, формується соціокультурна компетенція та мовний етикет.

Зараз існує велике різноманіття форм організації навчального процесу у ДН іноземної мови. Ці питання вирішуються за допомогою найсучасніших інструментів для синхронного (Big Blue Button, ZOOM, ICQ, SKYPE, інтерактивні дошки, відеоконференції) та асинхронного зв'язку (електронна пошта, блоги, форуми, відео та аудіоподкасти, онлайн тестування), які удосконалюються з кожним днем задля підвищення інтерактивності, власне, процесу опанування іноземною мовою.

Наприклад, такий інтерактивний інструмент, як веб-семинар, можна віднести до обох категорій: синхронного та асинхронного електронного навчання. У разі участі ЗВО у онлайн-веб-сайті та прослуховування лекції викладача в режимі реального часу та запитання його через чат, ми маємо справу з синхронним навчанням. Якщо запис веб-семинару було завантажено з сайту деякий час назад, то в цьому випадку ми використовуємо асинхронний тип вебінару та електронного навчання. Вебінари дуже зручні, тому що слухачі і учасники можуть реєструватися на вебінар, якщо вони зацікавлені в цьому, або дивитися записи вебінарів, якщо вони не відвідують їх у реальному часі. За допомогою інструментів для відеоконференцій, таких як Viber і Skype, ЗВО можуть завантажити план заняття, відеозапис чи навчальний посібник та прослухати його необмежену кількість разів, стати учасником професійного або наукового дискурсу, надіслати виконання лексико-граматичного завдання у письмовій формі і отримати завдання з роботи над помилками.

Ще одним прикладом запровадження елементів дистанційної освіти є застосування платформи ДН, яку можна визначити як програмне забезпечення, яке уможливорює реалізацію педагогічних та інформаційних технологій ДН шляхом автоматизації створення і отримання знань у системі ДН [1, с. 64]. Прикладом такої платформи є система *Moodle*, яка дозволяє викладачам створювати власні online-курси та керувати змістом сайту. Зазначена система пропонує різноманітні способи надання навчального матеріалу, перевірки знань та контролю успішності. Платформа ДН *Moodle* використовується у більш ніж 100 країнах, а кількість її користувачів сягає більше 18 мільйонів осіб. Окрім того, її можна вільно завантажити з мережі Інтернет. Платформа дозволяє створювати якісні дистанційні курси. Інтерфейс програми простий, зручний та ефективний, дизайн має модульну структуру, яка легко модифікується, а мовні пакети, які можна підключати, дозволяють досягти повної локалізації (на сьогодні *Moodle* підтримує десятки мов, у тому числі й українську). Основні можливості платформи для викладачів включають: облік ЗВО із можливістю їх персоналізації та розмежування прав на доступ до навчальних матеріалів, створення та проведення онлайн-курсів, ведення звітності та статистики з навчання, контроль та оцінка рівня знань, анкетування та створення описувальних матеріалів, можливість інтеграції з іншими інформаційними системами.

Наступна платформа *Classroom* – нова розробка компанії *Google*, яка покликана полегшити роботу викладачів та зробити її ефективнішою. За допомогою інтерактивного сервісу *Classroom* викладач зможе організувати комунікації зі ЗВО, швидко готувати завдання та проводити заняття. Під час розробки завдання викладач може: скористатися опцією спільного доступу до документа, або ж опцією автоматичного створення копії для кожного суб'єкта навчання, побачити, хто закінчив виконання завдання, а хто – ні, забезпечити зворотний зв'язок та поставити запитання у режимі реального часу як в класі, так і поза його межами. ЗВО в інтерактивному режимі мають можливість ознайомитися із завданнями та матеріалами, які з'являються в папках на *Google Drive*, а також із зауваженнями у файлах тестових завдань. Безпосереднє спілкування як з викладачем, так і з одногрупниками – ще одна корисна функція *Google Classroom*. Усі згадані можливості вже свідчать на користь вибору згаданої системи, а її функціонал, незважаючи на відносно невеликий час існування платформи, аж ніяк не поступається вже існуючим лідерам ринку.

Із точки зору навчання іноземної мови ці проаналізовані платформи надають достатню можливість для ефективної організації процесу ДН. Зокрема навички письма іноземною мовою успішно розвиваються при використанні ЗВО чатів та форумів, де вони можуть спілкуватися як один з одним, так і персонально з викладачем. З'являється велика кількість можливостей для розвитку навичок аудіювання, оскільки суб'єкти навчання більше не прив'язані до очних занять та обмеженої кількості прослуховувань обмеженої кількості матеріалу. За допомогою розглянутих платформ можна забезпечити й ефективний розвиток навичок говоріння. Зробити це можна, запропонувавши ЗВО зробити аудіозапис власного мовлення (наприклад, переказ тексту або підготовлений монолог). Після завершення виконання завдання він має завантажити зроблений запис до платформи. Ці платформи ДН надають значні можливості для розвитку навичок та умінь читання, адже викладач може розмішувати велику кількість текстів та навіть цілі книжки, які студенти мають прочитати. До того ж ЗВО можуть завантажити укладені ними словники за прочитаним матеріалом, що надає ряд вагомих переваг: по-перше, більше не потрібно брати із собою

паперові матеріали (наприклад, зошити з виконаним завданням), а по-друге, укладений в електронному форматі словник є значно кориснішим та може з легкістю використовуватися ними у майбутньому як цінний та зручний довідковий матеріал.

Але, на нашу думку, основним засобом ДН іноземної мови має стати електронний підручник, матеріал якого повинен бути укладеним з урахуванням принципів програмованого управління процесом засвоєння знань. Такий підручник повинен забезпечувати втілення провідних дидактичних принципів, а саме наочності, свідомості, активності, систематичності, послідовності, доступності, міцності засвоєння тощо, а також відповідати вимогам особистісно-орієнтованого підходу в методиці навчання іноземної мови.

Контроль при дистанційному вивченні іноземних мов може здійснюватися у вигляді тестів, контрольного перекладу та усного спілкування з викладачем. Причому у випадку тесту перевірка та оцінювання відповідей здійснюються автоматично системою дистанційного навчання.

Висновки. Отже, підготовка кваліфікованого спеціаліста за умов ДН потребує неабиякого професіоналізму з боку викладача та старанності з боку здобувача освітніх послуг. З метою забезпечення якісного викладання іноземної мови за цих умов викладач повинен: мати навички роботи на освітніх платформах; вміти користуватися сучасними месенджерами та програмами, що допоможуть забезпечити постійність, якість і повноту надання освітніх послуг. У свою чергу, освітній процес потребує двосторонньої взаємодії викладача та ЗВО. Тож здобувач освітніх послуг зобов'язаний відповідально ставитися до виконання завдань, «відвідувати» усі онлайн-заняття за розкладом і сумлінно виконувати вправи, запропоновані для самостійного опрацювання. Лише за дотримання правил і норм освітнього процесу з боку викладача та ЗВО вивчення іноземної мови за умов ДН буде здійснюватися в повному обсязі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапонов С.В., Горюнова М.А., Лебедева М.Б. Дистанционные образовательные технологии: проектирование и реализация учебных курсов. Санкт-Петербург, 2010. 336 с.
2. Биков В.Ю. Модели организационных систем открытой освіти: монографія. Київ, 2009. 684 с.
3. Олійник О.В. Інноваційні технології дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних ВНЗ. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Харків, 2014. Вип. 38. С. 238–246.
4. Осадчий В.В. Система дистанційного навчання університету. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. 2010. № 5. С. 214–225.
5. Чорна О.А. Педагогічні та інформаційні технології дистанційного навчання іноземних мов у ВНЗ. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. Черкаси, 2011. Вип.18. С. 301–308.

И. М. Антонян, Н. Г. Попович. Дистанционное обучение иностранному языку в заведениях высшего образования. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы дистанционного обучения иностранному языку в условиях пандемии. Выделяются определенные его разновидности. Указываются пути решения этих вопросов с помощью самых современных инструментов для синхронной и асинхронной связи. Обращается внимание на зависимость эффективности дистанционного обучения от качества методического наполнения, которое сопровождает каждое занятие.

Ключевые слова: синхронная и асинхронная связь, современная технологическая платформа, новейшие информационно-коммуникационные технологии, иноязычная коммуникативная компетентность, интерактивный инструмент.

I. Antonian, N. Popovych. Distance learning of a foreign language in higher education institutions. – Article.

Summary. Some aspects of distance learning of a foreign language in a pandemic are under consideration in the article. It is allocated some of its varieties. The ways of solving these problems with the help of the most modern tools for synchronous and asynchronous communication are indicated. Attention is paid to the dependence of the effectiveness of distance learning on the quality of the methodological content that accompanies each lesson.

Key words: synchronous and asynchronous communication, modern technological platform, the latest information and communication technologies, foreign language communication competence, interactive tool.

Л. В.-В. Вейланде
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК НАСЛІДОК ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

***Анотація.** У статті аналізується проблема професійного вигорання, пов'язаного зі змінами формату роботи під час дистанційного навчання у період пандемії COVID-19. Автор проводить аналіз останніх досліджень проблеми професійного вигорання працівників у період пандемії, запропоновані напрямки міждисциплінарних розробок. Проведене дослідження на базі Одеського національного університету імені І.І. Мечникова надало змогу зв'язати феномен процесуальної мотивації та професійного вигорання, розглянути характеристики процесуальної мотивації як показники адаптаційних можливостей індивіда.*

***Ключові слова:** професійне вигорання, дистанційний формат роботи, процесуальна мотивація.*

Пандемія COVID-19 стала стресовим фактором для представників більшості професій та взагалі для різних сфер життєдіяльності людини. Професія вчителя, викладача не є виключенням. Якщо до 2020 року в Україні перехід на дистанційні форми навчання відбувався поступово, за розробленим графіком кожного вищого закладу освіти та відповідно потребам регіонів, то 12 березня 2020 року, коли усі заклади освіти в Україні вийшли на карантин, внесло свої корективи.

За даними ЮНІСЕФ, станом на січень 2021 року 23 країни світу перевели систему освіти на дистанційну форму, 40 країн світу ввели місцеві обмеження щодо доступу до офлайн освіти. Приблизно 825 мільйонів осіб (учні та студенти) на теперішній час постраждали від закриття закладів освіти: соціальна ізоляція, нерівність доступу до якісних освітніх послуг, відсутність можливості саморозвитку та інше [6, с. 12]. Поряд із вивченням проблем технологічного та організаційного аспекту входження учнів у дистанційний формат навчання постало питання вивчення впливу «карантинного» навчання на психічне здоров'я учасників освітнього процесу. Так, проведений колективом дослідників під керівництвом S. Вгоокс аналіз досліджень присвячених психологічним наслідкам карантину засвідчив, що для більшості фахівців, які були переведені в дистанційний режим роботи, спостерігалися тривалі негативні психологічні ефекти, наближені до симптомів психотравматичного стресу [9].

Актуальність проблеми значно розширило міждисциплінарні дослідження щодо впливу дистанційного режиму роботи на психічне здоров'я учасників освітнього процесу. Дослідження К.Н. Волченкової виявили такі наслідки: збільшення об'єму роботи та часу, який витрачається викладачами на організаційні питання дистанційного спілкування зі студентами; погіршення фізичного самопочуття (внаслідок фізичної та психологічної втоми); зниження загальної продуктивності [3, с. 92].

О.В. Грунт, О.О. Беляєва виявили серед основних причин, що провокують зниження ефективності працездатності та ефективності роботи, низький рівень цифрової культури старшого покоління викладачів, відсутність «живої» комунікації зі студентами та неможливість організувати ефективну взаємодію в дистанційному режимі, орієнтованість усіх попередніх методів навчання на взаємодію в аудиторії [4, с. 50].

В. Верна, А. Иззетдінова провели опитування з метою встановлення основних джерел підвищення тривожності у період пандемії та переведення у дистанційний формат роботи та встановили, що найбільш актуальними є: страх інфікування, зниження впевненості у власній кваліфікації та професіоналізмі, обмеження кола професійного спілкування [7, с. 12].

Означений напрям досліджень не тільки був у колі уваги окремих науковців, а й відбувався на рівні загальнонаціональних проектів. Наприклад, за результатами проекту ПРООН «Права людини для України» було визначено такі проблеми: відсутність попереднього досвіду дистанційного навчання; відсутність, на першому етапі, єдиних вимог до використання інтернет-сервісів для організації взаємодії зі студентами. Також було виявлено значне погіршення стану ментального здоров'я усіх учасників освітнього процесу: високий рівень негативних емоцій, стан занепокоєності, паніка, депресія [8].

Проект Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя «Українське студентство в умовах епідемії корона вірусу», реалізований серед 3000 респондентів за методом інтернет-опитування (CAWI дослідження – Computer Assisted Web Interviewing) виявив не тільки погіршення психічного здоров'я у викладачів, а й зниження працездатності студентів (особливо у другу хвилю пандемії). При цьому була встановлена пряма залежність з терміном дистанційної роботи, видами роботи, взаємозалежність між станом викладача та студентів [5, с. 33].

Визначення основних зон ризику для працівників сфери освіти в період пандемії COVID-19, пов'язаних із підтримкою, профілактикою психічного здоров'я, призвели до розробки актуальних напрямків досліджень із реабілітації наслідків професійного вигорання. На думку С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, актуальним стає розроблення технологій підтримки персоналу організацій у період дистанційного режиму роботи, важливим є залучення організаційних психологів до прикладних проектів із проблем психології здоров'я. Серед основних напрямків роботи визначено: опанування педагогічними працівниками негативними психологічними станами, профілактика та подолання професійного та емоційного вигорання як педагогічних працівників, так й адміністрації закладів [7, с. 13].

Т.В. Гура поряд із діагностуванням погіршення стану психічного здоров'я в учасників освітнього процесу, наявних симптомів професійного вигорання, визначає й основні стратегії профілактики, у яких лідер-керівник займає основне місце [5, с. 32].

Помилковим буде ствердження, що проведені дослідження визначили лише негативні наслідки вимушеного переведення на дистанційний формат. Так, В. Боев, Т. Захарченко визначають такі позитивні зміни «виходу з зони комфорту» викладачів ЗВО: оновлення контенту навчальної інформації у зв'язку з відкритим форматом онлайн навчання, можливість виводу окремих курсів у публічний простір та монетизація власних навчальних матеріалів; можливості творчого нестандартного підходу до викладання (цифрова режисура, використання інноваційних інтернет-сервісів для активізації роботи студентів); розширення власних ресурсів (поповнення цифрової компетентності та нова форма співробітництва зі студентами – обмін навичками); залучення студентів та викладачів до великої кількості додаткових навчальних курсів (раніше недоступних у зв'язку з територіальною прив'язкою); вдосконалення дизайн-оформлення методичних матеріалів курсів, посібників [1].

Однак названі переваги стають позитивними надбаннями лише за умов корекції або зменшення негативних наслідків для психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Незважаючи на об'єктивні вимоги до інноваційних змін у сфері освіти, будь-які інноваційні процеси не тільки «задають високу планку» професійної компетентності сучасного викладача, але й пред'являють високі вимоги до адаптивних ресурсів фахівців. Викладачі з низьким адаптивним ресурсом демонструють зниження мотивації та активності, погіршення психічного та фізичного самопочуття у ситуаціях швидких інноваційних змін системи. Тобто демонструють все те, що характеризує явище професійного вигорання.

Вигорання – дезадапційний феномен, який проявляється на усіх рівнях функціонування особистості: індивідуально-психологічному, соціально-психологічному та організаційному. Він представляє собою динамічне, психічне утворення та виявляється у єдності та взаємозв'язку емоційних, когнітивних та поведінкових елементів, кількісний та якісний склад яких визначається професійною діяльністю. Він здійснює негативний вплив на усі підструктури особистості фахівця. Серед факторів, що впливають на порушення психічного здоров'я педагогів, виокремлюють велику групу зовнішні по відношенню до професійної діяльності факторів. До них зазвичай відносять вплив негативних обставин праці різного ступеня складності, до яких на сьогодні й можна віднести швидкий перехід до дистанційного навчання, постійні зміни режиму роботи у зв'язку з карантинними обмеженнями.

Згідно із сучасними дослідженнями структуру вигорання складають: емоційне виснаження, деперсоналізація, знецінення професійних досягнень. Крім того, названі структури пов'язують вигорання з різними аспектами мотиваційної сфери та відображають рівень процесуальної мотивації індивіда.

Процесуальна мотивація – інтерес до змісту діяльності, який виникає та підтримується фахівцем під час виконання будь-якої професійної функції, окрім того, що впливає на можливість індивіда адаптуватися до стресових факторів, також демонструє наявність та ступінь професійного вигорання [2, с. 19]. Модель інтрисивної робочої мотивації Р. Хакмана та Г. Олдхема дозволяє виділити базові характеристики, необхідні передумови розвитку та підтримки процесуальної мотивації. Серед яких – характеристики професійних функцій, які виконує викладач (індивідуальна та соціальна значущість, соціальне визнання та наявність зворотного зв'язку від учасників, організації), характеристики індивідуальні (наявні для виконання знання та вміння, можливість розширення та поповнення знань, відповідні

компетенції). Згідно із запропонованою моделлю можливо встановити взаємозв'язок між характеристиками умов роботи, самого завдання та психологічним станом працівника.

Метою нашого дослідження була оцінка та порівняння особливостей прояву синдрому професійного вигорання та рівня сформованості процесуальної мотивації в умовах дистанційного навчання у викладачів закладу вищої освіти. У дослідженні прийняли участь 32 викладача Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Усі респонденти жінки віком від 24 до 58 років. Середній стаж роботи 15.8 років. Діагностичний інструментарій складає: методика «Оцінка відношення до роботи та професійного вигорання» В.О. Вінокурова, методика «Діагностика процесуальної мотивації трудової діяльності» Р. Хакмана та Г. Олдхема.

Серед симптомів професійного вигорання, які підлягали оцінюванню, було: емоційне виснаження, зниження задоволеності роботою та оцінки значущості, професійний перфекціонізм, стан загального здоров'я та адаптації, самооцінка загальна та ефективності роботи, потреба в додатковій допомозі чи підтримці. Серед критеріїв процесуальної мотивації діагностувалися: наявність професійних навичок, характеристики професійних функцій, зворотній зв'язок від усіх учасників освітнього процесу та керівництва, індивідуальна та суспільна значущість професійних функцій.

Опитування проходило у два етапи: травень 2020 року та квітень 2021 року, відповідно до карантинних заходів та переведення у дистанційний режим роботи у першу та третю хвилю пандемії в Україні.

Найбільш високі показники в першому опитуванні, що характеризують високий рівень синдрому вигорання, були отримані за шкалами: здоров'я та загальна адаптація, емоційне виснаження, загальне задоволення роботою, професійний розвиток та самовдосконалення. Під час другого опитування показники професійного розвитку та самовдосконалення, самооцінки ефективності роботи, потреби в додаткових навичках та професійній підготовці значно змінилися. Отримані дані свідчать, що з набуттям досвіду організації дистанційної роботи навички, знання та можливості використовувати власний ресурс послабили відчуття незахищеності та незадоволеності. Однак загальні показники адаптації, емоційного виснаження, низької самооцінки залишилися незмінними, що свідчить про несформованість навичок самоменеджменту, раціонального використання набутого досвіду та власних ресурсів. Також, на нашу думку, загрозливою є тенденція компенсувати недостатність навичок організації роботи у новому форматі за рахунок витрати власних емоційних та фізичних ресурсів. Низькими також залишилися показники, які свідчать про недостатність платформ у межах закладу щодо організації обміну досвідом, отримання кваліфікованої допомоги з боку фахівців (організаційні психологи, менеджери), поповнення власного досвіду за рахунок самостійного пошуку джерел інформації, курсів підвищення кваліфікації.

Оцінка процесуальної мотивації виявила найбільш високу оцінку за шкалою значущості професійних функцій та завдань, що відповідає специфіці викладацької діяльності, мотивації під час вибору професії та усвідомлення власного призначення у межах закладу. Також цікавим, на нашу думку, були дані щодо середнього показника за шкалою взаємодії в першому опитуванні та підвищення цього показника під час другого етапу, що говорить про активну взаємодію фахівців у межах закладу освіти, активність в обміні досвідом під час вебінарів та конференцій. Однак показник не є високим, що говорить про повільні темпи обробки набутого досвіду. Відсутність міждисциплінарних досліджень та узагальнення, низький показник за шкалою професійних навичок та знання у 1 та 2 опитуванні говорить про те, що навички організації дистанційного навчання, використання інтернет-сервісів формуються повільно, що гальмує прояв творчості, індивідуальності у професійній діяльності та викликає незадоволення, напруження.

Оцінка взаємозв'язку показників оцінки професійного вигорання та характеристик процесуальної мотивації показав, що існує зворотній зв'язок між загальним рівнем процесуальної мотивації та показниками професійного вигорання – чим вище процесуальна мотивація тим нижче рівень вигорання викладачів закладу. Це дозволяє стверджувати, що викривлення ціннісно-сміслових сфер особистості може бути причиною розвитку синдрому професійного вигорання. У свою чергу, спровоковане зовнішніми факторами погіршення умов праці (нові вимоги, форми організації та інші швидкі зміни) та внаслідок цього поява симптомів професійного вигорання провокують зміну ціннісно-сміслового сприйняття власної професійної діяльності.

Серед параметрів оцінки процесуальної мотивації ми також знайшли можливі виходи з означеної ситуації. Можливість узагальнення досвіду, обговорення помилок та набутих навичок дозволить сформувати групу підтримки в межах одного закладу або виробити деякі узагальнені рекомендації для певної групи викладачів (відповідно предмету, спеціалізації, віку). Як науково-обґрунтовані заходи профілактики та корекції синдрому професійного вигорання також можна використовувати семінари навчання техніками самоменеджменту, рефлексії та релаксації, програми стрес-менеджменту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боев В., Захарченко Т. Выход из зоны авторитарного комфорта какие шансы дала пандемия преподавателям вузов. URL : https://mel.fm/distant/8192576-universities_after_pandemic.
2. Бондаренко И.Н. Личностные детерминанты процессуальной мотивации трудовой деятельности : автореф. дис. канд. психол. наук. М. ИП РАН. 2010. 26 с.
3. Волченкова К.Н. Анализ отношения преподавателей российского вуза к вынужденному дистанту. *Вестн. Южно-Уральского гос. ун-та. Серия: Образование. Педагогические науки*. 2020. № 12 (4). С. 88–97.
4. Грунт Е.В., Беляева Е.А., Лисситса С. Дистанционное образование в условиях пандемии: новые вызовы российскому высшему образованию. *Перспективы науки и образования*. 2020. № 5(47). С. 45–58.
5. Гура Т.В. Роль лідера в забезпеченні психологічного здоров'я та благополуччя персоналу закладу вищої освіти в умовах пандемії. *Психологічне здоров'я персоналу організацій в умовах пандемії COVID-19: проблеми та технології забезпечення*: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції з організаційної та економічної психології (21 травня 2020 року). Київ. Біла Церква, 2020. С. 32–34.
6. Концептуальная записка: Образование в эпоху COVID-19 и в последующий период. Доклад ЮНЕСКО август 2020 URL : https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_-_education_during_covid-19_and_beyond_russian.pdf.
7. Максименко С.Д., Карамушка Л.М., Креденцер О.В. Психология здоров'я персоналу організацій в умовах пандемії COVID-19: предмет та актуальні напрямки дослідження. *Психологічне здоров'я персоналу організацій в умовах пандемії COVID-19: проблеми та технології забезпечення*: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції з організаційної та економічної психології (21 травня 2020 року). Київ. Біла Церква, 2020. С. 11–14.
8. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. Проект ПРООН «Права людини для України». 25.11.2020. URL : <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/>.
9. Brooks S., Webster R., Smith L. et al. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet*. 2020; 395 (10 227): 912–920. DOI: 10.1016/ S0140-6736(20)30460-8.

Л. В.-В. Вейланде. Профессиональное выгорание преподавателей учреждений высшего образования как следствие дистанционного обучения в период пандемии COVID-19. – Статья.

Аннотация. В статье проведен анализ проблемы профессионального выгорания преподавателей учреждений высшего образования связанного с изменением формата работы в период карантинных ограничений по пандемии COVID-19. Автор проводит анализ последних психолого-педагогических исследований проблемы влияния пандемии на условия труда, предложенных междисциплинарных разработок. Проведенное исследование на базе Одесского национального университета имени И.И. Мечникова позволило связать феномен процессуальной мотивации и профессионального выгорания, рассмотреть характеристики процессуальной мотивации как показатели адаптационных возможностей индивида.

Ключевые слова: профессиональное выгорание, дистанционное обучение, процессуальная мотивация.

L. Veilandie. Professional burnout of teachers of higher education institutions as a result of distance learning during the COVID-19 pandemic. – Article.

Summary. The article analyzes the problem of professional burnout of teachers of higher education institutions associated with the change in the format of work during the quarantine restrictions on the COVID-19 pandemic. The author analyzes the latest psychological and pedagogical studies of the problem of the impact of the pandemic on working conditions. The study, conducted on the basis of the Odessa National University named after I. I. Mechnikov, allowed us to link the phenomenon of procedural motivation and professional burnout, to consider the features of procedural motivation as an indicator of the adaptive capabilities of the individual.

Key words: professional burnout, distance learning, procedural motivation.

Т. Ю. Горбань
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри історії світового українства
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМА ПОДВІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ (ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Анотація. Розглядається феномен подвійної ідентичності українців, або «малоросійства», як суспільно-політичного явища часів перебування України у складі Російської імперії, через призму його оцінок, відображених в українській суспільно-політичній думці зазначеного періоду.

Ключові слова: подвійна ідентичність, самоідентифікація, малоросійство, суспільно-політична думка.

Тривалий період бездержавного існування українського народу мав немало тяжких і трагічних наслідків. Одним із результатів кількасотлітнього перебування українських земель у складі Російської імперії стало формування в українському середовищі «пересічного типу імперської людини» (Є.Маланюк), тобто носія подвійної ідентичності. Говорячи про такий тип людини з амбівалентною свідомістю, маємо на увазі ту частину українського суспільства, якій були властиві ознаки подвійної самосвідомості: російської громадянської і української національної, тобто поєднання політичної лояльності до російської імперської влади, її соціально-політичної системи та культурних цінностей, із місцевим етнічно-територіальним патріотизмом. Представники української суспільно-політичної та наукової думки вказаного періоду, осмислюючи це явище, використовували стосовно нього термін «малоросійство», а стосовно людини відповідного типу – «малорос».

Влучна узагальнююча характеристика «малоросійства» і, зокрема, тих причин, що «роздвоювали малороса», передана в яскравій образній формі, належить Б. Грінченку. «В тодішньому українському діячеві, – писав він, – сиділо дві душі: одна українська, а друга – російська. Українську душу йому дав рід, почування любові до рідного краю, любові до своєї мови, до свого народу; російську душу давало йому російське життя, російська урядова служба, бюрократична прихильність до ласки, яку виявляло російське начальство... Хотілося і рідному краю послужити..., і не прогнівити того, від кого залежить заслужити «Станіслава на шию» [2, с. 60]. Такий погляд на «малоросійство» закріпився в середовищі тогочасної української інтелігенції національної орієнтації.

Принагідно наведемо ще один вдалий, на нашу думку, але вже персоніфікований приклад такого явища, як подвійна ідентичність. Даючи характеристику братам Сторженкам (Микола Стороженко – український історик і педагог, Андрій – науковий і громадсько-політичний діяч, який від українофільства перейшов з часом на позиції російського націоналізму), О. Оглоблин писав: «М. Стороженко був один із тих нечисленних представників українського дворянського консерватизму XIX – початку XX століття, що свою щирість відданість українським культурно-науковим справам поєднував з не менш щирою й лояльною відданістю російській царській династії, й кінець кінцем, Російській імперії. Для людей типу братів Стороженків шлях від українофільства «Киевской Старини» до київського «Клуба русских националистов» після 1905 року, зовсім не здавався шляхом «зради»... Микола Стороженко завжди, в глибині своєї душі, був українець» [10, с. 6].

Потрібно зазначити, що, на відміну від поглядів, які пізніше висловлювалися деякими істориками української діаспори (наприклад, О. Оглоблин зараховував до «малоросів» нечисленних представників українського дворянського консерватизму), традиція суспільно-політичної думки рубежу XIX–XX ст. та тогочасної народницької історіографії відносила до категорії «малоросів» не лише все дворянство, яке, за висловлюванням Є. Чикаленка, давно полишило народ і його вже неможливо повернути, а й «величезну більшість українського суспільства» загалом, як про те говорив М. Грушевський. В українській публіцистиці початку XX ст. переважала думка, що українці на рівні масової свідомості фактично не відокремлюють себе від росіян і це створює підґрунтя для подвійної самоідентифікації.

Водночас необхідно пам'ятати, що в українському суспільстві в зазначений період переважаючою, а в соціальних низів і єдиною, була буденна свідомість, яка мала у своїй основі релігійну ідентичність,

наслідком чого було домінування у свідомості підросійських українців ідеї спільного православ'я і загальноруської єдності. Тож можна сказати, що в тій чи іншій мірі таке явище, як «малоросійство», охоплювало усі верстви українського суспільства, але якщо основною масою української людності, через відсутність чіткого усвідомлення свого національно-етнічного «Я», не усвідомлювалася і проблема самоідентифікації, то перед елітою цілком очевидно стояла необхідність свідомого вибору на користь «українства» або «малоросійства».

Щодо умовної класифікації тих, хто обрав останній варіант, то в працях українських інтелектуалів зустрічаємо виокремлення трьох типів «малоросів», характеристику яких наводить, зокрема, В. Левицький. Перший тип – це представники української еліти на кшталт М. Родзянка, які повністю перейшли на службу самодержавному режиму; другий – «також малороси», тобто ті, хто асимілювався і, забувши навіть рідну мову, тим не менше не приєднався до активних ворогів українства. І, нарешті, «так звані «свідомі українці»», які хоча й вважали себе українцями, хоча й розмовляли в родині українською мовою, але, виходячи за поріг своєї оселі, рідної мови соромилися, отже, живучи інтересами українства, були просякнуті наскрізь російською культурою і її потребами [1, с. 250]. Очевидно, що ці три типи мали чимало спільного, їх поєднувало те, що усі вони були результатом асиміляційних процесів у різних їхніх проявах, однак і зводити всіх «малоросів» до спільного знаменника як відступників від української національної справи було б щонайменше некоректно.

Так само як не підлягають однозначній оцінці і поведінкові стереотипи, поширені в тих (головним чином вищих) прошарках українського суспільства, які й були основним «живильним середовищем» для «малоросійства». Існування у статусі бездержавного народу прирікало певні кола українського суспільства на свого роду балансування між територіально-етнічним патріотизмом і соціально-політичним прагматизмом.

Але національно орієнтованим, політично активним українством «малоросійство» в будь-якому разі сприймалося як чи не найбільша перешкода на шляху боротьби за національні інтереси. Адже, як поширене суспільно-політичне явище, «малоросійство» об'єктивно обмежувало потенціал українського національного руху. Утилітарні прагнення української еліти, які спонукали до згаданого вище політичного прагматизму, з одного боку, були фактором її розколу, з іншого – йшли врозріз з ідеєю національного самовизначення. Особливо якщо йшлося про представників промислово-фінансових кіл, які не були зацікавлені ані у фіксованих етнічних кордонах, ані в мовно-культурній відокремленості українців, ані в національно-територіальній автономії.

Водночас потрібно зважати на те, що українське підприємництво, яке щойно ставало на ноги, потребувало державної протекції, тож, не маючи власної держави, підприємці – вихідці з українського середовища змушені були шукати підтримки імперської держави. Це ж стосувалося і назрілої необхідності модернізації економічно-господарського сектору в Наддніпрянській Україні, яка, за тих умов, реально могла відбутися лише на імперському ґрунті. Отже, питання політичної лояльності української еліти, торгово-промислової зокрема (хоча вона і була нечисельною), слід розглядати також у категоріях природного прагматизму. Таким чином, неправомірно однозначно негативно ставитися, наприклад, до тієї частини молодого українського буржуазії, яка, займаючись підприємницькою справою в межах Російської імперії, поєднувала неминучу для неї лояльність до держави з симпатією до української національної справи (не обов'язково в її політичному вияві), до українських традицій і культури, причому не лише на словах, а й підтримуючи останню матеріально шляхом меценатства, різних форм доброчинності тощо.

Варто зазначити, що розуміння «логіки явища» при аналізі питання «природного прагматизму» української буржуазії зустрічаємо і в роботах знакових представників української соціал-демократії. Так, Л. Юркевич, звинувачуючи певні кола українського суспільства у «рабській підтримці царизму», водночас слушно зауважував, що заможні класи не можуть протягом тривалого періоду перебувати в опозиції до держави, оскільки їхнє панування захиталося б, якби вони не мали до своїх послуг державних способів захисту економічної і політичної нерівності. «Коли нація підпадає національній неволі, то наслідком цього буває насамперед те, що вищі і багаті класи денаціоналізуються і переймаються культурою пануючої нації... Вони покійно йдуть за пануючою державою, поки не почують в національному русі такої сили, з котрою їм не страшно проти держави-пана стати» [12, с. 108].

Однак загалом у середовищі українських інтелектуалів, які виступали за національну емансипацію, ставлення до «відступників від національної справи» було гостро критичним. «Малоросійство» трактувалося як синонім зрадництва, національного самозречення, капітулянтства тощо. Одним із найбільш непримиренних критиків цього явища був М. Грушевський, який вважав, що «малоросійство» – це завжди зрада, тотальна капітуляція, а «малорос» – то є повністю асимільований великорос, байдужий до української національної

справи і охопленій «неутолимою охотою до урядів, а особливо до жалування». Найстрашнішим, на його думку, було те, що це явище до певної міри було добровільним, тобто лежало у площині особистого вибору: «...се винародовлення досяглося не самими тільки примусовими способами; в значній мірі воно було також і добровільне, що вказувало на глибокий занепад нації» [3, с. 209]. Вкрай категоричним був М. Грушевський у формулюванні наслідків «зросійщення». «Національними вповні, – переконував він, – зіставалися тільки народні маси – через свою темноту й повну безвладність; що підіймалося над ними – пропадало звичайно для народу; отже, консервування нації було зв'язане з некультурністю!» [3, с. 209].

Таке цілковите й безкомпромісне «відлучення» від народу його освіченої частини можна, очевидно, вважати емоційним перебільшенням з боку «батька української історії». До речі, ідеологічний опонент М. Грушевського і один із засновників державницького напрямку в українській історіографії В. Липинський, навпаки, основним націотворчим елементом суспільства бачив саме ту його частину, яка «підіймалася над масами» – аристократію, інтелігенцію, тобто верстви, які володіли «мечем чи засобами виробництва», а не «темні й безвладні народні маси».

Окрім контраверсійної щодо превалуючої у тогочасній українській суспільно-політичній думці народницької ідеології тези В. Липинського про провідну роль аристократії («без національної аристократії немає і не може бути нації») та «соціальну гармонію» експлуататорів і експлуатованих, вважаємо за доцільне навести його висловлювання стосовно антитези «малоросійства», тобто «українства». У листі до М. Грушевського В. Липинський писав: «Термін «українство» я особливо не люблю вживати в заголовках через те, що він «у нас» означає тільки течію, – певний напрям внутрі нації, а не саму націю як таку» [6, с. 386]. Вважаючи нацією, українцями усіх мешканців українських земель, без огляду на «племінне чи культурне походження, на ... «расову» чи «ідеологічну генеалогію», В. Липинський вважав основним завданням українського політичного проводу боротьбу за об'єднання України «в одну національну – політично й духовно – цілісність», а не поділ «на різні «нації» по «племінних» та «ідеологічних» (віросповідних) ознаках» [7, с. 53]. Палкий апологет «всеукраїнськості», саме у несконсолідованості українського суспільства він вбачав головну причину поразок українців у боротьбі за національне самовизначення.

Категоричність та емоційну напруженість в оцінці «малоросів» бачимо і в доробку М. Міхновського. Інтелігенції він закидав те, що вона неодноразово грала «ганебну й сороміцьку» роль в історії української нації: «Зраджувала, ворохобила, інтригувала, але ніколи не служила своєму народові, ніколи не уважала своїх інтересів в інтересах цілої нації, ніколи не хотіла добачити спільності тих інтересів» [8, с. 319]. При цьому автор «Самостійної України» покладав вочевидь завищені сподівання на «українську інтелігенцію третьої формації», вбачаючи у ній захисника українського народу і висловлюючи переконання, що саме на служіння власному народові вона орієнтована.

Оптимістичні очікування, що їх М. Міхновський висловлював на адресу інтелігенції нової формації, вочевидь не поділялися провідними українськими громадсько-політичними діячами. Оцінюючи тогочасне становище українського національного руху, С. Єфремов говорить про те, що «більшість культурних українців з роду таки пропадала навіки для рідного краю» [5, с. 25]. У відсутності того нового прошарку в українському суспільстві, що його Міхновський називав «третьою інтелігенцією», вбачав причину «млявості» українського руху Є. Чикаленко. «Панство наше, – писав Чикаленко, – давно покинуло народ і приєдналося до російської або до польської культури, а народ зостався сам з своєю некультурністю». І додавав, що за тих умов, у яких перебував український національний рух, всю надію треба покласти на буржуазію, що «впливає наверх з народних мас», оскільки «на дворянство, очевидно, нам треба махнути рукою, ми вже його не навернемо» [11, с. 68–69].

До числа переконаних супротивників «малоросійства» належав Б. Грінченко. Наголошуючи, що «...всяке відхилення від національного ґрунту є річчю шкідливою. Кожен, хто приносить хоч крихту обмоскалення в наш народ (чи словом з вуст, чи книжкою) робить йому шкоду, бо відбива його від національного ґрунту», він називав «мовно обмоскалених» українців «чужоземцями серед своєї ж людності» [2, с. 104]. Водночас у масі москвофільської інтелігенції Б. Грінченко розрізняв «зрадників і ренегатів», тобто тих, хто, усвідомлюючи себе українцем, «перекинулася в московський табір», і тих, хто, отримавши «московське виховання», змалечку був «росіянином» і, залишаючись ним і надалі, «ніякої зради не чинить» [2, с. 120]. В останньому разі, вважав Грінченко, варто докласти зусиль, аби спробувати повернути цю частину інтелігенції на національний шлях.

Наведемо думку ще однієї знакової особистості в українському національному русі – Д. Донцова. «Малоросійство» він трактував як «модерне москвофільство», вбачаючи у ньому «поширену в певних колах нашої інтелігенції безграничну пошану перед російською культурою, і дивну якусь духовну

залежність від поглядів, пануючих в поступових колах». На його переконання, саме ця залежність не дозволяла українцям «й досі вийти з пелюшок і стати на власні ноги», і способом звільнитися від неї Донцов вважав бойкотування російської культури, до чого й закликав «свідоме українство» [4, с. 4].

Завершуючи огляд оцінок і суджень, що їх українські інтелектуали висловлювали щодо проблеми подвійної ідентичності українців, або «малоросійства», і в контексті цього – щодо ролі інтелігенції в українській історії та її місця в суспільно-політичному житті початку ХХ ст., зробимо деякі висновки. В українській суспільно-політичній думці, попри те, що її представники самі належали до цього суспільного прошарку, склалася стійка традиція вважати інтелігенцію переважно, якщо не виключно, чужою чи навіть ворожою у ставленні до української національної справи, такою, яка «одним лицем складається з перевертнів». Водночас в українському суспільстві, в тому числі й серед інтелігенції, було немало тих, хто, зазнаючи примусової асиміляції чи добровільно асимілюючись у російське політичне, соціальне і мовно-культурне середовище, відчували себе «майже росіянами», зберігали прихильність до української етнографічної культури, а то й до української національної справи загалом.

З іншого боку, на початок ХХ ст. самодержавна влада фактично поставила українську еліту перед дилемою: або асиміляція, або дискримінація. В тих умовах вибір зазвичай робився на користь імперських цінностей і, відповідно, кар'єри. Поєднувати під жорстким владним пресингом дві лояльності – політичну, стосовно імперської влади, і національно-регіональну, принаймні в її етнічно-культурному вимірі, ставало дедалі складніше. Тож, як зазначає М. Рябчук, логіка подій «виштовхувала малоросів або в бік українства (з усіма неминучими імперськими «батогами»), або в протилежний бік – іще більшого, підкресленого вірнопідданства (з усіма належними в цьому разі імперськими «пряниками»)» [9, с. 128].

Погоджуючись із правилом, що стереотипи поведінки людей минулих часів не варто оцінювати сучасними мірками, все ж зазначимо, що політичні реалії нового тисячоліття стимулюють перегляд укорінених поглядів на феномен подвійної ідентичності на основі об'єктивного аналізу всієї сукупності факторів, що її обумовлювали. Проблема, яка має давню, століттями вимірювану заглибленість в історичне минуле, потребує максимальної ретельності, зваженості та неупередженості у її дослідженні, яке є актуальним і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. Л. Марксизм в костюмі імперіалізму. *Дзвін*. 1914. № 3. С. 250–254.
2. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. *Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу* / упоряд. А. Жуковський. Київ, 1994. С. 35–148.
3. Грушевський М.С. На порозі століття. Присвячено черемиській українсько-руській громаді. *Грушевський М.С. Твори* : у 50 т. / голов. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2002. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». С. 208–216.
4. Донцов Д. Модерне москвофільство. Київ, 1913. 30 с.
5. Єфремов С. Фатальний вузол. *Єфремов С. Вибране*: Ст. Наук. розвідки. Моногр. Київ : Наукова думка, 2002. С. 17–55.
6. Липинський В.К. Лист до Михайла Грушевського (12/25. III. 1912). *Липинський В.К. Повне зібрання творів, архів, студії* / Я. Пеленський (голов. ред.) та ін. Київ ; Філадельфія : Смолоскип, 2003. Т. 1 : Листування (А – Ж). С. 385–386.
7. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Київ : Рада, 1995. 96 с.
8. Міхновський М. Самостійна Україна. *Національні процеси в Україні: історія і сучасність*. Документи і матеріали. Довідник : у 2 ч. / упоряд.: І.О. Кресіна (кер.) та ін.; за ред. В.Ф. Панібудьласки. Київ : Вища школа, 1997. Ч. 1. С. 312–322.
9. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. Київ, 2000. 304 с.
10. Ульяновський В.І. Три «лики» Миколи Стороженка: «малоросійство» – «російство» – «українство». Передмова. *Стороженко Микола. З мого життя*. Київ : Либідь, 2005. С. 5–93.
11. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Документально-художнє видання : в 2 т. Київ : Темпора, 2004. Т. 1. 428 с.
12. Юркевич Л. Середні кляси і національне відроджене. *Дзвін*. № 2. С. 107–111.

Т. Ю. Горбань. Проблема двойной идентичности во взглядах украинских интеллектуалов (начало XX в.). – Стаття.

Аннотация. Рассматривается феномен двойной идентичности украинцев, или «малоросийства», как общественно-политического явления времен пребывания Украины в составе Российской империи, через призму его оценок, отраженных в украинской общественно-политической мысли указанного периода.

Ключевые слова: двойная идентичность, самоидентификация, малоросийство, общественно-политическая мысль.

T. Gorban. The problem of double identity in the views of Ukrainian intellectuals (early twentieth century). – Article.

Summary. The phenomenon of dual identity of Ukrainians, or «little-russianness», is considered as a socio-political phenomenon of Ukraine's stay in the Russian Empire, through the prism of its assessments, reflected in the Ukrainian socio-political thought of this period.

Key words: double identity, self-identification, little-russianness, sociopolitical thought.

УДК 811.161.2 282

Н. А. Жуган

кандидат філологічних наук,
викладач

Черкаський державний бізнес-коледж
м. Черкаси, Україна

О. П. Осирко

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри гуманітарних та природничих дисциплін
ПраТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
м. Київ, Україна

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ ПРОЦЕСІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТКАННЯМ, У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Анотація. У статті на діалектному матеріалі, зібраному у середньонаддніпрянських говірках, проаналізовано лексико-семантичну групу назв процесів, пов'язаних із тканням, здійснено аналіз семантичних мікрогруп.

Ключові слова: лексико-семантична група, семантична мікрогрупа, семема, сема, лексема, репрезентант.

Лексичний склад діалектної мови зазнає змін унаслідок власне лінгвальних і позамовних чинників. В останні десятиліття дослідники прагнуть максимально повно описати склад діалектної мови, системні відношення її компонентів, виявити особливості функціонування діалектних одиниць у просторі й часі, їхню динаміку. Тому дослідження тематичних груп лексики, процесів трансформації її структурного складу й семантики є актуальним у сучасному мовознавстві.

Лексика народних промислів належить до термінологічної системи мови. У вітчизняній діалектології терміносистему ткацтва як тематичну групу вивчали в різних говірках, зокрема закарпатських [9], бойківських [4], наддністрянських [5], поліських [15], східнополіських [3], середньополіських [6], степових [17], східнослобожанських [14]. У середньонаддніпрянському діалекті її представлено частково у працях В. К. Василенка [1], В. Я. Матвєєвої [13], О. Г. Давидової [8], загальнономовних і діалектних словниках [1; 2; 7; 11; 16], дещо ширше в етнографічних записах і діалектних текстах [12].

Метою статті є показати зміни в репертуарі та семантиці ткацької лексики на прикладі лексико-семантичної групи назв процесів, пов'язаних із тканням, засвідчених у середньонаддніпрянських говірках на початку ХХІ ст. та зіставити їх з іншими фіксаціями.

Лексико-семантичну групу назв процесів, пов'язаних із тканням, репрезентують семи: 'ремесло ткача', 'процес ткання', 'займатися тканням', 'почати ткати', 'ткати', 'протягувати в начиння та блят нитки основи', 'навивати на задній навій основу, готуючи ткацький верстат до ткання', 'натискати на підніжку під час ткання для утворення зів', 'пропускати крізь зів основи човника з ниткою підткання', 'накрутити, звити наткане полотно на передній навій, щоб основа після чергового припускання стала пружною', 'пропускати нитки основи із заднього навою (валу) для ритмічного ткання', 'попустити основу, коли її після накручуваного полотна натягнуто більше, ніж потрібно'.

Сему 'ремесло ткача' репрезентують лексеми: *т'кацтво* (Дм, Ост, Мск, Др, Глм, Кц, Мх, Зл, Хл, Мрп, Зв, Гл, Мрн), *тка'н':а* (Бб, Жт, Сч, Глк, Мл), *т'кац'ке реме'ц'ло* (Кц, Врб), *ткат'* (Зкр, ВВ, Тп, Лз, Влх,

Ст, Лщ, Ів, Тн). Усі найменування належать до терміносистеми ткацтва. Особливістю реалізації є належність лексем до різних частин мови, однак їх об'єднує словотвірний зв'язок з основами *тка-*, *ткач-*, що забезпечує системні зв'язки компонентів цієї мікрогрупи. Варто відзначити, що в розповідях діалектоносії використовували різні форми дієслова *ткати* у теперішньому часі: *ткуть*, *ч'ють*, *т'кають*, *ч'є*, *ч'єц'а*: *оце с'їдає та шо ткать* / *а тод'ї во'на отк'їдає* / *оце йак ч'є* / *от'к'їне* / *знов ч'є* (Кл). У словнику Б.Д. Грінченка лексему *ткацтво* подано зі значенням «ремесло ткача» [7, IV, с. 268], а у тлумачному словнику сучасної української мови *т'кац'ке реме'сло* – «пов'язане з тканням, ткацтвом» [2, с. 1456], маніфестант *тка'н'а* – «виготовляти тканину; займатися ткацтвом, бути ткачем, ткалею» [17, X, с. 152].

Сему «процес ткання» реалізовано лексемами *тка'н'а*, *ткат'(ти)*, *т'кацтво*. Найпоширенішим репрезентантом на позначення цієї семи є багатозначне дієслово *ткат'(ткати)*, одне зі значень якого – «займатися ткацтвом, бути ткачем, ткалею» [2, с. 1456]. У записаних текстах засвідчено дієслівні форми різних часів і виду: *т'каю* (Дбр), *т'кають* (Бдр, Глк), *т'кає* (Сч), *т'кали* (Тп, Дв, Дбр), *тч'єш* (Мд, Нб), *в'иткат'* (Дм, Дбр, Дв, Ост, Лзр), *в'иткаю* (Дбр), *в'иткала* (Дв), *ч'є* (Мд, Сгн, Др, Лн, Нх, Зкр), *ч'є* (Др, Зкр, Тп, Лн, ТР), *ч'є'мо* (Тп), *ч'ють* (Ост), *ч'єц'а* (Мд, Зкр, Шп, Глз, Врш, Ст, Нб, Шш), *в'ич'є* (Зкр) та реченням *робит'на ве'р'стат* (Влщ, ДВ, Зл, Сч): *иче т'реба і в'иткат' і со'роче'чку* (Лзр); *ка'зали полот'н'ане оце ж т'кали* (Ост).

Сему «займатися тканням» представлено лексемами у більшій частині говірок *ткат'*, *т'кати*, але зафіксовано і *в'иткат'* (Лзр), *тка'н'а* (Лз), *ткач'увати* (Зв, Мрп) та *робити на ве'р'стат* (Влщ, Гл), *с'їдат'за ве'р'стат* (Гл): *ба'гато т'кали на сво'їу с'їм'їу* (Злн); *до Паски шоб'у'же в'иткат' полот'но* (Дм). Власне терміни цієї семантичної мікрогрупи – *ткат'*, *т'кати*, *ткач'увати*. Зауважимо, що лексема *ткач'увати* зафіксована в словнику зі значенням «занимається ткацтвом» [7, IV, с. 268], «бути ткачем» [2, с. 1456].

Сема «почати ткати» реалізована дієсловом майже у всіх говірках *ткат'*, а в деяких *ткач'увати* (Мрп), *зати'кат'* (Зв, Глк, Дбр, Ан), словосполученнями *поч'їнайут'ткат'* (Дм), *с'їдати ткат'* (Хл, Вл) та реченнями *с'їдат'за ве'р'стат* (Мд), *с'їдат'на ве'р'стат'* (Дм), *буду с'їдат'за ве'р'стат* (Мд), *на'кинут'на ве'р'стат'* (Кл), *на'кидат'на ве'р'стат'* (Чв), *наки'даєц'а на ве'р'стат на'ч'ин'а* (Мд): *у'бериз'н'і б'їл'ш'їс'т'поч'їнайут'ткат' / і йак навис'н'і у'же ж о'той рос'тил'айут'* (Мд). Власне термінами цієї семантичної мікрогрупи є назва *зати'кат'* та словосполучення *на'кинут'на ве'р'стат'*, *на'кидат'на ве'р'стат'*. У словнику української мови лексему *зати'кати* подано із значенням «всувати, встромляти що-небудь кудись» [17, III, с. 346]. Можливо, у розумінні діалектоносіїв лексеми *зати'кат'*, *на'кинут'* означають вставляти начиння у верстат, тим самим починати ткати: *бо тод'ї йак наки'нут'на ве'р'стат / то во'ни рож'ч'їтуйут'шоб хва'тило ж* (Нх). У рукописах 80 – 90 рр. ХХ ст. із говірок Черкащини є пояснення, що начиння закладають у блят, а блят у ляду і тоді починають ткати: *Коли навірчуют'на навой, то начиння нема. Кончили то тоді вішають. Блят укладають в ляду і тоді натягають. Сїдають, заткала і тоді тчеш, тчеш* [12], *оснували, зняли і накидають на верстат* [12]. Інші однослівні репрезентанти також належать до терміносистеми ткацтва, найбільш поширена серед них лексема *ткат'(-ти)*, причому варіант із формантом *-ти* функціонує в західній частині ареалу; словотвірний варіант *ткач'увати*, похідний від твірної основи іменника *ткач-*, засвідчено в одній говірці центральної частини; віддієслівні іменники *тка'н'а*, *ткач'уван'а* зрідка поширені в південній, центральній та північній частинах ареалу.

Сему «ткати» реалізовано дієсловом недоконаного виду *ткат'* (ВБ, Лз, Врш, Дв, Гл, Кл, Ст, Нб, См, Влщ, Мск, Др, Тп, Мрн, Лзр, Чв, Глк, Дм, Глз, Врб, Дбр, Зкр, Ул, Шп, Лн, Мх, Сб, Лщ), *т'кати* (ТР, Тн, Жт, Івх, Влщ, ДВ, Сч, Рг, Б), доконаного виду *пот'кат'* (Кл), *в'иткат'* (Дбр) та словосполученням *робити на ве'р'стат* (Влщ, Вш, Жт): *а тод'ї у'ч'їлис'а і са'м і ткат' / бо 'дорого / т'кали вже й са'м і* (Нст); *їїх тод'ї робл'ат'на вер'стат'і / а тод'ї б'їл'їлис'а* (Жт). Найуживанішою є лексема *ткат'*, варіант *т'кати* поширений у західній та південно-західній частині досліджуваного ареалу. У розповідях мовці частіше використовують форми теперішнього та минулого часів: *ч'є*, *ч'єш*, *ч'ють*, *ч'єц'а*, *т'каю*, *т'каєш*, *т'кають*, *т'кала*, *т'кали*: *поки йа ото'го в'иткаю / во'но мах / опус'каєц'а* (Дбр); *в'ич'їц'а о'те полот'но / там на'круч'їєц'а полот'но* (Чв).

У кількох досліджуваних говірках засвідчено лексичну реалізацію семи «протягувати в начиння та блят нитки основи»: *при'сукуват'* (Лз), *наки'дат'* (Мд, Лп), *наб'їрат'* (Лп, Гл), *нави'ват'* (Дв), пропозитивні назви *при'сукуйут'основу* (Лз), *наве'с'ти'нитку* (Врш). Власне терміном є лексема *при'сукуват'*, у «Словаре українського язика» лексема має значення «при тканьї: прикр'їпить вь кромк'ї нити основи», а одним зі значень назви *наб'їрат'* є «натягивать нити основи вь ткацком станк'ї, пропуская ихь сквозь начиння

и блят» [7, II, с. 443, 464]. Власне терміни *при'сукуват'*, *наб'і'рат'* використовувані як терміноелементи, що частково зберігають своє основне значення, а лексеми *нави'вайут'*, *навес'ти* набули спеціалізованого значення. У словнику української мови *навивати* «1. Намотувати, накручувати на що-небудь; 2. Наготовляти за допомогою сукання яку-небудь кількість чогось» [17, V, с. 30], а одним зі значень лексеми *навести* (*наводити*) є «спрямовувати щось на кого-, що-небудь» [17, V, с. 37–38]. Усі вони містять спільну сему 'намотувати, накручувати щось на що-небудь', завдяки якій мають семантику, пов'язану із ткацтвом.

Сему 'навивати на задній навій основу, готуючи ткацький верстат до ткання' представлено лексемами *при'сукуват'* (Гл, Кн), *наки'дат'* (Др, Мд, Дбр, Дв, Глз, Лп), *нави'ват'* (Лз, Дв), *накр'учуват'* (Врш, Др, Дв), *навір'т'ит'* (Мх, Вл). Усі вищезазначені маніфестанти належать до терміносистеми ткацтва, оскільки об'єднані спільною семою 'намотувати, накручувати щось на що-небудь' [10].

Репрезентантами семи 'натискати на підніжку під час ткання для утворення зів' є дієслова *сту'пат'* (Дв), *насту'пат'* (Гл, Зл, ДВ, Нх, Глз), *насту'пати* (Глз), *насту'пит'* (Мд), *засту'пат'* (Мрн), *не"ре"сту'пат'* (Врш, Дв, Жт), *нажи'мат'* (Лз, Сч), *при'дав'уват'* (Ст) та іменникове словосполучення *не"риб'ірка но'гами* (Мд): *то'д'і'л'адо'йу при'била / то'д'і'не"ре"сту'пайеш на д'ругий п'ідн'іжок* (Дв). Найбільшу активність мають похідні від основи *сту'па-*: *насту'пат'*, *засту'пат'*, *не"ре"сту'пат'*, що і є власне термінами. Інші лексеми набули вторинного значення, пов'язаного з терміносистемою ткацтва.

Сема 'пропускати крізь зів основи човника з ниткою піткання' має такі маніфестанти: *пус'кат'* (Врш), *пус'тити* (Влш), *кинут'* (Гл), *засил'ати* (ДВ), *прот'а'нути* (Влш), *ходить'* (Врб, Жт), *про'б'іг'ч'овник* (Дв), *кидат'ч'овника* (Лз, Врш, Влх, Мд, Дбр, Дм), *ч'овник ходить'* (Др, Жт, Зл, Сч), *б'ігайе'ч'овник* (Сч): *в'ін з'нитками про'б'іг / про'б'іг раз / о'тут кра'йі по'правила* (Дв); *о'це о'так кинув'ч'овник'с'уди і'л'адо'йу раз / шоб при'билос'а / із'ц'ого'боку кинув* (Дм); *при'били о'цим / а'ч'овник ходить' туди с'уди* (Жт). Лексема *засил'ати* має значення «просувати у вузький отвір» [2, с. 420], *протягнути* «1. Тягтися в певному напрямку, розташовуватися рівною лінією, смугою; 2. Тягнучись, просуватися крізь щось-небудь» [2, с. 1176]. У найменуванні дії «пропускати крізь зів основи човника з ниткою піткання» мовці надають перевагу однослівним номенам, хоч зафіксовано й реченнєві структури – *кидат'ч'овника*, *кидайец'а'ч'овник*, *ч'овник ходить'*, *б'ігайе'ч'овник*, *про'б'іг'ч'овник*, що мають власне термінологічного значення. Загальноновживані лексеми *пус'кат'*, *пус'тити*, *засил'ати* мають спільну сему 'протикати через отвір', унаслідок чого набули термінологічного значення, пов'язаного з ткацтвом.

Сему 'накрутити, звити наткане полотно на передній навій, щоб основа після чергового припускання стала пружною' представлено лексемами *накру'тит'* (ВБ, Мл, Нх), *скру'тит'* (ВБ), *закру'тит'* (Лз), *накр'учуват'* (Врш, Гл, Кн, Дбр, Лп), *пот'анут'* (Лз), *нат'агуват'* (Мд), *нат'агувати* (Ан), *нако'тит'* (Дбр). Найбільш поширені похідні з коренем *крут-*, що є власне термінами. Вони складають ядро семантичної мікрогрупи і є багатозначними. Інші лексеми набули спеціалізованого значення в терміносистемі ткацтва, оскільки мають спільну семантику «натягувати, звивати щось, роблячи його тугим, пружним». Так, одним зі значень маніфестантів *потягнути* у тлумачному словнику є «узявшись за кого-, що-небудь, рушити з місця, потягти, натягти», *натягувати* «тягнути або розтягаючи, робити тугим, пружним», *накотити* «котячи, переміщати, накладати що-небудь на щось» [2, с. 1092, 741, 720].

Сему 'пропускати нитки основи із заднього навою (валу) для ритмічного ткання' маніфестують дієслова *при'сукуват'* (Гл), *пропус'кат'* (Мд), *спус'кат'* (Зл), *прив'їазуват'* (Врш) та словосполучення *на'водиц'а в на'ч'ин':а* (Гл). Із цього номінативного ряду термінами лексики ткацтва є лексема *при'сукуват'*, *при'сукуйец':а*. У словнику Б. Д. Грінченка *присукуватися* – «прикр'їпитися нитямь основи кь кромк'ь» [7, III, с. 443]. Номени *пропус'кат'*, *спус'кат'*, *прив'їазуват'* – це загальноновживані дієслова, які набули термінологічного значення. Пропозитивна структура *на'водиц'а в на'ч'ин':а* засвідчує заступлення забутого терміна [10].

Сема 'попустити основу, коли її після накручуваного полотна натягнуто більше, ніж потрібно' реалізована лексемами *попус'тит'* (Зл), *отпус'тит'* (Нх), *в'ідвес'ти* (Мд), двослівними поєднаннями *от'кинут'цугу* (Врш), *от'кинут'кала'ч'а* (Гл). Загальноновживані дієслова *попус'тит'*, *отпус'тит'*, *в'ідвес'ти* набули спеціалізованого значення, а двослівні найменування (*от'кинут'цугу*, *от'кинут'кала'ч'а*) репрезентують незавершеність процесу номінації.

Отже, серед назв процесів, пов'язаних із тканням, зафіксовано власне терміни ткацтва (*ткат'*, *т'кацтво*, *тка'н':а*, *т'кац'ке реме'сло*, *ткач'увати*, *зати'кат'*), лексеми з інших тематичних груп, пов'язані з виробництвом (*нави'ват'*, *навес'ти*) та загальноновживані назви (*попус'тит'*, *отпус'тит'*, *в'ідвес'ти*). Зазначені семи тісно пов'язані системними відношеннями з номенами інших семантичних мікрогруп. Більшість із них багатозначні: *тка'н':а* – 'ремесло ткача', 'процес ткання', 'почати ткати'; *ткат'* – 'ремесло ткача', 'процес ткання', 'займатися тканням', 'почати ткати'; *ч':ут'*, *ч':е*, *ч':ец':а*, *т'кайут'* – 'ремесло ткача',

‘процес ткання’; *ткач* *у*вати – ‘займатися тканням’, ‘почати ткати’. Лексеми *ткат*’(-ти) → *тка*’н’:а, *ткач* *у*вати ← *ткач* *у*ван’:а, *ткат*’ → *зати*’кат’ перебувають у словотвірних зв’язках, оскільки всі вони походять від псл. *тъкати* «ткати», пов’язаного з *тыкати* «тикати» [11, V, с. 582]. Про динаміку найменувань свідчить наявність складених назв та пропозитивних структур, що, напевне, субституювали забутий термін, та відсутність лексичної репрезентації, зумовлена віковою категорією й пасивною участю діалектоносців у самому процесі: *йа на ве*’рц’тат’ *і не ро*’била / *йа не в*’курс’ *і*’д’іла / *ди*’тино (Вш).

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко В.К. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии: Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие, народные поговорки и изречения. *Сб. Харьк. Ист-филол. об-ва*. Харьков, 1902. Т. 13. С. 139–214.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Безкишкіна М.Т. Лексика та фразеологія коноплярства, прядіння і ткацтва українських говорів північно-східних районів Сумської області : дис. канд. філ. Наук : 10.02.01. Полтава, 1964. 341 с.
4. Бодник А.А. Прядільно-ткацька термінологія в бойківських говорах. *XIII Українська діалектична нарада. Тези доповідей*. Київ, 1969. 304 с.
5. Венжинович Н.Ф. Лексика народних промислів (ткацтво) говорів Тернопільщини : автореф. на здобуття дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 1998. 17 с.
6. Гримашевич Г.І. Динаміка лексики ткацтва в середньополіських говірках. *Філологічний вісник уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини*. Вип. 1. Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. С. 219–225.
7. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
8. Давидова О.Г. Професійна лексика полтавських говорів. *Говори і ономастика Наддніпрянщини*: Збірник статей / відп. ред. В.С. Ващенко. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1970. С. 69–91.
9. Дзєндзелівський Й.О. Термінологія, пов’язана з ткацьким станком у говірках Закарпатської області. *Доповіді та повідомлення*. 1957. Вип. 1. С. 77–80.
10. Жуган Н.А. Лексика ткацтва в середнонаддніпрянських говірках : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019. 331 с.
11. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука: В 7 т. Київ : Наукова думка, 1982–1988. Т. 1–5.
12. Корнієнко М. Рукопис 80–90-х рр. із говірок Черкащини (рукопис знаходиться в Черкаському краєзнавчому музеї).
13. Матвеева В.Я. Лексика українського художнього промислу (вишивання, ткацтво, килимарство) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10. 02. 01 – українська мова. Полтава, 1957. 192 с.
14. Ніколаєнко І.О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східно-слобожанських говірках : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Київ, 2000. 545 с.
15. Павлова М.Р. Полесская терминология ткачества на общеславянском фоне : автореф. на соискание ученой степени дис. канд. філол. наук. Москва, 1990. 18 с.
16. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
17. Терешко Л.С. Термінологія прядіння в українських горітках Одещини. *Українська діалектологія і ономастика*. Київ : Наукова думка, 1964. С. 95–107.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ ГОВІРОК

Дв – Дівички, Дм – Демянці Переяслав-Хмельницький р-н; Ул – Улашівка, Б – Буда Таращанський р-н; Лщ – Ліщина, Лн – Леонівка, Шп – Шпендівка Кагарлицький р-н; Нст – Насташки Рокитнянський р-н; Ів – Іванівка Ставищанський р-н **Київської обл.**; Зкр – Зікранці Хорольський р-н; Ост – Остапівці, Лзр – Лазорки Гребінський р-н; Чв – Чевельча Оржицький р-н **Полтавської обл.**; Куцівка Смілянський р-н; Мх – Михайлівка, Врб – Вербівка Кам’янський р-н; Вл – Вільшана, Хл – Хлестунівка, Мрн – Моринці, Влх – Вільховець Звенигородський р-н; Нх – Нехайки, Кл – Коломиці, Тп – Тополі Драбівський р-н; Тн – Тинівка Жт – Житники Жашківський р-н; Др – Драбівці, Глз – Гельмязів Золотоніський р-н; Бб – Бобрися, Лп – Ліпляве, Кн – Кононча Канівський р-н; Ст – Ступичне Катеринопільський р-н; Гл – Глушки, Зв – Завадівка, Мрп – Миропілля, Нб – Набутів, См – Саморідня Корсунь-Шевченківський р-н; ТР – Товсті, Шш – Шушківка Роги Лисянський р-н; Івх – Івахни Монастирищенський р-н; Вш – Вишнополь, Зл – Зеленків Тальнівський р-н; ДВ – Доброводи, Рг – Рогова Уманський р-н; Влш – Вільшанка, Сч – Сичівка Христинівський р-н; Вр – Вершачі, Мд – Медведівка, Мл – Мельники, Сб – Суботів Чигиринський р-н; ВБ – Велика Бурімка, Мск – Москаленки Чорнобаївський р-н; Сгн – Сигнаївка, Ан – Антонівка, Лз – Лозоватка Шполянський р-н **Черкаської обл.**; Дбр – Дібрівка, Глк – Голиково Новомиргородський р-н **Кіровоградська обл.**

Н. А. Жуган, А. П. Осирко. Лексико-семантическая группа названий процессов, связанных с ткачеством, у среднеднепровских говорах. – Статья.

Аннотация. В статье на диалектном материале, собранном в среднеднепровских говорах, проанализирована лексико-семантическая группа названий процессов, связанных с ткачеством, осуществлен анализ семантических микрогрупп.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, семантическая микрогруппа, семема, сема, лексема, репрезентант.

N. Zhugan, O. Oskyrko. Lexical-semantic group of names of weaving devices connected with thread rewinding in the Middle Dnieper dialects. – Article.

Summary. The article analyzes the lexical-semantic group of names of the processes connected with weaving and semantic microgroups on the dialect material in the Middle Dnieper dialects

Key words: lexical-semantic group, semantic microgroup, semema, sema, representative, variability.

УДК 159.933:316.772.4

О. М. Іщенко

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ОЛЬФАКТОРНА ІНФОРМАЦІЙНІСТЬ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПОЛІ

Анотація. У статті аналізується специфічна «мова» запахів, їх символічно-знакове, смислове навантаження у комунікативному просторі. Доводиться, що в контексті певних типів взаємодії, різноманітних специфічних ситуаціях, обставинах життя природні і штучні запахи створюють «нюховий» образ людини, який спроможний налагоджувати/псувати міжособистісні відносини, задавати емоційно-почуттєвий фон, спонукати до оцінних суджень, виступати атрибутом соціального розширення у суспільстві.

Ключові слова: ольфакція, нюх, запах, ароматні вироби.

Культура повсякденності дає нам можливість долучитися до світу запахів, легко і природно самовиразитися за допомогою безлічі ароматів. Не дарма німецький письменник П. Зюскінд у своєму романі «Парфумер. Історія одного вбивці» зауважував, що аромат проникає в саму глибину, прямо в серце, і там виносить категоричне судження про симпатії і презирство, про відразу і потяг, про любов і ненависть. Тож той хто володіє запахом, той володіє серцями людей.

Сьогодні запахи отримують нове наповнення, оскільки дають можливість сприймати навколишню дійсність через незліченність природних ароматів. Спілкуючись зі світом за допомогою запахів, відчуваючи світ за допомогою нюху – «чуючи нюхом» на несвідомому рівні, особа не тільки орієнтується у ньому, а й чітко розмежує на свій/чужій. «Людина може нюхати світ завжди і всюди, вона чує і передає запахи – чудові і огидні, витончені і неймовірно складні» (І. А. Ільїн) [3, с. 88]. За допомогою запахів людина розчиняється у світі. Саме тому дане почуття є і залишається досить важливим, актуалізованим у сучасному комунікативному полі, адже і по с'як час залишається найзагадковішою здібністю організму, що тривожить душу. «Запах – випаровуюча аура тіла і речі, її вібруючий контур, перший рухомий межевий прошарок між оболонкою і зовнішнім середовищем. Насолода ароматом – метафора володіння матеріальним світом в його самій ефемерній, летучій субстанції, на межі переходу в небуття» [2, с. 260].

Як відомо, аналізом мови запахів, їх інтерпретацією, використанням у якості повідомлення у процесі комунікативного акту займається ольфакція, яку іноді співвідносять з одорологією – наукою про природу, механізм нюху, виявлення, впізнання, осмислення та аналіз запахів. Об'єктом особливої уваги ольфакція стає завдяки теоретичним дослідженням відомих зарубіжних дослідників Д. Спербера, Е. Синотта, Р. Фінегана, М. Шлейдта, Х. Риндисбахера, Р. Трембле, К. Классена, М. Дет'єна, Д. Хоувза, А. Корбена, Ю. Риммеля, П. Девиса серед російських учених варто зазначити праці Є. Мартинової, Є. Жирицької,

О. Вайнштейн, А. Колупасової, В. Гулімової, С. Летягіної, К. Веригіна, О. Гавришиної, А. Костяєва, Г. Кабакової, Є. Дмитрієвої. Поміж вітчизняних науковців найбільш значущими є напрацювання у культурологічній, антропологічній, соціально-психологічній, лінгвістичній сферах безпосередньо М. Дуки, Л. Макачук, А. Слащук, О. Трофимюк, С. Богдана, О. Щербак, Г. Демиденко.

Попри те, що існує багато наукових досліджень в одорології, все ж таки поза увагою залишається інформативність запахів (аури ароматів) у комунікативному просторі, їх знаковість, впливовість, дієвість у позамовному спілкуванні. Відповідно, метою статті є теоретичний аналіз «мови запахів» у комунікативному полі.

З усіх почуттів (зір, дотик, слух, смак) нюх відіграє чи не найважливішу роль у людському житті, оскільки дає можливість досягнути природні/штучні запахи навколишньої дійсності через призму власних переживань, надаючи їм різноманітної конотації залежно від обставин, ситуації, місця перебування – приємні/неприємні, безпечні/небезпечні, шкідливі/нейтральні, збуджуючі/заспокоїливі, привабливі/огидні, ті, що викликають напругу або навпаки розрядку. Емоційна аура запаху має цілком суб'єктивну оцінку, оскільки «розшифровка» її визначається культурними традиціями, стереотипами, вихованням тощо. Фахівці доводять, що 90% всієї інформації людина отримує через зоровий канал і тільки 2% завдяки нюху, що тлумачиться як «вид хімічної чутливості, здатність відчувати і розпізнавати пахучі речовини, які сприймаються як запахи» [4, с. 24], у свою чергу «запах є відчуття, обумовлене дією легких пахучих речовин на рецептори слизової оболонки носової порожнини» [4, с. 24]. Сприйняття запаху в аспекті відчуття виникає завдяки наявності летучих пахучих речовин. Потік повітря з молекулами духмяних речовин, які вищі від порогових, глибоко проникають у ніздрі, досягають верхньої частини носової порожнини, підходять до поверхні рецепторів на відстані взаємодії. Адсорбація молекул духмяних речовин з рецепторами приводять до утворення збудження, яке по нервовим клітинам надходить безпосередньо у центр головного мозку і перетворює його на відчуття запаху. «Для того щоб свідомість оцінила запах, необхідно 0,10-0,20 секунди» [3, с. 53]. Тож після того як запах оброблений, інформація передається у різні відділи мозку, які відповідають за пам'ять, емоції, а також у кору головного мозку, де відбувається процес мислення.

Інформація, що надходить через нюхову систему, найчастіше людиною не усвідомлюється на відміну від зору. Об'єкти пахощів впливають на нервову систему особистості, роботу внутрішніх органів, на мозкові процеси, фізичний та емоційно-почуттєвий стан. Позитивно/прийнятні запахи покращують настрій, сприяють підвищенню шкірної температури, зниженню кров'яного тиску, що часом переносить людину у світ солодких мрій, викликаючи приємні асоціації, спогади. Натомість негативні/неприйнятні знижують працездатність, підвищують кров'яний тиск, пульс, пригнічують індивіда. Використовуючи аромати лаванди, шавлії, ромашки, лимона, сандалового дерева, особа спроможна змінити свій меланхолічний стан, апатичний настрій на радісний, зняти втому, заспокоїтись. Фруктові композиції найчастіше знімають стрес, поліпшують психічний стан особистості. Пахощі жасмінну, троянд, апельсину, м'яти, гвоздики є стимуляторами людської активності, дані одоранти збуджують клітини сірої речовини потужніше, ніж запашна кава. Остання поряд із запахом ванілі та шоколаду сприяє активізації розумової активності, підвищенню працездатності, концентрації уваги на робочому місці.

Вловлюючи запахи світу навколо себе, людина набуває нюхового досвіду особистісного характеру, який залежить від багатьох факторів, а саме від об'єктивних умов (температури і вологості повітря, почуття нюху слабшає під час зниження атмосферного тиску), від функціонального стану організму, адже людська чутливість вище вранці/ввечері, ніж після обіду. При цьому слід враховувати, що поріг чутливості (ступінь відчуття), якість на запашні речовини у кожного конкретного індивіда різні. З віком у більшості людей істотно починає слабшати нюх, їм складно ідентифікувати і розпізнавати пахучі речовини, запам'ятовувати їх навіть на короткий час. Максимальна гострота нюху припадає на молодий/середній вік приблизно з 20-40 років, зниження відбувається після 65-80 років. Запах є індикатором людської поведінки, стану здоров'я, роботи пам'яті. Науковці доводять, що з першого разу людина здатна розрізнити від 1000 до 10000 індивідуальних ароматів, деякі фахівці зазначають: «Нюх здатен визначити понад 1 трлн. різних запахів» [1, с. 15] та запам'ятовувати їх. «Нюхова» пам'ять менш схильна до впливу часу, ніж зорова. Оскільки запахи завжди викликають певне відчуття, вони зберігаються у пам'яті та легше розпізнаються людиною. Хвилюючими для неї залишаються лише ті запахи, які є значущими у смислово-меморизаційному полі, знайомими, спроможні викликати хвилю спогадів, ностальгію, інші, здатні бентежити, спричиняти непорозуміння і виступати комунікативним бар'єром у процесі міжособистісного спілкування.

Варто зазначити, що кожна людина виділяє власний аромат, де суміш запахів визначається генами, особливим обміном речовин, типом шкіри, кольором волосся (блондинки виділяють запах фіалки, шатенки – мускусу), темпераментом, віком (запах старих людей досить слабкий, схожий на затхлу воду/занедбаний

підвал, молоді та люди середнього віку виділяють сильні запахи, схожі з мускусом/конюшиною), характером діяльності та способом життя особи. Істинний аромат людини виробляють спеціальні залози, які розташовані під пахвами, навколо сосків, на голові, біля очей і в анально-генітальній частині тіла.

За допомогою безлічі природних одорантів особа спроможна подати себе (в аспекті самопрезентації), скласти перше враження в оточенні, навіть самоствердитися. Запахи є безумовними індикаторами соціального положення індивіда у суспільстві, характеристикою його функціонально-рольового статусу, ознакою вікової/гендерної приналежності, професійної складової частини, належності до тієї чи іншої етнічної/національної спільноти тощо. Вони залишаються показником соціального розшарування суспільства в аспекті багатства/бідності. «Витончені» запахи є символом розкоші, вишуканості, влади, а сморід, «душок», гнилий запахок є знаком вульгарної бідноти.

Нині соціальне становище політичних лідерів, королівських осіб, духовенства, зірок естради та кіно, відомих діячів телебачення визначається ароматними композиціями, які є бажаними в системі людського сприйняття запахів і закодованих у них смислів. Так, улюбленим ароматом екс-президента США Дональда Трампа є парфум власного виробництва Success Trump (2011), який уособлює дух влади. Терпкий букет «успіху» включає в себе червону смородину, ялівець і коріандр (верхні ноти); герань, бамбук та імбир (середні ноти), а також березу, боби тонка і ветівер (база). Маркувати свій статус через особливе ставлення до тіла у виборі аромату здатен президент Франції Емманюель Макрон. Адже достеменно відомо, що близьким серцю одеколоном глави держави є Eau Sauvage Parfum (версія 2012) від Christian Dior. «Аромат мужності» в букет якого вплетені бергамот, цитрон, петітгрейн (верхні ноти); ветівер, лаванда, гедіон (середні ноти); мирра, пачулі, дубовий мох (ноти бази). Дана композиція асоціюється з яскравою, сміливою, впевненою, вірною собі особистістю. Як у свій час зазначав парфумер-творець Франсуа Демаші: «Образ чоловіка, який виходить за рамки часу і моди».

Натомість ароматні композиції, якими користуються особи королівського статусу, є чітко регламентовані дипломатичним протоколом, відповідають канонам парфумерного етикету. Символом сьогодишньої Великобританії залишається Королева Єлизавета II. Стриманий стиль одягу, який викликає захоплення, бездоганний смак у виборі ароматів характеризує царську особу як елегантну жінку. Перевагу головна жінка Туманного Альбіону віддає Floris London офіційному постачальнику ароматів Лондонського королівського двору. У свій час на честь 60-річчя правління королеви найстаріший британський парфумерний будинок створив аромат Royal Arms («Королівська зброя»), до складу якого входили ноти фіалки, троянди, жасміну й іланг-іланг. Даний аромат є прототипом, що був створений у 1926 р. на честь народження онуки Георга V. Фаворитом королівської особи залишаються парфуми L'Heure Bleue Guerlain – уособлення строгості та поетичності, виражений нотами анісу, гвоздики, ірису, кориці, коріандру, а також аромат Elizabeth Arden Blue Grass до інгредієнтів якого входять: неролі, лаванда, гвоздика, тубероза, ветівер і білий кедр. Останній символізує граціозність, розкіш. Вишуканість, витонченість у одязі Герцогині Кембриджської Кейт Міддлтон співвідносна з її улюбленими парфумами White Gardenia Petals Illuminum – кришталево-чистий аромат яких складають ноти серця гарденія, іланг-іланг, конвалія, жасмин. Беззмінним лідером уподобань герцогині залишається парфумерна вода від французького будинку Dior Dune, квінтесенцією якої є східні спеції, що сплітаються з запахами півонії, жасміну, бергамоту. Ніжні, жіночі французькі парфуми символізують легкість, вишуканість, делікатність самої власниці.

Соціально-рольовий статус священнослужителів найчастіше репрезентований ольфакторними «тканинами» східної групи, верхніми нотами якого є жасмин, кардамон, чорний перець; нотами серця: елемі, коріандр, гвоздика і ладанум; нотами бази: опопонакс – «солодка мирра», палісандрове рожеве дерево, амбра, дубовий мох і боби тонка.

Уособленням чуттєвості, середньовічного містицизму є парфуми Lavs марки Filippo Sorcinelli, що стали улюбленими для двох відомих фігур Ватикану – Папи Бенедикта XVI і Папи Римського Франциска. Презентація вище окресленого аромату відбулася у 2014 р., останній був створений для ательє LAVS (aboratorio Atelier Vesti Sacre), що спеціалізується на дизайні та пошитті оригінальних моделей церковного одягу, а також всіх атрибутів католицької літургії. За католицьким етикетом, єдиним предметом гардеробу, який може мати аромат, є пояс священнослужителя, тому, саме йому була присвячена дана благоуханна композиція.

У християнській церковній культурі найчастіше парфумерія розглядається не як засіб догляду за зовнішнім виглядом, а скоріш як людська «спокуса», велике «марнославство», «гріх». Проте існує безліч «ароматів храму», які здатні за допомогою запахів сприяти власному самозаглибленню, активізувати мислення, заспокоїти бентежні думки. Не останні позиції в церковній естетиці займають парфуми La Liturgie des Heures від французького бренду Jovoy Paris. Маючи назву «Літургія годин», вони

символізують богослужіння, що відбуваються щодня протягом тижня, основними нотами якого є ладан, мирра, мускус, кипарис, ладанума, ладан. Улюбленим ароматом священнослужителів залишається Messe de Minuit («Опівнічна меса») італійського будинку Etro, що поєднує цитрусові ноти з миррою, ладаном, корицею, ваніллю, пачулі, медом і мускусом.

У 2002 р. авангардна марка Comme des Garçons спробувала навіть передати запах різних релігій за допомогою парфумерних композицій: аромат буддизму – Kyoto, аромат ісламу – Ouarzazate, аромат джайнізму – Jaisalmer, аромат християнства – Avignon та аромат католицизму – Zagorsk. Особливість, унікальність, неповторність всіх парфумів у їх консистенції, основу якої складає біблійний запах ладану, ароматичної смоли, кипарису, свічкової гарі, що є атрибутом храмових дійств, символом присутності Бога та пахоців Святих дарів. Таким чином, запах святості має своє власне насичення від деревино-фужерного аромату до східного, постійно нагадуючи про духовний статус, церковну службу, богослужіння, молитву тощо.

Запах несе зачаровану інформацію, аналізуючи хімічну структуру одоранту, людина підключає власний досвід, увагу, сенсорне та вербальне сприйняття. Процес розпізнавання запахів, який заснований на сенсорній увазі і пов'язаний з механізмами вищої нервової системи, в гендерній площині досить своєрідний. Відомо, що швидше розпізнають різноманітну палітру запахів жінки, ніж чоловіки. Проте сильніше і більш агресивніше на запахи реагують чоловіки. У свій час науковці Бернського університету довели чоловічу спроможність «зчитувати» носом репродуктивний потенціал. Для них найпривабливішими є лише ті запахи, які відповідають більшій концентрації гормонів. Чоловіків збуджують, приваблюють, манять природні запахи тіла жінки. Втім, для зваблення, останні, вдаються до безліч хитрощів, використовуючи в своєму арсеналі ароматні вироби (духи, парфумерну воду, туалетні парфуми, одеколон, дезодорант тощо), спокушуючи протилежну стать. Найбільш знаковими, дієвими у риторичі любовного кокетства є запахи свіжості (літнього дощу, океанського бризу, гірського повітря) та чистоти уособлені в нотах хвойних дерев, кущів, що виступають заміниками природних афродизіаків. Збільшують сексуальний потяг, розвивають еротичні фантазії, розслабляють, заспокоюють, надають почуття впевненості в собі, звертають на себе увагу лише ті жінки, в арсеналі яких «король запахів» – жасмин, іланг-іланг, бергамот, розмарин, мускат, троянда. Підсилюють пристрасть, запалюють романтичні почуття, дарують «райську насолоду», знімають стрес лаванда, ефірне масло з сандалових дерев, м'ята. Фруктові композиції, особливо цитрусові (апельсин, мандарин, лимон, лайм), пробуджують у чоловіків бажання піклуватися, дбати, захистити жінку. Відомий американський невропатолог, психіатр А. Хірш у своєму дослідницькому центрі запаху і смаку в Чикаго довів, що запах смачного, корисного грейпфрута створює ілюзію начебто жінка виглядає молодше на п'ять-шість років. Отож варто будь-якій дамі нанести парфумерну композицію, яка містить грейпфрутові ноти, вона здається в очах чоловіків візуально молодшою, натомість, більш привабливою. Гурманістична палітра запахів (кокос, ваніль, кориця, кардамон, карамель), аромат здобної випічки, гарбузового, яблучного пирогів, пампушок, лакричних льодяників для багатьох кавалерів є досить привабливими, оскільки нагадують світ дитинства, безтурботності, розваг. Окреслені вище запахи підвищують «апетит» і спонукають сильну стать спробувати жінку на «смак».

Ароматні вироби залишаються візитівкою будь-якої жінки, парфуми – неперевершеним аксесуаром, який допомагає заявити про себе, розкрити свій внутрішній світ, темперамент слабкої статі. Носіями солодких, «соковитих», ягідних ароматів є жінки азартні, які не втрачають можливості пофліртувати з чоловіками; власниці квіткових ароматів досить чутливі, легко ранимі, збудливі, емоційно нестабільні, схильні постійно планувати життя, «квіткові феї» завзяті перфекціоністки; «пудрові» леді є більше виваженими, вишуканими, спокійними, дипломатично ввічливими; шанувальниці східних та шипрових ароматів енергійні, незалежні, самостійні, волелюбні, цілеспрямовані, мають сильно розвинену інтуїцію, оптимістично налаштовані щодо життєвих труднощів. Іншими словами, не промовляючи ні слова, жінка за допомогою безлічі ароматних композицій здатна створювати власний неперевершений образ, і як зазначала французька кутюр'є Коко Шанель: «Повідомляти про свою появу і нагадувати про неї, коли вона пішла».

Як зауважують західні парфумери чоловічий ніс стабільніший в аспекті сприйняття ароматів, проте дамський нюх тонше. Жінки мають генетично «запрограмовану» чутливість до різноманітних сигналів, що перш за все обумовлено їх роллю матері в розумінні потреб немовля. Породільниця запам'ятовує запах власної дитини після 6 годин перебування з нею, проте батьку на це потрібно 72 години [1, с. 16]. Невинний, небесний запах малюка, який викликає приємні емоції у батьків, а особливо у матері, спричинений виробленням у неї спеціального гормону щастя – дофаміну. Виділяючи тонкий, солодкий аромат грудного молока, за яким ховається ніжність, спокій, беззахисність та піклування, малеча заявляє про себе і своє місце у світі. Жінки схильні швидше розпізнавати емоційний фон людини, оскільки є більш

чуттєвими. Володіючи меншою владою в суспільстві, ніж чоловіки, вони спроможні до нюхової рефлексії, аналізуючи всю гамму запахів на підсвідомому рівні, жінки можуть висловлювати своє ставлення до партнера, тому варто бути обережним при використанні ароматних виробів. Знаходячись в ароматній капсулі (ольфакторному міхурі), яка розповсюджує пахощі та розширює межі людського тіла на відстані витягнутої руки, варто не заповонити простір іншого «ефірного тіла». Зіткнення ольфакторних міхурів може спричинити роздратування, неприязнь, агресію, конфліктну ситуацію. Тож, якщо власнику аромату роблять комплімент у ліфті, на вулиці, в крамниці чи у просторі open space, значить він занадто «пахучий». Відтак, «властивість індивідуального тіла – запах – не існує сам для себе» [3, с. 44].

Позбавити себе від серйозних непорозумінь та комунікативних бар'єрів у процесі спілкування здатні, як вважає значна частина сучасної молоді на Заході, «феромонові вечірки». Суть даних заходів зводиться до наступного, кожен із учасників повинен принести запаковану в пластиковий герметичний пакет футболку, у якій спав протягом останніх трьох ночей. На футболці зберігається запечатаний запах феромонів власника. Всі футболки нумеруються і тільки власник знає своє число, чоловічі мають синій стікер, жіночі – рожевий. Пакети кладуть на стіл, гості вечірки можуть вільно нюхати невідпрані футболки, таким чином намагаючись знайти найкращого для себе партнера і домовитись з ним про побачення. Якщо відвідувачу сподобався запах футболки (ок) з пакету, він фотографується з нею (ими), щоб було видно номер. Всі фотографії розміщуються на стенді, і таким чином кожен з учасників може знайти свою людину, якій сподобався запах власника футболки та познайомитися з нею наживо. Фото розміщуються в мережі Facebook з метою продовження дружби після закінчення вечірки. Сьогодні такий метод знайомства користується величезною популярністю, наразі є досить широковідомим у Лондоні, Лос-Анджелесі, Нью-Йорку. Даний перформанс залишається актуальним в окрузі Брукліна, що є засновником «нюхових» вечірок, які відбувалися в художніх галереях починаючи з 2010 р.

Отож сучасна молодь вже ладна знайомитись наосліп, нетрадиційним шляхом, обнюхуючи чужі ношені футболки, при цьому «схоплюючи» іншого лише через певні хімічні речовини, які мають право називатись феромонами. Відтак «коктейль» запахів здатен заманювати потенційних сексуальних партнерів, формувати ілюзію сумісності, впливати на поведінку, оволодівати людськими почуттями, розумом, волею, потягами та вчинками. Іншими словами, менше покладаючись на розум, більше на нюх у виборі другої половинки, чия імунна система підходить до його власної.

Сьогодні «знайти своє кохання за допомогою нюху та віри в науку» пропонують багато генетиків, наприклад, оксфордський студент-генетик, засновник сайту знайомств LoveGene («Ген любові») Лаурінас Пліускіс переконаний, що за допомогою біологічних даних люди у змозі відшукати любов в інтернеті, адже біологічна інформація відіграє значну роль у виникненні потягу, сумісності та романтичних стосунків. Сайт знайомств робить генетичний аналіз, надаючи непрямий опис феромонів людини. Це дає можливість призначити побачення з тим, з ким у вас хороший прогноз біологічної сумісності. Кожен, хто реєструється на сайті знайомств LoveGene, може здати забір власної слини, зразки якої досліджуються в лабораторії, де проявляються гени, пов'язані з певними феромонами. Згідно із цією інформацією виводиться індекс сумісності, який бачать користувачі сайту, переглядаючи профілі один одного. Як зазначає Лаурінас Пліускіс, мета сайту знайомств «Ген любові» – повернути хімію в процесі знайомства, оскільки «хімія» це не лише розмова, сумісність характеру, а й біологічний фактор.

Але не все так просто, оскільки й досі серед науковців тривають суперечки щодо існування феромонів. Тож невже, використовуючи біологічний маркер власного виду, люди здатні на успіх у довготривалих взаємовідносинах, і міцність стосунків залежить від аромату партнера? Чи дійсно знайомство за допомогою науки зробить людей щасливими залишається під питанням. Більшість терапевтів схильні вважати, що покладаючись на біологічний матеріал у розвитку відносин, «чудовий аромат» люди позбавляють себе прекрасного етапу – залицяння, оскільки саме він розкриває для нас супутника життя, дозволяє пізнавати, довіряти, «схоплювати» його через погляд, куштувати на «смак» через призму екзистенціальної комунікації. Наука, будучи прекрасною «свахою», залишається по той бік людської відповідальності за свій вибір.

Найбільший вплив на комунікативне поле здійснюють професійні запахи та їхні носії, викликаючи екзистенціальний жах, тривогу, біль, страждання, радість, сміх, посмішку тощо. Варто тільки лише пригадати вірш Джанні Родарі «Чим пахнуть ремесла?»

У каждого дела
Запах особый:
В булочной пахнет
Тестом и сдобой.

Мимо столярной
Идёшь мастерской, –
Стружкой пахнет
И свежей доской.

Пахнет маляр
Скипидаром и краской.
Пахнет стекольщик
Оконной замазкой.

Куртка шофёра
Пахнет бензином.
Блуза рабочего –
Маслом машинным.

Пахнет кондитер
Орехом мускатным.
Доктор в халате –
Лекарством приятным.

Рыхлой землёю,
Полеми лугом
Пахнет крестьянин,
Идущий за плугом.

Рыбой и морем
Пахнет рыбак.
Только бездельник
Не пахнет никак.

Сколько ни душится
Лодырь богатый,
Очень неважно
Он пахнет, ребята!

Постійно перебуваючи в мінливому ольфакторному інформаційному полі людина може відчувати як позитивні, так і негативні базові емоції: медичні запахи (камфорний, нашатирного спирту) викликають тривогу, жах, неспокій і одночасно пов'язані з надією та вірою; кондитерські аромати (свіжого хліба, ванілі, шафрана, кориці, муската, топленого молока тощо) породжують автобіографічні спогади, почуття спокою, ностальгії, смутку, а також радості, веселощів, бешкетування; вдихаючи пожежні запахи (дим, газу, сірки) людина перебуває у стані розгубленості, занепокоєння, хвилювання, небезпеки, а відчуваючи військові запахи (вогнища, чоловічого поту, тютюнових недопалків, крові тощо) індивіда опановує панічний страх, іноді несамовитий острах, адже для декотрих такі «аромати» є спусковим механізмом травматичних спогадів щодо певних життєвих подій.

Отож, будучи хімічною сигнальною системою, запахи здатні розповісти про людину навіть більше ніж її гардероб, макіяж, зачіска, аксесуари. Вони відображають індивідуальні смаки, особисті уподобання, риси характеру, спосіб життя, професійні якості, підкреслюють статус та роль особистості у соціумі, створюючи при цьому «нюховий» образ. Іншими словами, таке складне ароматичне ціле, яке іноді навіть не усвідомлюється, здатне заявити про себе лише на рефлексивному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Букреев Н.С. Современные исследования сферы обоняния и запахов. *Ученые записки*. 2016. № 2, Том.15. С. 14–22.
2. Вайнштейн О. Грамматика ароматов. Одеколон и «Шанель» № 5. *Иностранная литература*. 2001. № 8. С. 23–28.
3. Костяев А.И. Ароматы и запахи в истории культуры: Знаки и символы. Москва : ЛЕНАНД, 2020. 144 с.
4. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. Москва : Педагогика-Пресс, 1996. 440 с.

Е. Н. Ищенко. Ольфакторная информативность в коммуникативном поле. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется специфический «язык» запахов, их символически-знаковая, смысловая нагрузка в коммуникативном поле. Доказывается, что в контексте определенных типов взаимодействия, различных специфических ситуациях, обстоятельствах жизни природные и искусственные запахи создают «обонятельный» образ человека, который способен налаживать/портить межличностные отношения, задавать эмоционально-чувственный фон, побуждать к оценочным суждениям, выступать атрибутом социального расслоения в обществе.

Ключевые слова: ольфакция, обоняние, запах, ароматные изделия.

O. Ishchenko. Olfactory informativeness in the communicative field. – Article.

Summary. The article analyzes the specific language of smells, their symbolic-sign, semantic load in the communicative field. It is proved that in the context of certain types of interaction, various specific situations, life circumstances, natural and artificial smells create an olfactory image of a person who is able to establish/spoil interpersonal relationships, who sets an emotional and sensual background, induces value judgments, who acts as an attribute of social stratification in society.

Key words: olfaction, sense of smell, smell, aromatic products.

УДК 159.956.2

О. М. Корніяка

доктор психологічних наук, професор,

головний науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології

Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

м. Київ, Україна

О. М. Чудакова

науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І. О. Синиці

Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

Анотація. У статті розкрито зміст поняття «обдарованість» і визначено психологічні характеристики обдарованої дитини. Показано зв'язок креативності як актуальної особистісної якості з обдарованістю дитини. Розкрито важливе значення педагогічної взаємодії між вчителем і обдарованим школярем, на якості якої позначаються не тільки особистісні та індивідуальні особливості дитини, а й особистісні особливості, позиція (ставлення) самого педагога, його здатність виявляти творчу обдарованість, а також рівень підготовки до психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей.

Найбільш ефективною для всіх учасників педагогічного процесу є, як показало дослідження, діалогічна взаємодія, стиль спілкування, орієнтований на спільний творчий пошук. Сприятлива атмосфера педагогічної та міжособистісної взаємодії між вчителем і обдарованими учнями сприяє якісній перебудові їх особистості, створює нові можливості для розвитку і вияву творчих потенцій.

Ключові слова: обдарованість, творча обдарованість, креативність, педагогічна взаємодія, творча діяльність, обдаровані школярі.

Актуальність дослідження. Актуальність вивчення особливостей педагогічної взаємодії вчителя з обдарованими дітьми пов'язана із нагальною потребою у вирішенні одного з найважливіших завдань системи освіти в Україні – посилити сприяння розвитку різних компетентностей і кваліфікації вчителя з метою розширення меж та стандартів його педагогічного спілкування з творчо обдарованими дітьми, а також для повноцінного надання їм психолого-педагогічної підтримки у психічному розвитку.

Система освіти на нинішньому етапі її розвитку не може створити належних умов, потрібних для реалізації творчого потенціалу дітей в процесі їх навчання і виховання через свій здебільшого традиційний характер, через неспроможність педагогічної спільноти вчасно виявляти і повноцінно розвивати вже

наявні у дітей творчі здібності. І хоча навчити творчості неможливо, але можна і необхідно сформувати передумови творчої діяльності, закласти у структуру навчальної діяльності умови для розвитку пізнавальної активності учнів та реалізації їх дослідницьких потенцій. При цьому вчитель має відігравати провідну роль у створенні психолого-педагогічних умов для виявлення обдарованих дітей і розвитку їх здібностей, у подоланні негативних особистісно-поведінкових проявів, які часто супроводжують обдарованих у шкільному житті, в організації освітнього розвивального середовища для реалізації їх потенційних можливостей, у створенні стимулів для творчої діяльності, починаючи з молодшого шкільного віку як сенситивного до проявів у дітей обдарованості.

Теоретичне підґрунтя дослідження. Проблема вивчення особливих людських здібностей, попри тривалу історію дослідження питання обдарованості, і досі лишається гостро дискусійною, спонукаючи науковців до вдосконалення наукових дефініцій цього поняття та пошуку нових підходів до розвитку обдарованості індивіда, починаючи з раннього віку.

Під *обдарованістю* зазвичай розуміється високий рівень розвитку певних здібностей: інтелектуальних, художніх, практичних і т.п., який або вже виявляється у дитини, або існує потенційно, тобто його можна розвинути за наявності сприятливих умов. Творці концептуальних моделей обдарованості – Дж. Галахер, П. Кляйн, Н.С. Лейтес, К. Хеллер, В.С. Чудновський, В.С. Юркевич й інші – включають у її структуру й особистісні чинники: мотиваційні утворення, інтереси, вольові прояви, якості, творчі потенції, почуття тощо.

Аналіз підходів до вивчення психологічних особливостей обдарованості людини показав, що особлива увага у дослідженнях зарубіжних і вітчизняних вчених: Дж. Гілфорда, Р. Кеттелла, Дж. Рензулі, К. Роджерса, Р.Д. Стернберга, П.П. Блонського, Л.С. Виготського, О.В. Запорожця, О.М. Матюшкіна, Г.С. Костюка, В.О. Моляко, Т.В. Мурашова, Н.С. Лейтеса, Я.О. Пономарьова й ін. – приділялась вивченню природи обдарованості – її інтелектуальному та креативному напрямкам. Крім «інтелектуального» тлумачення поняття обдарованості, в літературі набула поширення ще й інтерпретація цього поняття через вид творчої діяльності, що знайшло своє відображення у понятті «творча обдарованість».

У зв'язку із цим дехто з вчених підходив до вирішення проблеми обдарованості з позиції вияву дитиною творчого потенціалу. У концепціях О.М. Матюшкіна (1989) і В.С. Юркевич (1996) обдарованість розглядається як прояв творчого потенціалу, що виражається у високій дослідницькій і творчій активності людини. На думку О.М. Матюшкіна, обдарованість – це передусім обдарованість до творчості, що спонукається пізнавальною потребою як її «ядром».

У свою чергу, Г.С. Костюк (1989) трактував обдарованість як сукупність психічних властивостей, що зумовлюють особливо успішне виконання тієї чи іншої діяльності. Вчений наголошував, що обдарованість складається й розвивається під впливом відповідної діяльності, в процесі виховання та навчання.

Поняття обдарованості вчені зазвичай пов'язують зі ступенем креативності, тобто без креативності немає обдарованості. У зв'язку із цим зауважимо, що креативність виступає відносно самостійним чинником обдарованості: вона не обов'язково корелює з рівнем інтелекту школяра та успішністю його навчання. Креативність дитини залежить не тільки від її особистісних якостей, а й від умов виховання в сім'ї та якості навчання. Креативного учня зазвичай вирізняють інтерес і підвищена чутливість до всього складного, незвичного, він відкритий до нового досвіду, вміє бачити проблеми в тому, що іншим здається тривіальним і зрозумілим. Його відмітними рисами є відкритість до різних ідей, винахідливість, кмітливість, схильність до ризику, самостійність, енергійність, емоційна активність, ініціативність, критичність, самостійність поглядів та оцінок, нехтування стереотипами, нестандартність поведінки тощо.

В.М. Дружинін (2006) вважає, що розвиток креативності відбувається за таким механізмом: на основі загальної обдарованості під впливом мікросередовища та наслідування формується система мотивів і особистісних властивостей (нонконформізм, незалежність, мотивація самоактуалізації). У результаті загальна обдарованість перетворюється в актуальну креативність. Тобто креативність являє собою своєрідний синтез обдарованості й особистісних якостей індивіда.

Відмітною рисою обдарованих дітей є, згідно з результатами досліджень В.Т. Кудрявцева, О.М. Матюшкіна, О.О. Мелік-Пашаєва, В.О. Моляко, О.І. Савенкова, О.Я. Савченко, Л.В. Синкевич, В.Д. Шадрікова, Н.Б. Шумакової й ін., їхнє прагнення до творчої діяльності. Названі дослідники звертають особливу увагу на потребу вияву проблем обдарованих, що ускладнюють процес їх самореалізації та розвитку і зумовлюють труднощі в ході педагогічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Творчо обдаровані діти вирізняються серед однолітків яскраво вираженими можливостями в досягненні результатів на якісно вищому рівні, який перевершує умовний

«середній» рівень. Разом із тим дослідження в цій сфері показали, що загальною закономірністю в розвитку обдарованих дітей є «дисинхронія» – вкрай нерівномірний розвиток різних сторін їх особистості (Т.В. Якімова, 2007). Обдарована дитина характеризується нерідко емоційною нестійкістю, недорозвиненням психомоторної сфери, і така особливість розвитку властива здебільшого високообдарованим дітям. Серед специфічних особистісних рис творчо обдарованих дітей дослідники виокремлюють емоційну невірноваженість, нейротизм (В.І. Панов); підвищену вразливість (А. Танненбаум, Ю.Д. Бабаєва); надзвичайну чутливість (К. Абротс, Дж. Уїтмор, Д.Б. Богоявленська); невротичні розлади (К.О. Курилович) тощо. Схильність цих дітей до критичного мислення часто сприймається як нетолерантність, а великий словниковий запас – як прояв зарозумілості «всезнайки» (Н.Б. Шумакова, 2004; О.І. Щєбланова, 2011; В.С. Юркевич, 2010). Саме через це висококреативні учні початкової школи є, як вважає Т.Ф. Сергєєва (2011), своєрідною групою ризику, а відтак вимагають підвищеної уваги психологів і вчителів, створення умов для природного розвитку їхніх творчих здібностей та індивідуальних можливостей.

Розвиток творчої особистості дитини – це процес організованої взаємодії з авторитетним дорослим: вчителем, вихователем чи батьками. Д.Б. Богоявленська зазначає, що обдарованість у дитинстві не є якістю психіки самої дитини. Вона виступає інтрапсихічною характеристикою тієї «спів-буттєвої» спільності (за визначенням В.І. Слободчикова), яка вибудовується між дитиною і значущими для неї дорослими [1].

Тим часом психологічні проблеми, з якими стикається педагог у взаємодії з учнями з нестандартними мисленням та поведінкою, пов'язані передусім з різноманітністю видів творчої обдарованості. Адже обдарованість як психологічне явище проявляється по-різному. Практика свідчить, що є обдарованість явна і стабільна, яка має місце протягом усього життя школяра. Значно частіше вчителі мають справу з обдарованістю віковою (тимчасовою), коли, яскраво проявляючись в одному віці, вона раптово зникає (або зникає виникає) в іншому віці. Крім того, зі вступом до школи дитина занурюється в середовище, яке кардинально відрізняється від того, яке сприяло появі та розвитку її креативності. Будучи незатребуваною в освітньому середовищі, креативність може пригнічуватися або трансформуватися.

Саме цими обставинами зумовлюються безліч теоретичних підходів до з'ясування обдарованості учнів і множинність запропонованих методів їх навчання. А це ускладнює роботу педагога з обдарованими учнями.

Дослідження показало, що нестандартність мислення, особлива емоційна чутливість і не завжди зрозумілі поведінкові реакції обдарованих дітей зумовлюють необхідність створення у школі відповідних психолого-педагогічних умов для розвитку обдарованості і роблять саме педагога ключовою постаттю у подоланні стереотипів у педагогічному спілкуванні з ними, що має спонукати його до оволодіння спеціальними психотехнічними навичками педагогічної взаємодії.

Вирішення проблеми ефективності взаємодії та якості взаємин між педагогом і обдарованими має особливе значення стосовно дітей молодшого шкільного віку як сенситивного до проявів і розвитку у них обдарованості. До того шкільна практика показує, що одна з основних ідей гуманістичної освітньої парадигми – ідея співпраці, співтворчості, діалогічного характеру спілкування, партнерства у взаєминах вчителя з дітьми – в педагогічній діяльності реалізується зі складнощами. Тому зміна традиційного (здебільшого авторитарного) характеру взаємодії в системі «вчитель – учень» у процесі навчання є необхідною умовою для розвитку обдарованості молодших школярів. І тут вихідною позицією мають стати: по-перше, вчасне виявлення обдарованих школярів та адекватне оцінювання їхніх навчальних здобутків завдяки правильному погляду вчителя на самостійну дитячу активність і, по-друге, забезпечення особливого – *психологічно рівноправного* – спілкування між педагогом і учнем в педагогічному процесі.

До основних показників психологічної безпеки обдарованих дітей належать відсутність страху і негативізму у відносинах з педагогами, можливість виявляти самостійність, вільно висловлювати свої думки та почуття, успішна побудова взаємин з однолітками, задоволення умовами шкільного середовища, низький рівень тривожності та фрустрації.

Тим часом педагогічна практика свідчить про те, що вчителі в роботі з обдарованими дітьми орієнтуються зазвичай на результат, вихолощуючи саме поняття «дитяча обдарованість», зводячи його до продуктивності діяльності. Але ж обдарованість дитини – це скоріше обіцянка високих результатів у майбутньому; це здатності й якості дитини, які можуть тривалий час перебувати в латентному стані. За словами М.А. Холодної (2001), обдарованість виступає як стан індивідуально-психологічних ресурсів, які забезпечують можливість творчої інтелектуальної діяльності.

У дослідженнях динаміки креативності дітей показано, що головним фактором розвитку потреби і здатності до творчості є *зміст* взаємин дитини з дорослим: «Рівень розвитку особистості дитини тим

вищий, чим більше зміст, характер і ступінь взаємодії з нею дорослих відповідає вимогам розвитку самосвідомості суб'єкта творчої праці з урахуванням сенситивних періодів й індивідуальних здібностей» [2, с. 132].

Розвиток креативності та її окремих показників у молодшому шкільному віці (6-10 років) зумовлений як віковими особливостями, пов'язаними із загальним розвитком дітей, так і з умовами організації навчального процесу. «Наївна» креативність у період молодшого шкільного віку проявляється здебільшого у дітей 6-7 років, а особливостями цього феномена вважається високий рівень оригінальності при знижених рівнях гнучкості і розробленості. Зниження у віці 9-10 років оригінальності як образної, так і вербальної складової частини креативності дослідники пов'язують із такими характеристиками організації навчального процесу, як жорстка регламентація діяльності учнів, вимога діяти за зразком, заданість алгоритму діяння. На думку Гарднера (Gardner H., 2004), зі вступом до школи дитина підкоряється жорстким правилам, у результаті чого перестає експериментувати із символічними системами, тому із цього моменту і починається спад спонтанної творчої активності.

Відтак якщо вчителі не приділяють увагу пізнавальним потребам дітей з випереджаючим рівнем розвитку від початку шкільного навчання, то це перешкоджає дитині реалізувати свій творчий потенціал. Більше того, ці діти часто опиняються серед відстаючих, не впоравшись із нудьгою від не цікавих для них прийомів навчання і не оволодівши потрібними базовими навичками (читання, письмо, лічба).

Дослідники (В.М. Дружинін, 2006; Н.Б. Шумакова, 2015; О.І. Щєбланова, 2004 й ін.) з'ясували: недостатній рівень підготовки вчителя для роботи з дітьми, які проявляють нестандартність у поведінці і мисленні, призводить до того, що, оцінюючи своїх вихованців, вчителі зазвичай відзначають у них демонстративність, бажання робити все по-своєму (впертість), істеричність, небажання і невміння слідувати позитивним зразкам і т.д. Такі оцінки часто є наслідком недостатнього розуміння вчителем особливостей розвитку обдарованої дитини. Більшість вчителів початкових класів також не готові приймати і враховувати у своїй роботі якості, характерні для креативних учнів, тому часто із цими дітьми в них спостерігаються труднощі у взаєминах.

За результатами досліджень С.В. Максимової (2006), учень, з яким хотіли б працювати вчителі, виглядає таким чином: допитливий, розумний, вдумливий, товариський, добрий, організований, дисциплінований, винахідливий. Педагоги віддають перевагу інтелектуальним особливостям дитини, орієнтуючись скоріше на її знання і можливість їх засвоєння, ніж на творчі здібності. Як «бажана» якість розглядається лише одна – «винахідливий», що характеризує власне творчі можливості учня. А такі характеристики, як «незвичайний», «незалежний» і «непередбачуваний», не потрапили до числа «популярних», тобто особистість «ідеального учня» протилежна за своїми характеристиками особистості творчій.

Як показують спостереження за організацією навчального процесу в школі, основний акцент, як правило, робиться не на розвиток процесів творчого мислення та уяви, а на процеси пам'яті: запам'ятовування, збереження і відтворення. Тому розвиток креативності молодших школярів здійснюється в менш вигідних умовах (порівняно з дошкільнятами), а характер навчання орієнтований більше на відтворення і засвоєння стандартів, ніж на актуалізацію творчого потенціалу. Вчителі, зазнаючи тиску освітньої системи, змушені вдаватися до традиційних, навіть авторитарних, методів навчання для підтримання дисципліни й уникати в класі умов, що сприяють стимулюванню креативного мислення.

У роботі з обдарованими слід також враховувати, що ознаки обдарованості, які проявляються в дитинстві, навіть за найсприятливіших обставин можуть з часом зникнути. У дитячій психології навіть існує термін «згасання обдарованості». Подібне згасання може бути зумовлене відсутністю у структурі обдарованості творчого компонента, а також зміною зовнішніх умов, до чого дитина не була готова. Таку готовність до змін і творчої діяльності в обдарованого виховує, на думку Т.М. Тихомирової (2010) і Т.В. Якімової (2007), найближче соціальне оточення, забезпечуючи йому безумовне прийняття, реалізацію потреби в самовираженні, свободу експериментування, що створює можливості для розвитку креативності без особливих перешкод.

Тим часом для стимулювання розвитку креативності і творчості у дітей потрібне також додержання кількох важливих умов. Це, за К. Роджерсом (2002), психологічна безпека і свобода; свобода від оцінок, атмосфера дозволеності, які визначають внутрішні умови розвитку творчості.

Дослідники стверджують, що для розвитку творчості потрібно, по-перше, дати дитині різноманітне предметне середовище, сприятливий емоційний клімат, свободу в діяльності; по-друге, забезпечити творчу безоціночну комунікацію з референтними особами; по-третє, створити ігрові (рольові) ситуації, дати приклади творчої поведінки і діяльності, включити в спільну творчу діяльність.

Ймовірні психологічні та педагогічні складнощі у роботі педагога з обдарованими дітьми вимагають від нього особливих знань з їх навчання і виховання, педагогічної інтуїції для їх розуміння, особливого психічного складу для психологічної підтримки у взаємодії та певних психотехнічних навичок для успішного перебігу педагогічного спілкування. Компетентний, уважний і чуйний педагог розвиває обдаровану особистість через співчутливе і поважне ставлення, партнерську позицію стосовно неї в педагогічній взаємодії.

У зв'язку із цим учитель повинен мати не лише спеціальну, предметну компетентність, спрямовану на забезпечення ефективності педагогічного процесу, а й *психолого-педагогічну компетентність*, потрібну для реалізації комунікативно-виховної функції навчання і для надання відповідної підтримки обдарованій дитині у професійній взаємодії. Ця компетентність передбачає дотримання певних правил у спілкуванні та діалогічних взаємин – адже дитина особливо потребує, за С.В. Балеєм (1938), довірливого ставлення до себе, схвалення її поведінки з боку дорослого і створення ситуації успіху.

Бо через відсутність у багатьох педагогів спеціальних навичок взаємодії з обдарованими дітьми виникають численні соціально-психологічні проблеми. Вони виявляються нерідко в добре відомих шкільному психологу формах дезадаптивної поведінки (асоціальної чи навіть агресивної) обдарованих дітей як їхньої реакції на практику недобррозичливого ставлення та недовіру до них (їхніх дій) ровесників і дорослих; на незадоволення взаєминами з оточенням; на тривале нехтування важливих потреб обдарованих в активності, демонстрації своїх можливостей, лідируванні в навчанні тощо. Можлива і протилежна реакція учня на придушення її природних проявів та потреб – апатичність, втрата інтересу до дружніх контактів, відсутність прагнення брати участь у шкільних справах тощо. За цих обставин роль психолога чи педагога у роботі з обдарованою дитиною з соціально-психологічними проблемами – намагатися змусити її повірити в те, що вона має неординарні, властиві лише їй, можливості для навчання і творчої діяльності. У протилежному випадку її творчі можливості можуть нівелюватися із часом.

Уникнути згубних наслідків «специфічної» педагогічної взаємодії між вчителем і обдарованою дитиною можна, на думку А.М. Федосєєвої (2014), тільки за умови розвитку у педагога *здатності до співпереживання*. Дослідниця розуміє таку здатність, як спроможність педагога повсякчас спостерігати за учнем, розуміти його переживання, обирати оптимальну тактику реагування на ті чи інші прояви обдарованого. Утім, немає якоїсь особливої специфіки у взаємодії і співпереживанні педагога обдарованому, як і будь-якому учню, у шкільному середовищі.

Практика педагогічної діяльності свідчить про те, що співпереживання педагога обдарованій дитині в ході розв'язання навчальних та життєвих завдань створює оптимальні умови для її психічного розвитку, вияву творчих потенцій. І в такому підході спеціальні здібності вчителя стають менш значущими порівняно з його психолого-педагогічною компетентністю як ефективним засобом надання підтримки учню в умовах набуття шкільної освіти.

У результаті психологічного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Створення психологічно безпечних умов для обдарованих із необхідністю передбачає побудову на новому рівні педагогічної взаємодії вчителя з ними. В основі такої взаємодії лежать розуміння дитячих почуттів, прийняття, співпраця, співпереживання, задоволення пізнавальних потреб обдарованих школярів.

2. Здатність до діалогічного спілкування з учнем, розуміння його переживань, обрання психологічно правильної тактики реагування на ті чи інші його поведінкові прояви, віддаючи перевагу здатності до співпереживання, – важливі психолого-педагогічні характеристики вчителя, край потрібні у педагогічній взаємодії з обдарованим учнем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленская Д.Б., Богоявленская М.Е. Психология одаренности: понятие, виды, проблемы. Выпуск 1. Москва : МИОО, 2005. 176 с. URL : <http://psychlib.ru/inc/absid.php?absid=44618>.
2. Тютюнник В.И. Психологические условия развития детского творчества. *Национальный психологический журнал*. 2011. № 1(5). С.126–132.

О. Н. Корнизяк, Е. Н. Чудакова Особенности педагогического взаимодействия учителя с одаренными детьми. – Статья.

Аннотация. В статье раскрыто содержание понятия «одаренность», и представлены психологические характеристики одаренного ребенка. Показана связь креативности как актуального личностного качества с одаренностью ребенка. Раскрыто важное значение педагогического взаимодействия между учителем и одаренным школьником, на качестве которого сказываются не только личностные и индивидуальные особенности ребенка,

но и личностные особенности, позиция (отношение) самого педагога, его способность проявлять творческую одаренность, а также уровень подготовки к психолого-педагогическому сопровождению одаренных детей.

Наиболее эффективным для всех участников педагогического процесса является, как показало исследование, диалогическое взаимодействие, стиль общения, ориентированный на общий творческий поиск. Благоприятная атмосфера педагогического и межличностного взаимодействия помогает качественной перестройке их личности, создает новые возможности для развития и выражения творческих потенций.

Ключевые слова: одаренность, творческая одаренность, креативность, педагогическое взаимодействие, творческая деятельность, одаренные школьники.

O. Korniyaka, O. Chudakova. Features of pedagogical interaction teacher with gifted children. – Article.

Summary. The article reveals the meaning of the giftedness and defines the psychological characteristics of a gifted child. It shows correlation between creativity as an actual personal trait and giftedness. The article reveals importance of pedagogical interaction between a teacher and gifted schoolchildren, the quality of which is affected not only by children's personal traits, but also by personal traits, a position (attitudes) of the teacher him/herself, his/her ability to show creative talent, as well as his/her readiness to support psychologically and pedagogically gifted children.

The performed research have shown that dialogic interactions are the most effective for all participants of the pedagogical process; it means such style of communication that is focused on a joint creative searches. The favorable atmosphere of pedagogical and interpersonal interactions between a teacher and gifted pupils contributes to a qualitative restructuring of their personality, creates new opportunities for their development and revealing of their creative potentials.

Key words: giftedness, creative talent, creativity, pedagogical interaction, creative activity, gifted pupils.

УДК 378. 017: 069.12: [37. 091. 12. 011. 3 – 051: 94

І. О. Кулик

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
м. Чернігів, Україна

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ МУЗЕЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті характеризуються базові принципи щодо формування музейно-педагогічної компетентності. Автор аналізує дидактичні принципи та визначає основні умови щодо механізмів їх реалізації в музейному просторі.

Ключові слова: дидактичні принципи, музейно-педагогічна компетентність, музейний простір, механізми реалізації.

Розв'язання проблеми якості підготовки майбутнього вчителя залежить від того, наскільки своєчасно й адекватно заклади вищої освіти реагують на зміни, що відбуваються у суспільстві, наскільки ефективні й дидактично виправдані технології будуть вибрані щодо організації освітнього процесу. Специфіка професійної діяльності вчителя історії та суспільних дисциплін потребує залучення інноваційних ресурсів у процесі його фахової підготовки. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває впровадження музейно-педагогічної технології навчання, що дозволяє якісно формувати професійну компетентність. Використання ресурсів не лише освітніх установ, розширення освітнього простору з використанням культурно-освітніх можливостей музеїв – один з таких шляхів.

Сутність дидактичних принципів досліджували такі вчені, як М. Данилов, В. Загвязинський, Т. Львіна, М. Казанський, О. Куриш, Т. Назарова, М. Скаткін, В. Оконь, І. Підласий, А. Хуторської та ін. Культурно-освітню функцію музеїв досліджували науковці, які працюють у галузі музейної педагогіки за кордоном (Г. Брейс, О. Ванслова, Г. Гільмутдінова, Л. Краснокутська, Г. Ломунова, К. Патцвал, С. Троянська, Л. Шляхтіна, В. Хербст, М. Юхневич та ін.) і в Україні (Т. Белофастова, І. Вайнберг, Л. Вітенко, О. Влащенко, Л. Гайда, А. Кравченко, І. Ласкій, Н. Пусепліна та ін.). Дидактичні аспекти музейно-педагогічного

процесу проаналізовано в працях О. Караманова, Н. Карапузової, Р. Маньковської, Ю. Павленко, В. Снагощенко, Б. Столярова та ін. Проте проблема формування музейно-педагогічної компетентності майбутніх вчителів історії та суспільних дисциплін мало вивчена в науковій літературі, що посилює актуальність досліджуваної проблеми.

Метою дослідження є аналіз сучасних дидактичних принципів формування музейно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя історії та обґрунтування педагогічних умов щодо механізмів їх реалізації в музейному просторі.

Слід зазначити, що в сучасній методиці викладання проблема формування музейно-педагогічної компетентності ще не зайняла належного місця. На думку Ю. Павленко, музейно-педагогічна компетентність – інтегративне особистісне утворення, сполучення теоретичних знань, практичних умінь, професійно значущих якостей та досвіду, що забезпечують готовність до здійснення музейно-педагогічної діяльності у школі [5, с. 8–9]. У нашому дослідженні поняття *музейно-педагогічна компетентність* ми визначаємо як гармонійне поєднання взаємопов'язаних компонентів: музейно-педагогічні знання, уміння, навички; способи педагогічної взаємодії; музейна культура; досвід педагогічної діяльності в музейному освітньому просторі.

Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) визначається науковцями як 1) першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки; 2) внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності [8, с. 519]. Активний аналіз проблеми в педагогіці розпочався у 70-ті роки ХХ ст. На сторінках науково-педагогічної літератури у 70-80-х рр. ХХ ст. розгорнулася широка дискусія щодо обґрунтування суттєвих ознак та класифікації принципів навчання. Проблему дидактичних принципів в різний спосіб намагалися розв'язати провідні науковці радянської школи: С. Архангельський, М. Богданович, І. Казанцев, О. Куриш, М. Махмутов, В. Онищук, І. Чередов та ін. Дидактичні принципи на той час визначали переважно як рекомендації, які скеровують педагогічну діяльність і навчальний процес в цілому, як засоби досягнення педагогічних цілей із урахуванням закономірностей і умов протікання навчально-виховного процесу, як систему загальних і принципово важливих орієнтирів, що визначають зміст, методи, організацію навчання і способи аналізу його результатів [1].

Аналіз літератури засвідчує, що науковці виділили суттєві ознаки поняття: 1) вихідні положення повинні визначати зміст, організаційні форми, методи процесу навчання; 2) ці положення мають зумовлюватися метою і закономірностями процесу навчання [4, с. 26]. О. Куриш обґрунтовує принципи навчання як вихідні положення, які визначають способи розв'язання суперечностей у навчанні відповідно до загальної освітньої мети та закономірностей навчання [4, с. 27].

На сьогодні існує цілісна науково обґрунтована система дидактичних принципів. Поняття принцип навчання в сучасній літературі тлумачиться як основні вихідні положення теорії навчання [3, с. 270].

Таким чином, принципи навчання – це вихідні керівні положення, які відображають найважливіші вимоги до взаємодії вчителя та учнів, взаємозумовлені закономірностями навчання й визначають всі структурні компоненти процесу навчання. У нашому дослідженні під дидактичними принципами розумітимемо систему основоположних вимог, якими потрібно керуватися при визначенні змісту, форм і методів навчання, які сприятимуть формуванню музейно-педагогічної компетентності майбутніх вчителів історії та суспільних дисциплін.

Визначальними принципами у сучасній дидактиці, як свідчать праці науковців, є такі принципи навчання: науковості; систематичності та послідовності; свідомості; активності та самостійності; наочності; ґрунтовності; зв'язку навчання з практичною діяльністю (принцип зв'язку теорії з практикою); доступності навчання та врахування індивідуальних особливостей учнів; емоційності навчання [2, с. 26]. Цей перелік науковці систематично доповнюють, обґрунтовуючи базові принципи навчання для формування конкретної компетентності. Б. Столяров охарактеризував принципи педагогічної діяльності в музейному середовищі: єдність розвитку, виховання та навчання; принцип особистісної орієнтації, в основі якої лежить знання особистісних якостей суб'єкта, його ціннісних орієнтацій, духовних потреб, мотивів поведінки та діяльності і т.д.; принцип урахування індивідуальних та вікових особливостей; принцип розвитку особистості в дії (активної участі учнів в музейному освітньому процесі); принцип координації діяльності учасників музейно-педагогічного процесу (у системі координат: музейний педагог, музейний предмет, учні [7, с. 7].

В. Снагощенко розкрила наукові засади професійної підготовки майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки, які ґрунтуються на принципах послідовності, спадкоємності, міцності, активності й інтерактивності [6, с. 17].

Аналіз педагогічних праць дав нам змогу виділити дидактичні принципи навчання, які стали спрямовуючими положеннями у формуванні музейно-педагогічної компетентності майбутніх вчителів історії та суспільних дисциплін.

Принцип наочності. В основі цього принципу – наукова закономірність про те, що ефективність пізнавальної діяльності залежить від залучення до процесу пізнання різних органів чуття. Найявні музейні експонати (предмети побуту, одяг, обладунки, символи влади тощо) надають змогу візуально відчувати історичну епоху, створюють символічний доступ у простір іншої культури для розуміння історичних подій, явищ, процесів. Необхідно використовувати музейні експонати для актуалізації чуттєвого досвіду здобувачів освіти як самостійне джерело інформації для створення уявлень про історичні факти, формування історичних понять, для конкретизації причинно-наслідкових зв'язків тощо. У музейному просторі студенти отримують відчуття присутності в історичному часі й просторі, що посилює їхнє розуміння історії. Усвідомлення фактів, сприйняття історичної інформації, осмислення просторових, хронологічних зв'язків, розуміння сутності понять, явищ, процесів відбувається ефективніше, коли гармонійно поєднуються словесні, практичні й наочні методи навчання. Доцільне використання предметної наочності сприяє розвитку абстрактного мислення, розумінню суті закономірностей історичного процесу.

Вимоги до реалізації принципу наочності: знання методики візуалізації знань, формування умінь використовувати потужний потенціал наочних засобів навчання в музейному просторі, розуміння механізмів стимуляції наочно-образного мислення студентів; конструювання взаємозв'язку наочно-предметних, аудіовізуальних, джерелознавчих засобів музейної педагогіки як невід'ємної складової частини музейно-освітнього середовища; гармонійне поєднання словесних, практичних та наочних методів навчання; включення всіх каналів сприйняття (чуттєвий, логіко-аналітичний, психомоторний).

Принцип науковості вимагає розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, включення у зміст освіти науково перевірених знань. Унікальні можливості музею полягають у специфіці музейних предметів. Музейний простір наповнюють архівні матеріали, автентичні речі, аудіовізуальні засоби, що дають можливість у доступній формі розкрити наукові проблеми, їхню суть, зміст, перспективні шляхи розвитку. Міждисциплінарний характер музейної педагогіки передбачає інтеграцію наукових знань з музеєзнавства, культурології, історії, педагогіки, психології, філософії, мистецтва. Здатність музейних предметів бути доказами, аргументами історичних подій визначає дидактичну доцільність музейного ресурсу та особливість музейно-педагогічної діяльності для формування наукового світогляду. До проблемного кола музейної педагогіки входять: особливості здійснення навчального процесу в музеї (принципи, закономірності, форми, засоби, методи); знання методики музейно-педагогічної діяльності вчителя (її мети, змісту, методів, форм, особливостей сприйняття музейної інформації); музейно-педагогічні вміння (володіння змістом, засобами, формами, методами та прийомами педагогічної взаємодії в умовах музейного простору).

Реалізація принципу передбачає виконання вимог: знання останніх досягнень історичних дисциплін, музеєзнавства, педагогіки, психології, методики навчання історії; об'єктивне розкриття наукових фактів, понять засобами музейної педагогіки; формування дослідницьких умінь та навичок; створення проблемних ситуацій для вирішення дискусійних питань; організація в музейному просторі наукових диспутів, наукових конференцій з теоретико-практичного застосування музейно-педагогічної технології, врахування дидактичних аспектів у розробці музейних експозицій.

Принцип активності та самостійності у навчанні. Ефективність процесу навчання залежить від рівня активності й самостійності здобувача освіти. Суть цієї закономірності полягає в тому, що результати навчання залежать від характеру навчально-пізнавальної діяльності й рівня розвитку мотиваційної сфери. Процес оволодіння знаннями – це результат активної самостійної пізнавальної діяльності. Тому так важливо в навчальному процесі враховувати природне прагнення особистості до активної самостійної діяльності. У музейному просторі навчальні заняття дають змогу реалізувати численні міжпредметні зв'язки, вчать аналізувати, узагальнювати, розмірковувати, спостерігати, спілкуватися між собою, шукати і знаходити необхідну інформацію та розв'язувати навчальні проблеми.

Для реалізації принципу важливо дотримуватися певних правил: формувати пізнавальні мотиви навчання; створювати умови для самостійного поповнення професійних знань, вдосконалення професійних якостей; залучати до різних видів самостійного опрацювання навчального матеріалу під час організації фронтальних форм роботи (лекції-візуалізації, інтегровані лекції, навчальні екскурсії, семінарські та практичні заняття в музейному просторі; підготовці виставок; зустрічі з учасниками й свідками історичних подій) та індивідуальних (робота з документальними матеріалами архівів, участь у створенні

музейних експозицій, музейних проєктів, написання наукових робіт, створення презентацій, підготовка й проведення музейних уроків); сприяти зростанню потреби в саморозвитку, потреби постійно вчитися, самостійно набувати знання.

Принцип емоційності навчання, спрямований на розвиток внутрішніх мотивів учіння, передбачає формування у студентів позитивних емоцій, які відіграють роль внутрішньої спонукальної сили у навчальній діяльності. Емоції, на думку науковців, у навчальній діяльності відіграють роль внутрішньої спонукальної сили, виступають своєрідними регуляторами інтелектуальної діяльності. Тому важливо формувати позитивне ставлення до навчання. На нашу думку, найбільш ефективні в музейному просторі інтерактивні методи навчання. Успішність навчання зумовлюється почуттям упевненості учнів у своїх силах, прагненням подолати труднощі, стати успішним.

Принцип емоційності навчання у процесі формування музейно-педагогічної компетентності передбачає: знання методики релаксації, методики ефективних комунікацій, методики розвитку самовпевненості, формування ціннісних орієнтацій шляхом вироблення у майбутнього вчителя ціннісного ставлення до культурно-історичної спадщини.

Ми проаналізували найбільш ефективні дидактичні принципи для успішного формування музейно-педагогічної компетентності майбутніх вчителів історії та суспільних дисциплін: наочності, науковості, свідомості й активності навчання, емоційності навчання. На нашу думку, специфіка використання дидактичних принципів у музейному просторі зумовлена такими базовими положеннями: музей – унікальний освітній простір, що має виняткові можливості щодо формування у здобувачів освіти емоційно-ціннісного ставлення до знань; надає можливість через контактування з музейними предметами перетворити психолого-педагогічний процес засвоєння знань у цілісне й інтегроване явище; музейне середовище забезпечує інтерактивний характер педагогічної взаємодії, сприяє формуванню соціальної активності майбутніх фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельський С.И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе. Москва : Высшая школа, 1976. 269 с.
2. Березюк О.С., Власенко О.М. Дидактика: теорія і практика. Навчально-методичний посібник для студентів гуманітарних. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 212 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 366 с.
4. Куриш О.Я. Про принципи навчання в школі. *Радянська школа*. 1980. № 9. С. 26–29.
5. Павленко Ю.Г. Музеї педагогічного профілю як фактор професійної підготовки майбутніх учителів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 19 с.
6. Снагощенко В.В. Професійна підготовка майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії : 13.00.04. Київ, 2010. 20 с.
7. Столяров Б.А. Музейная педагогика. История, теория, практика. Москва : Высшая школа, 2004. 216 с.
8. Шинкарук В. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 800 с.

І. О. Кулик. Дидактические принципы формирования музейно-педагогической компетентности будущих учителей истории. – Статья.

Аннотация. В статье характеризуются базовые принципы по формированию музейно-педагогической компетентности. Автор анализирует дидактические принципы и определяет основные условия и механизмы их реализации в музейном пространстве.

Ключевые слова: дидактические принципы, музейно-педагогическая компетентность, музейное пространство, механизмы реализации.

I. Kulyk. The didactic principle of the formation of museum-pedagogical competence of future history teachers. – Article.

Summary. The article analyzes the basic principles for the formation of museum-pedagogical competence. The author analyzes the didactic principles and identifies the main measures for the mechanisms of their implementation in the museum space.

Key words: didactic principles, museum-pedagogical competence, museum space, mechanisms of realization.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ДИФЕРЕНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті розглядається сутність поняття «психолого-педагогічні умови диференціальної освіти студентів вищих навчальних закладів».*

Метою статті є теоретичне обґрунтування педагогічних умов готовності студентів до диференціального навчання.

Показано, що диференціація вищої освіти є ефективним засобом забезпечення індивідуального стилю навчання студентів, що передбачає самостійний вибір методу навчання, дозволяє об'єктивно визначити рівень підготовки, а також вдосконалити знання. Суть диференціації полягає у відкритості та варіативності навчання, різноманітності методів, засобів та форм організації навчальної діяльності через діяльність, що забезпечує кожному студенту набуття знань та вмінь на межі своїх можливостей.

***Ключові слова:** психолого-педагогічні умови, диференціальна освіта, диференціальне навчання, диференціація.*

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У нормативно-правовому документі, а саме Законі України «Про вищу освіту» (2014) [1], зазначається, що освіта, яка зорієнтована на розвиток особистості та враховує її потреби, інтереси й особистісні риси, потребує гуманізації діяльності викладача. Це зумовлює потребу в новому педагогічному мисленні, що передбачає зміни стосунків у системі «викладач – студент». Викладач має усвідомлювати свою діяльність як глибоко людську, мотивовану щирим інтересом до особистості, уважним ставленням до неї, спрямовану на створення умов для успішного навчання студентів. Такий підхід знижує рівень тривожності, істотно зменшує бар'єри непорозуміння, а отже, підвищує рівень освіти студентів.

Тож актуальним є соціальне замовлення на дослідження сутності диференціації та психолого-педагогічних умов диференційного навчання студентів закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми індивідуалізації та диференціації навчання в усі часи привертала увагу відомих українських педагогів, учених, практиків (О. Духнович, А. Волошин, Б. Грінченко, В. Сухомлинський, О. Захаренко, М. Гузик та ін.).

Теоретичні основи диференційного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах активно досліджувалися з середини ХХ ст. Суттєвий внесок у розвиток цих проблем внесли О. Бугайов, А. Бударний, М. Бурда, Н. Буринська, І. Бутузов, С. Гончаренко, В. Забранський, М. Мельников, Є. Рабунський, А. Сбруєва, П. Сікорський, З. Слєпкань, І. Унт, І. Чередов та ін.

Мета статті – теоретичне обґрунтування педагогічних умов готовності студентів до диференційного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо базові поняття нашого дослідження.

Для розкриття сутності диференційованого навчання звернемося до тлумачення понять, пов'язаних із диференціацією. Диференціація (лат. *differentia* – різниця) означає поділ, відмінність, розчленування, розшарування цілого на різні частини, форми, ступені. Диференціація навчання – це умова функціонування освітніх систем; диференційоване навчання – характерна ознака навчального процесу; диференційований підхід – особливий підхід до організації навчання.

Незважаючи на значний досвід дослідницької і практичної діяльності щодо проблеми диференціації навчання, треба зазначити, що єдності у трактуванні цих понять науковці не досягли. У різні періоди були здійснені спроби тлумачення диференціації навчання: «це створення спеціалізованих класів і шкіл, які спрямовані на врахування психологічних особливостей школярів» [6, с. 31]; «це врахування індивідуальних особливостей студентів у тій чи іншій формі, коли студенти групуються на основі якихось особливостей для роздільного навчання» [9, с. 8]; «це врахування індивідуально-типологічних особливостей

особистості у формі групування студентів і різноманітної побудови процесу навчання у виокремлених групах» [7, с. 7].

Поняття «диференційоване навчання» трактується як «розподіл навчальних планів і програм у старших класах середньої школи» [4, с. 95]. Диференційований підхід тлумачать як «цілеспрямований педагогічний вплив на групи студентів, які існують у співтоваристві дітей як його структурні чи неформальні об'єднання або виділяються педагогом за схожими індивідуальними, особистісними якостями студентів» [8, с. 55].

Ю. Бабанський розглядає диференційований підхід як «спосіб оптимізації, який передбачає оптимальне співвідношення загальнокласних, групових та індивідуальних форм навчання» [2, с. 48].

Незважаючи на розмаїтість трактування цих понять, можна узагальнити мету диференціації навчання – забезпечення кожному студентові необхідних умов для максимального розвитку його здібностей, нахилів, задоволення пізнавальних потреб і інтересів у процесі засвоєння змісту загальної освіти.

Диференційоване (лат. *differentia* – різниця, відмінність) навчання – спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність, яка з огляду на вікові, індивідуальні особливості суб'єктів учіння, соціальний досвід спрямована на оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток студентів, засвоєння необхідного обсягу знань, практичних дій за різними навчальними планами та програмами.

Диференційований підхід викладача передбачає використання за умов довільного навчання всіх можливостей урізноманітнення освітніх компонентів: вибір навчальних дисциплін з вибіркового предмету навчального плану, спецкурсів, спецсеминарів та факультативів; вибір тем рефератів, курсових та дипломних робіт; вибір тем науково-дослідної роботи; вибір довготривалих завдань самостійної роботи та ін. [2, с. 50].

За диференційованою системою навчання кожен студент, засвоюючи мінімум загальноосвітньої підготовки, яка є значущою і забезпечує можливість адаптації в житті, має право і гарантовану можливість надавати перевагу тим напрямам, які найбільше відповідають його інтересам і потребам.

Диференціація навчання у вищому навчальному закладі є ефективним засобом забезпечення індивідуального стилю учіння студентів, який передбачає самостійний вибір ними способу засвоєння навчального матеріалу, дає змогу об'єктивно визначити рівень підготовки, а також удосконалити знання. Сутність диференціації полягає у відкритості і варіативності навчання, різноманітності методів, засобів і форм організації навчальної діяльності шляхом заходів, які забезпечують кожному студентові засвоєння знань та умінь на межі його можливостей. Успішність, результативність диференційованого навчання зумовлюються конкретними завданнями кожного етапу навчання, шляхами їх розв'язання, врахуванням особливостей студентів та педагогічної майстерності викладачів.

Слід зазначити, що потрібно розрізняти поняття в широкому сенсі і наукові поняття. Перші формально виокремлюють загальні (схожі) ознаки предметів і явищ та закріплюють їх у словах, другі – відображають істотні і необхідні ознаки, а слова і знаки (формули), що їх виражають, є науковими термінами. У понятті виділяють його зміст і обсяг. Сукупність предметів, узагальнених у понятті, називається обсягом поняття, а сукупність істотних ознак, за якими узагальнюються і виділяються предмети в понятті, – його змістом [3, с. 41].

Але разом із тим досі у психолого-педагогічних дослідженнях наявні різні точки зору на характер взаємозв'язку понять «індивідуалізація» та «диференціація»:

- диференціація ототожнюється з індивідуалізацією;
- диференціація включає у себе індивідуалізацію як окремий випадок;
- диференціація розглядається як засіб індивідуалізації навчання.

Досить часто в психолого-педагогічних дослідженнях поняття «диференціація» й «індивідуалізація» ототожнюють. Зокрема, цей підхід відображено в роботах Є. Голанта [5, с. 49], де науковець поряд із багатьма іншими педагогами вживає терміни «індивідуалізація» і «диференціація» як синоніми (в одному і тому ж значенні говорить про індивідуальне та диференційоване навчання) [5, с. 51]. Відповідно до цього підходу індивідуалізація навчання передбачає диференціацію навчального матеріалу, створення системи завдань різного рівня складності та обсягу, розробку системи заходів щодо організації процесу навчання в конкретних навчальних групах; враховує індивідуальні особливості кожного студента, а отже, поняття «внутрішня диференціація» та «індивідуалізація» по суті тотожні.

Для уточнення понять «диференціація» й «індивідуалізація» З. Абасов дає таке їх тлумачення: «Диференціація – організація навчального процесу з урахуванням домінуючих особливостей груп студентів». А під «індивідуалізацією» він розуміє облік особистісних особливостей кожного студента. У першому випадку в розрахунок беруться групові, у другому – індивідуальні особливості, а диференційоване навчання виступає як умова і засіб індивідуалізації [2, с. 50].

Т. Вожегова зазначає, що індивідуалізація (індивідуальний підхід) та диференціація (диференційований підхід) співвідносяться як взаємозалежні дидактичні принципи: перший припускає побудову процесу навчання на основі найбільш повного врахування індивідуальних особливостей кожного студента; другий – на основі обов'язкового врахування типологічних особливостей студентів. А індивідуалізоване навчання (індивідуалізація) та диференційоване навчання (диференціація) співвідносяться як процеси (окремі способи, прийоми, технології), що ґрунтуються на відповідних принципах навчання. На думку дослідниці, зовнішня і внутрішня індивідуалізація та диференціація навчання співвідносяться як рівні реалізації принципів індивідуального та диференційованого підходів, визначені відповідно до рівнів педагогічної системи: макро- і мезорівні (зовнішня), мікрорівень (внутрішня) [10, с. 52].

Завершуючи огляд поглядів на індивідуалізацію й диференціацію навчання відомих учених, доходимо висновку, що диференціація навчання – це спосіб організації навчального процесу, який створює оптимальні умови для реалізації у навчанні принципу індивідуалізації. Індивідуалізація навчання визначає принцип, сутність, цільову спрямованість диференціації.

У психолого-педагогічних дослідженнях можна зустріти варіанти розмежування змісту понять «індивідуалізація навчання» й «індивідуальний підхід до навчання». В одному з варіантів індивідуалізація – це мета, засобом досягнення якої є індивідуальний підхід (М. Данилов [8, с. 71], в іншому – це процес, який здійснюється на основі індивідуального підходу (Є. Рабунський, О. Котикова). Відоме трактування індивідуального підходу як принципу навчання, а індивідуалізації – як реалізації цього принципу, яка має свої форми і методи (І. Унт). Є погляд на індивідуалізацію як на стратегію, на основі якої і побудовано індивідуальний підхід до навчання (Г. Селевко). Також є спроба ототожнити зміст цих понять (Т. Вожегова) [10, с. 55–60].

Тобто в науковій літературі є багато підходів до визначення логічного змісту поняття «індивідуалізація навчання», яке трактується як мета навчання, його принцип, засіб, фактор, взаємодія тощо.

Ми вважаємо, що принцип індивідуалізації покладено в основу двох популярних у дидактиці підходів до організації навчання: особистісно орієнтованого і диференційованого.

Особистісно орієнтований підхід до навчання є максимально можливою організаційною моделлю реалізації принципу індивідуалізації. Особистісно орієнтований підхід характеризується тим, що зміст освіти є не зовні нормативно заданою величиною, а виявляється як внутрішній потенціал дитини, що потребує від педагога вивчення і супроводу у процесі розвитку та пошуку особистісних смислів. За такого підходу освітні стандарти, програми, нормативно визначені пріоритети недоцільні або відступають на задній план. На передньому – конкретна особистість з її життєтворчим потенціалом, внутрішніми смислами, переживаннями, мотивами тощо. Ця парадигма навчання спрямована не на пристосування людини до зовнішнього середовища, а на розкриття її сутнісних сил і внутрішнього потенціалу [10, с. 61].

Але, як зазначає С. Подмазін, особистісно орієнтованого навчання (освіти) як реальної соціальної практики, а не як ідей і локального досвіду, ще не було в історії людства. «Нині у всьому світі панує авторитарна модель навчання, яка відповідає характеру індустріальної цивілізації, матрицю якої становить масове стандартизоване машинне виробництво. Тому в освіті панують принципи стандартизації, синхронізації, концентрації, централізації і максимізації» [10, с. 80].

Проаналізувавши визначення науковців та спираючись на вивчені джерела, пропонуємо розглянути особливості методики диференційованого навчання у закладах вищої освіти.

Цілеспрямована диференціація навчання здійснюється у кілька способів (І. Клігман):

1. Послідовне навчання. У перші два–три роки перебування у вищому навчальному закладі студенти вивчають загальнонаукові і загальнопрофесійні предмети в звичайних навчальних групах за єдиними програмами. Тому на основі результатів успішності і виявлених схильностей та інтересів студентів закріплюють за певними кафедрами, і вони вивчають спеціальні предмети індивідуально або в групах.

2. Паралельне навчання. Протягом усього навчання студенти працюють у постійних навчальних групах. Спеціалізація досягається шляхом внутрігрупової диференціації у разі вивчення різних циклів навчальних дисциплін, факультативних курсів, різного змісту всіх видів практик тощо.

3. Ступеневе навчання. Це поширена за кордоном система підготовки спеціалістів різного рівня в одному навчальному закладі. Після перших трьох років навчання випускники отримують диплом першого рівня. Ті, хто бажає продовжити освіту (відбір конкурсний), вчать ще рік і отримують дипломи другого рівня. Певна внутрігрупової диференціація у процесі вивчення дисциплін наявна вже на першому ступені навчання. Досвіду ступеневої системи навчання набуває і вітчизняна вища освіта.

4. Індивідуальне навчання. Воно передбачає можливість студентів навчатися за індивідуальними планами. Шляхи диференціації навчання вибираються відповідно до вимог підготовки спеціалістів різних професій.

Диференційоване навчання реалізується в трьох формах: індивідуалізованій (кожен студент виконує індивідуальні завдання), індивідуально-груповій (частина завдань має індивідуальний характер, решта завдань виконується групою) і груповій (завдання виконуються всією групою). Найпоширенішою з них є групова форма (П. Сікорський) [4, с. 72].

Диференційоване навчання має певну систему оцінювання, яка спрямована на те, щоб ліквідувати негативний вплив оцінювання на психічний розвиток студентів і процес учіння загалом. Вона передбачає:

- оцінювання лише тих знань, які є основою навчального предмета;
- відповідність діапазону оцінок амплітуді коливань у розумовому розвитку студентів і в рівнях засвоєння ними знань;
- всі оцінки позитивні (незнання не оцінюються);
- структурування викладачем навчального матеріалу відповідно до наявних оцінок, що забезпечує свідоме учіння студентів з орієнтацією на певну оцінку.

Викликає інтерес система оцінювання П. Сікорського. Він сформулював загальні вимоги до кожної оцінки:

«6» – блискуче: студент не тільки засвоїв програмовий матеріал, а й поглиблює його в процесі самоосвіти, навчається на факультативних курсах, бере активну участь у районних, обласних та республіканських олімпіадах;

«5» – відмінно: студент повністю засвоїв понятійний апарат предмета, закони і закономірності, відповідний фактичний матеріал, обґрунтовує і доводить відповідні твердження, успішно виконує відповідні письмові завдання, бере участь у студентських гуртках, олімпіадах; систематично готується до семінарських, практичних і лабораторних занять, добросовісно виконує всі домашні завдання, відзначається високим рівнем розвитку мисленнєвих операцій;

«4» – добре: студент засвоїв понятійний апарат предмета, закони і закономірності, підкріплює їх конкретними прикладами, фактичним матеріалом, однак під час доведень допускає неточності, втрачає логіку обґрунтування; систематично готується до семінарів, добросовісно виконує домашні завдання;

«3» – задовільно: студент засвоїв визначення основних понять, формулювання законів і властивостей, усвідомлює та підкріплює їх прикладами, але слабкий у їх обґрунтуванні, доведенні: виконує письмові вправи з однотипними операціями, тобто на рівні навичок; під час самостійного виконання письмових завдань навчального чи контрольного характеру може розгубитися, потребує допомоги, часто за незначної підказки завдання виконує;

«2» – посередньо: студент засвоїв визначення базових понять, законів, часто не усвідомлюючи їх змісту; однотипні письмові вправи полегшеного типу виконує лише з допомогою; слабкий у самостійному виконанні домашнього завдання, контрольних робіт.

«1» – прослухав: студент не може засвоїти і передати змісту визначень базових понять, законів і властивостей, тому викладач здебільшого вимагає хоча б ознайомлення з ними. Домашні, самостійні і контрольні роботи виконує з допомогою викладача або студентів [4, с. 83].

На основі сформульованих загальних вимог до оцінок методичні об'єднання викладачів конкретизують їх відповідно до навчального предмета, з урахуванням вимог навчальних програм, типологічного складу студентів. Сформована система оцінок має достатній діапазон, щоб під час диференціації враховувати стан і результати навчання студентів типологічних груп.

Особливості технології диференційованого навчання та системи оцінювання його результатів вимагають розроблення спеціальної методики контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентів та перевірки засвоєних знань, умінь і навичок.

Під час диференційованого навчання використовують епізодичне і системне опитування (Є. Верещак і О. Лозова). Епізодичне опитування має неупорядкований характер; частіше опитуються студенти, які несистематично готуються до семінарських, практичних, лабораторних занять, а також слабкі студенти; оцінки епізодичного опитування не є визначальними у виставленні підсумкових оцінок за модуль (логічно завершена частина теоретичних знань і практичних умінь з певної дисципліни). Досвідчені викладачі обходяться без епізодичного опитування або вдаються до нього лише під час актуалізації знань. Такий підхід дає змогу оптимально використати навчальний час власне для сприймання, осмислення і засвоєння нових знань, що значно підвищує продуктивність заняття, створює сприятливі умови для розвитку студента [11, с. 135].

Системне опитування передбачає оцінювання знань студентів з кожного модуля. Підсумкова оцінка виставляється на основі опорних оцінок. Усі навчальні предмети мають свою структуру опорних оцінок. Під час систематичного опитування можливим є чітке структурування знань, зорієнтоване на

короткочасне і довготривале запам'ятовування. Однак важливо не лише нагромаджувати знання, а й вчити студентів самостійно їх здобувати і застосовувати на репродуктивному чи творчому рівнях залежно від рівня розумового розвитку і цільових установок.

Показником інтелектуального розвитку студента є не лише засвоєні знання, а й рівень розвитку пізнавальних якостей. Виявити його можна за допомогою тестів з урахуванням результатів психолого-педагогічних спостережень педагогів.

Диференційоване навчання передбачає також диференціювання змісту дидактичних матеріалів, які використовуються для контролю за станом засвоєння студентами умінь і навичок. Йдеться про базові знання, відбір вправ з певної теми чи розділу навчального предмета, які виноситимуться на тематичний, модульний чи предметний контроль і оцінювання. Студентів ознайомлюють зі зразками цих завдань на початку вивчення теми з відповідною психологічною установкою і дидактичними акцентами.

Диференційоване навчання вимагає ґрунтовної підготовки викладача. Він має добре знати індивідуальні особливості студентів, уміло розподілити їх по групах, чітко продумати зміст і структуру кожного заняття, систему контролю і перевірки результатів їх роботи. Важливо під час заняття поєднувати індивідуальну, групову і фронтальну роботу студентів.

Позитивним у диференційованому навчанні є наявність можливостей ставити перед студентами навчальні завдання, що передбачають пошук. Як правило, розв'язання навчальних завдань відбувається у процесі спілкування членів групи, що сприяє вихованню колективізму, відповідальності за результати навчання, формуванню комунікативних якостей, поділу праці між членами групи. Перевагою диференційованого навчання є також опосередковане керівництво викладача навчальним процесом.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Диференціація навчання у вищому навчальному закладі є ефективним засобом забезпечення індивідуального стилю учіння студентів, який передбачає самостійний вибір ними способу засвоєння навчального матеріалу, дає змогу об'єктивно визначити рівень підготовки, а також удосконалити знання. Сутність диференціації полягає у відкритості і варіативності навчання, різноманітності методів, засобів і форм організації навчальної діяльності шляхом заходів, які забезпечують кожному студенту засвоєння знань та умінь на межі його можливостей. Успішність, результативність диференційованого навчання зумовлюються конкретними завданнями кожного етапу навчання, шляхами їх розв'язання, врахуванням особливостей студентів та педагогічної майстерності викладачів.

У педагогіці вищої школи відсутні дослідження, в яких диференційоване навчання виступає як самостійна науково обґрунтована і практично адаптована технологія навчання, що і зумовлює перспективність та необхідність проведення подальших досліджень у цій галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 63.
2. Братанич О.Г. Проблема дефініцій базових понять у теорії диференційованого навчання. *Рідна школа*. 2000. № 7. С. 43–45.
3. Братанич О.Г. Про типові недоліки молодих учителів в організації диференційованого навчання на уроці. *Рідна школа*. 2000. № 10. С. 49–52.
4. Братанич О.Г. Диференціація навчання на уроці як головний засіб гуманізації, оптимізації, реалізації розвивальної функції навчального процесу. *Зб. наук. праць / за ред. А.Й. Капської*. Вип. 3. Київ : НПУ, «Логос», 2000. С. 212–230.
5. Братанич О.Г. Психолого-педагогічні детермінанти диференційованого навчання. *Зб. наук. праць / за ред. В.К. Буряка*. Вип. 4. Кривий Ріг : КДПУ, 2002. С. 340–347.
6. Братанич О.Г. Групова навчальна діяльність як основа технології диференціації урочної пізнавальної діяльності учнів основної школи. *Зб. наук. праць УДПУ імені П. Тичини / за ред. М.Т. Мартинюка*. Ч. 1. Умань : СПД Жовтий, 2008. С. 26–31.
7. Братанич О.Г. Чи потрібна диференціація загальноосвітній школі XXI століття? : *матеріали всеукр. наук.-теор. конф.* (18–19 травня 2000 р.). Дніпропетровськ, 2000. С. 134–137.
8. Братанич О.Г. Диференціація як засіб індивідуалізації навчання іноземних мов. *Зб. наук. праць за матеріалами наук.-метод. конф.* (31 січня – 2 лютого 2006 р.). Т. 2. Київ : КНЕУ, 2006. С. 48–49.
9. Братанич О.Г. Технологічний та методичний аспекти диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : навчально-методичний посібник для вчителів, студентів та викладачів педагогічних вищих навчальних закладів. 2008. 104 с.
10. Осмоловская И.М. Дифференциация процесса обучения в современной школе : учебное пособие. Москва : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. 176 с.
11. Педагогічний словник / за ред. дійсн. члена АПН України М.Д. Ярмаченка. Київ. 2001. 514 с.

А. В. Лещинская. Психолого-педагогические условия дифференциального обучения студентов высших учебных заведений. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается сущность понятия «психолого-педагогические условия дифференциального образования студентов высших учебных заведений».

Целью статьи является теоретическое обоснование педагогических условий готовности студентов к дифференциальному обучению.

Показано, что дифференциация высшего образования является эффективным средством обеспечения индивидуального стиля обучения студентов, что предусматривает самостоятельный выбор метода обучения, позволяет объективно определить уровень подготовки, а также усовершенствовать знания. Суть дифференциации заключается в открытости и вариативности обучения, разнообразии методов, средств и форм организации учебной деятельности через деятельность, обеспечивает каждому студенту приобретение знаний и умений на пределе своих возможностей.

Ключевые слова: психолого-педагогические условия, дифференциальное образование, дифференциальное обучение, дифференциация.

A. Leshinska. Psychological and pedagogical conditions of differential education of students of higher education institutions. – Article.

Summary. The article deals with the essence of the concept “psychological and pedagogical conditions of differential education of students of higher education institutions”.

The purpose of the article is the theoretical substantiation of pedagogical conditions of students' readiness for differential learning.

It is shown that differentiation of higher education is an effective means of ensuring the individual learning style of students, which involves their independent choice of method of learning, allows objectively determine the level of training, as well as improve knowledge. The essence of differentiation is the openness and variability of learning, a variety of methods, tools and forms of organization of educational activities through activities that provide each student with the acquisition of knowledge and skills at the limit of its capabilities.

Key words: psychological and pedagogical conditions, differential education, differential learning, differentiation.

УДК 7.05: 687.016

Яньвень Лінь

аспірант кафедри дизайну тканин і одягу
Харківська державна академія дизайну і мистецтв
м. Харків, Україна

О. М. Лагода

доктор мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри дизайну тканин і одягу
Харківська державна академія дизайну і мистецтв
м. Харків, Україна

ЕСТЕТИКА МАСКУЛІННОСТІ В ДИЗАЙНІ ЧОЛОВІЧОГО ОДЯГУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМАТИКА

Анотація. Автори пропонують розгляд чоловічого костюму в контексті гендерної ідентичності, яка може бути ідентифікована через категорію «маскулінність». Метою дослідження є встановлення зв'язків між образом носія костюму і константами чоловічого одягу, які у більшості асоціюються виключно з чоловічими якостями і становлять сенс маскулінності, її гендерний підтекст. У ході проведеного аналізу виявлено, що у своєму соціокультурному та історичному розвитку дизайн чоловічого вбрання та формування тенденцій чоловічої моди, її естетичних якостей ґрунтуються на характеристиках певного соціально-психологічного типу чоловіків, стилю їх життя та окремих ідеологічних засадах відповідних субкультур. Зміна типу носія зумовлює зміни у формах і крої костюма, в принципах його формоутворення, які відповідають уявленням про естетику маскулінності.

Ключові слова: дизайн-практика, носій костюма, асортимент одягу, гендерна ідентичність, маскулінність, естетика вбрання.

Сучасне суспільство вважає, що досягло гендерної рівності. Протягом ХХ ст. емансипація безжально розмивала кордони «мужності» та «жіночності», зокрема в одязі, що призвело до актуалізації цілого спектра проблем. Особливої актуальності набула змістова наповненість дихотомічних понять «маскулінність» і «фемінність», а також питання доцільності інтеграції в поведінкові та емоційні прояви людей «андрогінних якостей», які дозволяють виявляти суто чоловічі або жіночі риси представникам обох статей [7, с. 33–41]. Особливо гостро гендерна проблематика відображена у дизайн-практиках, де її крайні прояви спостерігаються вже в ХІХ столітті. Втім у межах окремих стилів одягу архетипи завжди зберігали стійкість традицій і автентичність. Так, чоловіча мода змінювалася повільно, тому вважалася «консервативною». Однак на початку ХХІ ст. спостерігаємо стрімку динаміку розвитку «нової маскулінності» та її естетики в дизайні чоловічого вбрання [11]. Вона тісно пов'язана зі змінами в образі чоловіка як носія костюму, стилю його життя та поведінки, що знайшло відображення безпосередньо в костюмі, у принципах його формоутворення та в засобах реалізації дизайн-ідей.

Мета дослідження полягає у встановленні закономірностей змін чоловічого костюма, які відповідають уявленням про естетику маскулінності, зумовлену змінами образу носія як окремого соціально-психологічного типу.

У науковому дискурсі «маскулінність» і «фемінність» є важливими категоріями, через які описуються змістові складники гендерної ідентичності людини. Вона полягає у переживанні людиною відповідності гендерним ролям – тим сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, які характеризують представників певної статі в межах конкретної суспільно-історичної та соціокультурної ситуації. Гендерна ідентичність насамперед протиставляє «чоловіче» «жіночому» через соціокультурні параметри. У відповідності до них людина ідентифікує себе з гендерною групою та конструює власну ідентичність як представник чоловічої або жіночої статі [6].

Загалом, маскулінність (від лат. *masculus* – чоловічий) є комплексом тілесних, психічних і поведінкових особливостей, що розглядаються як чоловічі [10]. Як поняття вона означає соціально сконструйовані очікування стосовно поведінки чоловіків у певній культурі чи субкультурі у певний час. Власне, сконструйовані стереотипи протягом століть визначали суто чоловічий асортимент одягу, його форми, матеріали, з яких його було виготовлено, колірну гаму, доповнення та аксесуари, їх значення [2; 4; 8]. Маскулінність і фемінність вважаються нормативними уявленнями про соматичні, психічні та поведінкові властивості, які притаманні жінкам і чоловікам. Втім, на думку І. Кона, є три значення поняття «маскулінність»:

1. Маскулінність як *дескриптивна, описова категорія* означає сукупність поведінкових і психічних рис, які об'єктивно належать тільки чоловікам.

2. Маскулінність як *аскриптивна категорія* означає один з елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень і установок, вірувань про те, чим є чоловік і які якості йому приписуються.

3. Маскулінність як *прескриптивна категорія* – це система настанов, які описують не середньостатистичного, а ідеального – «справжнього» чоловіка, тобто нормативний еталон. Як зазначав І. Кон, маскулінність – це те, що слід додати до анатомії чоловіка, щоб отримати чоловічу гендерну роль [5, с. 3–15].

Сучасні соціологи розрізняють такі концепції маскулінності, як *есенціалістська* та *соціально-конструктивістська*. Перша визначає маскулінність як похідну від біологічних розбіжностей між чоловіком і жінкою. В рамках есенціалістського підходу маскулінність позиціонують насамперед як сукупність фізичних якостей, моральних норм і поведінкових стереотипів, притаманних чоловікам від народження. За соціально-конструктивістським підходом маскулінність конструюється як суспільством, так і кожною окремою людиною чоловічої статі. Конструкт маскулінності, який існує у тому чи іншому суспільстві, є похідним від гендерної ідеології самого суспільства. Він сформований під впливом традиційних поглядів на чоловічу роль, стану соціокультурної ситуації, економічних реалій тощо [6].

Аналізуючи маскулінність, науковці підкреслюють її множинність, історичність і ситуативність. Множинність вказує, що в кожному суспільстві можна виділити декілька моделей маскулінності, серед яких є і домінуючі, і маргіналізовані. Домінуюча модель відображає уявлення про чоловічу гендерну роль, які поділяються більшою частиною суспільства. На основі саме цієї форми маскулінності формуються стереотипні уявлення про неї. Маргіналізовані моделі маскулінності виникають у субкультурах, які можуть об'єднувати, наприклад, соціальні або сексуальні меншини. У суспільстві вони сприймаються як неповноцінні, з різним ступенем толерантності [3].

Історичність маскулінності відображає зміни в її структурі, що зумовлені ходом історичного процесу, які викликають зміни соціальних практик, що призводить до трансформацій традиційних гендерних ролей і уявлень про них. Ситуативність маскулінності виявляється через соціокультурну залежність змін, пов'язаних

з окремими характеристиками. Наприклад, під час будь-яких конфліктних ситуацій люди схильні проявляти агресивність і войовничість, які реалізуються в мілітаризованій концепції маскулінності. Риси, які вважаються загальнотиповими для маскулінного типу особистості – для чоловіків, зазвичай протиставляють суто фемінному типу особистості – жінкам та їх загальнотиповим характеристикам. Втім межа ХХ–ХХІ ст. актуалізувала новий тип особистості – андрогінний. Зокрема, К.-Г. Юнг розглядав андрогінність як особливість людської психіки. Е. Маккобі та К. Джеклін виділили чотири психологічні відмінності між статями, розробляючи методику досліджень маскулінності – фемінності – андрогінності. К. Макнемара довів існування у різних типів відмінностей у розвитку насамперед естетичних смаків, що може сприяти розгляду маскулінності в чоловічій моді.

Як відомо, починаючи з кінця ХІХ ст. жінки одну за одною переймали речі з чоловічого гардероба. Визначальну роль у цьому процесі відіграла Коко Шанель. Водночас самі чоловіки залишалися в обмежених можливостях для експериментів зі стилем традиційного костюма. Однак австрійський архітектор Адольф Лоос на межі ХІХ–ХХ ст. демонстрував виготовлений на замовлення чоловічий костюм і буденні речі чоловічого гардероба джентльмена як архетипи «прогресивного дизайну» [1]. Батьківщиною прогресивної чоловічої моди вважається Англія. Саме там в епоху Регентства, на початку ХІХ ст., Джордж Брамелл – денді та законодавець моди для чоловіків фактично створив чоловічий костюм з окремих елементів гардероба. Традиційний англійський чоловічий костюм «трійка» поєднав жилетку, брюки і піджак, які виготовляли з твіду і вовни натурального забарвлення. Ці матеріали зберігали тепло і надавали носію костюма благородну поставу. Незважаючи на консервативність англійців, серед чоловіків були й бунтарі-новатори, наприклад Оскар Уайльд, який любив одягати яскраві краватки і непристойно яскраві туфлі, створюючи тим самим умови для зародження індивідуального чоловічого стилю. За свою любов до епатажу він не раз засуджувався у суспільстві. Маскулінна естетика денді виділялася на тлі інших, але підкреслювала саме чоловічі характеристики.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. у чоловічій моді позначені тяжінням до військової форми і мілітаризованого образу носія костюму. Тривалий час у чоловічому одязі видозмінювалися лише незначні деталі, так ніби чоловіки забули, що одяг – це доступний спосіб самовираження. Естетика мілітаризованої маскулінності панувала практично до середини ХХ ст., коли в жіночу моду повернулася вишукана елегантність, розкіш і жіночність, а вимогою часу для чоловіків стала необхідність відповідати цим тенденціям.

У 1960–1970-х рр. сформувався стиль *rock'n'roll* з властивими йому атрибутами. А в 1980-х – модний світ буквально «вибухнув» від глем-року. Представники цієї течії – Девід Боуї, Гаррі Гліттер, Джоан Дженнет – внесли у повсякденний чоловічий стиль одягу блиск і незаангажованість сцени. Вулиці великих міст заповнили хлопці в яскравих сорочках вільного крою. Божевільні зачіски, яскравий колір волосся, неймовірна кількість блискучих аксесуарів перетворили чоловіків на епатажних рок-зірок. Чоловіки практично відмовилися від класичного стилю, тобто від естетики маскулінності [2; 8].

Однак у 1990-х «блискуча істерія» поступилася місцем виваженим мінімалістичним проявам. У повсякденне життя знову повернулися чоловіки у вишуканих костюмах і приталених сорочках, а колірна гама перестала бути «кислотою». Авторитетні бренди – Brioni, Tom Ford, Zegna, Dolce and Gabbana, які формували та пропагували естетику «справжньої маскулінності» з надзвичайною сексуальною привабливістю, демонстрували стриманість крою і текстур тканин у чоловічій моді. Дизайн був лаконічним, стриманим і елегантним, як у костюмі денді.

У наступному десятилітті «нова маскулінність» знову зазнала змін. Наприклад, на показах JW Anderson світ побачив чоловіків у шкіряних сукнях або мініспідницях. Marc Jacobs у своєму баченні сучасного стильного чоловіка декілька сезонів поспіль демонстрував ексклюзивну лінію чоловічих спідниць і кілтів. Втім чоловіки в них виглядали сильними й мужніми, бездоганно та елегантно вбраними. Таким чином, ключові характеристики естетики маскулінності залишалися незмінними. Сучасна чоловіча мода розвиває два основні напрями: класику і спорт, які досить часто поєднуються [9].

Ідея маскулінності у сучасному дизайні насамперед виражена в асортименті чоловічого одягу – сорочка, брюки, піджак й ін. Однак щоб бути «чоловічими», всі ці речі повинні відповідати певним формам і принципам формоутворення. Ідеальним втіленням «маскулінного формоутворення» залишається чоловічий класичний костюм, силует і крій якого підкреслюють атлетичну статуру чоловіків, її красу. Широкі плечі, вузький таз, стрункість і статичність постави асоціюються з відмінною фізичною формою, силою і здоров'ям, з упевненістю у собі, з успішністю і самодостатністю, із сексуальною привабливістю. Ці характеристики в костюмі можуть поєднуватися з елегантністю і вишуканістю або ж з брутальністю. Такі константи маскулінності, як: силует і форма, крій, тканини, колір і т. д. завжди супроводжуються певними конотаціями. Вони характеризують конкретні маскулінні образи, які склалися в історії

чоловічої моди: денді, мачо, метросексуали і т.п. У різні епохи різні чоловічі образи ставали типовими і набували значення «ідеалу». Розвиваючись і модифікуючись протягом певного часового відрізка, типові ідеальні образи перетворювалися на архетипи чоловічої моди. Константи і конотації їх формоутворення, втілення та функціонування у суспільстві, які визначаються через категорію маскулінності, вказували на той чи інший соціально-психологічний тип чоловіків. Його й визнають у конкретних історичних і соціально-культурних умовах як ідеал «мужності».

У європейській культурі протягом ХХ ст. послідовно складалася система правил для конструювання образу «справжнього чоловіка», нав'язана, в основному, рекламним дискурсом. Вона демонструвала, що візуальний образ (вигляд) змінюється не тільки за рахунок дизайну костюма, але й за рахунок стилістики окремих деталей і зовнішності самого чоловіка. Зовнішність людини і способи її стилізації були наслідком впливу різних стилів життя, які виникали і розвивалися в певних історичних, соціокультурних та економічних умовах.

Тягар повсякдення та реалій життя накладав відбиток не тільки на чоловіка як соціальний тип, але і на його зовнішність (її стилізацію), на одяг як маркер статевої, вікової, субкультурної відмінності, на стереотипи поведінки тощо.

Аналізуючи будь-який з історичних костюмів, учені обов'язково беруть до уваги людину як носія цього костюма і надають їй певних характеристик. Ці характеристики вказують на той чи інший образ носія, який міг володіти подібним костюмом і втілювати значення цього костюму, тобто певний вестиментарний код. Згідно з визначенням У. Еко, код – це модель, яка поєднує у собі низку умовних спрощень, які зроблені для забезпечення можливості передачі конкретних повідомлень. Утворені кодами повідомлення становлять процес спілкування, з якого й «народжується» мода. В процесі модної комунікації формуються і поширюються культурні зразки, яким притаманні ті чи інші значення. «Маскулінність» і є тим значенням, завдяки якому може втілюватися гендерна ідентичність. Своєю чергою костюм є матеріальним носієм ключових характеристик такого значення, що породжує стереотипи сприйняття, асоціації, зумовлені тією чи іншою гендерною ідентичністю.

Усе вищевказане окреслює закономірності, які пов'язують чоловічий костюм уявленням про естетику маскулінності щодо нього, зі змінами образу носія костюма як певного соціально-психологічного типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Breward C. The Suit: Form, Function and Style. Reaktion Books, 2016. 256 p.
2. Chenoune F. A History of Men's Fashion. Paris, 1993.
3. Showalter E. Sexual Anarchy: Gender and Culture at the Fin-de-siècle. London, 1992.
4. История мужской моды: от XIX до начала XIX века. URL: <https://afmen.online/istoriya-muzhskoy-modyi.html>.
5. Кон И. Сексуальная культура XXI в. *Педагогика*. 2003. № 4.
6. Лушпай Л. Поняття маскулінності в дослідженнях британських учених: педагогічний аспект. URL: <https://kulturolog.org.ua/publications/-p-article/345-2011-02-25-17-14-54.html>.
7. Калька Н., Гриців Н. Історичний аспект дослідження андрогінності як моделі гендерного континууму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 2012.
8. Скуратовская М. Краткая история мужской моды XVIII – начала XX века. URL: <https://www.culture.ru/materials/184426/kratkaya-istoriya-muzhskoi-mody-xviii-nachala-xx-veka>.
9. Такие модники мужчины. URL: <http://mosa-dress.ru/blog-mosa/147-takie-modniki-muzhchiny/>.
10. Шевченко З. (уклад.). Словник гендерних термінів. URL: <http://a-z-gender.net/ua/maskulinnist.html>.
11. Що таке «нова маскулінність» і чому це круто. *VOGUE*. URL: <https://vogue.ua/ua/article/vogueman/stil/chto-takoe-novaya-maskulinnost-i-pochemu-eto-kruto.html>.

Яньвень Линь, О. М. Лагода. Эстетика маскулинности в дизайне мужской одежды как научная проблематика. – Стаття.

Аннотация. Авторы предлагают рассмотрение мужского костюма в контексте гендерной идентичности, которая может быть идентифицирована через категорию «маскулинность». Целью исследования является выявление связей между образом носителя костюма и константами мужской одежды, которые у большинства ассоциируются исключительно с мужскими качествами и составляют смысл маскулинности, ее гендерный подтекст. В ходе проведенного анализа выявлено, что в своем социокультурном и историческом развитии дизайн мужской одежды и формирование тенденций мужской моды, ее эстетических качеств основаны на характеристиках определенного социально-психологического типа мужчин, стиля их жизни и отдельных идеологических принципах соответствующих субкультур. Изменение типа носителя влияет на изменения в формах и крое костюма, на принципы его формообразования, которые соответствуют представлениям об эстетике маскулинности.

Ключевые слова: дизайн-практика, носитель костюма, ассортимент одежды, гендерная идентичность, маскулинность, эстетика одежды.

Yanven Lin, O. Lahoda. Aesthetics of masculinity in men's design clothes as scientific problems. – Article.

Summary. *The authors of the article offer a consideration of men's costume in the context of gender identity, which can be identified through the category of "masculinity". The aim of the study is to establish links between the image of the wearer of the suit and the constants of men's clothing, which are mostly associated exclusively with masculine qualities and constitute the meaning of masculinity, its gender implication. The analysis revealed that in its socio-cultural and historical development the design of men's clothing and the formation of men's fashion trends, its aesthetic qualities, are based on the characteristics of a particular socio-psychological type of men, their lifestyle and individual ideological principles of the respective subcultures. The change in the type of media causes changes in the shapes and cuts of the suit, in the principles of its formation, which correspond to the ideas of the aesthetics of masculinity.*

Key words: *design practice, costume wearer, range of clothes, gender identity, masculinity, aesthetics of clothes.*

УДК 159.923.159.98

О. А. Мірошниченко

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна*

ВІКОВІ ВІДМІННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ЗИМІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ДО ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В АНТАРКТИЦІ

Анотація. *У статті розглядаються вікові відмінності психологічних особливостей українських зимівників, досліджуваних нами протягом десяти років. Актуальність статті базується на тому, що Україна є членом організацій світових спільнот, що досліджують «Білий континент» – Антарктику, проводить наукові дослідження на Українській антарктичній станції «Академік Вернадський», тому проблема адаптації до екстремальних умов перебування в Антарктиді є вкрай важливою для наших зимівників. Проаналізовано наукові розробки вітчизняних та зарубіжних науковців, що займаються проблемою адаптації до життєдіяльності в екстремальних умовах. Уточнено поняття адаптації до життєдіяльності в екстремальних умовах; доведено, що найбільш адаптованою є середня вікова група – особи 35–45 років.*

Ключові слова: *адаптація до екстремальних умов життєдіяльності, психологічні особливості, вікові відмінності, інтра-екстраверсія, нейротизм.*

Завдяки дослідженням шкіл Б. Теплова і В. Небиліцина, Б. Ананьєва, І. Палія та їхніх учнів, В. Мерліна, Е. Климова та їхніх послідовників у сучасній психології, яка займається вивченням психологічних особливостей особистості, а саме темпераменту, виділяють низку різних проблем і напрямів їх вирішення. Одна з проблем стосується аналізу нейрофізіологічних механізмів (загальної активності, емоційності і темпу поведінкових проявів індивіда), які забезпечують адаптацію особистості до умов середовища, що змінюються. Класичні дослідження І. Павлова створили основи для вивчення типів вищої нервової діяльності, на яких ґрунтується формування темпераменту [5]. Такі прояви темпераменту ми розглядаємо як індивідуально-типологічні психологічні особливості, що забезпечують адаптаційну мінливість в екстремальних ситуаціях. Для нашого дослідження такою ситуацією є довготривале перебування на антарктичній станції, де здійснюють свою професійну діяльність українські зимівники. Також неабияку роль у процесі адаптації до екстремальних умов Антарктики відіграють і вікові відмінності працюючих в екстремальних умовах.

Мета статті – проаналізувати теоретичні підходи до вивчення проблеми дослідження адаптації до екстремальних умов життєдіяльності; емпірично перевірити роль вікових відмінностей психологічних особливостей у процесі адаптації зимівників до життєдіяльності на Українській антарктичній станції «Академік Вернадський» на прикладі 10 експедицій. Використано такі матеріали і методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, порівняння та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження; *емпіричні* – опитування, спостереження, методика ЕРІ (опитувальник Айзенка).

Поняття адаптації (*adaptio* – пристосування) має статус загальнонаукової категорії такого роду, що постає на перетинах наук, таких як біологія, психологія, соціологія, фізіологія тощо. У дослідженні вікових відмінностей психологічних особливостей українського зимівника в умовах життєдіяльності в Антарктиці ми спираємося на розуміння психологічної адаптації особистості А. Налчаджяна [4]. Науковець відзначав активну участь свідомості, вплив професійної діяльності людини на середовище та зміну способів власної адаптації відповідно до соціальних умов побуту [4, с. 26]. Вважаємо, що психологічна адаптація – це складне, багаторівневе явище пристосування особи до умов існування (фізичних, соціальних, психологічних), включення особи як у мікро-, так і в макросередовище життєдіяльності. Адаптацію українських зимівників до життєдіяльності в умовах Антарктики ми досліджували через прояви психологічних особливостей у зимівників (а саме ознак темпераменту), а також досліджували роль вікового фактора у процесі адаптації.

На думку О. Міхеєнко, здоров'я людини – це динамічний стан життєдіяльності людини, який характеризується здатністю організму до саморегуляції та самовідновлення, а також станом гармонії як у внутрішньому світі людини, так і в зовнішніх проявах: врівноваженості, гарному настрої, оптимізму [3]. Автор вважає, що соматичне і психічне самопочуття загалом залежать від гармонійної взаємодії всіх елементів організму. Ми погоджуємося з думкою автора, що негармонійність процесів, що здійснюються в організмі, може призводити до порушення адаптаційних процесів, особливо в екстремальних умовах.

О. Тозік, О. Нарскін, А. Босенко звертають увагу на те, що погіршення екологічних умов середовища проживання актуалізувало проблему збереження і зміцнення здоров'я людей. Дослідження показали, що раціонально організовані заняття фізичними вправами є дієвим засобом підвищення адаптаційних можливостей організму. Це підтверджують і наші спостереження за працюючими в екстремальних умовах Антарктики [8].

Л. Бахмутова, досліджуючи психологічні відносини у колективах українських антарктичних зимівників, підкреслює, що процес адаптації до життєдіяльності в екстремальних умовах великою мірою залежить від психологічних особливостей (темпераменту, акцентуації) зимівників та характеру соціальних зв'язків між членами довготривалих експедицій: чим більш стійкими є процеси вищої нервової діяльності, чим вищим є соціальний статус зимівника, тим краще відбуваються у нього процеси адаптації [7].

Проводячи протягом 10 років психологічну діагностику кандидатів до складу Українських антарктичних експедицій, ми виходили з положення, що психологічні особливості зимівників мають відповідати таким вимогам, як: емоційна врівноваженість; висока стійкість до втоми; виразні ознаки сильного, врівноваженого типу вищої нервової діяльності (ознаки сангвінічного або флегматичного темпераменту); високі показники сенсомоторних реакцій, швидкості та стійкості когнітивних процесів [2].

Психофізіологічною основою формування характеру є темперамент, а фізіологічною основою проявів темпераменту – нервові процеси збудження і гальмування, що характеризуються трьома показниками (за І. Павловим) – силою, рухливістю, врівноваженістю. Що стосується аналізу нейрофізіологічних корелятивів темпераменту, то після видатних праць Б. Теплова теорія про чотири типи ВНД відійшла у минуле [6]. У школі Б. Теплова почалась інтенсивна розробка уявлень про властивості нервової системи, які є реалізаторами психодинаміки людської поведінки. У цих працях уточнювалися уявлення про силу, рухливість, врівноваженість нервових процесів, а також були виділені такі нові властивості, як динамічність (легкість генерації збудження і гальмування) та лабільність.

Оскільки нас цікавить дослідження вікових особливостей психологічних відмінностей зимівників, у розподілі досліджуваних за віковими групами ми спиралися на думку К. Крутій та Л. Зданевич, які обґрунтували соціально-психологічну основу для виділення вікових періодів у житті дорослої людини нашого часу [1]. Пропонована науковцями періодизація базується на теорії поколінь, згідно з якою дорослі люди сучасності поділяються на вікові групи залежно від років народження: 1947–1967 р.н. – покоління «Діти переможців», народжені після Другої світової війни (у нашому дослідженні це зимівники 46–63 років); 1968–1987 р.н. – покоління «Х» (у нашому дослідженні це зимівники 35–45 років); 1988–2000 р.н. – покоління «У» (у нашому дослідженні це зимівники 22–34 років).

Емпіричне дослідження проводилось у період з 2011 по 2020 рр. У дослідженні взяли участь зимівники, що виконували професійні обов'язки на Українській антарктичній станції «Академік Вернадський» протягом 12–13 місяців поспіль. Загальна кількість досліджуваних становила 71 особу (з них 69 осіб чоловічої статі, 2 – жіночої), вік респондентів – від 22 до 63 років.

Так, за даними наших 10-річних досліджень, з числа 71 особи зимівників Українських антарктичних експедицій нараховується 53,5% зимівників з вираженими ознаками сангвінічного темпераменту (сильний, врівноважений, рухливий тип нервової діяльності) та 35,4% зимівників флегматичного

темпераменту (сильний, врівноважений, малорухливий тип нервової діяльності). Такі дані відповідають високим вимогам до життєдіяльності в умовах Антарктики.

З метою дослідження вікових особливостей індивідуально-типологічних якостей ми розділили досліджуваних на три вікові категорії: старшу (46–63 років), середню (35–45 років) та молодшу (22–34 років). Представленість осіб з ознаками різних типів темпераментів у зазначених вікових групах надано в табл. 1.

Таблиця 1

Представленість осіб різних типів темпераментів у вікових групах

вікові групи	Типи тем-ту	холеричний			сангвінічний			флегматичний			меланхолічний		
		К-сть осіб	% в групі	Заг-ний %	К-сть осіб	% в групі	Заг-ний %	К-сть осіб	% в групі	Заг-ний %	К-сть осіб	% в групі	Заг-ний %
старша (12 осіб)	1	8,3	1,4	3	25,0	4,2	7	58,3	9,9	1	8,3	1,4	
середня (30 осіб)	2	6,7	2,8	19	63,3	26,8	9	30,0	12,7	0	0	0	
молодша (29 осіб)	3	10,3	4,2	16	55,2	22,5	9	31,0	12,7	1	3,4	1,4	
загалом	6	–	8,5	38	–	53,5	25	–	35,2	2	–	2,8	

Серед зимівників старшої групи (12 осіб) представлені 8,3% холериків, 25,5% сангвініків, 58,3% флегматиків, 8,3% меланхоліків. Серед зимівників середньої (30 осіб) та молодшої (29 осіб) груп: холериків відповідно по 6,7% і 10,3%; сангвініків – по 63,3% і 55,5%; флегматиків – по 30,0% і 31,0%; меланхоліків – 3,4% у молодшій групі. Як бачимо, для представників старшої групи більш характерні витримка, стриманість та розважливність флегматиків; для середньої групи зимівників – веселість, рухливість та оптимізм сангвініків. Холеричний темперамент представлений найбільшою мірою серед молодшого покоління, його носії характеризуються запальним стилем поведінки, завзятістю, нестриманістю, що більшою мірою характерне для молодості. Представників меланхолічного темпераменту всього двоє серед учасників експедицій за весь досліджуваний період. Це говорить про те, що представникам такого темпераменту не притаманна схильність до далеких мандрів, важкою є адаптація до екстремальних умов, а життєдіяльність в умовах Антарктики потребує ретельної підготовки.

Наступний крок нашого дослідження – продемонструвати динаміку зміни показників темпераменту (інтро-екстраверсії та нейротизму) протягом зимівлі. Діагностика психологічних показників (зрізи) проводилась нами чотири рази за період зимівлі: на початку експедиції (березень року відрядження), у середині антарктичної зими (червень року відрядження), в період настання антарктичної весни (жовтень року відрядження) та в період антарктичного літа, коли станція відкрита для відвідувачів (січень наступного року). Зміна показників індивідуально-типологічних особливостей зимівників свідчить про їхню адаптацію до життєдіяльності в умовах Антарктики.

У таблиці 2 представляємо результати досліджень за методикою ЕРІ Айзенка, проведеного в зазначені нами періоди адаптації в різних вікових групах. У дужках показано середнє квадратичне відхилення (δ).

Таблиця 2

Динаміка середнього балу показників інтро-екстраверсії та нейротизму (за методикою ЕРІ Айзенка) у вікових групах зимівників

вікові групи	Показники зрізів	Перший зріз (березень року відрядження)		Другий зріз (червень року відрядження)		Третій зріз (жовтень року відрядження)		Четвертий зріз (січень наступного року)	
		інтро-екстраверсія	нейротизм	інтро-екстраверсія	нейротизм	інтро-екстраверсія	нейротизм	інтро-екстраверсія	нейротизм
старша (12 осіб)		12,6 ($\pm 1,47$)	7,6 ($\pm 1,41$)	14,1 ($\pm 1,53$)	9,3 ($\pm 1,65$)	11,4 ($\pm 1,21$)	9,9 ($\pm 1,92$)	12,4 ($\pm 3,32$)	8,0 ($\pm 1,73$)
середня (30 осіб)		14,2 ($\pm 1,68$)	5,9 ($\pm 1,80$)	12,8 ($\pm 1,44$)	7,2 ($\pm 1,77$)	12,4 ($\pm 1,70$)	7,3 ($\pm 1,79$)	12,3 ($\pm 1,59$)	6,3 ($\pm 1,94$)
молодша (29 осіб)		13,2 ($\pm 1,78$)	6,4 ($\pm 1,75$)	12,8 ($\pm 1,79$)	9,9 ($\pm 2,08$)	12,4 ($\pm 1,69$)	7,3 ($\pm 1,80$)	13,3 ($\pm 1,53$)	7,8 ($\pm 2,03$)
загалом (71 особа)		13,3 ($\pm 0,89$)	6,6 ($\pm 0,97$)	13,2 ($\pm 0,92$)	8,8 ($\pm 1,26$)	12,1 ($\pm 0,81$)	8,2 ($\pm 1,32$)	12,7 ($\pm 0,97$)	7,4 ($\pm 1,02$)

Проаналізувавши дані, представлені у таблиці 2, робимо такі висновки. Середні показники інтро-екстраверсії та нейротизму в усіх вікових групах зимівників відповідають ознакам сангвінічного темпераменту (сильна, рухлива, врівноважена нервова діяльність), що відповідає нашим даним про те, що більшість зимівників за досліджуваний період становлять особи сангвінічного темпераменту. Разом із тим спостерігаються як загальна, так і вікова різниця показників інтро-екстраверсії та нейротизму залежно від періоду збору даних.

Так, проаналізувавши вікові показники, робимо такі висновки. Найбільш стабільною за показниками як інтра-екстраверсії, так і нейротизму є середня вікова група (зимівники 35–45 років), що відповідає критеріям відбору до учасників експедицій. Показники такої групи змінюються найменшою мірою. Практично у кожній експедиції такі зимівники становлять більшість.

Що стосується загальних даних у цілому по групі, на початку експедиції показники шкали інтро-екстраверсії є найбільш високими у досліджуваних зимівників, що свідчить про найбільшу екстравертованість, бадьорий настрій, високу комунікабельність та готовність до життєдіяльності в умовах зимівлі. Майже таким цей показник загалом по групі залишається і після першого періоду адаптації (після 3 місяців зимівлі). Через півроку (середина зимівлі) він знижується загалом по групі, оскільки це період найбільш напружених стосунків усередині замкнутого колективу, до того ж це період антарктичної зими, короткого світлового дня, снігових заносів, найбільш низької температури. Зимівники відчувають на собі як метеокліматичні, так і психологічні ускладнення, що певною мірою відображається на показниках їхньої нервової діяльності. Нейротизм у цей період зростає, що свідчить про більш високу напруженість та тривожність. Третій зріз свідчить про те, що загалом по групі нейротизм залишається практично таким же, а інтро-екстраверсія невеликою мірою знижується. На четвертому зрізі спостерігаємо порівняно з початком експедиції незначне зменшення показників інтро-екстраверсії та деяке збільшення показника нейротизму. Такі дані відповідають описаним вище періодичним змінам адаптації.

Висновки. Результати нашого дослідження показали, що адаптація українських зимівників до життєдіяльності в умовах Антарктики має складну побудову та залежить від психологічних якостей і впливу соціально-психологічних, метеокліматичних і природних особливостей. Поряд із загальними закономірностями адаптації ми довели, що адаптація зимівника певною мірою залежить від вікових відмінностей психологічних особливостей зимівників. Найбільш адаптованою у нашій вибірці виявилась середня вікова група – 35–45 років. Така особистість, за нашими даними, має ефективну форму адаптації та активно виконує професійні обов'язки в екстремальних умовах Антарктики. Зимівники такого віку переважно становлять більшість в експедиціях на Українську антарктичну станцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крутій К.Л., Зданевич Л.В. Огляд емпіричних досліджень щодо стратифікації сучасного дошкільного дитинства. *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine* : collective monograph. Lublin : Izdavnictvo "Baltija Publishing", 2017. Vol. 2. С. 56–71.
2. Мирошніченко О.А. Роль темперамента зимовика в процессе адаптации к условиям жизнедеятельности в Антарктике. *Наука і освіта: журнал науково-практичний. Педагогіка і психологія*. 2016. № 7/СХХХVIII. С. 126–132.
3. Міхеєнко О.І. Конкретизація сутності поняття «здоров'я» як методологічне підґрунтя практики оздоровлення організму людини. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2013. № 2. С. 42–46.
4. Налчаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Эксмо, 2010. 368 с.
5. Павлов И.П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных. Москва : Медгиз, 1951. 506 с.
6. Теплов Б.М. Психология и психофизиология индивидуальных различий. Москва : Изд-во Институт практической психологии АПН СССР, 1998. 544 с.
7. Bakhmutova L. Factors and models of interpersonal interaction of participants in long-term Ukrainian Antarctic Expeditions. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools journal*. Volume 36, Number 6, 2019. Pp. 48–55. URL: <http://farplss.org>.
8. Tosik O., Narskin O., Bosenko A. Correction of physical fitness of senior school students living in radiation environment. *Science and Education*, 2018. Issue 7–8. Pp. 98–105.

Е. А. Мирошниченко. Возрастные отличия психологических особенностей украинских зимовщиков в процессе адаптации к жизнедеятельности в Антарктике. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются возрастные различия психологических особенностей украинских зимовщиков, исследуемых нами в течение десяти лет. Актуальность статьи базируется на том, что Украина является членом организаций мировых сообществ, изучающих «Белый континент» – Антарктику, проводит научные исследования на Украинской антарктической станции «Академик Вернадский», поэтому проблема адаптации к экстремальным условиям пребывания в Антарктике является крайне важной для наших зимовщиков. Проанализированы научные разработки отечественных и зарубежных ученых, занимающихся проблемой адаптации к жизнедеятельности в экстремальных условиях. Уточнено понятие адаптации к жизнедеятельности в экстремальных условиях; доказано, что наиболее адаптированной является средняя возрастная группа – лица 35–45 лет.

Ключевые слова: адаптация к экстремальным условиям жизнедеятельности, психологические особенности, возрастные различия, интро-экстраверсия, нейротизм.

E. Miroshnichenko. Age differences in the psychological features of Ukrainian winterers in the process of adaptation to life in Antarctica. – Article.

Summary. The article deals with age-related differences in the psychological features of Ukrainian winterers studied for ten years. The relevance of the article is based on the fact that Ukraine is a member of the organizations of world communities that explore the “White Continent” – Antarctica, conducts scientific research at the Ukrainian Antarctic Station “Academician Vernadsky”, so the problem of adaptation to extreme conditions in Antarctica is extremely important for our winterers. The scientific developments of domestic and foreign scholars engaged in the problem of adaptation to life in extreme conditions are analyzed. The concept of adaptation to life in extreme conditions is specified; it is proved that the most adapted is the average age group – a person of 35–45 years.

Key words: adaptation to extreme conditions of life, psychological features, age differences, intra-extroversion, neurotism.

УДК 329:323(477)

М. В. Морарь

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
м. Мелітополь, Запорізька область, Україна

НАЦІОНАЛІЗМ В ІДЕОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Анотація. Націоналістичний фактор став невід’ємною складовою частиною суспільно-політичного життя в Україні і володіє ефективними важелями впливу на розбудовчі процеси. Як ідейний та суспільно-політичний рух він має своїх виразників в особі партій та організацій.

Наголошується на тому, що явище націоналізму залишається загалом малозрозумілим, а довгі роки дискредитації українського націоналізму виробили у частині населення стійкий комплекс несприйняття його взагалі. Крім того, націоналізм як ідеологія по-різному тлумачиться науковцями. Можна виділити два найпоширеніші погляди. Одні вчені вважають, що націоналізм є виключно позитивним явищем на етапі творення та становлення нової суверенної національної держави. Прихильники цього виходять із твердження, що націоналізм – це народний, прогресивний, революційний рух. Інший підхід до націоналізму як до явища виключно негативного, реакційного, що від’ємно впливає на прогресивний розвиток суспільних відносин. У цьому контексті необхідно чітко розрізняти, якщо націоналізм – це активна позиція патріота стосовно становлення, розвитку й оборони своєї держави в межах її кордонів, то шовінізм – це той же патріотизм і націоналізм, який виходить за межі своєї держави з метою поневолення інших народів чи захоплення чужих земель.

Автор поділяє підхід науковців, котрі вважають, що націоналізм – спосіб життєдіяльності нації, в основі єдності якого покладені три складники, такі як: колективна саморефлексія (національна свідомість); колективна воля (національні прагнення); колективна дія (практика національного самоствердження). Отже, націоналізм як ідеологія є ідейним центром, який узагальнює всі прояви національної активності і спрямовує її в русло розв’язання загальнонаціональних інтересів. Він покликаний дати ідейно-теоретичне обґрунтування необхідності практичної боротьби нації за національне самовизначення та національне самоствердження.

Робиться висновок, що націоналістичні партії, організації та рухи відіграють помітну роль у суспільно-політичному житті різних країн, у тому числі й в Україні. Така роль у XXI ст. буде зростати, оскільки національні проблеми залишаються на порядку денному політичного життя.

Слід погодитися, що в Україні формування політичної нації – процес тривалий, який потребує уважного ставлення до своєрідності всіх суцільних в Україні етносів, консолідована синергетична взаємодія яких і становить увесь український народ. Загальна атмосфера етнонаціональної толерантності, прагнення більшості громадян України до мирного узгодження своїх інтересів для політичного єднання незалежно від їхнього етнічного походження чи релігійної незалежності – усе це створює передумови для завершення в перспективі процесу формування української політичної нації.

Ключові слова: нація, націоналізм, національні меншини, ідеологія, політична партія, програма, демократія, політична стабільність.

Становлення української державності та формування сучасної політичної нації відбувається в атмосфері політичного та ідейного плюралізму. Конституція України, визнаючи ідеологічну багатоманітність суспільного життя в Україні, передбачає, що «жодна ідеологія не може визначитись державою як обов'язкова» [1, с. 7].

Серед значної кількості суспільно-політичних доктрин одне із провідних місць посідає націоналізм. Націоналістичний фактор став невід'ємною складовою частиною суспільно-політичного життя в Україні і володіє ефективними важелями впливу на розбудовчі процеси. Як ідейний та суспільно-політичний рух він має своїх виразників в особі партій та організацій. Сукупна діяльність націоналістичних організацій в Україні становить основу націоналістичного руху. Однак слід звернути увагу на те, що явище націоналізму залишається загалом малозрозумілим, а довгі роки дискредитації українського націоналізму виробили у частині населення стійкий комплекс несприйняття його взагалі. За радянської доби будь-які прояви націоналізму жорстко придушувалися. Компартійна пропаганда робила все для того, аби не просто формувати негативне ставлення до цього суспільного феномена, а щоб виробити упередження становлення до націоналізму. «Конструктивність» компартійної політики до націоналізму відчутна ще й нині, вже в умовах існування державної незалежності країн на терені колишнього Радянського Союзу.

Разом із тим усі суспільства в тій чи іншій формі підтримують і експлуатують націоналізм. Він є природним і може бути використаний всіма ідеологічними течіями. В цьому контексті варто підкреслити, що штучна, або неправильна, націоналізація в розумінні насадження національного викликає не піднесення, а спричиняє супротив. Тому наявну практику, як справедливо відзначає Р. Балабан, слід назвати псевдонаціональними проектами у вигляді зовнішньої оболонки, як-то вишиванка, хустка, намисто – із загальнодемократичною риторикою і однозначним браком здорового націоналізму і здорового патріотизму, раціональних кроків [2, с. 183].

Зазначені проблеми актуальні для українського суспільства, в якому представлений широкий спектр політично-ідеологічних орієнтацій. Крім того, у сучасній Україні гостро стоїть проблема подолання політичного протистояння, завдання подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності і міжнаціональної згоди, протистояння спробам розколати країну за ідеологічними і національними ознаками. Ці обставини актуалізують проблему вивчення етнополітичного чинника у діяльності суб'єктів політичного процесу, в тому числі й політичних партій.

Історіографія теми дослідження досить різноманітна. Серед сучасних дослідників можна виділити В. Кременя, І. Кресіну, В. Лісового, М. Обушного, Ф. Рудича, Ю. Римаренко, В. Якунина та інших. У контексті досліджуваної нами проблеми принципово важливим є твердження В. Лісового і О. Проценко, що український націоналізм у сучасній інтерпретації перебуває у полоні вузької історико-ретроспективної локалізації, тобто обтяжений гріхами інтегрального націоналізму. Надто міцна пов'язаність з діяльністю націоналістичних організацій 30-х–40-х рр. стала на перешкоді того, щоб його прийняли і засвоїли також інші течії політичної думки та політичні рухи [3, с. 14].

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що неоднаковість підходів до появи нації об'єктивно позначається на визначеннях сутності націоналізму, яких у науковій літературі вже накопичилося не один десяток, – від абсолютно позитивних до негативних. Причому як серед критиків, так і прихильників націоналізму трапляються представники різних ідеологічних напрямів. Загалом відзначимо, що окремі аспекти такої проблеми досить активно вивчаються науковцями, але вона досі невирішена і потребує подальшого вивчення.

Націоналізм є однією із найскладніших і найсуперечливіших політичних ідеологій. Як жодна інша політична ідеологія націоналізм є явищем поліформним, тобто таким, що не тільки поєднується

з різноманітними елементами інших політичних ідеологій (лібералізму, консерватизму, соціал-демократизму і т.ін), але і є однією із підстав для їх появи.

Одночасно націоналізм є і полунфункціональним феноменом, оскільки може виявлятися як певний політичний чи культурний рух і як політика творчого конструктивізму. У цьому контексті, як слушно відзначає М. Обушний, видається правомірною характеристика націоналізму німецького дослідника П. Альтера: «Розмаїття тих політичних явищ, які об'єднують під назвою «націоналізм», вказує на багатогранність цього терміна. Націоналізм може набувати настільки різних форм та «національних» різновидів, що можна засумніватися, чи справді в кожному з цих випадків ми маємо справу з тим самим явищем... націоналізм не існує як щось єдине, існують тільки різноманітні форми його проявів. Ось чому було б, мабуть, правильніше говорити про націоналізм, а не застосовувати слово «націоналізм» в однині» [4, с. 144].

Висновок П. Альтера ґрунтується на тому, що у різних народів націоналізм набуває специфічних форм, котрі зумовлюються умовами, в яких він формується. Наприклад, на становлення французького націоналізму вирішальний вплив справляє територія країни, в англійському націоналізмі панує концепція нації як суспільства, в німецькому – міф крові або раси, що стало головним імпульсом для появи націонал-соціалістичної ідеології. В основу російського націоналізму покладений міф Третього Риму та побудова всесвітньої московської імперії з «трудового народу». В основу українського націоналізму покладена ідея боротьби за визволення нації і побудови незалежної держави. Таким чином, в основі всіх націоналізмів центральною категорією є поняття «нація».

Нагадаємо, що ідея нації з'являється на межі XVIII і XIX ст., під час Американської і Французької революцій, і трактується як ознака переходу суверенітету від особи монарха до спільноти громадян, яка сама визначає собі закони, яких дотримується. Похідним від поняття «нація» є поняття «націоналізм».

Відзначимо, що цей термін уперше ввів у науковій обіг І. Гердер, а своїм походженням він забор'язаний Великій французькій революції, її гаслу, а саме терміну «братство», що до революції мав багато значень, головним з яких були «спільність», «громада». Саме під час революції він почав швидко набувати іншого значення – «відданість нації». Тоді нація була вперше офіційно визнана найвищою цінністю. Роль націоналізму зводилася виключно до формування нації. Націоналізм проповідував рівність націй і народів, повагу до їхніх прав і свобод, демонстрував толерантність до них. Термін «націоналізм» не мав жодного негативного навантаження. Але вже і в цей час виникають інші його типи, наприклад, так званий яacobinський або революційний націоналізм. Цей тип націоналізму сіяв недовіру й підозру до інших народів і демонстрував нетерпимість до будь-якої опозиції [5, с. 2].

Специфіка умов появи націоналізму породжує його різні типи – позитивний, негативний, «відкритий», організований тощо. Найчастіше нині виділяють такі два типи: ліберально-демократичний та авторитарний. Політичній історії України відомий, зокрема, такий тип, як інтегральний націоналізм. Він з'явився як протест українців проти поділу своїх земель сусідніми державами та запроваджуваного на окремих завойованих територіях, по суті, етноциду. Ініціатори націоналістичного руху 20–30-х років XX ст. бачили вихід із такого трагічного становища українців у створенні соборної української держави. За таких умов головним їх гаслом стало: «Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї». Саме з цього часу поняття «націоналізм» стало вживатися у значенні ідеологічна течія, яка прийняла назву «націоналістичної» та оформилася в організований політичний рух. З цього часу поняття «націоналізм» набрало партійного забарвлення, яке зберігає і дотепер.

У цьому контексті особливо підкреслимо, що будь-який тип націоналізму, взятий на озброєння, принципово не змінює стратегії націоналістичної ідеології, кінцевою метою якої є здобуття суверенітету для повноцінної життєдіяльності нації. Разом із тим ця позитивна оцінка націоналістичної ідеології не означає, що вона не може на якомусь певному етапі переродитися в шовіністичну ідеологію. Така можливість відкривається тоді, як справедливо відзначають дослідники, коли певні політичні сили беруть на озброєння шовіністичні гасла і дії.

Націоналізм як ідеологія по-різному тлумачиться науковцями. Можна виділити два найпоширеніші погляди. Одні вчені вважають, що націоналізм є виключно позитивним явищем на етапі творення та становлення нової суверенної національної держави. Прихильники цього виходять із твердження, що націоналізм – це народний, прогресивний, революційний рух. Інший підхід до націоналізму як до явища виключно негативного, реактивного, що від'ємно впливає на прогресивний розвиток суспільних відносин. Тут необхідно, як вважає М. Дмитренко, чітко розрізняти, якщо націоналізм – це активна позиція патріота стосовно становлення, розвитку й оборони своєї держави в межах її кордонів, то шовінізм – це той же патріотизм

і націоналізм, який виходить за межі своєї держави з метою поневолення інших народів чи захоплення чужих земель [6, с. 164–165]. Націоналізм – це ідеологія, політика і практика, що ставить собі за мету розв’язання проблем нації власними ресурсами або добровільної допомоги інших націй.

У політологічному енциклопедичному словнику дається таке визначення: «Націоналізм – теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у вирішенні політичних, державних, економічних та соціокультурних проблем». На наш погляд, повніше визначення націоналізму міститься у юридичній енциклопедії України. В ній націоналізм визначається як ідеологія, політика і практика, в основі яких лежить утвердження належного місця певного народу серед інших, його національних інтересів та національних культурних цінностей. Історично націоналізм сформувався наприкінці XVIII століття у зв’язку зі становленням нації та зростанням національної свідомості народів. У XIX–XX ст. націоналізм виступив об’єднуючою силою у боротьбі за національне визволення в Європі, згодом – в Азії, Африці та Латинській Америці.

Автор поділяє підхід науковців, котрі вважають, що націоналізм – спосіб життєдіяльності нації, в основі єдності якого покладені три складники, такі як: колективна саморефлексія (національна свідомість), колективна воля (національні прагнення), колективна дія (практика національного самоствердження). Отже, націоналізм як ідеологія є ідейним центром, який узагальнює всі прояви національної активності і спрямовує її в русло розв’язання загальнонаціональних інтересів. Він покликаний дати ідейно-теоретичне обґрунтування необхідності практичної боротьби нації за національне самовизначення та національне самоствердження.

Слід звернути увагу на те, що націоналізм не ставить собі за мету атомізувати світову систему, розселити людей по «національних квартирах». Оскільки націоналісти виходять із того, що без національного немає і не може бути інтернаціонального і навпаки. За своєю ідейно-політичною спрямованістю націоналізм є ідеологією інтернаціоналістичною. Без націоналізму, національної єдності не може бути ідеології інтернаціоналізму, а отже, і міжнаціональної єдності. У цьому зв’язку не можна не погодитися з висновком, який зробив один з провідних політологів держави професор М. Обушний, про те, що довести зворотне означає заперечувати об’єктивність, а отже, науковість підходів до аналізу суспільно-політичних явищ [4, с. 147].

Здобуття Україною незалежності надало українському націоналізмові, який у Радянській Україні піддавався ідеологічному, політичному, адміністративному і жорстко силовому остракізмові, можливість відкрито заявити свої принципи. На конференції українських націоналістів у Києві в березні 1992 року сучасний український націоналізм декларувався як антирасизм, антикомунізм, антитероризм. Ознаками сучасного українського націоналізму проголошується також гуманізм, народність, мирний, оборонний, інтернаціональний, творчий характер.

Конгрес українських націоналістів (КУН) зареєстрований як політична партія 1993 року, у політичних резолюціях задекларував підтримку ідеї національної рівноправності, виступив за встановлення повної рівноправності українців усіх регіонів держави. Ідея нації в програмі КУН тісно пов’язується з національною демократичною державою. Лише суверенна національна держава, побудована на принципах народовладдя, є гарантом повноцінного вільного і всебічного розвитку нації, може забезпечити вільний розвиток усіх духовних і матеріальних сил українського народу та визначити гідне його місце серед інших державних народів. В оновленій програмі КУН український націоналізм визначається як цілісна ідеологія і політичний рух, що історично зародився з внутрішньої природи Української нації і є великою рушійною силою, яка гуртує, дисциплінує, скеровує націю на досягнення спільної мети. Програма окреслює головні параметри Української держави як держави національної, самостійної, демократичної, унітарної, правової, європейської. Декларує підтримку національно-культурних прав національних меншин [7, с. 204; 9 с. 336; 10 с. 8–14].

Особливе місце у партійно-політичному спектрі належить Організації українських націоналістів. Це об’єднання не відповідає ознакам класичної політичної партії, оскільки, як заявлено в її Декларації, ОУН не має на меті конкурувати з політичними партіями у боротьбі за владу в Україні, а заявляє про свою готовність до співпраці з усіма українськими національно-демократичними силами у справі розбудови Української національної держави. У розділі програми, присвяченому ідеологічним засадам націоналізму, зазначається, що український націоналізм не суперечить принципам демократії, навпаки, він мобілізує найширші верстви для боротьби за свої універсальні права і до цього закликає й інші політичні сили.

Найбільш виразно українські національні цінності викладені у програмі Всеукраїнського об’єднання «Свобода», яке виступає за Українську державу, де український народ як природна категорія і виняткова

вартість посідатиме належне йому панівне становище. Програма декларує необхідність законодавчого закріплення прав та обов'язків національних меншин і титульної нації, ухвалення закону про титульну націю. Партія також вважає, що українська мова як державна і мова національної більшості має посісти панівне становище у всіх сферах суспільного життя країни.

Характерні риси партійних програм націонал-патріотів, як відзначає Ю. Пивоваров, це – інтегральний націоналізм як ідейна основа партійних програм; зовнішньополітична орієнтація на Захід; унітарна національна держава за спільними регіонами; активна державна підтримка розвитку української мови та національної культури тощо [10, с. 119].

Різноманітність націоналізмів, так само як і підходів націоналістів до розробки програм політичних партій, організацій та рухів, зумовлюють неоднаковість їх наповнення націоналістичними складниками. Відповідно до цього критерію, на думку політологів, програми політичних партій, організацій та рухів можна класифікувати таким чином: 1. Націоналістичні партії, організації та рухи державних націй. Основною метою цих громадських об'єднань є захист територіальної цілісності національної держави, національної ідентичності, збільшення впливу і ваги національної держави у системі міжнародних відносин тощо. До партій такого типу належать: Австрійська партія Свободи, Партія прогресу Норвегії, Словацька національна партія, Литовська національна партія «Молода Литва», «Партія реформ Канади». 2. Націоналістичні партії, організації та рухи, що мають власні держави, проте уряди яких не репрезентують національні прагнення, а тяжіють або навіть перебувають у політичній, економічній та культурній залежності від іноземних держав або ж їх інституцій. Головною метою громадсько-політичних об'єднань, що належать до цієї групи, є відсторонення від влади антинаціональних урядів, їх заміна патріотично орієнтованими представниками нації. До цієї групи можна віднести Індійський Національний конгрес, Партію національної дії Туреччини та інші. Саме наявність таких націоналістично орієнтованих політичних партій, організацій та рухів у низці країн, що утворилися після розпаду Радянського Союзу, уможливила проведення кількох національно-демократичних революцій, які забезпечили прихід до влади патріотично налаштованих політичних сил. Помаранчева революція в Україні є чи не найнаочнішим цьому прикладом. Вона стала могутнім каталізатором піднесення національної гідності та самоповаги українців, у ній є внесок українського націоналізму. Нині в Україні носіями націоналістичної ідеології є лише кілька партій: Конгрес Українських Націоналістів (КУН), який у квітні 2004 р. став асоційованим членом Альянсу Європейських Націй, Союзу правих партій Європейського Союзу, Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та деякі інші, хоч сама ідея близька значній частині українського населення. Нині у Європі спостерігається циклічна тенденція поступового занепаду соціал-демократії, на зміну якій приходять національно-демократичні сили, а почасти і націоналістичні партії. 3. Націоналістичні політичні партії, організації та рухи сформовані національними меншинами. Своєю основною метою ці громадські об'єднання можуть ставити різні й іноді полярні завдання: в одному випадку – захист своєї національної ідентичності, а в іншому – захист інтересів «материнської» нації в державі свого проживання [4, с. 149–150].

Історія суспільного розвитку свідчить, що націоналістичні партії, організації та рухи відіграють помітну роль у суспільно-політичному житті різних країн, у тому числі і в Україні. Така роль у XXI ст. буде зростати, оскільки національні проблеми залишаються на порядку денному політичного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : станом на 28 червня 1996 року / Верховна Рада України. Харків : Одиссей, 2012. 56 с.
2. Рудич Ф.М. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку : монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2010. 336 с.
3. Націоналізм: Антологія. / Проценко О., Лісовий В., Білик Л., Шпорлюк Р. Київ : Смолоскин, 2000. С. 11–34.
4. Обушний М.І., Примуш М.В., Шведа Ю.Р. Партологія : навчальний посібник. Київ : Арістей, 2006. 432 с.
5. Червак Б. Український націоналізм: дослідження, інтерпретації, портрети. Дрогобич : Відродження, 1996. 40 с.
6. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції : тексти. Київ : Знання України, 2008. 544 с.
7. Конференція українських націоналістів. Матеріали і документи. Київ : Вид. конгр. укр. нац.-тів (КУН), 1992. 238 с.
8. Програма Конгресу Українських націоналістів (з поправками та доповненнями, прийнятими Збором 2–3 липня 1993 та Другим Збором 2–3 вересня 1995 р.) : *матеріали Другого Збору Конгресу Українських націоналістів*. Київ : Головний провід Конгресу Українських націоналістів, 1997. С. 334–355.
9. Програма Конгресу Українських націоналістів. Будемо Українську національну державу разом. Київ, 2005. С. 6–27.
10. Пивоваров Ю. Програмові засади українських політичних партій у дихотомії «націоналізм – демократія». Київ : Політичний менеджмент, 2011. № 2 (47). С. 117–127.

Н. В. Морар. Национализм в идеологии политических партий. – Статья.

Аннотация. Националистический фактор стал неотъемлемой составляющей общественно-политической жизни в Украине и является эффективным рычагом влияния на трансформационные процессы. Как идейное и общественно-политическое движение он имеет своих сторонников в лице партий и организаций.

Делается акцент на том, что явление национализма остается в целом малопонятным, а длительные годы дискредитации украинского национализма выработали у части населения стойкий комплекс невосприятия его вообще. Кроме того, национализм как идеология по-разному трактуется учеными. Можно выделить два самых распространенных мнения. Одни из ученых считают, что национализм является исключительно положительным явлением на этапе создания и становления нового суверенного национального государства. Они выходят из утверждения, что национализм является народным, прогрессивным, революционным движением. Другой подход к национализму как к явлению исключительно негативному, реакционному, что непосредственно влияет на прогрессивное развитие общественных отношений. В этом контексте необходимо подчеркнуть, что если национализм – это активная позиция патриота относительно становления, развития и обороны своего государства в пределах его границ, то шовинизм – это тот же патриотизм и национализм, который выходит за пределы своего государства с целью порабощения других народов или захвата чужих земель.

Автор разделяет подход ученых, которые считают, что национализм является образом жизнедеятельности наций, в основу единства которого положены три составные части, такие как: коллективная саморефлексия (национальное сознание), коллективная воля (национальные стремления), коллективное действие (практика национального самоутверждения). Итак, национализм как идеология является идейным центром, который обобщает все проявления национальной активности и направляет ее в русло решения общенациональных интересов. Он призван дать идейно-теоретическое обоснование необходимости практической борьбы наций за национальное самоопределение и национальное самоутверждение.

Делается вывод, что националистические партии, организации и движения играют заметную роль в общественно-политической жизни разных стран, в том числе и в Украине. Такая роль в XXI ст. будет возрастать, поскольку национальные проблемы остаются на повестке дня политической жизни.

Нужно согласиться, что в Украине формирование политической нации – процесс длительный, который нуждается во внимательном отношении к своеобразности всех проживающих в Украине этносов, консолидированное синергетическое взаимодействие которых и составляет весь украинский народ. Общая атмосфера этнонациональной толерантности, стремление большинства граждан Украины к мирному согласованию своих интересов для политического единения независимо от их этнического происхождения или религиозной принадлежности – все это создает предпосылки для завершения в перспективе процесса формирования украинской политической нации.

Ключевые слова: нация, национализм, национальные меньшинства, идеология, политическая партия, программа, демократия, политическая стабильность.

N. Morar. Nationalism in the ideology of political parties. – Article.

Summary. The nationalist factor has become an integral part of political life in Ukraine and is an effective lever of influence on the transformation processes. As the ideological and socio-political movement, it has its supporters in the person of political parties and organizations.

Emphasis on the fact that the phenomenon of nationalism remains obscure, and long years discredit Ukrainian nationalism has developed the part of the population stable complex perception at all. Furthermore, nationalism as an ideology has been interpreted differently by scientists. You can select two of the most common opinion. Some of them believe that nationalism is an extremely positive development on the stage of creation and formation of new sovereign States. They come from a claim that nationalism is folk, progressive, revolutionary movement. Another approach to nationalism – as a phenomenon exclusively negative reaction that directly influences the progressive development of social relations. In this context, it is necessary to emphasize that if nationalism is the active position of the patriot regarding the formation, development and defense of their state within its borders, chauvinism is the same patriotism and nationalism, which is outside of their state with the purpose of enslavement of other Nations or seizure of foreign lands.

The author shares the approach of scientists who believe that nationalism is the way of life of the Nations, in the basis of unity which are three parts: collective self-reflection (national consciousness); collective will (national aspirations); collective action (practice of national self-assertion). So, nationalism as an ideology is the ideological center, which summarizes all manifestations of national activity, and sends it into the mainstream of decision of national interests. It is intended to provide the ideological and theoretical substantiation of necessity of the practical struggle of the Nations for national self-determination and national self-assertion.

It is concluded that the nationalist parties, organizations and movements play a prominent role in public-political life of different countries, including Ukraine. Such a role in XXI century will grow as national issues remain on the agenda of the political life.

You have to agree that in Ukraine the formation of a political nation – long process that requires attention to originality of all who lives in Ukraine ethnic groups, consolidated synergies which is all the Ukrainian people. The General atmosphere ethnic tolerance, aspiration of the majority of Ukrainian citizens to peaceful reconcile their interests for political cohesion, regardless of their ethnic origin or religion – all this creates prerequisites for completion in the perspective of the process of formation the Ukrainian political nation.

Key words: nation, nationalism, ethnic minorities, ideology, political party, program, democracy, political stability.

С. І. Нехаєнко

*старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення
діяльності військ (сил)*

*Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
м. Київ, Україна*

О. В. Осадчий

слухач

*Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
м. Київ, Україна*

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ТА ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДМОБІЛІЗУВАННЯ ТА ПРИВЕДЕННЯ У БОЙОВУ ГОТОВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті автори аналізують чинники та фактори, що впливають на один з основних видів всебічного забезпечення бойових дій Збройних сил України – морально-психологічне забезпечення. У ході дослідження авторами використано системний аналіз, синтез, узагальнення психолого-педагогічної та іншої наукової літератури, нормативно-правових документів, що регламентують морально-психологічне забезпечення, як один із основних видів всебічного забезпечення. Аналіз наукових підходів до дослідження поняття «чинники та фактори» дав змогу зробити висновок про те, що на морально-психологічне забезпечення впливають як зовнішні фактори (об'єктивні умови обстановки), так і внутрішні фактори (суб'єктивні).*

***Ключові слова:** морально-психологічне забезпечення, морально-психологічний стан, бойові дії, відмобілізування, чинники, фактори, боєдатний стан.*

Сучасні потреби реформування Збройних сил України суттєво змінюють як вимоги, так і методологічні підходи до військово-професійної та спеціальної (фахової) підготовки військових фахівців різних ланок управління. Не є винятком і офіцери структур морально-психологічного забезпечення, які згідно зі своїми функціональними обов'язками відповідають за організацію та керівництво морально-психологічним забезпеченням (далі – МПЗ) – одним із основних видів всебічного забезпечення операцій (бойових дій). Офіцер структур МПЗ – це не просто військовий професіонал, який виконує військово-професійні завдання, зумовлені його функціональними обов'язками, а він насамперед організатор одного з основних видів всебічного забезпечення операцій (бойових дій) – МПЗ. Нині перед ним стоїть завдання здійснювати всі необхідні заходи, які забезпечуватимуть формування та підтримання необхідного морально-психологічного стану (далі – МПС) у військових підрозділах і частинах, який своєю чергою сприяє успішному виконанню військовими підрозділами та частинами поставлених бойових завдань з мінімальними втратами особового складу і військової техніки [10, с. 48].

Для нашого дослідження суттєвий інтерес становлять праці науковців, які досліджують проблемні питання військово-професійної та фахової діяльності офіцерів (Н. Агаєв [1], Г. Артюшин [2], О. Бойко [3], Н. Вербин [4], А. Галімов [5], О. Діденко [6], О. Капінус [7], С. Мул [9], В. Осьодло [11], О. Торічний [12], Р. Торчевський [13], В. Шемчук [14] та ін.). Серед найважливіших проблем, які вирішують службові особи різних рівнів Збройних сил України, виділяється морально-психологічне забезпечення. Морально-психологічне забезпечення підготовки військ – один з основних видів всебічного забезпечення військ (сил), метою якого є формування та підтримання позитивного Морально-психологічного стану особового складу, його професійно важливих, бойових, психічних і громадянських якостей, необхідних для успішного виконання ним бойових завдань. За будь-яких обставин і умов бойових дій МПЗ має проводитися комплексно, безперервно, цілеспрямовано та контекстно, і чим складніша та напруженіша, наприклад, бойова обстановка, тим вона активніша, цілеспрямованіша, конкретніша та предметніша [8]. Досвід військових частин та підрозділів Збройних сил України, які беруть участь у відбитті збройної агресії Росії на Сході України, виразно показав виняткову актуальність та необхідність МПЗ застосування [10].

Сучасний бій – це суворе випробування фізичних і духовних сил військовослужбовців, їхньої здатності активно протистояти діям екстремальних, несприятливих для життя факторів, зберегти волю та рішучість, до кінця виконати поставлене бойове завдання (наказ). Водночас бій є жорстокою боротьбою цілей, мотивів, переконань, настроїв, волі, думок військовослужбовців протилежних сторін. Включення особового складу у реальні бойові умови, небезпечну ситуацію спричиняє різку зміну поведінки, морально-психологічного стану військ. Через те, що від МПС особового складу залежить успіх бою, кожному командирю (начальнику), необхідно знати та враховувати вплив цих факторів для якісного планування та організації МПЗ застосування військ (сил), тобто передбачати фізичне і морально-психологічне навантаження, якого зазнає особовий склад, щоб ефективно використати «людський чинник» для досягнення перемоги над противником. Тому під час проведення відмобілізування та приведення військової частини у бойову готовність необхідно готувати особовий склад до майбутніх бойових дій. Наявність відповідних знань допоможе командирам (начальникам), офіцерам структур МПЗ забезпечити не лише необхідну моральну та психологічну готовність особового складу до бойових дій, а й високу його організованість та бойову активність.

Застосування військових підрозділів і частин у бойових діях – явище багатомірне, є таким збігом негативних обставин, які виражаються в особливих, несприятливих умовах для діяльності військовослужбовців. Бойова діяльність має такі особливості: постійна наявність небезпеки для життя і здоров'я військовослужбовців; постійне застосування або готовність до застосування зброї; вороже оточення; можливе вирішення бойових завдань на значному віддаленні від основних сил невеликими за чисельністю штурмовими (розвідувальними) групами за відсутності контакту з командуванням; великі фізичні навантаження у поєднанні з високою активністю когнітивної сфери; підвищена концентрація уваги; підпорядкування всього режиму життєдіяльності вирішенню поставленого бойового завдання (порушення режиму відпочинку, сну, харчування, дискомфортні санітарно-гігієнічні умови) тощо. Загалом наведений аналіз поглядів вітчизняних і зарубіжних фахівців щодо факторів безпосереднього впливу бойової обстановки на поведінку військовослужбовців та їхній морально-психологічний стан дає можливість класифікувати їх та звести до єдиної системи факторів.

Зовнішні фактори (об'єктивні умови обстановки) включають соціальні (суспільно-політичні), суто бойові та еколого-ергономічні фактори.

Соціальні фактори є основою для формування широких соціальних мотивів поведінки особового складу, різноманітних бойових установок і передбачають вплив на особистість макросоціальних явищ (ставлення народу та військовослужбовців до війни, бойових дій, бою), а також мікросоціальних факторів, що безпосередньо впливають на поведінку військовослужбовців у ході бою, злагожденість військових колективів (підрозділів, військових частин), довіру особового складу до своїх командирів, психологічну сумісність особового складу малих груп (відділень, екіпажів, обслуг, взводів, рот тощо).

Досвід свідчить, що активність особового складу залежить від ставлення народу до війни, розуміння мети війни (збройного конфлікту, бойових дій), ставлення до соціальних, економічних, національних, релігійних інтересів у структурі причин, які її викликали. У цьому разі доцільно навести одну із закономірностей війни: від того, який образ потенційного чи реального конфлікту склався у суспільства, яке місце в ньому відведено армії, значною мірою і буде залежати можливість застосування різних мотивів для спонукання військовослужбовців до активних бойових дій. В умовах війни діє такий соціально-психологічний закон: основа належного морально-психологічного стану армії не в ній самій, а в суспільстві, інтереси якого армія захищає. Так було у ході війни США у В'єтнамі, дій Радянських військ в Афганістані, дій коаліційних військ в Іраку, дій угруповання військ Російської Федерації в Чечні, грузинсько-російському конфлікті, участі військових частин та підрозділів Збройних сил України в антитерористичній операції та операції Об'єднаних сил [8, с. 36].

Бойові фактори – широкий спектр змінних, що викликають певні реакції, стани, регулюють поведінку військовослужбовців у бою. До бойових факторів належать: вид та інтенсивність бойових дій, особливості застосування зброї та бойової техніки, обсяг та співвідношення втрат з обох сторін тощо.

Еколого-ергономічні фактори відображають специфіку впливу зовнішніх (географічних, природно-кліматичних, техніко-технологічних) обставин та режиму бойових дій (тривалості, частоти зіткнень із противником, ергономічності бойової техніки, ступеня ізоляваності від головних сил, порушення ритмів життєдіяльності) на морально-психологічний стан протидіючих сторін.

Внутрішні фактори (суб'єктивні) – це стійкі сформовані якості особистості військового колективу загалом і військовослужбовця зокрема. До внутрішніх факторів належать психофізіологічні та психологічні.

Психофізіологічними факторами є: відповідність психофізіологічної конституції і темпераменту військовослужбовця вимогам майбутньої бойової діяльності; стан втоми, стан працездатності; стан фізичного і психічного здоров'я військовослужбовця, наявність бойової психічної травми; рівень нерво-психічної стійкості.

Так, військовослужбовці сангвінічного типу темпераменту у складних умовах швидко приймають рішення та діють сміливо; холерики діють сміливо та рішуче у стані емоційного підйому, а в стані зне-силення зазнають безпідставного страху; флегматики будуть діяти рішуче у разі попередньої ретельної підготовки, їм притаманні стабільність емоційних переживань, наполегливість та витримка; меланхо-ліки здатні проявляти активність та рішучість лише протягом нетривалого часу.

Індивідуально-психологічними факторами є: стан мотиваційної сфери військовослужбовця, її орієн-тування на активну участь у вирішенні бойових завдань; наявність бойового досвіду, здатність адапту-ватися до бойових умов і дій у складі військового підрозділу; розвиток інтелектуальних та емоційно-вольових якостей відповідно до вимог майбутньої діяльності тощо. Військовослужбовець не є сліпою зброєю в руках зовнішніх обставин бою та природних інстинктів, його поведінка значною мірою визна-чається спрямованістю особистості, особливостями характеру, інтелекту, сили волі, емоцій, здібностей тощо. Без розуміння цього неможливо пояснити основи самопожертви, ризику, взаємовиручки, героїзму, особливо в умовах, коли має спрацювати інстинкт самозбереження. Саме тому командирам (началь-никам) усіх рівнів необхідно вміти передбачати специфіку впливу факторів сучасного загальновійсько-вого бою та можливу поведінку особового складу, намагатися активізувати її, мобілізувати підлеглих на виконання поставленого бойового завдання.

Ось чому запропонована науковцями класифікація факторів безпосереднього впливу бойової обстановки на МПС та поведінку особового складу може бути своєрідною настановою з питань організації мораль-но-психологічного забезпечення та ефективного вирішення завдань, які стоять перед особовим складом.

Отже, сучасний бій висуває високі вимоги до особового складу військ (сил) та його МПС. Небез-печну для життя обстановку кожен сприймає залежно від власного розуміння мети війни (бойових дій), ціннісних установок, ставлення до противника, товаришів по службі, командирів тощо.

Загалом для ефективної діяльності особового складу в бойових умовах необхідні: високий рівень мотивації поведінки для виконання поставленого бойового завдання; високий рівень сформованості морально-бойових якостей; військово-професійна майстерність; здатність швидко адаптуватися у бойо-вій обстановці; вміння долати вплив негативних факторів бою; злагодженість військових колективів тощо. Кожному військовослужбовцю має бути забезпечено інформування про умови та майбутні бойові дії, у яких буде брати участь військова частина.

Головним змістом МПЗ відмобілізування та приведення військової частини у боездатний стан є:

- *морально-психологічна підготовка* особового складу до виконання самостійних, пов'язаних із ризи-ком для життя завдань, переважно у відриві від основних сил військової частини;
- *психологічна готовність* виконати завдання;
- *морально-психологічний супровід* життєдіяльності і військової дисципліни.

Як свідчить практика, на МПС більшості військовослужбовців позитивно впливають такі чинники, як:

- високий рівень особистої професійної підготовки і постійне прагнення до її вдосконалення;
- повага до Збройних сил своєї країни;
- повага до військових традицій;
- беззастережна впевненість в якості зброї;
- висока психологічна боєготовність.

Аналіз показує, що системи морально-психологічного забезпечення в зарубіжних і українській армії мають багато спільного, але є і різниця. В багатьох арміях світу в основу покладено «американську модель». Тому доцільно проаналізувати систему морально-психологічного забезпечення у збройних силах США [2]. Аналіз системи МПЗ, або морально-психологічної підготовки, особового складу армій держав-членів НАТО дає змогу виявити деякі основні її ознаки та особливості:

- існування відповідного апарату фактично в усіх структурах організаційної будови збройних сил, розгалуження та суворя підпорядкованість різних служб і органів;
- існування у розпорядженні органів управління морально-психологічною підготовкою могутньої матеріальної і фінансової бази в поєднанні з численним висококваліфікованим кадровим складом;
- чітко визначені ідейно-теоретичні та методологічні засади морально-психологічної підготовки;
- високоякісне законодавче забезпечення;

- цілеспрямованість та масштабність морально-психологічної підготовки;
- комплексний підхід до завдань, які виконуються;
- нерозривна єдність процесу навчання і виховання;
- добре організована практична діяльність.

МПЗ відмобілізування та приведення військової частини у боєздатний стан – це один з основних видів всебічного забезпечення підготовки підрозділів та особового складу. Ефективність МПЗ під час відмобілізування та приведення військової частини у боєздатний стан та в ході виконання ними завдань досягається: своєчасною постановкою завдань та організацією МПЗ; постійним аналізом та прогнозуванням розвитку морально-психологічної обстановки, якісним плануванням та проведенням розвитку морально-психологічної обстановки, якісним плануванням і проведенням заходів морально-психологічного забезпечення, визначенням їх найефективніших форм і способів; безпосередньою організаторською діяльністю з метою формування у військовослужбовців служби високої морально-психологічної стійкості та активності; підтриманням постійної взаємодії структур МПЗ з відповідними штабами та іншими органами управління щодо організації МПЗ під час відмобілізування та приведення військової частини у боєздатний стан; стійким і безперервним управлінням силами і засобами морально-психологічного забезпечення.

Спеціальні соціологічні дослідження проводяться з метою вивчення об'єктивно існуючих настроїв, думок, потреб і запитів особового складу, тенденції їх розвитку, а також чинників, що негативно впливають на МПС військової частини (підрозділу), знижують його боєздатність. У цих моніторингах відстежуються такі питання, як:

- ступінь самовпевненості різних категорій військовослужбовців;
- довіра до своїх командирів, колег;
- рівень згуртованості військового колективу, його МПС тощо.

Аналізуючи проведення антитерористичної операції у 2014–2018 роках, можна сказати, що на морально-психологічний стан особового складу впливає:

- нервозність та невизначеність організаційного періоду;
- тривала відсутність можливості особистого спілкування військовослужбовців з членами сімей;
- негативна інформація про суспільно-політичну обстановку та життєдіяльність українських військовослужбовців у районі проведення антитерористичної операції, яка доходить до військовослужбовців;
- напружена бойова підготовка вдень і вночі. Особливо важко це сприймали військовослужбовці, які служили у небойових частинах та підрозділах забезпечення тощо;
- відсутність повної інформації про різні види забезпечення та вирішення соціальних проблем військовослужбовців та членів їхніх сімей;
- відсутність вичерпної інформації про діяльність та завдання, що будуть виконуватись в антитерористичній операції;
- низький рівень психологічної підготовки військовослужбовців до дій в екстремальних умовах.

Серед найважливіших чинників морально-психологічної і психогенної властивостей, що визначають поведінку солдата в бою, виділяють такі як:

- ступінь моральної і фізичної перевтоми;
- вплив стресу;
- наявність почуття страху;
- рівень мотивації;
- бойовий настрій.

У сукупності чинників, що сприяють розвитку стресу, важливе місце посідають умови служби, особливості встановленого розпорядку дня і дисциплінарних вимог, організація побуту, ступінь задоволення потреб і запитів військовослужбовців. Дуже відбивається на психічному стані військовослужбовця характер морально-психологічної атмосфери, що утворилася у військовому колективі, стиль відношень командирів з підлеглими, суспільна думка, переважаючи особисті і групові настрої і традиції.

Стан перевтоми характеризується загальним нездужанням, порушеннями діяльності серцево-судинної і нервової систем, втомою, дратівливістю, безсонням, провалами пам'яті, депресією, безладністю дій або ж нездатністю довести до кінця доручену справу. У ході ведення бойових дій військовослужбовці піддаються граничним психологічним і фізичним навантаженням і неодмінно відчувають сильну втому, що може переростати в перевтому, тимчасових зрушень після тривалих обстрілів противником, переривання сну, нерегулярного прийому їжі тощо.

Сильний вплив на психіку військовослужбовця в бою здійснює «бойовий стрес», який випробують усі військовослужбовці навіть у ході навчання у мирний час. Він, як правило, виявляється у людини, що усвідомлює складність чи небезпеку поставлених перед нею завдань, а також у ході їхнього виконання. Багато в чому такий стан залежить від ступеня психічної і фізичної втоми (перевтоми). Тривалий стрес чи недостатня пристосованість можуть призвести до того, що організм людини перестане справлятися з негативними наслідками, викликаними сильним збудженням чи перевтомою. Здатність військовослужбовця до активних і усвідомлених дій різко падає. Надалі, якщо не будуть вжиті визначені заходи (наприклад, вивід з бою, надання відпочинку, надання медичної допомоги), може наступити повне фізіологічне і морально-психологічне виснаження організму. Реакція кожного військовослужбовця на психогенний чинник (розлади психічної діяльності, пов'язані з травмуючими психіку переживаннями, зумовленими військовими обставинами) індивідуальна. Проте ступінь її значною мірою залежить від сукупності реакцій на цей чинник усього підрозділу (частини). Колективна реакція має сильний вплив на дисципліну і організованість частин і підрозділів.

Важливими чинниками, що впливають на психіку військовослужбовця, є ступінь оволодіння зброєю і бойовою технікою, визначальний рівень професійної переваги над противником, а також повнота об'єктивного уявлення про майбутню бойову діяльність і способи її виконання.

У бойовій обстановці головні причини психологічного стресу – це загроза життю, відповідальність за виконання завдання, недостатність і невизначеність отриманої інформації, дефіцит часу під час прийняття рішень і здійснення бойових дій, невідповідність рівня військово-професійних навичок потребам, що вимагають умов миротворчої діяльності від особистості, психологічна невідповідність до виконання конкретного завдання, невпевненість у надійності зброї та військової техніки, відсутність довіри до командування і чинники ізоляції (під час дій у відриві від основних сил, знаходження в засідці, патрулі, на блокпості) тощо.

Таким чином, МПС особового складу Збройних сил України, рівень військової майстерності, бойового уміння значною мірою залежатиме від ефективності організації і проведення заходів морально-психологічного забезпечення, всебічного забезпечення особового складу в ході проведення відмобілізування, виявлення і вирішення соціальних проблем, створення та підтримання позитивної соціально-психологічної обстановки під час підготовки та виконання завдань за призначенням. Так, проведення заходів морально-психологічного забезпечення має на меті утвердження позитивних соціально-психологічних умов застосування підрозділів, формування та підтримку морально-психологічної комфортності під час виконання будь-яких завдань та охоплює основні форми суспільної свідомості – політичну, релігійну і повсякденну. Такий підхід разом із принципом матеріального стимулювання, з точки зору науковців, досить ефективно впливає на свідомість і психіку військовослужбовців та сприяє підтриманню на достатньому рівні військової дисципліни і боєготовності Збройних сил України. Антитерористична операція та операція Об'єднаних сил зміцнили взаємини між Збройними силами України і військовими контингентами інших країн, створили клімат довіри та військового братерства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агаєв Н.А. Негативні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах: класифікація, визначення, ідентифікація. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*. 2016. № 2. С. 5–23.
2. Артюшин Г. Використання досвіду підготовки військовослужбовців у США у підвищенні кваліфікації офіцерських кадрів Збройних сил України та інших військових формувань. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, психологія* : зб. наук. пр. Київ : Вид-во Нац. авіа. ун-ту «НАУ-друк». 2019. Вип. 1 (14). С. 10–16.
3. Бойко О.В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 667 с.
4. Вербин Н.Б. Розвиток професійної витривалості майбутніх магістрів військового управління у процесі оперативно-тактичної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2019. 299 с.
5. Галімов А.В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. 376 с.
6. Діденко О.А. Виклики сучасності, тенденції та проблеми професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні науки*. 2016. № 1 (3). С. 70–81.
7. Капінус О.С. Методологія, теорія і методика формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 600 с.

8. Морально-психологічне забезпечення у Збройних силах України : підручник: у 2 ч., вид 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н.А. Агаєв, В.Г. Дикун, В.С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В.В. Стасюка. Бровари : ТОВ «7БЦ», 2020. Ч. 1. 754 с.
9. Мул С.А. Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Хмельницький, 2016. 542 с.
10. Нехаєнко С.І. Розвиток професійної компетентності офіцерів – організаторів морально-психологічного забезпечення в процесі оперативно-тактичної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2021. 407 с.
11. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. Київ : Золоті ворота, 2012. 462 с.
12. Торічний О.В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. 536 с.
13. Торчевський Р.В. Педагогічні умови розвитку управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2012. 301 с.
14. Шемчук В.А. Педагогічні умови розвитку управлінського мислення майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Національний університет оборони України. Київ, 2012. 288 с.

С. І. Нехаєнко, О. В. Осадчий. Анализ факторов, влияющих на морально-психологическое обеспечение мобилизации и приведения в боевую готовность военнослужащих Вооруженных сил Украины. – Статья.

Аннотация. В статье авторы анализируют причины и факторы, влияющие на один из основных видов всестороннего обеспечения боевых действий Вооруженных сил Украины – морально-психологическое обеспечение. В ходе исследования авторы использовали системный анализ, синтез, обобщение психолого-педагогической и другой научной литературы, нормативно-правовых документов, регламентирующих морально-психологическое обеспечение, как один из основных видов всестороннего обеспечения. Анализ научных подходов к исследованию понятия «факторы и причины» позволил сделать вывод о том, что на морально-психологическое обеспечение влияют как внешние факторы (объективные условия обстановки), так и внутренние факторы (субъективные).

Ключевые слова: морально-психологическое обеспечение, морально-психологическое состояние, боевые действия, мобилизация, факторы, боеспособное состояние.

S. Nekhaienko, A. Osadchiy. Analysis of the factors affecting the moral and psychological support for the mobilization and bringing to combat readiness of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine. – Article.

Summary. In the article the author analyzes the reasons and factors influencing one of the main types of comprehensive support of combat operations of the Armed Forces of Ukraine – moral and psychological support. In the course of the research the author used system analysis, synthesis, generalization of psychological-pedagogical and other scientific literature, normative-legal documents regulating moral-psychological support as one of the main types of comprehensive support. Analysis of scientific approaches to the study of the concept of “factors and factors” made it possible to conclude that the moral and psychological support is influenced by both external factors (objective conditions of the situation) and internal factors (subjective).

Key words: moral and psychological support, moral and psychological state, hostilities, mobilization, factors, combat readiness.

Н. Л. Отрощенко

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
м. Старобільськ, Луганська область, Україна

В. О. Мараховська

магістрантка спеціальності 231 «Соціальна робота. Соціальна педагогіка.
Практична психологія»

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
м. Старобільськ, Луганська область, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ 6–7 РОКІВ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито сутність та складові елементи готовності дитини дошкільного віку до навчання у школі. Надано соціально-педагогічну характеристику готовності дітей 6–7 років до навчання в школі в умовах закладу дошкільної освіти, визначено зміст та особливості соціально-педагогічної роботи в умовах закладу дошкільної освіти.

Ключові слова: готовність до навчання, школа, дитина, старший дошкільний вік, соціально-педагогічна робота.

На сучасному етапі розвитку системи освіти головною метою дошкільної освіти в Україні є створення сприятливих умов для особистісного становлення дітей, забезпечення їх збалансованого розвитку, узгодженості у житті основних тенденцій до самореалізації, саморозвитку та самозбереження, формування життєвої компетентності, розвитку ціннісного ставлення до світу природи, культури, людей, самих себе. Незважаючи на численні і багаторічні дослідження проблеми готовності до школи дітей старшого дошкільного віку, вона, як і раніше, залишається важливою й актуальною для соціально-педагогічних та психологічних досліджень. Особливо гострою ця проблема постає в зв'язку з переходом шкіл і дошкільних закладів на роботу за новими освітніми стандартами. Введення нових освітніх програм, пред'явлення високих вимог до рівня розвитку дітей, зміна самої структури освітньої діяльності в школі створює чимало труднощів для педагогів, батьків і дітей, які вступають до першого класу.

Проблема готовності дитини до школи є досить актуальною у сфері науково-педагогічних досліджень. Її розробкою займалися та займаються як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, зокрема: Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Ж. Піаже, К. Ушинський, Д. Ельконін, Л. Божович, Н. Гуткіна, Г. Кравцов і О. Кравцова, А. Богущ, Н. Бібік, Л. Іщенко, О. Кононко, Н. Шиліна, М. Галагузова, І. Зверева, А. Капська, Л. Мардахаєв та інші. Основи соціально-педагогічної роботи щодо формування готовності до навчання в школі дітей розглядали М. Волкова, І. Дичківська, Л. Дябел, Н. Захарова, Т. Пантюк, Н. Сайко та інші.

Аналіз літературних джерел та результатів наукових досліджень з проблем соціальної педагогіки дозволяє зробити висновок, що у численних і вагомих за теоретичними й прикладними надбаннями цієї науки залишається поза увагою проблема комплексного дослідження соціально-педагогічної роботи з дітьми щодо підготовки їх до школи. Таким чином, незважаючи на широку вивченість такої теми, все ж залишається не повністю розкритим питання соціально-педагогічних умов формування готовності дітей 6–7 років до школи.

Метою цієї статті є дослідження змісту та особливостей соціально-педагогічної роботи в умовах закладу дошкільної освіти. У роботі було використано методи аналізу, синтезу, систематизації та класифікації наукової інформації щодо теми дослідження.

Проблема готовності дитини до школи є актуальною у сучасній психології, педагогіці і дошкільній освіті та розробляється вченими не перше десятиліття. Це одне з найважливіших завдань у процесі

навчання і виховання дітей дошкільного віку. Доцільно відзначити, що підготовка до школи дітей припадає на старший дошкільний вік, який виділяється в педагогіці і психології як перехідний критичний період, отримав назву кризи семи років і є завершенням дошкільного віку. Старший дошкільний вік – це етап психічного розвитку від 5 до 7 років, провідною діяльністю якого є гра, а центральним утворенням – перехід від ігрової діяльності до навчальної та прийняття внутрішньої позиції школяра [1].

Проблема психологічної готовності до шкільного навчання найбільш повно у вітчизняній психології розроблена у працях Л. Виготського, на основі яких велись подальші дослідження такої тематики. Вчений розкрив поняття готовності до шкільного навчання крізь призму розвитку у дітей інтелектуальних процесів. Іншими словами, основна ідея полягала в тому, що чим більше розвинена дитина інтелектуально, тим вона має більшу готовність до школи [2].

Виходячи з цієї ідеї Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн виділяють не лише спеціальну готовність до предметного навчання, а ще й загальну готовність, основною сутністю якої є розвиток певного рівня умінь та навичок, загальних здібностей, мислення та мовлення. Змістом загальної готовності повинні стати найпростіші навички розумової роботи, певний рівень розвитку мислення і мовлення, пізнавального інтересу і сформованість морально-вольових якостей [4, с. 123].

Головною умовою підготовки дітей старшого дошкільного віку до шкільного навчання є сформованість усіх компонентів шкільної психологічної готовності. Першим компонентом психологічної готовності до шкільного навчання виступає інтелектуальна готовність – це відповідна віковому рівню зрілість усіх пізнавальних психічних процесів [10].

Наступним важливим компонентом шкільної готовності є мотиваційна готовність. Мотиваційна готовність передбачає позитивне ставлення дитини до школи, до навчання і ґрунтується на бажанні зайняти нову соціально значиму позицію – позицію школяра.

З безлічі критеріїв готовності дошкільнят до навчання дослідники відзначають здоров'я і вважають, що їх успішність у школі значною мірою визначається рівнем його стану. Нині показники здоров'я, рівні розвитку фізичних якостей і підготовленості дітей старшого дошкільного віку свідчать про тривожну негативну тенденцію [3].

Узагальнюючи дані дослідження, можемо виокремити як найбільш поширену класифікацію такі три складники готовності, як фізіологічний, психологічний, соціальний, або особистісний. Ці складники не є окремими і повинні розвиватися одночасно і взаємозумовлювати один одного, впливаючи при цьому на навчальну успішність.

Особливе місце в наукових дослідженнях відводиться формуванню психологічної готовності до шкільного навчання. У неї входять три аспекти: особистісна, інтелектуальна і емоційно-вольова готовність. Особистісна готовність полягає в прагненні дитини до нової соціальної позиції школяра. Ця позиція знаходить своє відображення у ставленні дитини до вчителя, до однокласників, до самого себе і до навчальної діяльності. Дитина вчиться дотримуватися шкільного режиму, не запізнюватися на заняття, виконувати домашнє завдання і виконувати завдання в школі. Дитина опановує уміння об'єктивно оцінювати себе і свою поведінку. Навчальна мотивація, яка входить в особистісну готовність, формується у майбутнього першокласника в тому разі, якщо має місце пізнавальна потреба, вміння працювати, дізнаватися [5, с. 42].

Інтелектуальна готовність полягає в розвитку зорово-моторних функцій, умінні працювати за зразком. Дитина починає аналізувати, вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки, особливе місце посідає експериментування, для виявлення невидимих ознак і властивостей предметів. Розвиваються пізнавальні процеси. Сприйняття стає диференційованим, з'являються судження і прояв симпатії та антипатії. Увага стає більш стійкою, збільшується обсяг пам'яті, з'являється наочно-образне і логічне мислення [9].

На підставі запропонованих визначень процес підготовки до школи можна визначити як цілеспрямовано організоване керівництво діяльністю дитини, яке ґрунтується на знанні закономірностей психічного розвитку, вікових особливостей і потреб дитини, в процесі якого відбувається розвиток усіх сторін особистості дошкільника [6].

Велике значення у формуванні психологічної готовності дитини до школи має соціально-педагогічна діяльність в умовах дошкільної установи – це та робота, яка включає педагогічну та психологічну діяльність, спрямовану на допомогу дитині, педагогу і батькам у розвитку власної індивідуальності, організації себе, свого психологічного стану; допомогу у вирішенні виникаючих проблем і їх подоланні у спілкуванні; а також допомогу в становленні маленької людини у суспільстві [7].

Метою соціально-педагогічної діяльності в закладі дошкільної освіти є створення сприятливих умов для розвитку особистості дитини: фізичного, соціального, духовно-морального, інтелектуального;

надання дитині комплексної допомоги в саморозвитку і самореалізації. Соціальний педагог є центральною фігурою у здійсненні профілактики і корекції порушень соціальної адаптації дошкільнят [8].

З метою підкріплення теоретичного матеріалу за такою темою було проведено дослідження на базі Старобільського комунального закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 2 «Орлятко» Старобільської міської ради, метою якого було встановлення можливості за допомогою спеціально розробленої програми підвищити рівень готовності до школи дітей 6–7 років за трьома критеріями:

- емоційним – зниження рівня тривожності та підвищення емоційної стійкості;
- когнітивним – підвищення рівня пам'яті та інтелектуальних здібностей, формування пізнавального інтересу та зацікавленості;
- поведінковим – удосконалення рівня саморегуляції та вольового самоконтролю, уміння керуватися вимогами та правилами дорослого.

Проведене дослідження та отримані результати дають змогу стверджувати, що у досліджуваних дошкільників 6–7 років виявлено домінуючий середній рівень емоційного відношення до моральних норм, середній рівень тривожності, високий рівень інтелектуальних здібностей, легке зниження пам'яті, середній рівень уміння керуватися системою умови задачі та середній рівень вміння спілкуватися. З цього випливає, що більшість показників перебувають на середньому рівні, тому можна констатувати, що емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти готовності до школи у досліджуваних дітей сформовані частково. Проте є також діти, що мають низькі показники готовності до школи, тому потребують соціально-педагогічної роботи щодо оптимізації їхньої готовності до навчання в школі.

На основі отриманих результатів в ході констатувального етапу дослідження було розроблено програму соціально-педагогічної роботи щодо оптимізації готовності дітей 6–7 років до навчання в школі.

Основні етапи реалізації програми такі: вчителі та вихователі проводять спільні наради з проблеми наступності, беруть участь у навчальних семінарах, здійснюють взаємовідвідування занять; проводять консультації для батьків; формують предметно-розвиваюче середовище групи відповідно до принципу наступності; готують відповідну документацію для переходу дітей на наступний етап навчання.

Програма розрахована на 12 занять безпосередньо із дітьми, а також передбачає лекції та семінари для батьків, комплекс методичних матеріалів для педагогів.

Заняття з дітьми за програмою є розвиваючими за спрямованістю, комплексними як за змістом поставлених завдань, так і щодо використовуваних засобів розвиваючої роботи.

Заняття мають певну структуру і складаються з таких частин:

1. Вступна частина. Кожне заняття починається з ритуалу вітання. Дітям пропонуються ігри-настрої на подальшу спільну діяльність, вправи на «розігрів».

2. Настановча частина. Цей етап організовується з метою актуалізації уявлень і знань дітей про соціальні явища, виявлення моральних орієнтацій і ціннісних установок. Тут застосовується читання або розповідь уривків літературних і авторських творів, показ мультфільмів з метою демонстрації різних моделей поведінки, ілюстрації вчинків героїв, наслідків цих вчинків. Після закінчення читання з дітьми обов'язково проводиться діалог з метою з'ясування рівня усвідомлення дітьми мотивів тих чи інших вчинків, рефлексії думок і почуттів.

3. Практична частина. Це основна частина заняття. Вона включає в себе один або поєднання кількох практичних методів, психотехнік: психогімнастика, соціально-поведінковий тренінг (моделювання ігрових і проблемних ситуацій з метою розвитку у дітей соціальних навичок, практичного освоєння ефективних способів взаємодії, відреагування адекватними способами негативних емоцій (страху, гніву, тривоги), ігротренінг. У програмі широко застосовуються розвиваючі ігри: імітаційні, рухливі, словесні.

4. Творча частина. Цей етап заняття включає завдання творчого характеру: малювання тематичне і вільне, ліплення, колажування. Часто завдання мають арт-терапевтичну спрямованість. Дітям пропонується зобразити сумний чи веселий настрій, звучить мелодія, потрібно підібрати кольори до почуття радості, страху або образи тощо. Таким чином, діти виявляють своє ставлення до навколишньої дійсності, висловлюють власні емоції, навчаються відреагувати їх засобами арт-терапії.

5. Заклучна. Проводиться з метою рефлексії, підбиття підсумків спільної діяльності. Дітям пропонується висловити власні почуття і думки як у словесній формі за допомогою навідних запитань, методу незакінчених пропозицій, словесних ланцюжків, так і за допомогою наочних засобів: рефлексія за допомогою піктограм, кольору («Дерево настроїв», «Долоньки»). Наприкінці занять застосовується техніка «рефлексивного кола» в різних варіантах залежно від ситуації.

Основними завданнями, які вирішуються у межах реалізації представленої програми, є:

- забезпечення оптимальних умов для поліпшення емоційного стану дошкільників, успішності, працездатності, соціалізації, збереження психічного і фізичного здоров'я;
- створення умов для розвитку особистості дитини;
- розвиток мотивації особистості до пізнання та творчості;
- цілісність процесу психічного і фізичного, розумового і духовного розвитку особистості дитини;
- забезпечення емоційного благополуччя дитини;
- позитивна соціалізація дитини.

Після проведення програми проведено повторне дослідження, яке дозволило виявити статистично значущі зміни у показниках експериментальної групи дошкільників, яка брала участь у програмі. Під час статистичного аналізу виявлено підвищення емоційного відношення до моральних норм; інтелектуальних здібностей; пам'яті; вміння керуватися системою умови задачі; комунікативної взаємодії; зниження рівня тривожності.

Це дає змогу констатувати, що розроблена та впроваджена програма соціально-педагогічної роботи щодо оптимізації готовності дітей 6–7 років до навчання в школі є ефективною у розвитку всіх компонентів готовності до школи (емоційного, когнітивного та поведінкового), що статистично доведено на високому рівні значимості.

Науковий теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел дає змогу констатувати, що готовність до школи – це системна характеристика психічного розвитку дитини старшого дошкільного віку, яка включає у себе сформованість здібностей і властивостей, що забезпечують можливість виконання нею навчальної діяльності, а також прийняття соціальної позиції школяра. У поняття «готовність дитини до школи» вчені включають три складники – готовність фізіологічну, психологічну, соціальну, чи особистісну.

Перспективами дослідження вважаємо розробку та впровадження відповідного навчального курсу для дошкільників 6–7 років щодо підготовки до школи, розрахованого на навчальний рік.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А.М. Парадигма дитинства у контексті розвитку особистості дошкільника. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди* : наук.-теорет. часопис. Переяслав-Хмельницький, 2003. С. 92–99.
2. Венгер А.Л., Нежнова Т.А. Готовность шестилетних детей к школе как условие развития творческого отношения к задачам. *Учебная деятельность и творческое мышление*. Уфа, 1995. С. 92–95.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
4. Захарова Н.М. Соціально-педагогічна робота в закладі дошкільної освіти: інклюзивний аспект : навчальний посібник, 2-ге вид., перероб. і доповн. Мелітополь, 2018. 176 с.
5. Кравцов Г.Г., Кравцова Е.Е. Шестирічна дитина. Психологічна готовність до школи. *5 серія «Педагогіка і психологія»*. 1997. № 5. С. 32–60.
6. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). Київ : Стило, 2000. 336 с.
7. Ковшар О.В. Теоретико-методичні засади організації передшкільної освіти : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2015. 270 с.
8. Олійник І.В., Ноженко Ю.М. Феномен психологічної готовності дітей до навчання у школі в психолого-педагогічній літературі. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і Психологія». Педагогічні науки*. 2017. № 2. С. 84–89.
9. Пантюк Т.І. Суспільно-педагогічні детермінанти підготовки дітей до школи в Україні: теорія і практика (1945–2017 рр.) : дис. докт. пед. наук. Дрогобич, 2018. 544 с.
10. Пономарева Е.В. Готовность к обучению в школе в научных исследованиях. *Молодой ученый*. 2019. № 35 (273). С. 145–149.

Н. Л. Отроценко, В. А. Мараховская. Социально-педагогическая работа по формированию и развитию готовности детей 6–7 лет к обучению в школе в условиях учреждения дошкольного образования. – Статья.

Аннотация. В статье раскрыта сущность и составляющие элементы готовности ребенка дошкольного возраста к обучению в школе. Представлена социально-педагогическая характеристика готовности детей 6–7 лет к обучению в школе в условиях учреждения дошкольного образования, определены содержание и особенности социально-педагогической работы в условиях учреждения дошкольного образования.

Ключевые слова: готовность к обучению, школа, ребенок, старший дошкольный возраст, социально-педагогическая работа.

N. Otroshchenko, V. Marakhovska. Socio-pedagogical work on the formation and development of readiness of children 6–7 years to study at school in a preschool institution. – Article.

Summary. The article reveals the essence and components of the readiness of a preschool child to study at school. The social and pedagogical characteristic of readiness of children of 6–7 years to study at school in the conditions of preschool educational institution is given, the maintenance and features of social and pedagogical work in the conditions of preschool educational institution are defined. A study was conducted to establish readiness for school for children 6–7 years old by three criteria: emotional; cognitive; behavioural.

Key words: readiness to study, school, child, senior preschool age, social and pedagogical work.

УДК 37.031

І. В. Рашковська

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри практичної психології

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ У СЕНСІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ СІМ'Ї

Анотація. У статті аналізуються деякі функції сімейного виховання. Зокрема, виховна функція, функція психологічної безпеки, рекреативна функція. Також стаття містить результати опитування батьків із метою вивчення їхніх поглядів на стосунки в сім'ї, на час, проведений із дітьми, на сімейні цінності тощо. Нами наданий план та короткий опис семінару для батьків в рамках батьківського всеобучу, який можна використовувати в тому числі й у форматі он-лайн.

Ключові слова: функції сім'ї, виховна функція, рекреативна функція, функція психологічного захисту.

Сім'я – це те місце, де дитина вперше отримує досвід комунікацій, емоційного обміну, переживань та загальних радощів. Саме в сім'ї дитина відчуває любов, психологічний захист, навчається культурі проведення вільного часу. З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя та практичної діяльності. Батьки повинні в домашніх умовах забезпечити розумну організацію життя особистості, що розвивається, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки в різних життєвих умовах.

Успіхи сімейного виховання значною мірою залежать від організації домашнього побуту, традицій сімейного життя: порядку в сімейному господарстві, залучення дітей до розподілу бюджету сім'ї, загального режиму дня, визначення для кожного робочого місця, зокрема для навчальних занять, дотримання певних сімейних правил (кожна річ має своє місце, прийшов з прогулянки – вимий руки та ін.). Домашній затишок облагороджує дітей.

Якщо висвітлювати основні функції сім'ї, то в загальному вигляді це: матеріально-економічна функція, житлово-побутова, репродуктивна, комунікативна, виховна функція, рекреативна (функція проведення вільного часу) та функція психологічного захисту.

Мета статті – проаналізувати соціально-психологічні аспекти існування сім'ї її функцій, зокрема, виховної, рекреативної функції та функції психологічного захисту. Аналіз вищевикладених питань проводився з використанням матеріалів анкетування батьків київських шкіл.

Вивчення умов сімейного виховання дозволяє психологам та педагогам створювати цілісне уявлення про стан виховного процесу сім'ї, прогнозувати вплив сімейного середовища на дитину, проектувати відношення та зв'язки сім'ї з оточуючим світом.

Проблемами сім'ї займалось багато як іноземних, так і вітчизняних соціологів, психологів та спеціалістів різних сфер. Найбільш відомими спеціалістами в галузі соціології та психології сім'ї на Заході є І. Най, Хілл (США), Ф. Мішель (Франція), З. Тишка (Польща), Л. Чех-Сомбаті (Угорщина), А.Г. Харчев, М.С. Мацковський, І.В. Бестужев-Лада (Росія) та ін.

Українськими соціологами та психологами (Л.Р. Аза, Н.В. Лавриненко, М.Й. Боришевський, С.О. Войтович, І.С. Дьоміна, В.М. Піча, Г.О. Ковтун, В.Ф. Рибаченко, Б.О. Татенко, В.І. Зацепін, Л.М. Бучинська, О.Д. Цимбалюк, Ю.М. Якубова та ін.) вивчається ряд важливих проблем, пов'язаних із репродуктивною поведінкою сім'ї, поєднанням професійних і сімейних ролей працюючих жінок, розподілом влади та обов'язків у сім'ї тощо [5].

Сьогодні, в умовах швидких змін в усьому світі, та, зокрема в Україні, сім'я переживає багато сімей переживає кризу, що, безумовно, позначається на якості виховання дітей, на різному розумінні та виконанні сім'ями своїх функцій. Тому сучасні вчені та практики знов поставлені перед проблемою вивчення сім'ї, її основних функцій та психологічної допомоги у вихованні дітей. Так, до цієї проблеми звертаються І. Бех, О. Бондарчук, Є. Причепій, А. Черній, В. Гвоздецький та ін.; виховання дітей в сучасній сім'ї є предметом вивчення в працях Т. Алексеєнко, Л. Буніна, Н. Шевченко та ін.; соціальнопедагогічна робота з неблагополучною сім'єю є в центрі уваги розробок Н. Максимова, І. Трубавіна та ін.

У сім'ї закладаються основи фізичного, інтелектуального й морального розвитку дитини, формуються громадянські почуття, світогляд, естетичні смаки. Особистий приклад батьків, їхнє ставлення до праці, громадського життя, принципів, чесність, відповідальність, дисциплінованість, доброта і чуйність, бережливість, простота і скромність є для дитини прикладом для наслідування. Чим більше довір'я між батьками і дітьми, тим сильніший вплив сім'ї на формування особистості дитини [2, с. 185].

Особистий приклад батьків в сучасних сім'ях не завжди є прикладом для наслідування. Багато дітей (навіть молодшого шкільного віку) жаліються на те, що батьки використовують нецензурну лексику, один до одного та до дітей зокрема. Деякі учні шкіл були свідками сварок та бійок між батьками. Паління, вживання алкогольних напоїв у присутності дітей, захоплення комп'ютерними іграми, і в цей час нехтування інтересами дітей та часом, який можна провести з дитиною, є систематичною поведінкою в деяких сім'ях.

На жаль, зміни у відносинах сучасних сімей, їх відношення до дітей та проблем виховання в цілому настільки стрімко змінюються, що вчителям та шкільним психологам іноді інтуїтивно вдається відчувати, як працювати з тією чи іншою ситуацією. Тому що теоретичних розробок катастрофічно не вистачає. У цілому рівень психолого-педагогічної культури сучасних батьків і готовності молодих сімей до виховання дитини не можна визнати достатнім. Відсутність необхідних знань, несформованість умінь виховної діяльності, несприйняття досвіду батьківської родини у виконанні виховної функції, недостатність умов для повноцінного виконання інших функцій сім'ї спричиняють численні батьківські педагогічні помилки [4, с. 56].

Одним із важливих напрямків роботи шкільних психологів є робота психолога з батьками учнів школи. Психологи проводять опитування, консультації, семінари, тематичні зустрічі тощо. Не дивлячись на умови карантину та вимушене он-лайн навчання, зустрічі з батьками учнів є невід'ємною частиною діяльності практичних психологів.

У березні в рамках проведення батьківського всеобучу Шевченківського району м. Києва було проведено опитування в деяких школах району. Батькам пропонувалося відповісти на декілька питань, стосуються спілкування в сім'ї. Звісно, опитування було анонімним та включало такі запитання:

1. Чи кожного дня ви спілкуєтесь зі своїми дітьми?
2. Скільки в середньому в день ви приділяєте спілкуванню зі своїми дітьми?
3. Які теми є основними у вашому спілкуванні?
4. Які традиції існують у вашій сім'ї?
5. Як часто ви кажете дітям, що ви їх любите?
6. Як найчастіше ви проводите разом час?
7. Чи відчувають ваші діти себе захищеними, чи діляться з вами своїми проблемами.

Батьки з зацікавленістю поставилися до даного опитування. Результати опитування були такими.

Майже всі учасники опитування, 97%, зазначили, що виключаючи ті дні, коли батьки у від'їзді, вони спілкуються зі своїми дітьми кожного дня. І навіть тоді, коли немає можливості побачити, спілкуються по телефону або по інтернету. Тільки 3% батьків відмітили, що не кожного дня спілкуються з дітьми.

На друге питання відповіді були різними. Півтори-дві години в середньому відводять на спілкування з дітьми 44% опитуваних, 26% зазначили, що в середньому годину спілкування мають на день зі своїми дітьми. Відповіли, що не мають можливості спілкуватися багато, бо дуже багато працюють, 15% батьків. Решта написали, що буває по-різному, що діти більше проводять часу з бабусями та дідусями.

Із приводу тем для спілкування з дітьми теж маємо різноманітні відповіді. Майже всі 97% відповіли, що їхні розмови обов'язково стосуються теми навчання, 60% відповіли, що розмовляють зі своїми

дітьми про стосунки з однолітками в класі, про людські стосунки взагалі. Не можуть визначити чітко теми, «про що», 25% батьків; обговорюють політичні та актуальні життєві проблеми, книжки та фільми 21% батьків; намагаються зрозуміти внутрішні проблеми дитини, обмінюються відчуттями та внутрішніми переживаннями 11% батьків учнів.

Відповіді на питання, що стосуються домашніх традицій, теж виявились різноманітними. В основному 72% батьків зазначило, що є традиція на вихідних гуляти разом, 20% відмітили, що існує традиція ввечері сідати разом за стіл, 5% сказали, що збираються разом на свята, 3% зазначили, що особливих традицій в їхніх сім'ях не існує.

Щодо наступного питання думки батьків були такі. Часто кажуть дітям про свою любов 38% батьків, іноді кажуть дітям про любов 32%, майже ніколи кажуть 25% батьків, і не вважають, що про це потрібно часто говорити, – решта частина батьків.

Наведемо відповіді на наступне питання. Дуже мало часу для проведення з дітьми відзначили 37%; важко сказати, кожного разу по-різному – відзначили 34% відповідаючих; намагаємось сідати за стіл разом – зазначили 12% респондентів, 10% зазначили, що намагаються разом проводити відпустку, решта відповідей була різноманітна.

Відповіді на останнє питання теж були дуже різними за своїм змістом. Сподіваюсь, що відчувають захищеними, написали 38% опитуваних, 35% батьків, що приймали участь у дослідженні, відповіли, що раніше ділилися більше; 18% батьків зазначили, що діти завжди приходять зі своїми проблемами, решта респондентів відмітили, що діти самостійні, що останнім часом не знаходять спільних тем, що не питали дітей про їх відчуття захищеності та й не замислювались над даним питанням.

Відповіді батьків продемонстрували суперечливий характер батьківсько-дитячих стосунків та виявили проблемні питання, що важливі для роботи психолога. Після проведення опитування відбувся семінар-тренінг для батьків, де обговорювались питання, пов'язані з вихованням дітей в сім'ї.

Надаємо орієнтовний план та тематику семінару для батьків «*Соціально-психологічні аспекти існування сучасної сім'ї*».

Вступ. Мета, цілі, семінару.

Метою даного семінару було, насамперед, донести до батьків важливість спілкування з дітьми, а через комунікацію здійснити виконання основних сімейних функцій.

Блок 1. Що таке сім'я? Проблеми сімейного виховання.

Які бувають сім'ї. Історичний аспект. Мета-програми сім'ї. Функції сім'ї.

Блок 2. Культура споживання. Відношення до грошей. Культура стосунків з оточуючими людьми. Ненасильницьке спілкування М. Розенберг.

Важливість виховання власним прикладом. На власному прикладі культура споживання продуктів, свідоме відношення до грошей, до праці. Принципи ненасильницького спілкування в сім'ї, в школі, в житті загалом.

Як привчати дитину до правильного споживання їжі. Рекомендації з правильного харчування. Як навчити дитину свідомому відношенню до грошей. Як стати прикладом для власної дитини. Як навчити дитину повазі до оточуючих.

Блок 3. Сімейні традиції.

Сутність сімейних традицій. Як складаються сімейні традиції. Для чого потрібні сімейні традиції. Яке значення мають сімейні традиції для виховання гармонійної особистості. Анонс цікавих сімейних традицій.

Блок 4. Запитання-відповіді

Відповіді психолога на запитання батьків.

Заключення. Підведення підсумків

Хотілось би окремо зупинитися на запитаннях, якими цікавились батьки. Безумовно, всіх батьків турбує питання, як регулювати час спілкування дитини з гаджетами. Зацікавила тема та ідеї М. Розенберга. Багато батьків чули про нього вперше та навіть не уявляли про такий засіб спілкування. Навіть виявили побажання участі в спеціальному семінарі, присвяченому даній тематиці.

Особливий інтерес також викликали такі питання: чи потрібно в дитини просити прощення, чи дійсно потрібно казати дитині про свою любов до неї, торкнулись також теми фізичного покарання, яку підняли чоловіки.

Отже, проблема спілкування батьків і дітей в сім'ях зараз загострилась не тільки в силу зайнятості батьків роботою. Проблема деяких батьків не тільки в нерозумінні важливості виховного процесу в сім'ї,

а й у небажанні дотримуватись норм і правил, що впливають на нього. Традиції не мають місця в кожній сім'ї, родини стали більш дистанційованими, навіть проживаючи під одним дахом. Тому перед психологічною наукою постає питання вдосконалення системи психологічного супроводу сімей, батьківського всеобучу тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : уч. пос. Москва : Гадарика, 2004, 320 с.
2. Олійник В.В. Сім'я як першооснова духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Випуск 23. 2013. С. 183–188.
3. Протас О.Л. Трансформація інституту сім'ї, як чинник умов сімейного виховання. *Вісник післядипломної освіти*. Випуск 11(40) Серія «Педагогічні науки» С. 142.
4. Яблонська Т.М. Тенденції та проблема виховання дітей в молодій сім'ї. *Вісник Міністерства України по справах сім'ї, молоді та спорту: науково-практичний журнал*. Кіїв, 2010 № 1-2. С. 53–57.
5. Сім'я, як об'єкт наукового дослідження. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/>

И. В. Раишковская. Проблемы общения родителей и детей в смысле воспитательного процесса семьи

Аннотація. В статті аналізуються деякі функції сімейного виховання. В частности, вихователна функція, функція психологічної безпеки, функція рекреативна. Також в статті представлено результати опитування батьків з метою вивчення їхніх поглядів на відносини в сім'ї, на час, проведений з дітьми, на сімейні цінності і тому подібне. Також стаття містить план і короткий опис семінару для батьків в рамках батьківського всеобуча, який можна використовувати, в тому числі і в форматі онлайн.

Ключові слова: функції сім'ї, вихователна функція, рекреативна функція, функція психологічної захисту.

I. Rashkovska. Problems of communication between parents and children in the sense of the educational process in the family. – Article

Summary. The article analyzes some functions of family upbringing. In particular, the educational function, the function of psychological security, the recreational function. The article also presents the results of a survey of parents to study their views on family relationships, time spent with children, family values, and so on. Also, the article contains a plan and a brief description of the seminar for parents in the framework of parental education, which can be used, including in the online format.

Key words: family functions, educational function, recreational function, psychological protection function.

УДК 37.013.42.091.31:[373.2.016:003]:[159.922.76:616.89-008.434.3]

Н. І. Рудкевич

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи
факультету педагогічної освіти
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИЗАРТРИЄЮ ДО ПИСЬМОВОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. У статті аналізується зміст організаційних та методичних засад підготовки дітей дошкільного віку до практики письма; описано зміст роботи з дітьми з дизартричними порушеннями; охарактеризовано соціально-побутові умови, які необхідні для дітей-дизартриків; схарактеризовано хід ранньої підготовки дітей дошкільного віку до письма; досліджено погляди науковців-дослідників у галузі дизартрії.

Ключові слова: дизартрія, діти-дизартрики, дизартричні розладами, письмо, звуко-буквенний елемент, звуко-складовий зразок.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямків модернізації освіти є забезпечення державної гарантії доступності та рівних можливостей отримання повноцінної освіти дітьми з особливостями розвитку, зокрема і з дизартричними порушеннями. Діти з такими порушеннями мовленнєвого розвитку повинні бути забезпечені спеціальними умовами для виховання і навчання.

Сьогодні є загальновизнаним той факт, що між дизартрією і порушенням читання і письма існує тісний взаємозв'язок. Діти-дизартрики – це особлива категорія дошкільників із недостатніми передумовами для навчання читання та письма. Програми навчання в загальноосвітній школі сьогодні доволі складні і насичені різноманітним матеріалом, який повинен бути засвоєний через читання, письмо. Дитина з дизартрією зазнає великих труднощів у навчанні читання та письма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці, що досліджували проблематику мовленнєвих розладів дітей з дизартрією: Р. Мартинова, Є. Собонович, Г. Гуровець, С. Маєвська, Л. Лопатіна – спостерігають, що у цих дітей порушення носять стійкий характер, мають схожість у своїх проявах з іншими артикуляторними розладами і важкі для диференціальної діагностики. Аналіз літератури дозволяє констатувати, що багато авторів, серед яких Р. Левіна, Л. Волкова, С. Шаховська, О. Токарева, відзначають такі форми дизартрії: бульбарну, псевдобульбарну, екстрапірамідну (або підкіркову), мозочкову, кіркову.

Своєчасне надання логопедичної допомоги дітям із дизартрією є важливими засобом у підготовці до письма. Труднощі і помилки при навчанні читання та письму в першу чергу пов'язані з недостатнім опануванням звуковим складом слова, змішанням акустичних подібних звуків, неповноцінністю звукового аналізу та синтезу, які виникають при дизартричних розладах. Це тягне за собою невміння відтворити правильну і точну звукову форму слова в умовах візуального сприймання графічних знаків.

Письмо – знакова система фіксації мови, яка призначена для того, щоб за допомогою графічних елементів передавати будь-яку інформацію і фіксувати її в часі.

Процес письма забезпечується спільною діяльністю мовленнєво-слухового, мовленнєво-рухового, рухового і зорового аналізаторів, які беруть участь у створенні умов, необхідних для здійснення процесу письма. Письмо взаємопов'язане із процесом усного мовлення і реалізується тільки на базі досить високого рівня його розвитку. Вивченням становлення процесу письма займалися дослідники М. Безруких, Н. Берштейн, О. Лурія, Л. Цветкова.

Дизартрія – це розлад вимовної сторони мовлення в результаті ураження нервової системи. Відмінною рисою дизартрії є порушення іннервації мовленнєвого апарату.

Класифікація дизартрії заснована на локалізації патологічного вогнища, який визначає вираженість тих чи інших симптомів. Розрізняють такі види патології:

- бульбарна: пов'язана з поразкою нервових ядер в довгастому мозку;
- псевдобульбарна: виникає у випадку патології нервових волокон, що відповідають за проведення імпульсів від кори до ядер черепно-мозкових нервів;
- екстрапірамідна (подкіркова): порушена робота підкіркових ядер;
- мозочкова: виникає у випадку патології мозочка і нервових волокон, що йдуть від нього;
- коркова: патологічні осередки формуються безпосередньо в корі головного мозку.

Залежно від тяжкості патології розрізняють 4 ступеня захворювання:

- перша (стерта): проблеми з вимовою звуків виявляються тільки в процесі обстеження в логопеда;
- друга: дефекти вимови добре помітні оточуючим, але мова пацієнта залишається зрозумілою;
- третя: звуки змінені до такої міри, що хворого розуміють тільки близькі родичі, які контактують із ним постійно;
- четверта: мова неможлива або є незрозумілий набір звуків.

Прояви дизартрії дуже великі і багато в чому залежать від рівня ураження. Зміни артикуляції виникають на тлі таких порушень:

- підвищений або знижений тонус м'язів, що відповідають за артикуляцію (мускулатура губ, язика, м'якого піднебіння);
 - спазми лицьовій і шийної мускулатури;
 - обмеження рухів мови;
 - підвищене виділення слини;
 - відсутність повного змикання губ або, навпаки, надмірна змикання;
 - порушення дихання, в результаті якого мова стає переривчастою.
- Кожна з форм дизартрії має свої характерні мовні та немовні прояви.

Бульбарна форма, крім невиразності мови, проявляється глухістю голосу, вираженим порушенням мовного дихання. Пацієнти відзначають, що їм стало важко заплющити очі і зрушувати брови до переїсся. При односторонньому ураженні відзначається легка асиметрія овалу обличчя. Надалі розвивається патологія ковтання: при питті рідина потрапляє в носову порожнину, в подальшому з'являються аналогічні проблеми при вживанні більш густої їжі. У багатьох людей відзначається головний біль, запаморочення, нудота і слабкість. Псевдобульбарна форма характеризується загальмованістю і обривистістю мови. Високий тонус мови не дозволяє нормально вимовляти шиплячі звуки, а також голосні «і», «е», «и». Губи не стискаються повністю, в результаті чого слина постійно підтікає з куточків рота. При розвитку патології в дитячому віці відзначаються проблеми зі смоктанням і ковтанням молока.

Головною ознакою коркової форми є гугнявість голосу в поєднанні з важким вимовою приголосних. Мова стає розтягнутою, повільною. Це пов'язано з ураженням кінчика язика, що відповідає за вимова букв «т», «д», «з» та інших. У дітей ця патологія викликає труднощі з концентрацією уваги, читанням і письмом, дорослі нерідко впадають в депресію через проблеми з промовою. Екстрапірамідна дизартрія проявляється постійною зміною швидкості мови від швидкої до повільної і навпаки. Нерідко хворий повторює одні й ті ж слова, фрази або склади. Значно страждає психоемоційний стан. Рот часто напіввідкритий, в куточках рота скупчується слина. При мозочковій дизартрії мова втрачає плавність і ритмічність, в словах пропадають наголоси. Сила голосу не постійно, а мова утруднена через постійної напруги людини. Патологія супроводжується порушенням координації рухів, надмірною потовиділенням і порушенням пережовування твердої їжі.

Як зазначають В. Кондратенко та Ю. Волошина (2013), у вихованців з дизартрією є відхилення в мовленнєвому і психомоторному розвитку, спостерігається несформованість процесів вищої психічної діяльності (уваги, пам'яті, мислення, низький мотиваційний рівень). У дітей дошкільного віку з дизартрією є порушення загальної, дрібної і артикуляційної моторики. Рухові функції пальців рук мають величезний вплив на розвиток вищої нервової діяльності дитини. Ці порушення в вимовній і моторній сферах ведуть до різних труднощів в оволодінні процесом письма в дітей з дизартрією.

Спеціальні дослідження показали, що існує зв'язок між різницею звуків і запам'ятовуванням їх графічного позначення. Недостатнє розрізнення акустичних подібних звуків призводить до труднощів при запам'ятовуванні накреслення літер, засвоєння їх як графем.

Якщо на перших порах навчання вирішальну роль відіграє впізнавання літери та пов'язаного з нею звуку, то в подальшому навичка читання перетворюється в зорове впізнавання звукового аналізу образу складів, цілих слів, а іноді і фраз. Дитина співвідносить літери з цими образами і завдяки цьому розуміє текст, який читає.

Якщо в дитини немає чітких уявлень про те, з яких звуко-буквених елементів складається слово, то в неї із труднощами формуються узагальнені звуко-складові зразки. Унаслідок цього вона не може об'єднати звуки у склади за аналогією з уже засвоєними більш легкими складами і впізнавати їх.

Як вказують В. Кондратенко та Ю. Волошина (2013), чим бідніші уявлення дітей про звуковий склад слова, тим сильніше в майбутньому будуть виявлятися недоліки письма, читання, адже проявлятиметься залежність між впізнаванням складу або слова і розрізненням звуків, що входять до їх складу. Відсутність чіткого звукового образу слова ускладнює формування зорового образу цього слова у процесі читання. Для правильного зорового сприймання і впізнавання складу або слова під час читання необхідно, щоб звуковий склад був досить чітким і дитина вміла їх правильно вимовляти.

Як вказує Л. Белякова (2013), така картина в дітей із дизартрією – це вже патологія, однією з основних видимих ознак якої є відхилення від нормального ходу мовленнєвого розвитку. Це відхилення проявляється в тому, що в дитини виявляється несформованою певна психічна функція (або ряд функцій), яка вже має бути сформована до кінця дошкільного віку.

Важливою умовою підготовки до письма дітей із дизартрією є раннє розпізнавання і єдина система корекційного впливу, що включає роботу з батьками.

Важливим аспектом турботи про правильний мовленнєвий розвиток дитини, яка страждає на дизартрію, є створення необхідних для цього соціально-побутових умов, що виражається в такому (В. Кондратенко, Ю. Волошина, 2013):

- забезпечення сприятливого мовленнєвого оточення як необхідного дитині зразка для наслідування (у плані відсутності мовленнєвих порушень в оточуючих дитини людей);
- виховання спрямованості на сприймання мовлення оточуючих;
- повільна і чітка вимова дорослими простих слів, пов'язаних із конкретною життєвою ситуацією, а також називання навколишніх предметів і оточуючих дій, що допоможе дитині «приступити» до поступового оволодіння мовленням;

- виразна вимова дорослими неправильно сказаних дитиною слів, розрахована на ненав'язливе виправлення її вимови;
- привчання дитини дивитися під час розмови в обличчя співрозмовника, оскільки зорове сприймання артикуляції сприяє швидшому її засвоєнню;
- систематичне створення ситуацій, за яких дитина повинна висловити своє прохання словесно. Необхідно організувати життя дитини таким чином, щоб сама обстановка викликала в неї необхідність мовленнєвого спілкування, включаючи «розмову» з тваринами, іграшками тощо;
- заняття ритмікою, музикою, співом, що сприяє розвитку правильного дихання і досить гнучкого і сильного голосу, а також попереджає невиразність мовлення;
- розвиток тонкої ручної моторики, що відіграє надзвичайно важливу роль в оволодінні повноцінним мовленням (Л. Белякова, 2013).

До заходів ранньої підготовки до письма Л. Белякова (2013) відносить цілеспрямований розвиток у дитини із дизартрією тих психічних функцій, достатня сформованість яких необхідна для нормального оволодіння процесом письма, а саме:

- розвиток диференційованого слухового сприймання;
- розвиток слухової диференціації звуків;
- розвиток просторових уявлень і зорового аналізу і синтезу;
- збагачення словникового запасу і турбота про правильне формування граматичного ладу мовлення;
- розвиток фонематичного аналізу і синтезу (Н. Чевелева, 1996).

Подальша робота з підготовки дітей із дизартрією полягає в проведенні таких заходів. Спочатку слід спрямувати зусилля на виправлення фонетико-фонематичних порушень. Після цього, на думку, Р. Боскіс та Р. Левіної (2010), необхідно провести роботу з формування функціонального базису письма, а саме:

- розвиток мовленнєвих навичок і функцій, необхідних для оволодіння грамотою (стимуляція усвідомлення звукової сторони мовлення, слухової уваги, вдосконалення фонематичного сприймання і виховання правильних фонематичних уявлень, формування навички фонематичного аналізу і синтезу);
- розвиток зорово-просторового сприймання і наочно образного мислення (відпрацювання орієнтовної фази під час виконання перцептивних і конструктивних завдань, вдосконалення оперування сенсорними еталонами і оволодіння відповідними словесними поняттями, розвиток навичок уявного переміщення і трансформації зорових образів, формування навичок схематичного зображення просторових уявлень);
- формування зображально-графічних здібностей (штрихування, обведення, змалювання геометричних фігур, домальовування незакінчених малюнків, письмо букв і слів за шаблонами тощо);
- розвиток суцесивних здібностей (використання вправ, які розвивають здатність до аналізу, запам'ятовування і відтворення часової послідовності явищ);
- розвиток здібностей до концентрації, розподілу і переключення уваги.

Діти з дизартрією потребують індивідуалізації темпів і методів підготовки до письма відповідно до когнітивного стилю дитини.

Отже, дизартрія – це порушення вимовної сторони мовлення, що виникає у випадку ураження центральної і периферичної нервової систем. Дизартричні порушення виявляють суттєвий вплив на оволодіння письмом як важливим різновидом мовленнєвої діяльності. Саме тому необхідно виявляти пильну увагу до підготовки дітей із дизартрією до письма. Процес підготовки дітей-дизартриків до письма багатогранний і включає розвиток усіх сторін мовлення та інших психічних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белякова, Л.И. Логопедия. Дизартрия. Москва : Гуманитарный изд. центр Владос, 2013. 287 с.
2. Боскіс, Р.М., Левіна, Р.Е. Нарушение письма при некоторых расстройствах артикуляции у детей. *Логопедия сегодня*, № 4. 2010. 24 с.
3. Кондратенко, В.О., Волошина, Ю.А. Особливості мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку з дизартрією. *Логопедія*. № 4. 2013. 43 с.
4. Чевелева Н.А. Исправление речи у заикающихся школьников. Москва : Просвящение, 1996. 96 с.
5. Швайко Г.С. Игры и игровые упражнения для развития речи. Москва : «Просвещение», 1983. 321 с.
6. Шеремет М.К., Пахомова Н.Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання у школі: навчально-методичний посібник. Київ, 2009. 137 с.

Н. И. Рудкевич. Организационно-методические основы подготовки детей дошкольного возраста с дизартрией к письменной практике. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется содержание организационных и методических основ подготовки детей дошкольного возраста к практике письма; описано содержание работы с детьми с дизартрическими нарушениями; охарактеризованы социально-бытовые условия, которые необходимы для детей-дизартрики; охарактеризован ход ранней подготовки детей дошкольного возраста к письму; исследованы взгляды ученых-исследователей в области дизартрии.

Ключевые слова: дизартрия, дети-дизартрики, дизартрические расстройства, письмо, звуко-буквенный элемент, звуко-составной образец.

N. Rudkevych. Organizational and methodological foundations for preparing preschool children with dysarthria for writing practice. – Article.

Summary. The article analyzes the content of the organizational and methodological foundations of preparing preschool children for the practice of writing; describes the content of work with children with dysarthric disorders; the social and living conditions that are necessary for dysarthric children are characterized; the course of early preparation of preschool children for writing is characterized; the views of scientists-researchers in the field of dysarthria are investigated.

Key words: dysarthria, dysarthric children, dysarthric disorders, writing, sound-letter element, sound-composition sample.

УДК 7.012

Н. В. Сергеева

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри дизайну

Черкаський державний технологічний університет

м. Черкаси, Україна

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПРИРОДА ДИЗАЙНУ

Анотація. У статті представлено загальний аналіз характерних рис міждисциплінарної природи дизайну, яка розглядається в контексті історії розвитку останнього. З'ясовано, що важливою ознакою сутності проєктно-художньої діяльності – дизайну – є постійне розширення меж охоплення, яке відбувалося протягом ХХ-го – початку ХХІ століття. Зароджуючись із поєднання естетичного й технічного, сфера дизайну поступово стала підпорядковувати й інші технологічні, економічні, соціальні, культурологічні, етнічні, екологічні, інформаційні тощо складові частини, розгалужуючись у все нові й нові види. Встановлено, що показником і квінтесенцією сутності міждисциплінарної природи дизайну можна вважати концепцію дизайн-проєкту, яка формується безпосередньо у процесі його розробки.

Ключові слова: сутність дизайну, складові дизайну, особливості дизайн-діяльності.

Постановка проблеми. Сучасний дизайн за визначенням і розумінням власних дефініцій є доволі різноманітним. Він давно перестав сприйматися як виняткова приналежність до промислового виробництва чи до чогось, зумовленого суто матеріальним. Окрім звичних вже видів промислового та графічного дизайну, дизайну транспорту, одягу, меблів, інтер'єру, ландшафтного середовища, з'явилися такі популярні напрями як веб- та мультимедійний дизайн, дизайн-менеджмент та застосування підходів дизайн-мислення у найширших колах управлінської комунікації.

Разом із тим розуміння сутнісних засад дизайн-діяльності є першочерговою умовою визначення подальшого напрямку її розвитку, що набуває особливої актуальності для українського дизайну, який намагається самостійно віднайти необхідну точку опори і проявити не лише свою унікальність, але й достатню значимість на тлі потужних шкіл дизайну Світу. Так, навіть побіжний характер аналізу історичного розвитку явища дизайну є достатнім для усвідомлення його ролі в якості інструменту впливу на смаки, уподобання та, зрештою, образу життя більшої частини людства.

Проведений **аналіз останніх досліджень і публікацій** засвідчив, що сучасний дизайн постає як поліфонічна структура, що проявляє себе у синтезі теоретичних, методологічних і емпіричних засад та яка

спрямована на реалізацію як численних суспільних функцій, так і форм культурного буття окремого індивіду. Такий складний міждисциплінарний об'єкт вивчення не може не залучати найширше коло науковців із галузей: історії, культурології, естетики, філософії, соціології, психології, мистецтвознавства, економіки, технології, ергономіки, екології тощо – усіх тих, хто дотичний до сфери виробництва того чи іншого дизайнерського продукту або ж вивчення результатів його впливу. Відповідно до специфіки кожної з наукових галузей об'єкт дизайну розглядається під певним кутом властивих їм методів та термінології. Проте питання, пов'язані з формуванням природи міждисциплінарності самого дизайну, залишаються менш артикульованими.

Мета роботи – окреслити міждисциплінарну сутність природи дизайну та узагальнити конкретні складові частини її наповнення.

Виклад основного матеріалу. Офіційний початок сучасної історії дизайну пов'язують зі створенням союзу «Веркбунд», який у 1907 році у Німеччині об'єднав зусилля художників та промисловців, зацікавлених у підвищенні споживчих якостей промислової продукції. Тож найпершим, що складало сутність дизайну, є експерименти формоутворення та пошуки засобів виразності та матеріалів, які б відповідали масовому способу індустріального створення нових матеріально-художніх об'єктів, зумовлених функцією, конструкцією та технологією промислового виробництва. «Естетика промислової форми», «промислова естетика», «технічна естетика», «практична естетика» тощо – всі ці властиві галузі дизайну словосполучення є наслідком розгляду дизайну як історичної форми інтеграції мистецтва й техніки.

Початок ХХ-го століття знаменував собою активне осмислення ролі техніки та значення промислового дизайну в перетворенні суспільства, головне переконання якого полягало в тому, що, на відміну від художньої діяльності, яка спрямована на прикрашання життя, найважливішим завданням інженерної, дизайнерської діяльності є «покращення життя; здатності нових форм до впливу на духовний стан суспільства» [6, с. 36]. До цього ж періоду відноситься і заснування у Німеччині першої школи дизайну «Баухауз» (1919 р.), основна ідея якої полягала в «об'єднанні різних галузей творчої діяльності, використанні всіх можливостей архітектури і техніки і станкового мистецтва для створення єдиного гармонійного предметного середовища» [7, с. 69]. Як зазначає відомий український мистецтвознавець В. Даниленко, поряд із розвитком в учнях суто індивідуального сприйняття творчих завдань та проблем принципово важливим вважався саме міждисциплінарний характер школи [4, с. 18]. Так, до навчальної програми Баухаузу, яка паралельно проводилась у творчій та виробничій майстернях, входили такі освітні курси, як: «Сприяння основам формоутворення» (вивчення абстрактних формальних елементів, аналітичний рисунок, дослідження матеріалів, нарисна геометрія, шрифт, фізика, хімія, гімнастика, танець), «Введення в будівництво», «Інженерне проектування», «Будівництво и оформлення інтер'єру», «Реклама», «Оформлення книги», «Вільне формоутворення» тощо [1].

До 60-х років ХХ-го століття географія дизайну, який з дещо дивною модою переріс у певну норму та міжнародний стиль і характерну ознаку ХХ століття, вже стосувалася всіх континентів. На цей післявоєнний час припадає і початок масової підготовки фахівців-дизайнерів. Так, «окрім Німеччини, де наступницею Баухаузу виникла по війні Ульмська школа, викладання дизайну стали надавати все більше уваги у Великій Британії, США, Франції, країнах Північної Європи» [4, с. 20].

На цьому етапі розвитку увага дизайну додатково починає зосереджуватися на організаційних та ринкових проблемах, а також на встановленні своєрідного контролю за смаками, вподобаннями та прийняттям рішень потенційних споживачів. Технічна естетика починає розглядатися як дисципліна, що складає теоретичну основу дизайну. Коло її інтересів охоплює вивчення суспільної природи і закономірностей розвитку дизайну, принципів і методів художнього конструювання, проблем професійної творчості художника-конструктора, а також дослідження сукупності вимог до виробів, їх комплексів та предметно-просторового середовища в цілому. Основу системи вимог технічної естетики починають складати: споживання і виробництво; функціональні і ергономічні вимоги; праця і матеріали, економічні і естетичні вимоги [5, с. 53].

Однак найщільніше соціально-культурне занурення дизайну відбулося протягом подальших 20 років. До 80-х років ХХ століття дизайн вже утвердився у широкій боротьбі за споживчі естетичні уподобання та з єдинообразного формотворчого стилю трансформувалася в різноманітність стильових концепцій, потужним джерелом унікальності якої стали розглядатися регіональні особливості дизайну. Окрім цього, саме на період 60-80-х років припадає охоплення дизайном численних проблем формування середовища як системи предметно-просторових відношень із більш широкими функціональними завданнями. Так, за висловлюванням дослідників історії дизайну С. Михайлова та О. Михайлової, «завдання дизайну в суспільстві на початку 70-х уявлялися вже по-іншому: питання про функцію предмету у чисто технічному аспекті переросло в символічний та соціальний» [8, с. 216].

Наступний умовний етап розвитку дизайну пов'язують із визначальними досягненнями, передусім інформаційних технологій. Саме завдяки останнім дизайн вийшов за звичні межі предметності та посів новий цифровий рівень власного всеохоплення. З'являються нові напрями, пов'язані з розробкою продуктів

виключно віртуального простору, – від створення веб-сторінок, динамічних заставок реклами до комплексних розробок ігрової продукції. Окрім цього, технологічні можливості часу відбилися й на самому процесі традиційного дизайн-проекування. До роботи над ескізами, кресленнями, пошуковими макетами, демонстраційною графікою тощо, яка раніше виконувалася дизайнерами вручну, почали залучатися відповідні комп'ютерні програми. Тож залежно від обраного напрямку дизайнери вже мають опановувати такі графічні редактори, як: Adobe Photoshop, Adobe Illustrator, Corel Draw, AutoCAD, 3D Studio Max тощо.

Неможливо не звернути увагу й на широке залучення дизайну до вирішення екологічних проблем сучасного суспільства. У 21 столітті йдеться вже не про окремий стильовий напрям екологічного дизайну, а про важливість урахування екологічної складової частини будь-яким об'єктом дизайну під час його проектування. Як слушно зауважує відомий дослідник дизайну О.В. Бойчук, «доцільно говорити про екологічний дизайн як про метод чи сучасну філософію проектування, спрямовану на збереження балансу між людиною, природою і штучними об'єктами предметного середовища. Що стосується найпоширеніших засобів екологічного дизайну, то до них слід віднести такі: принцип рециклінгу (використання матеріалів вторинної переробки); підвищення життєвого циклу виробів шляхом заміни не всього виробу, а лише окремих зіпсованих деталей; метод безвідходного формоутворення; застосування енергозберігаючих технологій, альтернативних джерел енергії, гібридних двигунів і т.ін.» [2, с. 222].

Ще одним вагомим позаматеріальним напрямом взаємодії і міждисциплінарною складовою частиною сучасного дизайну є залучення його методологічних принципів проектування до вирішення проблем у сфері менеджменту. Так, термін «Design Thinking», який з'явився з початком 1990-х років у деяких країнах Європи та Америці, став позначати комплексний підхід щодо розробки нових продуктів та послуг. У XXI столітті він набув значної популярності та став загальноживаним у сфері управління, бізнесу, політики тощо. Лідером актуалізації методології дизайн-мислення, руху широкого впровадження дизайнерської інтуїції й методів дизайну щодо вирішення численних проблем і потреб людства вважається дизайнер, засновник першої дизайнерсько-консалтінгової компанії «IDEO» Тім Браун. На сьогодні з методології дизайн-мислення видаються книги, проводяться тренінги, семінари, лекції. Вивчення дизайнерського мислення відбувається на окремому факультеті університету Stanford. Як навчальна дисципліна дизайн-мислення входить до освітніх програм відомої американської бізнес-школи Babson College. Дизайнери-практики долучаються до складу рад директорів великих компаній та застосовують принципи дизайн-мислення в організаціях й підприємствах найрізноманітнішого спрямування [9].

Як підтвердження масштабів охоплення й впливовості сучасного дизайну стану наведемо твердження званої дослідниці й філософині Т.Ю. Бистрової, яка вказує на існування широкого й вузького розуміння дизайну [3, с. 26]. Так, відносно першого ми можемо розглядати дизайн як: а) продукт конкретної культури (наприклад, модернізму); б) соціокультурну систему, де, окрім автора і споживача, задіяні інститути експертизи та експозиції, інфраструктура виробництва та обслуговування тощо; в) особливий вид творчої предметної діяльності; г) особливу професійну (дизайн-практика) і освітню (дизайн-освіта) сфери; д) особливий тип проектного мислення; е) особливий метод (чи методи) проектування й створення речей, який може бути використаним поза межами дизайну – в інших сферах, які також потребують проектності та моделювання. У другому, більш вузькому сенсі, дизайн і є тим процесом проектування, створення чи розробки об'єкту. Проте саме під час проведення етапу передпроектного аналізу такої практичної роботи дизайнер, окрім суто художніх та технологічних знань, потребує певних маркетингових, соціологічних, соціокультурних та інших досліджень, а також вміння співпрацювати із фахівцями суміжних галузей відповідно до специфіки того чи іншого об'єкту своєї розробки. Тож концепція дизайнерського проекту, окрім забезпечення єдності проектного задуму та вираження концентрації ідеологічно-ціннісної сутності головної ідеї проектування, передусім вказуватиме на конкретні зв'язки із загальнотеоретичними та міждисциплінарними установками.

Висновки. Таким чином, бачимо, що закладений від початку міждисциплінарний характер дизайну постійно утверджується у своїх нових межах. Сьогодні дизайн є множиною проявів художньо-проектної діяльності, де предметом її розгляду можуть поставати численні гуманізуючі, технологічні, технічні, екологічні, естетичні чи методологічні аспекти. Вважаємо, що подальші тенденції міждисциплінарності та напрямки розвитку дизайну безпосередньо залежатимуть від роду завдань, які перед ним ставитимуться.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баухаус. *Вікіпедія – Свободная энциклопедия*. URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Баухаус> (дата звернення: 02.04.2021).
2. Бойчук О. Промисловий дизайн в Україні: оптимістичне минуле, невизначене майбутнє. *Мистецтвознавство України*: зб. наук. праць. Київ, 2009. Вип. 10. С. 215–222.

3. Быстрова Т.Ю. Философия дизайна : учеб.-метод. пособие. Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2015. 128 с.
4. Даниленко В.Я. Дизайн : підручник. Харків : ХДАДМ, 2003. 320 с.
5. Дизайн. Иллюстрированный словарь-справочник / под общей редакцией Г.Б. Минервина и В.Т. Шимко. Москва : Архитектура-С, 2004. 288 с.
6. Дмитрук А.Г. По законам красоты: О дизайнерском творчестве. Киев : Мистецтво, 1985. 78 с.
7. Малік Т.В. Історія дизайну архітектурного середовища : навч. посіб. Київ : КНУБА, 2003. 192 с.
8. Михайлов С.М., Михайлова А.С. История дизайна. Краткий курс: Учеб. для вузов. Москва : Союз дизайнеров России, 2004. 289 с.
9. Сергеева Н.В. Методологія дизайну: від надбань історичного розвитку до проблем сучасного функціонування. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків : ХДАДМ, 2020. № 3. С. 36–43.

Н. В. Сергеева. Междисциплинарная природа дизайна. – Статья.

Аннотация. В статье представлен общий анализ характерных черт междисциплинарной природы дизайна, которая рассматривается в контексте истории развития последнего. Выяснено, что важным признаком сущности проектно-художественной деятельности – дизайна – является постоянное расширение границ охвата, которое происходило в течение XX – начала XXI века. Зарождаясь из сочетания эстетического и технического, сфера дизайна постепенно стала подчинять и другие технологические, экономические, социальные, культурологические, этнические, экологические, информационные и т.п. составляющие, разветвляясь во все новые и новые виды. Установлено, что показателем и квинтэссенцией сущности междисциплинарной природы дизайна можно считать концепцию дизайн-проекта, которая формируется непосредственно в процессе его разработки.

Ключевые слова: сущность дизайна, составляющие дизайна, особенности дизайн-деятельности.

N. Serheieva. Interdisciplinary nature of design. – Article.

Summary. The article presents a general analysis of the characteristics of the interdisciplinary nature of design, which is considered in the context of the history of the latter. It was found that an important feature of the essence of project and artistic activity – design – is the constant expansion of coverage, which occurred during the XX-early XXI century. Originating from the combination of aesthetic and technical spheres of design, it gradually began to subordinate other technological, economic, social, cultural, ethnic, ecological, informational, etc. components and branch into more and more new types. It is established that the indicator and quintessence of the essence of the interdisciplinary nature of design can be considered the concept of a design project, which is formed directly in the process of its development.

Key words: essence of design, components of design, features of design activity.

УДК 796.012

В. А. Судак

викладач фізичної культури

Фаховий коледж

Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

О. Г. Каліберда

заступник директора з навчально-спортивної роботи

Одеська обласна школа вищої спортивної майстерності «Олімпієць»

м. Одеса, Україна

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ФУТБОЛУ

Анотація. У статті аналізуються особливості та фактори впливу занять футболом на формування професійно важливих якостей спеціаліста. Наведені рекомендації застосування практичних вправ і техніко-тактичних засобів футболу для розвитку та вдосконалення спеціальних навичок і професійно важливих якостей в професійній діяльності спеціалістів.

Ключові слова: професійно важливі якості, рухові дії, психофізичні якості, техніко-тактичні засоби футболу.

Завдання підвищення якості підготовки фахівців вимагають розробки сучасних інноваційних технологій розвитку та удосконалення професійно важливих якостей студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації. Форми і методи фізичного виховання, що спрямовані на формування та розвиток спеціальних фізичних та психологічних якостей студентів, є важливою складовою частиною навчальної дисципліни «Фізична культура» та ефективними засобами набуття студентами спеціальних навичок і професійно важливих якостей, що відповідають вимогам ключових компетентностей у професійній діяльності фахівців [1, с. 4; 2, с. 181].

Значний потенціал для виконання завдань розвитку професійно важливих якостей у студентів мають спортивні ігри, зокрема футбол [1, с. 113; 3, с. 110].

Серед позитивних факторів, що забезпечують ефективність розвитку професійно важливих якостей засобами футболу, відзначаються такі:

1) значна суспільна популярність футболу, що позитивно впливає на мотивацію студентської молоді до занять та участі у футбольних змаганнях;

2) спортивні досягнення у футболі служать яскравим прикладом розкриття психофізичних можливостей людини;

3) формування засобами футболу стійкого інтересу юнаків і дівчат до занять фізичною культурою та спортом, удосконаленню ключових компетентностей, професійно важливих та морально-вольових якостей [1, с. 114; 6, с. 2];

4) підвищення засобами футболу психологічної готовності до концентрованих зусиль, сприяння мобілізації психомоторної сфери на роботу високої інтенсивності [3, с. 110; 4, с. 112];

5) широкий спектр рухових дій та засобів футболу, що розраховані на будь-який рівень психофізичної підготовки студентів: від спрощених до екстремальних;

6) виховання колективізму та почуття єдиної команди.

Вищезазначені фактори підтверджують актуальність науково-методичних досліджень та розробок, що спрямовані на розвиток професійно важливих якостей студентів засобами футболу.

Мета роботи – аналіз особливостей та факторів впливу занять футболом на формування та вдосконалення професійно важливих якостей.

Завдання – розробка методичних рекомендацій щодо застосування практичних вправ та техніко-тактичних засобів футболу для розвитку спеціальних навичок та професійно важливих якостей студентів.

Техніко-тактичні особливості футболу визначаються такими факторами [3, с. 110]:

1) особисте технічне та силове протиборство суперників;

2) використання командами різноманітних ігрових техніко-тактичних схем;

3) значний арсенал рухових дій з м'ячем та пересувань на ігровому полі;

4) постійний дефіцит часу та інформації;

5) правила гри, арбітраж та практика суддівства.

У процесі підготовчих та ігрових дій футболіст здійснює:

1) виконання складних рухових дій з м'ячем: пересування з м'ячем, удари по м'ячу ногою та головою, зупинки м'яча, ведення м'яча, відволікальні дії (фінти), вкидання м'яча, відбирання м'яча, жонгливання м'ячем тощо) [1, с. 115; 5, с. 12];

2) узагальнене зорове сприйняття та контроль водночас багатьох об'єктів на футбольному полі (гравців своєї команди та суперників, м'яча, арбітра) у центрі та на периферії поля зору, реагування на швидкісні пересування [3, с. 110];

3) швидкісні пересування та прийняття рішень в умовах дефіциту часу.

Аналіз спостережень засвідчує, що ігрові дії на фоні психофізичних навантажень мають значний тренувальний ефект та впливають на підвищення рівня психологічної стійкості нервової системи та розвиток таких професійно важливих психофізичних якостей та їх складових частин, що формуються та удосконалюються на заняттях футболом: швидкість реакції, координація рухів, оперативна пам'ять, сприйняття, уявлення, інтенсивність психофізичного навантаження, концентрація, розподіл та стійкість уваги, оперативне мислення, почуття та емоційність [4, с. 113; 6, с. 4–9].

Сучасний футбол характеризується швидкими пересуваннями гравців та м'яча, миттєвими неочікуваними змінами ігрових ситуацій. Це висуває підвищені вимоги до функціонального стану організму, психофізичних якостей та рівня психофізичної підготовки гравців: швидкості рухів, координаційних, силових та стрибкових здібностей, оперативного мислення. Швидкість орієнтації та переходу від одних дій до інших, миттєвий вибір оптимальних дій на фоні постійних змін ігрових ситуацій вимагають

значної рухомості нервово-психічних процесів. Гравець протягом гри сприймає значну кількість рухомих об'єктів. Сприйняття, аналіз та уявлення ігрових ситуацій у ході матчу висуває вимоги до обсягу, інтенсивності, стійкості, розподілу та переключення уваги, швидкості орієнтації. Прийняття миттєвих адекватних рішень вимагають від гравця прояву інтелектуальних і психофізичних здібностей.

Специфічні особливості індивідуальних та групових дій у нападі та захисті. Основним змістом діяльності сторін у футболі є особисте та командне протиборство, що здійснюється в конфліктних ігрових ситуаціях від початку до завершення гри. Команди застосовують різноманітні тактичні комбінації з неочікуваною зміною місць та пересуваннями гравців, прискореннями передач м'яча. Такі фактори викликають необхідність уявлення планів суперника та маскування власних дій та намірів. Важливе значення набуває тактика та стратегія поведінки усіх гравців, що висуває підвищені вимоги до рівня оперативного мислення. Гравець мусить миттєво оцінити складну ситуацію, спланувати свої дії, прийняти оптимальне рішення та виконати технічний прийом, тобто мислення має дієвий характер. Інша характерна особливість полягає в тому, що у командних діях мислення вимагає розвитку просторових та часових уявлень, оперативної оцінки ситуації та прийняття адекватних рішень.

Процеси сприйняття поділяються на зорові, спеціалізовані та сприйняття рухів. Зорові сприйняття характеризуються обсягом полю зору та глибиною зору. Значна кількість дій у футболі виконується за сигналами периферійного зору. Недоліки розвитку периферійного зору футболіста, який орієнтується тільки на гравців, що знаходяться перед ним, значно обмежують обсяг його тактичних і технічних дій. Своєчасне виконання технічного прийому залежить від здібності правильно оцінювати відстань до гравців та м'яча. Для розвитку окоміру та периферійного зору виконуються такі вправи: передачі м'яча на різну відстань, викидання м'яча, нападаючі та штрафні удари у певну зону з різної відстані тощо. У сприйнятті рухів відображаються їх якості: форма, амплітуда, напрям, тривалість та прискорення.

Виконання технічних прийомів вимагає точної диференціації м'язових відчуттів і специфічного сприйняття, що водночас сприяє розвитку уваги та спеціалізованих комплексних якостей: «почуття м'яча», «почуття партнера», «почуття поля», «почуття часу». Основою таких якостей є диференціація подразнень, що надходять у різні аналізатори. Основною роль при цьому відіграють рухово-м'язові, зорові, вестибулярні та слухові відчуття, що визначають стан спортивної підготовки та технічної майстерності гравця.

Гравець повинен сприймати незначні пересування кількох об'єктів, окремі елементи рухів «своїх» та «чужих» гравців для прийняття правильних рішень та ефективного виконання своїх дій. Залежно від функцій гравця на полі та рівня його підготовленості вимоги до таких якостей змінюються. Внаслідок психофізичного стомлення значно зменшується стійкість уваги. Для подолання такого фактору застосовуються вправи загальної та спеціальної фізичної підготовки. На навчально-тренувальних заняттях ставляться завдання, що вимагають сприйняття кількох динамічних об'єктів, виконання вправ з кількома м'ячами, всілякі пересування, вправи, що вимагають швидкого переключення уваги з одного об'єкта на інший.

В індивідуальних та групових діях у нападі та захисті вдосконалюються оперативне мислення, пам'ять, уявлення та уява. У футболі перемога досягається нестандартними діями, тактичними задумами з урахуванням дій суперника. Водночас планування та виконання складних тактичних дій сприяє розвитку таких якостей, як:

- 1) спостережливість – уміння помічати важливі моменти ігрового суперництва та швидко орієнтуватися у складній ігровій ситуації;
- 2) кмітливість – уміння швидко оцінювати складні ситуації та враховувати їхні наслідки;
- 3) ініціативність – уміння ефективно розпізнавати тактичні задуми суперника та передбачати результати своїх та чужих дій.

Конфліктне особисте та командне протиборство в сукупності з техніко-тактичними та вольовими особливостями гравців надають футболу значну емоційну та інтелектуальну напруженість. Швидка зміна ігрових ситуацій, чередування удач і невдач, фізична та психологічна напруженість, вплив глядачів викликають емоційні виплески та хвилювання. Окрім того, терміновість альтернативного вибору власних дій, що супроводжується очікуванням дій суперника або моменту для власних атакуючих дій, постійна взаємна спрямованість до випередження надають екстремальну гостроту будь-якій ігровій ситуації та вимагають значних вольових зусиль, що сприяють розвитку таких якостей, як: наполегливість, сміливість та рішучість, відповідальність, особиста впевненість, емоційно-вольова стійкість [4, с. 112].

Воля – одна з важливіших складових частин психологічної підготовки спортсмена. Прояв волі повинен бути розумним та підкорятися командним інтересам. Особисті інтереси не повинні вступати у конфлікт з інтересами та завданнями колективу. Вольова підготовка – складний та тривалий процес.

Необхідною та достатньою умовою розвитку вольових якостей є систематичне виконання вправ, що вимагають вольових зусиль. Тривалі напруження волі протягом занять футболом ефективно розвивають цілеспрямованість, наполегливість, сміливість, рішучість, дисциплінованість, ініціативність. Усі вольові якості взаємопов'язані між собою та взаємозумовлені. У процесі підготовки та участі у змаганнях зростають та удосконалюються здібності до лідерства та самоконтролю, самооцінка та мотивація для досягнення перемоги.

Висновки:

1. За результатами дослідження зроблено висновки щодо ефективності застосування засобів футболу для загальної та спеціальної фізичної підготовки, мобілізації психофізичних можливостей, розвитку та удосконалення у студентів спеціальних навичок і професійно важливих якостей.

2. Методика застосування засобів футболу для всебічної фізичної підготовки, розвитку та удосконалення у студентів спеціальних навичок і професійно важливих якостей впроваджена в навчальному процесі, на заняттях спортивних секцій та спортивних змаганнях Фахового коледжу МГУ [5, с. 1–18].

3. Надані методичні рекомендації студентам щодо застосування практичних вправ та засобів футболу в самостійній роботі в умовах дистанційного навчання в період карантину з виконанням вимог протиепідемічних заходів [6, с. 10–13].

ЛІТЕРАТУРА

1. Навчальна програма з фізичної культури для загально-освітніх навчальних закладів 10-11 класи. Рівень стандарту. Міністерство освіти і науки України. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.
2. Каліберда О.Г. Спортивно орієнтовані технології фізичного виховання як засіб адаптації до психофізичних навантажень. *Физическое воспитание и спортивное совершенствование студентов: современные инновационные технологии: Сб. материалов международного научного симпозиума*. Одеса : Наука и техника, 2008. С. 181–185.
3. Каліберда О.Г. Методика психофізичного тренінгу засобами спортивних ігор. *Педагогічні, психологічні і медико-біологічні проблеми диференціації навантажень у фізичному вихованні та спорті: матеріали I Міжнародної електронної наук.-практ. конференції*. Одеса : ПНПУ, 2010. С. 110–113.
4. Каліберда О.Г. Професійно-психологічна підготовка юристів засобами спортивних технологій. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: Зб.* Одеса : Міжнар. гуманіт. ун-т, 2012. Вип. 16. С. 112–115.
5. Судак В.А. Робоча програма навчальної дисципліни «Фізична культура»: [Силабус]. Фаховий коледж Міжнародного гуманітарного університету. Одеса, 2020. 18 с. URL : <https://moodle.mgu.edu.ua/>.
6. Каліберда О.Г., Судак В.А. Основи методики самостійних занять з фізичного виховання та спорту в умовах карантину: Методичні рекомендації для дистанційного навчання. Одеса, 2021. 30 с.

V. A. Sudak, O. G. Kaliberda. Methodology for the development of professionally important qualities of students by means of football. – Article.

Аннотація. В статті аналізуються особливості та фактори впливу занять футболом на формування професійно важливих якостей спеціаліста. Приведені рекомендації для використання практичних вправ та техніко-тактичних засобів футболу в розвитку та удосконаленні спеціальних навичок і професійно важливих якостей в професійній діяльності спеціалістів.

Ключевые слова: професійно важливі якості, рухові дії, психофізичні якості, техніко-тактичні засоби футболу.

V. Sudak, O. Kaliberda. Methodology for the development of professionally important qualities of students by means of football. – Article.

Summary. The article analyzes the features and factors of the influence of playing football on the formation of professionally important qualities of a specialist. Recommendations are given for the use of practical exercises and technical and tactical means of football in the development and improvement of special skills and professionally important qualities in the professional activities of specialists.

Key words: professionally important qualities, motor actions, psychophysical qualities, technical and tactical means of football.

Т. Б. Суржук

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методик початкової освіти
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне, Україна

О. С. Ткачук

старший викладач кафедри теорії і методик початкової освіти
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне, Україна

ІНТЕГРАЦІЯ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЧИТАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

***Анотація.** У статті розглянуто питання внутрішньопредметної і міжпредметної інтеграції в навчанні учнів початкової школи.*

Досліджено особливості використання літературних творів письменників рідного краю як засобу навчання української мови та мовлення на інтегрованих уроках мовно-літературної освітньої галузі.

Установлено, що робота з формування мовної, мовленнєвої, читацької компетентностей учнів початкової школи буде значно ефективнішою, якщо спрямовуватиметься на дослідження функціонування мовних явищ у літературних текстах та на вироблення умінь мотивовано використовувати виучувані мовні одиниці в усному і писемному мовленні.

Проаналізовано результати систематичного застосування завдань інтегрованого змісту для вирішення міжпредметних навчальних проблем.

***Ключові слова:** інтеграція, внутрішньопредметна й міжпредметна інтеграція, інтегроване навчання.*

Сучасна початкова освіта характеризується системними змінами у структурі та змісті навчального процесу. Переосмислення пріоритетів навчання, ролі учня як суб'єкта освітньо-виховного процесу, а також суспільні зміни зумовлюють нетрадиційні підходи до вирішення багатьох освітніх проблем. Однією із провідних тенденцій розвитку сучасної освіти є інтеграція її змісту.

Інтеграція як процес створення цілісної і багатомірної картини світу сьогодні набуває статусу одного з провідних методологічних і дидактичних принципів. Інтеграція навчальних предметів мовно-літературної освітньої галузі передбачає формування в учнів цілісної духовної та мовної картини світу і здійснюється на рівні мети й завдань шкільних програм, а реалізується на рівні змісту кожного компонента і технології проведення уроків.

Результати проведеного анкетування вчителів початкової школи та студентів педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету дозволяють зробити висновок про значний інтерес до методики реалізації інтегративного підходу, існування труднощів у проведенні інтегрованих уроків та введення комплексних інтегративних завдань до структури уроків української мови за компетентнісним підходом.

Ідеї інтегрованого навчання сьогодні надзвичайно актуальні, оскільки сприяють успішній реалізації нових освітніх завдань, визначених державними документами. Інтеграція навчання передбачає створення принципово нової навчальної інформації з відповідним структуруванням навчального матеріалу, навчально-методичним забезпеченням, новими технологіями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність інтеграції доведена філософами, психологами, педагогами, дидактами та лінгводидактами. В українській науці започатковано дослідження філософії інтегративної освіти (Р. Арцишевський, С. Клепко), її дидактичних (Н. Бібік, С. Гончаренко, В. Ільченко, І. Козловська, О. Савченко) і психологічних (І. Бех, Т. Яценко) засад. Дослідженням ефективності інтеграційного навчання на уроках української мови займалися учені лінгводидактики (О. Біляєв, Л. Варзацька, М. Вашуленко, М. Пентилюк та ін.) і методисти літературної освіти (Н. Волошина, М. Жулинський, О. Мазуркевич, В. Шуляр та ін.).

Практика свідчить, що в умовах інтегрованого навчання ефективніше відбувається взаємопроникнення й систематизація знань учнів, становлення у них цілісної та багатомірної картини світу, розвиток творчих здібностей і гнучкого мислення (симультанного, критичного, діалектичного). Проте у загальній освіті інтегративний підхід є недостатньо концептуалізованим і слабо забезпечений технологічно. Виникає необхідність у глибшому його вивченні.

Мета дослідження – виявити методичні особливості інтегрованого навчання в початковій школі; описати елементи впровадження внутрішньопредметної і міжпредметної інтеграції у межах мовно-літературної освітньої галузі; проаналізувати переваги систематичного застосування завдань інтегрованого змісту для вирішення міжпредметних навчальних проблем.

Виклад основного матеріалу. Інтегроване навчання – це навчання, яке ґрунтується на комплексному підході. Освіту розглядають крізь призму загальної картини світу, а не поділяють на окремі дисципліни [7, с. 55].

Інтеграція у шкільному навчанні реалізується як у межах окремого навчального предмета, так і між різними навчальними дисциплінами.

Коли вчитель встановлює зв'язки між блоками навчальної інформації (чи окремими темами) у межах кожного навчального предмета, він реалізує внутрішньопредметну інтеграцію. Під час такої інтеграції вчитель має створити умови, за яких учні не тільки вивчають теми, а й розуміють зв'язки між ними.

Якщо вчитель установлює зв'язки між окремими навчальними дисциплінами, він реалізує міжпредметну інтеграцію.

Сучасна освіта – предметоцентрична, отже, основну увагу зосереджують на внутрішньопредметній інтеграції. Перехід початкової освіти на якісно новий рівень – це, по суті, рух від внутрішньопредметної до міжпредметної інтеграції [7, с. 55].

Не можна назвати інтеграцією одночасну подачу учням розрізнених знань, хоча й на одну тему, тому що набуття таких знань не підпорядковується принципу системності, учні не вчаться міркувати по-новому. Головна мета інтеграції – створення умов для формування нового мислення, яке виходить за межі одного навчального предмета. Для досягнення мети об'єктом інтеграції має бути ключова компетентність. Компетентність (особливо ключова) є інтегрованим утворенням, яке не формується засобами одного предмета, одного виду діяльності, натомість вимагає різних за змістом і способом пізнання діяльностей. Наприклад, якщо за об'єкт інтеграції прийняти вільне володіння державною мовою [7, с. 92], визначити певний напрям освітньої діяльності (наприклад, розвиток мовлення), кілька споріднених навчальних предметів (наприклад, українська мова та читання, музичне та художнє мистецтво), то можна побудувати в цій освітній галузі систему, до якої буде застосована інтеграція. На цій основі може бути побудована система мовно-літературної освітньої галузі, до якої буде застосована інтеграція.

Навчання учнів початкової школи української мови та читання можна реалізувати, з одного боку, в системі навчальних завдань до уроків української мови та читання на рівні використання сюжетів, інформації з інших освітніх галузей, а з іншого – шляхом застосування мовних знань, мовленнєвих і читацьких умінь і навичок для вивчення інших освітніх галузей.

Використовуючи типові освітні програми та сучасні підручники, зроблено спробу до деяких елементів змісту, що міститься у програмах з української мови та читання для 2-го класу, відшукати елементи змісту з інших освітніх галузей, які можуть бути застосовані під час формування мовних і мовленнєвих понять [3; 4; 5]. Найбільш «багатими» на такі зв'язки виявилися перші теми, присвячені узагальненню й систематизації навчального досвіду учнів, здобутого під час першого року навчання. Так, під час вивчення теми «Знову до школи» можна встановити асоціативні зв'язки з подібними темами інших предметів: «Я змінююсь. Скінчилися канікули»; «Утворення круглих чисел»; «Вчимося писати диктанти у парі» – «Здоров'я та емоції»; «Властивості дії додавання»; «Школа в Україні 100 років тому. Виділяємо речення. Вивчаємо розклад.» – «Шкільне минуле і майбутнє. Комп'ютер та його складові. Ми змінилися»; «Додавання і віднімання двоцифрових чисел без переходу через розряд (навчання правильно записувати і читати математичні вирази, дотримуючись правил математичного мовлення)»; «Складаємо речення. Діалог і монолог» – «Пори року: що ми відчуваємо»; «Вирази з дужками (вчимо міркувати, послідовно висловлювати думку, правильно побудованими реченнями)».

До специфічноромовних і мовленнєвих тем, наприклад «Звуки і букви. Українська абетка», «Склад. Перенос слів із рядка в рядок», «Лексичне значення слова», «Форми слова та споріднені слова», «Частини мови»; «Досліджую засоби художньої виразності», «Усна народна творчість», «Ознайомлююся з особливостями героїко-фантастичної казки», «Добрий гумор і сміх у творах українських письменників»

та інших, інтегративні зв'язки з темами інших предметів виявлено лише частково. Це свідчить, що українська мова та читання не завжди інтегруються з іншими освітніми галузями, оскільки не можна дібрати таку тему, яка б вивчалась у інших освітніх галузях, і це природно, оскільки українська мова – це об'єкт, що його засвоюють діти і досліджує наука, відома під назвою мовознавство, або лінгвістика [2, с. 3]. Мовознавство – це наука про мову як універсальну невід'ємну належність людини, як загальнолюдське явище, що служить засобом спілкування людей, знаряддям оформлення і вираження думок. Літературне читання як навчальний предмет передбачає формування в учнів початкової школи відповідних умінь і навичок: вільно і виразно читати, добре володіти усним і писемним мовленням, робити зіставлення літературних образів, визначення жанрових ознак твору, вибирати книги для самостійного читання. Це означає, що про поєднання інших предметів із українською мовою та читанням радше говорити як про міжпредметні зв'язки [7, с. 191].

На підставі розуміння інтеграції як поєднання раніше відокремлених частин у ціле, можна стверджувати, що мовно-літературна освітня галузь вже є інтегрованою, оскільки поєднує в собі українську мову, мовлення, літературознавчу пропедевтику. Системоутворювальною лінією курсу мовно-літературної освітньої галузі початкової школи є мовленнєва, а дослідження мовних явищ та засвоєння літературознавчих понять відбуваються за принципом доцільності і продуктивності вивчення в початковій школі усіх сторін (рівнів) мовної системи у їхніх взаємозв'язках. Теоретичною основою такого підходу є положення про те, що мова є цілісним явищем, і свідоме оволодіння нею як засобом комунікації можливе тільки за умови комплексного використання її лексичного складу, знань із граматики, способів словотворення, фонетики, орфоєпії, а в писемному мовленні – ще й орфографії та пунктуації [1, с. 6].

Результатом інтеграції має бути системність знань і вміння переносити ідеї та методи, способи розумової діяльності. Тому, в контексті внутрішньопродметної інтеграції, домінують інтеграція за змістом навчання. Одиницею зрощення в цьому випадку можуть бути елементи значення слова, лексичного і граматичного. Це можливо, оскільки узагальнюючи і систематизуючи мовні знання і мовленнєві вміння, одержані учнем у попередні роки навчання, ми повторюємо, розширюємо їх і використовуємо у наступних темах.

Наведемо приклад інтегрованого навчання української мови та читання в процесі вивчення розділу «Слово. Значення слова» за програмою, розробленою О. Савченко і підручником «Українська мова та читання. 2 клас. Частина 1» авторів М. Вашуленка, С. Дубовик [2, с. 32–44].

Сутність інтеграції: цілеспрямоване об'єднання, синтез оволодіння мовними знаннями та читацькими вміннями.

Мета інтеграційного процесу – забезпечити цілісність вивчення лексичного значення слова; спостереження за особливістю вживання слова як засобу художньої виразності в літературних творах українського письменника Євгена Шморгуна; формування читацьких умінь; збагачення й активізацію словника учня.

Зв'язки між навчальними предметами:

1. Літературне читання. Твори українського письменника Євгена Шморгуна [9] відзначаються багатством художніх засобів, емоційною виразністю, глибиною думки, чіткістю авторської позиції.

Українська мова. У підручнику вміщено достатньо завдань дослідницького характеру, виконуючи які доцільно використати художні твори, у яких враховано принцип різноманітності зображених картин природи; настроїв; багатства засобів художньої виразності.

Мистецтво. Доцільне використання музичних творів, творів живопису, ілюстрацій, малюнків із метою передбачення змісту твору, пояснення значень слів; визначення подібності художнього образу чи описаної картини в уяві дітей і художника.

2. Реалізація тематичної інтеграції на основі об'єднання знань із різних навчальних дисциплін навколо однієї теми.

3. Упровадження інтерактивних методів навчання.

4. Використання базових знань учнів з окремих навчальних предметів для усвідомлення та розв'язання міждисциплінарних проблем: здатність спілкуватися українською мовою; навчатися впродовж життя; читати з розумінням; висловлювати власну думку усно і письмово; мислити та логічно обґрунтовувати позицію; здатність співпрацювати з іншими людьми.

Тема уроку. Близькі за значенням слова.

Під час аналізу мовного матеріалу учні разом з учителем з'ясовують значення слів «подорож» і «мандрівка»; роблять висновок, що це слова, які мають близьке значення.

Вчитель пропонує прочитати або послухати уривки із творів відомого в нашому місті Рівне мандрівника – українського письменника Євгена Шморгуна (тексти творів задалегідь роздруковані).

Послухайте (прочитайте) і скажіть: Чи цікаво розповідає письменник про свої подорожі? Хто такі мандрівці? Як вдається автору зацікавити читача?

Уривок оповідання «Синя квітка сон».

Був квітець. І було сонячно. І ми з онуком шукали синю квітку сон.

І просто під ногами заясніли враз сині бризки. Три... П'ять... Десять...

Великі шестипелюсткові зорі, жовті волохаті джмелі-серединки. Та ще пуп'янки поруч – фіолетові крапельки на пухнастих фіолетових ніжках.

Ми могли нарвати ось такезні букети.

Але був квітець. І було сонячно. І нам хотілося, щоб це весняне диво чарувало ще й інших мандрівців.

А в нагороду мій сон і сон мого внука ще цілий тиждень повнилися переливами-перегудами квітневого лісу.

Вчитель добирає ілюстративний матеріал і організовує роботу так, щоб учні пояснили значення слова «мандрівці» і дібрали до цього слова, близькі за значенням (подорожній, подорожанин, турист).

Інтерактивна робота з текстом здійснюється за методом «Семантична карта». Учитель креслить на дошці два овали. В одному записує слово «сон» і поряд розташовує зображення квітки. Учні вибирають з тексту слова, що описують квітку, вчитель записує їх на дошці на окремих «промінцях» довкола слова «сон» (сині бризки, великі шестипелюсткові зорі, жовті волохаті джмелі-серединки, фіолетові крапельки, пухнасті фіолетові ніжки, весняне диво). В іншому овалі вчитель записує слово «сон» і розташовує зображення дитини в ліжку. Яким був сон мандрівника? Учні відповідають словами тексту (повнився «переливами-перегудами квітневого лісу») і добирають інші слова, якими можна описати сон.

Після застосування цього методу доречно використовувати метод «Припущення на основі запропонованих слів». Учитель пропонує учням уявити сон мандрівника після прогулянки, скласти і записати речення, орієнтуючись на слова, що дібрані до слова «сон».

Завдання до тексту орієнтують на навчання учнів поглибленого читання у звичайному темпі, пошуку і перечитуванню яскравих описів у творі. Під час перечитування опису квітки письменником-мандрівником і співставлення його з якісною фотографією або малюнком квітки в учнів формується поняття про особливості вживання автором слів у мові літературного твору. Із прочитаного уривку виділяємо слова, що вжиті у прямому (квітець, квітка, ноги, великі, шестипелюсткові, жовті, пуп'янки, букети, нарвати, мандрівці, сон, внук) і переносному (сині бризки, зорі, джмелі-серединки, фіолетові крапельки, весняне диво, пухнасті ніжки, чарувало, нагорода, переливи-перегуди) значенні, багатозначні слова (шукали, сон, ніжка); звертаємо увагу дітей на особливості будови деяких слів (заясніли, шестипелюсткові, крапельки, такезні, мандрівці, переливами-перегудами) на пропедевтичному рівні.

Матеріалом для інтерактивних завдань, застосованих на цьому ж уроці, можуть бути інші уривки з творів Євгена Шморгуна.

Мандрівочка пахне...

А почалося все от з чого. Якось ми гортали альбом рідкісних рослин України, а Носаль візьми та й скажи:

– Переважно більшість з них я зустрічаю кожного року...

– Де? – не йняв я віри.

– У лісі, в полі, на луках – де ж іще? Хочете, покажу й вам?

Відтоді й запахла нам мандрівочка і повела просторами рідного краю. Без доріг і стежок повела. Бо рідкісні рослини на видноті не селяться.

А з подорожніх нотаток і склалась ця розповідь.

«Семантична карта». Учитель записує на дошці слово «мандрівочка» і коментує, що у прочитаному уривку мандрівочка – істота. Що вона зробила? Відповідаючи на питання, учні записують слова «запахла», «повела без доріг», «повела без стежок», «повела просторами».

«Припущення на основі запропонованих слів». Попрацюйте в парі. Уявіть місце, куди б вас повела мандрівка. Опишіть їх. Подумайте, про що були б ваші нотатки. Для виконання учнями цього завдання учитель добирає репродукції картин, ілюстрації на яких зображені куточки природи.

Вчитель пропонує учням самостійно прочитати оповідання «Мандрівник». Відповісти на запитання, про якого мандрівника йдеться в оповіданні, і розказати на наступному уроці про нього.

У процесі експериментальної роботи реалізовувався інтегрований підхід до навчання мови та мовлення учнів початкових класів. Теми з української мови вивчалися в логічній послідовності. До кожної

теми було розроблено інтегровані завдання на основі матеріалу підручника та літературних творів письменників рідного краю. Вивчення учнями експериментальних груп теорії початкового курсу української мови, спостереження за використанням мовного матеріалу в художніх творах, співставлення прочитаного з творами образотворчого і музичного мистецтва забезпечувало цілісність процесу застосування міжпредметних (українська мова, літературне читання, мистецтво) і внутрішньопредметних (мова і мовлення) зв'язків. Такі зв'язки необхідні для створення умов, за яких учні не тільки вивчають теми, а й розуміють зв'язки між ними. Мета виконання розроблених вправ полягала у формуванні мовно-мовленнєвої компетентності учнів експериментальних груп – навчанні їх логічно і грамотно висловлювати свої думки під час усного і писемного мовлення. Виконуючи дослідницькі завдання, учні оволодівали всіма видами мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо); працювали над розширенням, збагаченням і уточненням словникового запасу; знаходили приклади вживання слова як засобу художньої виразності в літературних творах; удосконалювали читацькі вміння; вчилися оперативно мислити в межах виучуваної теми.

На контрольному етапі експерименту учням ЕГ Рівненської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 13 і учням КГ інших рівненських шкіл було запропоновано виконання завдань на: створення власного висловлювання за ілюстраціями; знаходження в тексті незнайомих слів і з'ясування їх значень; удосконалення тексту із часто повторюваними словами шляхом заміни їх синонімами та займенниками (без уживання термінів); розпізнавання близьких і протилежних за значенням слів; розрізнення прямого і переносного значення слів; пояснення різних значень багатозначних слів [8, с. 199–205].

У таблиці представлено результати порівняльного аналізу сформованості мовних знань і мовленнєвих умінь учнів експериментальних і контрольних груп.

Таблиця 1

**Показники сформованості мовних знань і мовленнєвих умінь учнів 2 класів
(вивчення розділу «Слово. Значення слова»)**

Групи	Показники сформованості мовних знань і мовленнєвих умінь									
	Створення власного висловлювання		Знаходження у тексті незнайомих слів і з'ясування їх значення		Удосконалення тексту		Розпізнавання близьких і протилежних за значенням слів		Розрізнення прямого і переносного значення слів	
	до екс.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.
ЕГ 50 учнів	45%	60%	60%	72%	56%	72%	72%	82%	62%	80%
	22	30	30	36	28	36	36	41	31	40
КГ 50 учнів	46%	50%	58%	64%	58%	63%	70%	74%	62%	70%
	23	25	29	32	29	31	35	37	31	35

Як свідчать результати аналізу сформованості мовних знань і мовленнєвих умінь учнів других класів під час вивчення розділу «Слово. Значення слова», де навчання здійснювалося за загальноприйнятою методикою, рівень означених знань і умінь порівняно нижчий.

Учні експериментальних класів розширили уявлення про лексичне значення слова, виявили кращі вміння вживання різних частин мови у прямому і переносному значеннях, точному і влучному вживанні із ряду синонімів тих слів, які найбільше відповідають тексту (експериментальні – 82%, контрольні – 74%). Учні експериментальних класів навчилися розрізняти пряме і переносне значення слів (експериментальні – 80%, контрольні – 70%); перевіряти за словником значення незнайомих слів (експериментальні – 72%, контрольні – 64%); створювати (експериментальні – 60%, контрольні – 50%) і удосконалювати (експериментальні – 72%, контрольні – 63%) висловлювання. Учні експериментальних класів училися будувати речення з однорідними членами, вираженими прикметниками; виявляли уміння будувати сполучення слів зі спільнокореновими та синонімічними дієсловами різних семантичних груп, вводити їх у речення, текст; спостерігати за роллю слів у текстах розповідного та описового характеру; засвоїли правила правопису краще, ніж учні контрольних класів; покращили читацькі вміння.

Ми розглянули можливості внутрішньопредметної інтеграції в навчанні української мови та читання за двома одиницями зрощення – за елементом змісту навчання (Слово. Значення слова) та за засобом навчання (літературний твір).

Висновки. Отже, основні ознаки інтегрованого навчання: забезпечення мотивації в засвоєнні мовного і мовленнєвого матеріалу; підпорядкованість викладу навчального матеріалу єдиній меті уроку; логічний взаємозв'язок змісту і засобів навчання; раціональне поєднання різних видів діяльності учнів із колективним, парним, груповим, індивідуальним способами взаємодії; емоційний вплив на учнів.

Результати експериментального навчання засвідчили, що робота з формування мовленнєвих умінь учнів початкових класів у процесі засвоєння знань з мови буде значно ефективнішою, якщо спрямовуватиметься на засвоєння особливостей функціонування мовних явищ у текстах та на вироблення в учнів уміння мотивовано використовувати вивчені мовні одиниці в усному і писемному мовленні. Учні початкових класів ефективно оволодівають мовними знаннями і мовленнєвими уміньми за умов впровадження інтегрованого навчання.

Застосування інтегративного навчання на уроках української мови та читання позитивно позначається на результативності формування у школярів мовленнєвої, комунікативної та читацької компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
2. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г. Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти у (у 2-х частинах). Ч.1. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2019. 144с.
3. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.
4. Іщенко О.Л., Ващенко О.М., Романенко Л.В., Романенко К.А., Кліщ О.М. Я досліджую світ: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти у (у 2-х частинах). Ч. 1. Київ : Літера ЛТД, 2019. 112 с.
5. Іщенко О.Л., Логачевська С.П. Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти у (у 2-х частинах). Ч. 1. Київ : Літера ЛТД, 2019. 96 с.
6. Логачевська С.П., Логачевська Т.А., Комар О.А. Математика: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 128 с.
7. Нова українська школа: поради для вчителя / За ред. Н.М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.
8. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. 240 с.
9. Шморгун Є. І. Твори. Том перший. Рівне : Азалія, 2007. 488 с.

Т. Б. Суржук, О. С. Ткачук. Интеграция в обучении украинскому языку и чтению учащихся начальной школы. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос внутрипредметной и межпредметной интеграции в обучении учащихся начальной школы.

Исследованы особенности использования литературных произведений писателей родного края в качестве средства обучения украинскому языку и развитию речи на интегрированных уроках литературно-языкового содержания.

Установлено, что работа по формированию языковой, речевой, читательской компетентностей учащихся начальной школы будет более эффективной, если будет направлена на исследование функционирования лингвистических явлений в литературных текстах и развитие у учащихся способности придерживаться грамотного использования выученных правил по украинскому языку в устной и письменной речи.

Анализируются результаты систематического применения интегрированных заданий для решения межпредметных проблем обучения.

Ключевые слова: интеграция, внутрипредметная и межпредметная интеграция, интегрированное обучение.

T. Surzhuk, O. Tkachuk. Intra-disciplinary integration approach to teaching Ukrainian language in elementary classroom. – Article.

Summary. The article discusses the issue of multidisciplinary and intra-disciplinary integration in the teaching of elementary school students. The article focuses on using literary works of local Ukrainian writers in the Ukrainian language instruction. Integrated approach to reading, writing, and oral communication is used as an example.

It is established that teaching and developing core language competencies of elementary school students are much more effective when the efforts are directed at functional research of linguistic phenomena in literary texts and student motivation to apply learned language rules and conventions correctly in oral and written speech.

The results of systematic application of integrated content language tasks to solve multidisciplinary educational problems are analyzed.

Key words: integration, trans-disciplinary and intra-disciplinary integration, multidisciplinary approach, integrated learning.

В. В. Фрейдліна

аспірант кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

РОЛЬ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА В КУЛЬТУРІ ЯПОНІЇ

Анотація. У статті досліджуються специфічні особливості культури Японії. Акцентується на семантиці культурних текстів, представлених у садово-парковому мистецтві цієї країни. Виділені та на прикладах розглянуті головні культурні коди, зашифровані в садах Японії.

Ключові слова: японська культура, садово-паркове мистецтво Японії, чайні сади, храмові сади.

Сади і парки Японії притягують своїм особливим стилем, колоритом, настроєм, що виражається в характерних формах. Для дослідників, які є представниками інших культур, вивчення японського садово-паркового мистецтва становить неабияку цінність і водночас викликає труднощі, адже культура будь-якої ойкумени становить певну систему, з якої неможливо вилучити окремі елементи без врахування їх цілісного поєднання. Кожному народові притаманні свої традиційні уявлення та цінності, які відображаються в його культурі. Поряд із дослідженням конкретних фактів культурно-історичного процесу тієї чи іншої країни, його характеристик і особливостей важливим є виявлення зв'язків між явищами культури, розшифровка семантики культурних текстів. Характер цих зв'язків, їх внутрішня зумовленість вказує на внутрішні домінанти культури, полегшуючи тим самим саму інтерпретацію культурно-історичного процесу того чи іншого регіону або народу. Вивчення культури інших країн та народів є важливим у контексті саморефлексії українського народу. Зіставлення власних традицій, цінностей, моральних норм із традиціями інших країн якнайкраще сприяє самопізнанню, дає змогу усвідомити самотність своєї культури, побачити приховані потенційні механізми власного розвитку.

Вивчаючи історію розвитку взаємовідносин людини і природи, необхідно виділити особливе місце культури країн регіону Далекого Сходу, зокрема Японії. Специфіка наукового дискурсу в цьому випадку полягає у виокремленні взаємозв'язку географічного положення Японії, її культурних особливостей і світоглядних установок із традиціями садово-паркового мистецтва.

Реконструючи культурне поле Японії, необхідно в числі базових параметрів, які формують специфіку світогляду японської нації, назвати особливості хронотопа японської культури, які позначилися на способах адаптації японського народу до ландшафту, матеріальної і духовної культури, ціннісних установках, що домінують у суспільстві. Замкнутість фізичного простору, пов'язана з відокремленим географічним положенням Японського архіпелагу, стала фактором, який зумовив своєрідне сприйняття японцями безперервності часу, наступності історичних подій. До результатів освоєння японцями фізично обмеженого простору можна зарахувати і прагнення до деталізації, підвищену увагу до дрібних просторових форм, структуризації простору, деяку «інтровертність», відособленість японської культури. Фіксація погляду на «близькому», доступному безпосередньому чуттєвому сприйняттю об'єкті, пильна увага до дрібних деталей, найменших змін навколишнього світу, тонкість сприйняття є характерними рисами японської культури і мистецтва. Ця специфіка перцепції позначилася як на особливостях зовнішнього світосприйняття японців, так і на їхньому ставленні до свого потаємного внутрішнього світу.

Семіотичне значення концентрації на спогляданні внутрішнього Я, «внутрішньому баченні» полягає в наближенні до справжнього, надійного, стійкого, того, що має непересічну цінність. Феномен гармонійного поєднання споглядання зовнішнього світу і інтроспективних спостережень представляється не просто як фокусування уваги японців до всіх сторін життя, а як філософське усвідомлення цілісності, єднання зі світом, спільного руху по великому Шляху. Цей феномен зумовив специфіку японського мистецтва, знайшов відображення в літературі, живописі, каліграфії, мистецтві створення бонсай і садово-паркових комплексах. На думку А.Г. Главевой, «дослідження специфіки світосприйняття (семантики погляду) в різні історичні епохи представляється неодмінною умовою розуміння закономірностей функціонування і особливостей традиційної японської культури» [1, с. 7].

На наш погляд, джерела такого особливого розуміння взаємопроникливості внутрішнього і зовнішнього світів, відчуття космічної цілісності необхідно шукати в архаїчній релігії японців – синтоїзмі.

Синтоїстський політеїзм, пантеїстичні обожнювання сил природи, можливо, є підвалинами мистецтва створення японських садів. Пантеїзм, всеосяжна гармонійна взаємодія з природою – невід’ємна риса японського сприйняття світу. Всюдиусі боги (ками) одухотворяють його, роблять сакральним, насичують життєвою енергією. Отже, всі складники цього світу (як природні, так і людські) вимагають поважного й уважного до себе ставлення, унеможливаючи при цьому домінуючий абсолютизм якогось-небудь одного Бога. Предметом поклоніння в синтоїстській традиції є рослини, камені, вода, небо, зірки. Саме національна релігія японців – синтоїзм, обожнювала всі природні явища, особливо сприяла формуванню такого характерного для японського менталітету «природного» мислення [1, с. 12–13].

Сакральне ставлення до природи властиво багатьом народам на ранніх етапах розвитку. Так, міфологія стародавніх слов’ян теж насичена образами природи (Перун – бог грози, грому і блискавок; Дажбог – бог світла і тепла; велика богиня весни Лада і багато інших). Однак у процесі свого розвитку, підкоряючись зміні ідеологій, таке «природне» мислення часто втрачається. Специфічна особливість японського менталітету полягає в тому, що вони зберегли тремтливе, поважне ставлення до природи як до джерела мудрості і божественної краси. Культ природи з давніх часів і до наших днів становить естетичну і етичну картину світу японського народу.

Символи мистецтва, поетика, театральні вистави, сама національна психологія японців складені зі специфічних «природних шифрів», семантичних культурних кодів, віддрукованих у свідомості японців із дитинства і зрозумілих кожному жителю цієї країни. Філософське і естетичне осмислення феноменів природи є ключем до розуміння мистецтва Японії, її світогляду і давніх традицій.

Палітра форм садово-паркового мистецтва Японії відрізняється неймовірним різноманіттям: від крихітних природних композицій із мохом, камінням і мікропрудином із золотими рибками прямо посеред галасливої міської вулиці Кіото, до придворних пейзажних парків при імператорських віллах, які повною мірою відображають відчуття величчя і могутності світу природи. За функціями японські сади можна розділити на сади для споглядання і медитації, прогулянкові парки, де людина може повністю зануритися у світ природи. Особливе значення для японської культури мають чайні сади і храмові дзен-сади при монастирях.

Мистецтво створення садів Японія успадкувала з китайської культури в VI–VII столітті. Незважаючи на те, що садово-паркове мистецтво Японії перейняло разом із буддизмом багато рис китайського відчуття світу, воно швидко знайшло свої специфічні домінанти і сформувало свої традиції, ритуали і своє філософське осмислення цього феномена культури.

Метафоричність, що переходить у символ, який має особливе семантичне значення, висока асоціативність, недомовленість, що пробуджує фантазію, перебільшене значення деталей, глибока філософсько-естетична наповненість – найбільш характерні риси садово-паркового мистецтва Японії. Виконуючи одночасно декоративну, утилітарну функцію та функцію формування світогляду, японські сади виступають дуже важливим компонентом японської культури.

Вплив Культу чаю (тя-до) позначився на багатьох областях культури і мистецтва Японії: кераміка, ікебана, архітектура і, звичайно, садово-паркове мистецтво. Естетичні цінності японської культури суттєво пов’язані з таким важливим і цікавим явищем японської культури, як мистецтво чаювання, яке виросло з філософії дзен і пронизує повсякденне життя японського суспільства.

Чайний сад (тяніва) і чайний будинок (тясіцу) є необхідними складниками чайної церемонії (тя-но-ю), творцем якої вважається буддистський чернець Мурат Дзюко (1423–1502). Філософську основу цієї церемонії становлять 4 принципи, тісно пов’язані з ідеалами буддизму: гармонія, тиша, повагу та чистота. «Ідеї філософської споглядальності і релігійно-містичного самозаглиблення, буддистська концепція ефемерності буття, тлінність зовнішньої оболонки предметного світу», на думку Н. Ніколаєвої, отримали відображення як у чайній церемонії, так і в конструкції японського чайного саду [5, с. 139].

Філософія «порожності», як притулку фантазії, яка звільняє від поневолення повсякденністю, невигадлива простота і єднання з природою є підвалинами розуміння чайної церемонії і попереднього їй ритуалу проходження через чайний сад. Глибоким прихованим змістом наповнений кожен етап цього дійства. Шлях через сад постає як занурення у світ витонченої естетичної чуттєвості, межа між простором буденності і світом вишуканості, краси і гармонії. Він готує відвідувачів до участі в абстрактно-піднесений «виставі». Ритуал входження в сад через солом’яний навіс, обмивання рук, рух по звивистій доріжці, споглядання заспокійливої простоти саду, схиляння для входу в маленькі двері чайного будиночка – все готує гостя до занурення в царину інших цінностей.

При проходженні крізь чайний сад почуття загубленості в просторі і часі, відчуженості має змінитися відчуттям піднесеної самотності в русі власним життєвим Шляхом. Утилітарне значення всіх елементів

саду (чаші, для обмивання рук, ліхтарів, доріжки) поєднувалося з глибоким символічним змістом і служило одній меті – відвернути людину від суєтних думок повсякденності і перевести її свідомість до світу істини. Таким чином, входячи в чайний будиночок, людина вже знаходилася в стані якоїсь естетичної відчуженості та була готова відчувати, вгадати контекст чайної церемонії, запропонований господарем. Усе в цій «театралізованій виставі», починаючи від руху по садовій доріжці до жестів при передачі чашок із чаєм і самої бесіди, мало бути гармонійно, погоджено і зіграно за певними правилами. Основна ж мета цього дійства – за допомогою естетичної мови тя-но-ю наблизитися до пізнання абсолютних і вічних істин. Усі учасники дійства стають невід’ємною частиною реального естетичного твору мистецтва зі своїм унікальним образним ладом, важливою особливістю якого є відчуття ілюзорності буття і незавершеність, що вимагає «активної сприймаючої свідомості для «конструювання» довершеного образу [5, с. 143].

Багатозначна змістовність чайного саду, його символіка і смислова структура покликані вихопити людини з галасливого потоку повсякденного життя та збудити в ньому внутрішню зосередженість, що допомагає зануритися в стан самозаглиблення, духовної концентрації та внутрішньої самотності. Тому, підходячи безпосередньо до процесу участі в тя-но-ю, людина готова до витонченої насолоди чаюванням, бесідою, мультисенсорного сприйняття краси в її незавершеності.

Процес проживання, глибокого відчуття краси і можливість побудувати її у своїй свідомості є важливою частиною японської культури і такого складного її поняття, як «сабі». Сабі можна пояснити як красу, настоящу на часу, зтягнуту патиною, не яскраву, але нескінченно глибоку. Така краса обов’язково має містити натяк на емоційний відгук глядача, співавторство в спогляданні і осмисленні, так зване «уодзьо». Учасник чайної церемонії має відчувати атмосферу незавершеності, недомовленості, невичерпання.

Семантика культурних кодів чайних садів Японії дає змогу в символічній формі донести до відвідувача важливу для японської культури і світогляду думку про те, що шлях для фантазії відкритий, потрібно тільки включити післямак, «післявідчужання» і почати «внутрішній рух».

Розуміння категорії руху, Шляху, Дао відбилосся і в більш ранніх, що передують чайним, храмових дзен-садах. Їх значення для культури Японії важко переоцінити. Призначені для споглядання і філософського осмислення істини, в основі побудови вони також містять ідею руху. Але в цьому випадку глядач нерухомий. Переживання ритму простору здійснюється за рахунок руху погляду.

Подібні сухі сади в стилі каре-сансуї (сухий сад) досі є важливою частиною всієї японської культури. Одним із найбільш характерних садів цього жанру є сад храму Рьоандзі («Храм Дракона у спокої»), що знаходиться в стародавній столиці Японії Кіото. Сад був створений середині XV століття на кошти японського державного діяча Хосокави Кацумото. Для того щоб зрозуміти його символіку, необхідно відійти від стандартних європейських канонів розуміння саду і звернутися до асоціативно-образного сприйняття простору. Європейській свідомості художня форма саду Рьоандзі може на перший погляд здатися марною і нудною.

Специфіка ж японського світогляду легко зчитує культурні та філософські коди стилю каре-сансуї. Спробуємо розпізнати семантичні значення, закладені в суворо вивірених і водночас інтуїтивній композиції цього художнього простору. Безумовно, по-перше, як і пізніші чайні сади, він виконує суто утилітарну функцію створення обстановки, необхідної для споглядання і самозаглиблення. Згадані нами вище буддистські принципи гармонії, тиші, поваги і чистоти повною мірою стосуються і цього саду.

Рівновага, гармонія, зосередження, простота підводять глядача до безпосереднього «переживання» простору – його порожнечі, що дає свідомості змогу наповнити композицію безліччю смислів. В асоціативному ряду, що виникає під час споглядання цього саду, виникає безліч образів. Так, деякі бачать у ньому тигрицю з тигренятами, що перепливають річку. Хтось сприйме його як вершини гір серед хмар. Для когось ці гори будуть омиватися морем. А деякі зрозуміють цю композицію як спалахи просвітленої свідомості серед загального затуманення розуму. Таким чином, сад Рьоандзі можна зарахувати одночасно до обох семантичних типів садів. З одного боку, він говорить із глядачем мовою символів, алегорій, а з іншого – відповідає більш складному семантичному типу садів, що розкриває своє приховане значення в загальному філософсько-естетичному настрої, який підсвідомо «проживає» відвідувач у цьому просторі.

Культурні артефакти, подібні до саду Рьоандзі, є найяскравішими зразками, що демонструють багатоглибкість специфіки японської культури, її недомовленість, що пробуджує фантазію і закликає до співтворчості з автором. Стан навколишньої природи підказує шлях до власного, глибоко індивідуального, внутрішнього розуміння моменту, народжуючи відчуття потоку буття, трансльованого цією, здавалося б, абсолютно статичною композицією.

Семантична значимість саду посилюється ще одним лаконічним та глибоким символом. Один із 15 каменів композиції завжди прихований від погляду. А значить, повна розгадка таємниці досконалості – споглядання всіх 15 каменів одночасно – неможлива для звичайної людини. І тільки просвітлена свідомість зможе досягнути ірраціональну повноту цього невеликого, але такого ємного світу.

На наш погляд, сад Рьоандзі можна назвати культурним текстом, що розповідає символічною мовою про світоглядні установки й основоположні цінності японської нації.

Осмислення ролі садово-паркового мистецтва в загальній системі японської культури було б не повним без аналізу пейзажних садів-парків, у стилі *ти сен кайюсікі те йен* (парк із доріжками для прогулянок біля ставка), що склався в XVII–XVIII століттях. Спочатку такі сади виконували функцію імператорських резиденцій і садів при палацах сьогунів, у більш пізні періоди історії країни вони набувають таку важливу для нашого дослідження характеристику, як доступність для широкої публіки. Так, назва одного з найвідоміших парків цього типу Кайрак-ін походить від японської приказки: «Стародавні ділилися задоволеннями з людьми, тому їхні задоволення були серцевими і глибокими».

Концепт «місця, де друзі можуть повеселитися» формується за допомогою організації умов для розслаблення розуму і тіла. Творець парку – дев'ятий феодал Токугава Наріаки спеціально для цих цілей побудував дерев'яну триповерхову будівлю – Кобунтей. Тут збиралися «бундзібоккаку – люди, захоплені літературою і каліграфією, для прослуховування віршів, літературних творів та їх обговорення» [2, с. 581]. Ідея розслаблення розуму втілюється за допомогою переходу від повсякденності до світу витончених емоцій і інтелектуальної насолоди. Таким чином, творчість у союзі з природою починає виступати як організуючий елемент культури не тільки для вищих верств суспільства, але для більш широких мас населення. Подібні тенденції з часом починають проявлятися і в європейській культурі.

Смислова і функціональна складова частина сучасних японських садів, звичайно, зазнала суттєвої трансформації. Однак справедливо буде зауважити, що садово-паркові комплекси досі займають почесне місце зберігачів національних культурних традицій японського народу і виконують скоріше філософсько-медитативну функцію, ніж рекреаційно-освітню. Аналізуючи феномен стійкого становища японських садів, необхідно висловити припущення, що взаємини з природою належать до тієї частини японської культури, яка називається *васікі*, тобто споконвічні, властиві саме автохтонного населенню архіпелагу або «касімільовані як духовно необхідні» елементи ментальності.

Культурні феномени, властиві *васікі*, «старанно оберігаються й сумлінно відтворюються як на індивідуальному, так і на державному рівні» [3, с. 162].

Ю. Грикун обґрунтовує це упевненістю японців у тому, що «лише у площині традиційної культури відбувається передання духовного коду від покоління до покоління, чим забезпечується безперервність духовної тяглості народу» [3, с. 162].

Таким чином, садово-паркові комплекси Японії у своїй образно-естетичній формі демонструють прищеплену японській ментальності здатність чуйно реагувати на зміни в навколишньому світі, зберігати осовне ціннісно-духовне ядро національної культури.

Висновки. Сприйняття людини як невід'ємної частини природи лежить в основі світогляду японського народу. Така позиція зобов'язує не підкоряти природу, як властиво європейській традиції, а пізнавати її закони, прагнути знайти гармонію з цим сакральним світом. У спільному з природою проживанні потоку буття японська культура черпає натхнення для творчості, вибудовує повсякденне життя і формує основні філософські і моральні принципи. Запозичені в природі недовомленість, гармонія, простота, взаємопроникнення і єдність різних полюсів життя – важливі принципи японської культури, які проявляються в стилі художнього мислення Японії, її поезії, живописі, що формують психологію нації, лексику її естетичної мови.

Японські сади і парки, виконуючи, з одного боку, суто утилітарні функції, в той же час формують естетичні канони суспільства, в образній метафоричній формі доносять до відвідувачів глибинні філософські смисли, що становлять основу японської культури.

Символіка японських садів на перший погляд здається досить складною і не зовсім зрозумілою для сприйняття європейців. Однак, прийнявши «правила гри» японського саду і зробивши спробу за його допомогою зануритися у свій внутрішній світ, навіть представник іншої культури може усвідомити глибинний зміст культурних кодів японського світорозуміння і наблизитися до інтуїтивного розуміння таємниці потоку буття, великого Шляху. Ця специфічна особливість садово-паркового мистецтва Японії дала йому змогу поширитися по всьому світу й універсальною, доступною кожному мовою пояснювати сутність японської культури представникам інших культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Главева А.Г. Традиционная японская культура: Специфика мировосприятия. Москва : Вост. лит, 2003. 264 с.
2. Горохов В.А. Зеленая природа города. Сады и парки Азии. Москва : Архитектура-С, 2018. 592 с.
3. Грикун Ю.О. Просторові виміри в японській культурній традиції. Київський національний лінгвістичний університет. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6418/Grykun_Prostorovi_vymiry_v_yaponskij.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Мозгова Т.А. Аксіологічний вимір людського буття в японській культурній традиції: соціально-філософський аналіз. URL: (<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/31817/1/100304403.pdf>)
5. Николаева Н.С. Японские сады. Книга. Москва : Изобразительное искусство, 1975. 280 с.

В. В. Фрейдлина. Роль садово-паркового искусства в культуре Японии. – Статья.

Аннотация. В статье исследуются специфические особенности культуры Японии. Акцентируется внимание на семантике культурных текстов, представленных в садово-парковом искусстве этой страны. Выделены и на примерах рассмотрены главные культурные коды, зашифрованные в садах Японии.

Ключевые слова: японская культура, садово-парковое искусство Японии, чайные сады, храмовые сады.

V. Freidlina. The role of garden and park art in Japanese culture. – Article.

Summary. The article examines the specific features of the culture of Japan. Attention is focused on the semantics of cultural texts, presented in the landscape art of this country. The main cultural codes encrypted in the gardens of Japan are highlighted and, using examples, are considered.

Key words: Japanese culture, landscape gardening art of Japan, tea gardens, temple gardens.

УДК 159.9:616-053.82:61:378.4

С. С. Хлєстова

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри медичної біології*

*Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова
м. Вінниця, Україна*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті обґрунтовано аналіз науково-теоретичний джерел та визначено значущість соціально-психологічного клімату студентів медико-психологічного факультету під час навчання в медичному закладі вищої освіти. охарактеризовано типи та показники соціально-психологічного клімату студентів-психологів у медичних закладах вищої освіти.

Ключові слова: студенти, лікарі-психологи, студентське середовище, професійне самовизначення.

Постановка проблеми. Проблема професійної підготовки майбутніх лікарів-психологів, професійного самовизначення та соціально-психологічного клімату в студентському колективі медико-психологічного факультету займає вагомe та провідне місце в психолого-педагогічних наукових дослідженнях. Програма підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я» у вищих навчальних закладах МОЗ України за спеціальністю 225 «Медична психологія» кваліфікації освітньої «Магістр медичної психології», кваліфікації професійної «Лікар-психолог» систематично вдосконалюється та ухвалюється на семінарських нарадах проректорів із науково-педагогічної роботи вищих навчальних закладів МОЗ України.

Процес формування соціально-психологічного клімату в студентському колективі є багатограним, інтегральним та суттєво відбивається на ефективності навчально-виховного процесу, а також впливає на стан здоров'я особистості студента. Визначення куратором наявного рівня соціально-психологічного клімату в академічній студентській групі медико-психологічного факультету дасть змогу адекватно безконфліктно вирішувати питання емоційних зривів, депресивних станів студентів, оптимізувати навчально-виховний процес групи.

Кожен студент, майбутній лікар-психолог, прийшов в академічну групу зі своїми особистісними цінностями та якостями, певними інтересами та намірами, з різним рівнем вихованості, різним соціальним статусом. Надалі ці якості та цінності будуть зумовлювати поведінку особистості студента і таким чином впливати на інших студентів-однолітків. Такий етап знайомства можна назвати студентською адаптацією. Щоб відчуті себе лідером, здебільшого студенти медико-психологічного факультету в групі намагаються проявляти свою активність та займатися організаційними питаннями групи або відстоювати свої права, починають реалізовувати свої можливості та утверджувати свої амбіції. Кожен студент, вступаючи у контакт з іншими однолітками, почувається дещо інакше, ніж наодинці, і саме в цей момент починається процес психічно-психологічних змін особистості майбутнього лікаря-психолога. Сукупність вище перерахованих інтересів студентів, які навчаються на медико-психологічному факультеті, їхніх прагнень та подальших дій і створює соціально-психологічний клімат, який буде панувати протягом шести років навчання в медичному закладі вищої освіти.

Ефективність формування сприятливого соціально-психологічного клімату в студентському колективі значною мірою залежить від міжособистісних стосунків. Але це не завжди можливо в студентських колективах, які навчаються в медичних закладах вищої освіти. Розвиток та удосконалення соціально-психологічного клімату в студентському колективі є головним завданням медичних закладів вищої освіти. Лише сприятливі умови студентського середовища під час навчання в медичних закладах вищої освіти стають основним підґрунтям дружньої співпраці в навчальному процесі, атмосфери взаєморозуміння та взаємодопомоги, самореалізації особистості студента-психолога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічних теоріях особистості Л. Виготського та С. Рубінштейна приділено багато наукової уваги питанням соціально-психологічного клімату колективу. Вагомий науковий внесок у дослідження соціально-психологічного клімату колективу зробили як вітчизняні вчені Г. Васянович, Н. Волкова, А. Донцов, Е. Кузьмін, В. Шепель, так і зарубіжні Л. Джеймс, А. Маслоу, Дж. Морено, Ф. Тейлор та багато інших. Такі відомі сучасні вчені, як В. Лозниця, С. Максименко, В. Моргун, Ю. Пачковський, М. Філоненко та багато інших, вивчали соціально-психологічний клімат колективу, поставивши за основну дослідити такі особливості: соціальну, в якій фіксується зміст інтелекту та емоцій, психологічну, в якій розвивається атмосфера оптимізму, цілеспрямованості, творчого пошуку, та соціально-психологічну, в якій проявляються єдність згоди, колективне задоволення, дружба та згуртованість.

Варто зазначити, що І. Зудова та А. Котелевська вивчали проблему формування сприятливого соціально-психологічного клімату трудового колективу підприємства, а Н. Жигайло приділив наукову увагу саме ролі керівника у формуванні соціально-психологічного клімату в колективі; А. Іщенко та А. Савело вивчали особливості формування соціально-психологічного клімату у вищих навчальних закладах; М. Левченко, О. Мороз, Г. Панченко, В. Семиченко досліджували психологічний клімат колективу студентів-першокурсників, наголошуючи, що не можна нехтувати процесом оптимізації соціально-психологічного клімату в студентському колективі та виключати його із соціально-виховної системи закладів вищої освіти, оскільки це багатофакторний та багатовимірний процес входження особистості в нове соціальне оточення з метою спільної діяльності в напрямі прогресивних змін як особистості, так і середовища [1].

Враховуючи значний науково-практичний внесок багатьох вчених щодо досліджень зазначеної проблеми, все ж таки питання соціально-психологічного клімату студентів-психологів саме в умовах медичного закладу вищої освіти та впливу такого клімату на подальшу якість навчання залишається не повністю розкритим та вимагає подальшого вивчення.

Тому **метою** статті є науково-теоретичний аналіз джерел та визначення значущості соціально-психологічного клімату студентської молоді під час навчання в медичному закладі вищої освіти, обґрунтування типів та показників соціально-психологічного клімату студентів-психологів у медичних закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Основоположником змісту психологічного клімату варто вважати видатного філософа, професора В. Шепеля. Саме він одним із перших висловив свою думку про психологічний клімат колективу та почав трактувати таке поняття, як емоційне забарвлення психологічних зв'язків членів колективу, що виникає на основі їхньої симпатії, збігів характерів, інтересів та схильностей.

Розуміння соціально-психологічного клімату студентського середовища залежить від професіоналізму викладача-куратора, за яким закріплена академічна група. Перше враження про викладача-куратора і вирішує подальшу сутність соціально-психологічного клімату студентської групи медико-психологічного факультету. Спілкування викладача в процесі керування групою студентів-психологів насамперед має пробудити активність студентів, вийти з ними на діалог та допомогти їм здобути позитивний досвід

організації діяльності та стосунків між собою. Цьому сприяє створення атмосфери за допомогою процесу взаємодії авторитарного, демократичного або ліберального стилів спілкування. Що стосується конкретних ситуацій, то тут головне – забезпечити свободу вибору студентів медичних закладів вищої освіти. Студенти відчувають себе вільними тоді, коли самостійно приймають ті чи інші рішення. І будь-яка сфера їхнього життя, включаючи і навчально-виховний процес, має ґрунтуватися на усвідомленому і вільному виборі студентів, тоді освітня діяльність буде сприйматися ними як зміст власного життя. Кристалізація думки студентів-психологів щодо того чи іншого аспекту свого життя в медичному закладі вищої освіти практично неможлива без тактовного впливу викладача.

У студентському середовищі все починається зі знайомства, міжособистісних стосунків, взаємовпливу та поведінки, тобто студент проходить певну адаптацію. Процес студентської адаптації характеризується низкою факторів. Перший фактор сприяє психологічній готовності навчатися в медичному закладі вищої освіти. Другий фактор сприяє уявленню студента медико-психологічного факультету про майбутню професію лікаря. Третій фактор сприяє діловим взаємовідносинам, які складаються з одноклубниками та викладачами. Четвертий фактор – це психологічний мікроклімат найближчого оточення студента, п'ятий фактор – це самооцінка студента як майбутнього лікаря-психолога.

Характеризувати поняття «соціально-психологічний клімат студентського середовища» можна як стан міжособистісних стосунків, що проявляється в сукупності психологічних умов, які сприятимуть або перешкоджатимуть продуктивності навчально-виховного процесу в умовах медичного закладу вищої освіти [2].

Ефективність міжособистісних стосунків студентської молоді в групі залежить від індивідуально-психологічних особливостей, а саме: інтелекту студента, темпераменту, характеру, інтересів, його поглядів на навчання та подальше життя тощо. Головним обов'язком куратора студентської академічної групи є вчасне виявлення дружніх або недружніх стосунків серед студентів-психологів, тому що недружні стосунки однолітків дуже часто проявляються в словесних образах, висміюванні, а згодом і переростають у цькування, яке може закінчитися булінгом. Жертвами булінгу стають замкнуті, сором'язливі, тривожні, не впевнені в собі, нещасні, з низькою самоповагою, схильні до депресії студенти, які не мають близького друга та обмежені у спілкуванні з однолітками та дорослими близькими їм людьми, що є неприпустимим для майбутнього лікаря-психолога [3].

Формуюча система міжособистісних стосунків у студентській групі медико-психологічного факультету характеризується певним статусом лідера, а якщо виникають певні розбіжності або відмінності між статусами, то дуже часто виникають конфлікти. Вони починають проявлятися в суперечках, які сприяють порушенню адекватного функціонування студентського колективу медико-психологічного факультету. У колективі буває так, що студент-лідер (староста групи) або викладач-куратор не дають подальшого руху конфлікту та пропонують вирішити ту чи іншу ситуацію шляхом колективної домовленості.

Важливу роль у формуванні соціально-психологічного клімату студентів-психологів в умовах медичного закладу вищої освіти відіграють певні функції. Наприклад, консолідує функція якісно впливає на згуртування студентського колективу та допомагає об'єднати, систематизувати зусилля майбутніх лікарів психологів для розв'язання навчально-виховних цілей. Стимулює функція слугує для реалізації емоційного потенціалу та життєвої енергії студентів медико-психологічного факультету під час навчання та в майбутній практичній діяльності лікаря-психолога [4]. Стабілізуюча функція допоможе забезпечити стійкість внутрішньоклективних відносин студентів-психологів та створити для них передумови успішної адаптації для майбутньої професії лікаря-психолога. Заключна регулююча функція закріпить сформовані норми відносин та поведінки між студентами-психологами, які стануть дороговказом.

Зміст навчально-виховного процесу, ступінь задоволеності студентів-психологів навчанням, побутові умови в студентському гуртожитку, стиль керівництва медичного закладу вищої освіти також впливають на соціально-психологічний клімат в академічній групі медико-психологічного факультету. Тому Н. Волкова у своїх наукових дослідженнях систематизувала типи соціально-психологічного клімату в студентському колективі за змістом та спрямуванням, а саме: сприятливий тип, несприятливий тип та нейтральний тип [2].

Таким чином, сприятливий тип соціально-психологічного клімату у студентському колективі може проявлятися в довірі студентів один до одного, доброзичливості та чуйності, взаємодопомозі одноклубникам у критичних ситуаціях, прийняття на себе відповідальності за справи в групі, уболіванні за честь групи, діловій критиці, вільному висловлюванні власної думки у групі, змозі займати активну позицію в діловому спілкуванні з групою. Цьому типу притаманні умови активної професійної та творчої

діяльності майбутніх лікарів психологів, самореалізація, самоствердження, задоволеність навчанням, самовдосконалення.

Під впливом доброзичливої колективної взаємодії в групі відбуваються якісні зміни етико-деонтологічного, морального, духовного світу студентів та формується правильне розуміння громадського, професійного обов'язку, що є важливим у майбутній професійній діяльності лікаря, зокрема лікаря-психолога [5].

У студентському колективі медико-психологічного факультету, де панує несприятливий тип соціально-психологічного клімату, буде домінувати байдужість студентів-психологів у ставленні один до одного та до спільних справ всієї групи. Кожен студент буде прагнути ізоляції від інших одногрупників, буде спостерігатись незадовільна поведінка студентів, напруженість в особистих стосунках, яка переходить у конфлікт, у студентів-психологів такого типу з'являється бажання залишити медичний заклад вищої освіти, а це негативно вплине на процес формування професійного самовизначення майбутнього лікаря психолога [6].

Соціально-психологічний клімат нейтрального типу займає позицію збалансованості суб'єктивних та об'єктивних ознак, але він має нестійкий характер, тому в будь-який момент може зазнати як позитивних, так і негативних змін у студентській групі медико-психологічного факультету. Кожен викладач-куратор має вміти діагностувати психологічні характеристики академічної групи студентів-психологів, яку він очолює та прогнозувати розвиток соціально-психологічного клімату в ній.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна стверджувати, що пріоритетними показниками соціально-психологічного клімату студентської групи медико-психологічного факультету в умовах медичного закладу вищої освіти мають стати згуртованість, організованість, мажорний життєстверджуючий настрій у групі, атмосфера колективної турботи, взаємоповага та багато іншого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мороз О.Г. Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки / за заг. ред. академіка О.Г. Мороза. Київ : НПУ, 2006. 208 с.
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 256 с.
3. Khliestova S.S., Chorna V.V. The bullying phenomenon among students as medical and psychological problems: collective monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2020. P. 353–371. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-36-5/20>
4. Chorna V., Makhniuk V., Pshuk N., Gumeniuk N., Shevchuk Yu., Khliestova S. Burnout in mental health professionals and the measures to prevent it. *Georgian medical news*. 2021. № 1 (310). P. 113–118.
5. Хлестова С.С. Визначення готовності майбутніх лікарів до виконання свого професійного обов'язку під час навчання в університеті. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2014. Вип. 41. С. 278–282.
6. Хлестова С.С., Шевчук Т.І. Особливості професійного самовизначення майбутніх лікарів-психологів у медичних закладах вищої освіти. *Актуальні проблеми якісної підготовки медичних фахівців в умовах глобального конкурентного середовища* : тези доповідей навч.-метод. конф., м. Вінниця, 12 лютого 2020 р. Вінниця : ВНМУ ім. М.І. Пирогова, 2020. С. 222–223.

С. С. Хлестова. Соціально-психологічний клімат майбутніх лікарів-психологів в умовах медичного закладу вищої освіти. – Стаття.

Анотація. В статті обґрунтовано аналіз науково-теоретичних джерел, визначено значимість соціально-психологічного клімату студентів медико-психологічного факультету в умовах навчання в медичному закладі вищої освіти. Охарактеризовано типи та показники соціально-психологічного клімату студентів-психологів в медичних закладах вищої освіти.

Ключові слова: студенти, лікарі-психологи, студентська середовище, професійне самоопределение.

S. Khliestova. Socio-psychological climate of future doctors of psychologists in the conditions of the medical institution of higher education. – Article.

Summary. The article substantiates the analysis of scientific and theoretical sources and determines the importance of the socio-psychological climate of students of the medical-psychological faculty while studying at a medical institution of higher education. The types and indicators of the socio-psychological climate of students-psychologists in medical institutions of higher education are characterized.

Key words: students, psychologists, student environment, professional self-determination.

ПОЛІТИЧНИЙ ЛАНДШАФТ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

Анотація. У статті проаналізовано особливості формування партійного спектру Чернівецької області наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. – періоду становлення та розвитку багатопартійності в регіоні. На основі архівних матеріалів прослідковано процес утворення місцевих осередків політичних партій під впливом різноманітних чинників у контексті політичних процесів національного і регіонального рівнів. Доведено, що структуризація політичного ландшафту Чернівецької області зазнала динамічного розвитку, проте інтенсивне створення місцевих партійних організацій супроводжувалося відсутністю організаційної згуртованості та чітких програмних завдань.

Ключові слова: обласні осередки, політичні партії, політичний ландшафт, Чернівецька область, регіон.

Події новітнього періоду розвитку українського суспільства викликають інтерес до політичних аспектів розвитку регіонів на сучасному етапі. Цікавою в цьому контексті є західна адміністративно-територіальна одиниця – Чернівецька область (Буковина), що виділяється своєю поліетнічністю і прикордонним розташуванням та кількістю електорату, стабільною та порівняно найменшою в Україні.

Територія області складається з доволі компактно розташованих населених пунктів, в яких проживає значна частина титульної нації, де українці становлять 75,0%. За даними всеукраїнського перепису 2001 р., поліетнічність Чернівецької області утворюється чималою компактною присутністю румунів (12,5%), молдован (7,3%), росіян (4,1%), євреїв (1,8%). Підкреслимо, що ця адміністративно-територіальна одиниця в умовах бездержавності входила до складу різних держав, що значною мірою вплинуло на перебіг регіональних політичних процесів та електоральну специфіку цього регіону. Водночас ментальність місцевого населення характеризується, на думку професора А. Круглашова, лояльним ставленням до влади та підтримкою її політичного курсу [9, с. 28].

Упродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. у регіональній політиці Чернівецької області досить суттєву роль відігравали обласні осередки політичних партій, які утворювалися під впливом різноманітних чинників та еволюціонували в контексті політичних процесів національного та регіонального рівнів. Виконуючи свої функції, вони намагалися ставати активними суб'єктами політичного процесу, прямо чи опосередковано долучалися до розвитку регіональної політики [2; 13, с. 16]. Проте їх навряд чи можна вважати, як це дещо ідеалізує Ю. Шведа, гарантами демократично організованого політичного процесу на регіональному рівні [24, с. 194].

Підкреслимо, що питанням дослідження політичного ландшафту Чернівецької області займалися вітчизняні науковці А. Круглашов, В. Бурдяк, О. Колесников, Ю. Остапеч та інші. Проте в опублікованих наукових розвідках побіжно розглядається еволюція партійної структури в цей період, відсутнє детальне дослідження початкового етапу формування політичних партій регіону та їх безпосередньої політичної активності. Тому метою цієї статті стало дослідження особливостей формування та розвитку політичного ландшафту Чернівецької області наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. на основі матеріалів Державного архіву Чернівецької області та Центрального архіву громадських об'єднань України.

У період 1999–2001 рр., як і по всій країні, політичний простір Чернівецької області був розподілений між найвпливовішими політичними партіями України, хоча саме тут виразності набували тенденції розколів «брендових партій» та створювалися нові осередки політичних партій [11, с. 17].

Упродовж 1999 р. у Чернівецькій області функціонувало 28 обласних осередків політичних партій і зареєстровано шість обласних організацій політичних партій, серед яких: партія «Демократичний союз», Ліберальна партія України (оновлена), партія «Соціал-демократичний союз», УСДП; «Рух» (УНР) та ВО Батьківщина. Однак осередки тільки останньої з них були легалізовані в усіх районах області та м. Чернівцях. Решта зазначених партій здебільшого не функціонували. Прикладом можуть слугувати

осередки «Соціал-демократичного союзу», СДПУ та УСДП, в кожній з яких налічувалося близько 50 осіб [7, арк. 28]. Нечисельними були осередки обласних організацій політичних партій «За красиву Україну» та «Молода Україна», Партії регіонального відродження України, де, відповідно, налічувалося від 16 до 26 осіб. У трьох партійних осередках Чернівецької обласної Української селянсько-демократичної партії нараховувалося всього 14 осіб [4, арк. 85–86].

Обласна організація ВО «Батьківщина», зареєстрована наприкінці 1999 р. у Чернівецькій області та легалізована осередками у всіх районах краю, стала найчисельнішою політичною силою регіону. Тут вже у 2001 р. налічувалося близько 4100 осіб [7, арк. 28].

Соціальною базою новоутворених партійних осередків переважно були представники інтелігенції, науковці, державні, службовці, студенти. Приміром, обласну організацію Ліберальної партії України (оновлену) утворили студенти та представники творчої інтелігенції, а обласну організацію партії «Демократичний союз» – науковці, представники малого бізнесу, державні службовці [4, арк. 8–11].

На початку ХХ ст. у Чернівецькій області продовжувався процес розширення вже легалізованих партійних осередків, зростала інтенсивність політичного життя, а з наближенням парламентських виборів зростала і чисельність осередків політичних партій. Так, у 2001 р. зі 187 осередків Чернівецької області найчисельнішими були ВО «Батьківщина», ВО «Громада», Демократична партія України, КПУ, НДП, партія «Демократичний союз», Аграрна партія України, Ліберальна партія України (оновлена), Народний Рух України, СПУ, СДПУ (о) [11, с. 175–178].

У січні–лютому 2000 р. відбулися установчі збори Української народної партії «Собор», метою діяльності якої було визначено згуртування свідомих національно-демократичних сил для порятунку становища в державі, бо, за словами одного з його чернівецьких лідерів В. Добржанського, «режим державного правління наскрізь прогнив, повністю корумпований і ніколи не витягне Україну з прірви» [16, арк. 19].

Таке гасло суттєво вплинуло на підвищення рейтингу «Собору» в області та чисельному зростанню його партійних організацій. Так, приміром, упродовж січня–червня 2000 р. було створено Чернівецьку міську та 8 районних партійних організацій загальною чисельністю 118 осіб. На початок листопада 2000 р. у Чернівецькій обласній організації УНП «Собор» вже налічувалося 218 членів партії, у лютому 2001 р. – 276 осіб, вересні 2001 р. – 362 члени партії [17, арк. 3, 10; 16, арк. 8, 16, 21]. Проте в процесі легалізації районних організацій УНП «Собор» місцеві органи влади чинили опір. Зокрема, керівництво Путильської РДА повідомило, що не збирається визнавати районну організацію і висловило низку застережень та непрямих погроз [17, арк. 7].

На початок ХХІ ст. у Чернівецькій області було легалізовано 1273 осередки політичних партій [14, с. 112, с. 300]. Для зазначеного періоду характерне інтенсивне створення місцевих осередків Української демократичної партії (УСДП), метою діяльності якої було втілення в життя положень Конституції України, відродження та всебічний розвиток українського села, утвердження селянина господарем на основі приватної власності на землю та майно. Так, у 2001 р. у Чернівецькій області уже функціонувало 7 осередків УСДП [22, арк. 123–131].

Регіональний партійний простір у поствиборчий період 2002–2003 рр. був представлений 57 обласними осередками політичних партій [5, арк. 95]. Зазначимо, що найчисельнішою політичною силою в області залишалася СДПУ (о), яка нараховувала відповідно понад 20 тис. осіб на Буковині.

Водночас у зазначений період близько 30% від усіх зареєстрованих обласних організацій політичних партій в регіоні існували де-юре, однак де-факто ніяк себе не проявляли. Зокрема, до них можна зарахувати осередки політичних партій ВО лівих сил «Справедливість», політичної партії «Вітчизна», Української партії зелених, УХДП та Християнсько-ліберального союзу УНП «Собор» [5, арк. 138]. Кількість означених осередків була незначною та коливалася від 13 до 27 осередків, де налічувалося близько 600–700 осіб [21, арк. 3].

Впливовими в регіоні та організаційно структурованими залишалися НДП, АПУ, ВПО «Жінки за майбутнє», ВО «Батьківщина» та «Демократичний союз». Досить розгалужена мережа партійних осередків НРУ, КПУ, СелПУ та СПУ давала змогу цим політичним організаціям вести активну діяльність у громадському житті області [6, арк. 52]. Із зареєстрованих політичних партій виділялися осередки партії «Народна влада», що ставили за мету діяльності сприяння побудові громадянського суспільства на принципах справедливості в інтересах кожного громадянина України. Відповідно, Чернівецька обласна організація Партії «Народна влада» утворена 11 жовтня 2004 р., а упродовж 2005 р. на Буковині зареєстровано вже три її організації [23, арк. 2]. Найбільш структурованими на Буковині залишалися Хотинський, Новоселицький та Кіцманський райони. Проте найбільша кількість членів партій зафіксована в обласному центрі.

У першій половині 2005 р. організаційно розвинутими на Буковині були обласні організації СДПУ (о). Вони нараховували, відповідно, 24 обласні, міські, районні організації і були зареєстровані у всіх районах області та обласному центрі [12, с. 262–269, 400–407]. Організаційну згуртованість у регіоні проявляли обласні організації НДП, ВПО «Жінки за майбутнє», партії «Демократичний союз» та ВО «Батьківщина». Загалом у цей період зафіксовано 83 обласні партійні організації в Чернівецькій області, які були представлені 915 осередками [12, с. 262–269; 400–407].

Особливістю конфігурації політичних сил краю було те, що у 2006 р. окремі політичні партії, які утворили виборчі блоки на загальноукраїнському рівні, залишалися маловпливовими в суспільно-політичному житті регіону та не мали структурних утворень. Більшість (до 19%) з них існували на Буковині де-юре, зокрема: Зелена партія України, Українська партія справедливості, «Свіча», політична партія ВО «Центр», партія «Русько-український союз», Українська національна консервативна партія, Слов'янська партія, Комуністична партія (трудящих) [12, с. 262–269, 400–407].

У досліджуваному регіоні високий рейтинг мали новоутворені після «помаранчевої революції» блоки: Народний блок Литвина (Народна партія, партія Всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість», Українська селянська демократична партія); виборчий блок «Наша Україна» (НСНУ, ПППУ, КУН); Блок Юлії Тимошенко (ВО «Батьківщина» та УСДП); Український Народний Блок Костенка-Плюща (УНП, партія «Україна соборна» та Партія Вільних селян і підприємців України) [18, арк. 1–6]. Поступово створювалися осередки Партії регіонів, незважаючи на заяву тодішнього партійного лідера «Нашої України» Р. Безсмертного, який стверджував, що ця політична сила представляє інтереси або комерційних, або державних структур сусідніх держав [19, арк. 62].

Напередодні позачергових парламентських виборів 2007 р. в обласних осередках СПУ розпочався процес переформатування, під час якого відбувся розкол між «старою гвардією» та «новопартійцями». Чимало членів СПУ, що вийшли з її рядів, вступали до створеної ще у 2000 р. лівоцентристської партії «Справедливість». Так, напередодні виборів 2007 р. до лав цієї політичної сили у м. Чернівцях перейшло з СПУ 60 осіб. Головою обласної організації обрано досвідченого керівника лівого руху на Буковині Л. Додонову [18, арк. 3, 24, 72]. Попри те, що ці політичні сили мали представництво в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, вони не проводили активної агітації та не апелювали до своєї діяльності на рівні інститутів влади [1].

Після парламентських виборів 2007 р. політичний ландшафт досліджуваної області суттєво розширився за рахунок новостворених партій. У Чернівецькій області функціонувало 109 обласних організацій політичних партій, проте значна частина з них існували на папері. Приміром, це стосується 7 районних осередків Ліберальної партії України та Чернівецької міської організації, жодна з яких не знаходилася за вказаними юридичними адресами [15 арк. 10]. Найчисельнішими залишалися НСНУ, БЮТ, Партія регіонів, СПУ, Блок Литвина, які водночас мали належне організаційно-кадрове забезпечення. Головою обласної державної адміністрації став представник «Нашої України» В. Куліш, а головою обласної ради – позапартійний І. Шилепницький.

Найбільш структурованими в цей період залишалися обласні політичні організації Партії регіонів, ВО «Батьківщина», Народної партії, СПУ, УНП. Як і по всій Україні загалом, в Чернівецькій області значно зріс рейтинг Партії регіонів, який кардинально вплинув на кадрові призначення: ставлеником В. Януковича в Чернівецькій області став регіонал М. Папієв, представниками голів районних адміністрацій – представники провладної партії [10].

У травні 2010 р. у Чернівецькій області ВО «Свобода» зініціювало створення Комітету Захисту України в регіоні. Передбачалося, що осередки політичних партій мають об'єднатися, щоб захистити державу Україна у всіх сферах суспільного життя на усіх рівнях. Обов'язковою умовою для входження до Комітету стало очищення політичних сил від зрадників та пристосуванців.

До новоутвореного об'єднання увійшли ВО «Свобода», НСНУ, ВО «Батьківщина», «Народна Самооборона», Народний Рух України, Українська народна партія, Демократична партія України, Українська Республіканська партія «Собор». Одразу ж після цієї події було створено координаційну раду Комітету Захисту України, до якої увійшли по одному представнику від кожної політичної сили. Також було домовлено про входження представника ГО «Блок національних сил Буковини» [8]. Таким чином, ті політичні сили регіону, що відігравали досить непомітну роль у виробленні регіональної політики, вирішили об'єднатися. На нашу думку, це стало черговою пар-кампанією, щоб заявити про свою «активну діяльність» та організовану мобільність.

Упродовж першої половини 2010 р. у Чернівецькій області динамічно створювалися 6 міських та 11 районних організацій Партії «Народна влада», Чернівецьку регіональну організацію якої очолив В. Золотарьов [23, арк. 2].

Після жовтневої виборчої кампанії 2010 р. партійна палітра регіону залишалася майже незмінною. Найбільш розгалужену мережу партійних осередків на Буковині мала Партія регіонів, ВО «Батьківщина», Народна партія. Така ситуація зберігалася до чергових парламентських виборів 2012 р. [10].

Події Євромайдану, які довели усьому світові зниження рівня патерналістських настроїв в українському соціумі, стали поштовхом до проведення позачергових парламентських виборів у жовтні 2014 р. Хвиля громадянської активності, що засвідчила прояв суспільної аморфності, внесла значні корективи в суспільно-політичне життя західного прикордонного регіону – Чернівецької області. Зокрема, напередодні позачергової виборчої кампанії в жовтні 2014 р. тут було повністю нівельовано вплив Партії регіонів. Фактичне переформатування політичного ландшафту краю, яке розпочалося ще в лютому 2014 р., відкрило нові перспективи для таких політичних сил, як «Народний фронт», «Удар», «Самопоміч».

Таким чином, можна стверджувати, що структуризація партійного простору Чернівецької області упродовж досліджуваного періоду зазнала певного еволюційного розвитку – від одного-двох десятків обласних партійних осередків у 1999 р. до 150 і більше обласних осередків політичних партій у 2014 р. Періоди інтенсивного створення місцевих осередків збігалися з передвиборчими кампаніями, однак більше 20% новоутворених обласних організацій політичних партій через відсутність організаційної згуртованості та чіткої ідейно-політичної програми залишалися маловпливовими політичними суб'єктами в регіонах та існували тільки де-юре. Високий рейтинг мали такі групи осередків політичних партій: народно-демократичні, державницькі та правочентристські партійні осередки прагматичного спрямування (Партія регіонів, НСНУ, соціал-демократичні (СДПУ (о)).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдяк В., Веренько В. Здобутки та прорахунки опозиційних партій на парламентських виборах 2007 року на Буковині. URL: <http://postua.info/news.php?nid=17>
2. Гонюкова Л. Вплив політичних партій на процеси суспільних трансформацій. URL: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/SpPrtjor_13/5.pdf
3. Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). Ф. 2836. Оп. 2. Спр. 1272, 73 арк.
4. ДАЧО. Ф. 2836. Оп. 2. Спр. 1000, 126 арк.
5. ДАЧО. Ф. 2836. Оп. 2. Спр. 1552, 189 арк.
6. ДАЧО. Ф. 2836. Оп. 2. Спр. 1893, 179 арк.
7. ДАЧО. Ф. 2836. Оп. 2. Спр. 1272, 29 арк.
8. 3 ініціативи «Свободи» створено Комітетом Захисту України. URL: <http://www.chernivtsy.svoboda.org.ua/diyalnist/povupu/014981>
9. Круглашов А. Регіональна етнополітична стабільність: історична ретроспектива (на прикладі Чернівецької області). *Політологічні та соціологічні студії*. Збірник наукових праць. Т. III. Чернівці : Рута, 2009. С. 11–39.
10. Політична карта Чернівецької області. URL: <http://map.opora.ua/content/allresults/34>
11. Політичні партії в Україні: Інформаційно-довідкове видання / Редкол. : М.М. Рябець (голова) та інш. Київ : Центральна виборча комісія, 2001. 360 с.
12. Політичні партії в Україні: Інформаційно-довідкове видання (друге, доповнене) [Редкол. : Я. Давидович (голова ред. кол.), В. Завалевська, О. Вишневська та ін.]. Київ : Атіка, 2005, 440 с.
13. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. *Національна безпека і оборона*. 2001. № 12 (24). С. 15–57.
14. Регіональний портрет України / За заг. редакцією Ю. Тищенко. Київ : УНЦПД, 2003. 336 с.
15. Центральний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 317. Оп. 1. Спр. 61, 25 арк.
16. ЦДАГО України. Ф. 325. Оп. 1. Спр. 33, 94 арк.
17. ЦДАГО України. Ф. 325. Оп. 1. Спр. 96, 25 арк.
18. ЦДАГО України. Ф. 331. Оп. 1. Спр. 23, 7 2 арк.
19. ЦДАГО України. Ф. 332. Оп. 1. Спр. 69, 297 арк.
20. ЦДАГО України. Ф. 337. Оп. 1. Спр. 53, 4 арк.
21. ЦДАГО України. Ф. 342. Оп. 1. Спр. 53, 390 арк.
22. ЦДАГО України. Ф. 342. Оп. 1. Спр. 157, 159 арк.
23. ЦДАГО України. Ф. 343. Оп. 1. Спр. 86, 25 арк.
24. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. Львів : Тріада плюс, 2004. 528 с.

В. И. Чебанюк. Политический ландшафт Черновицкой области: региональное измерение формирования и развития. – Статья.

Аннотація. В статті проаналізовані особливості формування партійного спектра Черновицкої області в кінці ХХ – началі ХХІ в. – періода становлення і розвитку многопартійності в регіоні. На основаних архивних

матеріалів досліджено процеси формування місцевих організацій політичних партій під впливом різних факторів в контексті політичних процесів національного і регіонального рівнів. Доказано, що структуризація політичного ландшафту області динамічно розвивалась, але інтенсивне створення місцевих партійних організацій супроводжувалося відсутністю організаційної сплоченості та чітких програмних завдань.

Ключевые слова: областные ячейки, политические партии, политический ландшафт, Черновицкая область, регион.

V. Chebanyk. Political landscape of Chernivtsi region: regional dimension of formation and development. – Article.

Summary. The article analyzes the peculiarities of the formation of the party spectrum of the Chernivtsi region in the late XX – early XXI century – the period of formation and development of multi party systems in the region. On the basis of archival materials the process of formation of local branches of political parties under the influence of various factors in the context of political processes of national and regional levels is traced. It is proved that the structuring of the political landscape of the Chernivtsi region has undergone dynamic development, but the intensive creation of local party organizations was accompanied by a lack of organizational cohesion and clear program objectives.

Key words: regional branches, political parties, political landscape, Chernivtsi region, region.

УДК 171.132

О. В. Шевчишена

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри педагогіки та психології

Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

м. Хмельницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГА ДО РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті обґрунтовано можливості формування в сучасного педагога психологічної готовності до розвитку життєстійкості в дітей у закладах загальної середньої освіти. У процесі дослідження цієї проблематики було здійснено пояснення поняття, пов'язаного з життєстійкістю в дітей, а отже, запропоновано перелік активних методів навчання та обґрунтовано їх значення в контексті формування психологічної готовності вчителя до розвитку життєстійкості в школярів. За результатами дослідження напрацьовано висновок, виходячи з якого можна вважати, що застосування активних методів навчання слугує запорукою посилення в педагогічних працівників внутрішніх ресурсів, які загалом мають давати змогу їм розуміти психологію сучасної дитини, а отже, розвивати в сучасних школярів життєстійкість шляхом конструктивного діалогу з ними.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти, педагог, психологія сучасної дитини, життєстійкість, психологічна готовність педагога до розвитку життєстійкості в дітей, активні методи навчання, діалогова взаємодія.

В умовах модернізаційних змін, які супроводжують різні сфери нашого соціуму, дослідники продовжують зосереджувати увагу на відстеженні внутрішніх потенціалів людини, ресурсів, які загалом дають змогу їй протистояти доволі складним життєвим обставинам, а отже, вирішувати проблеми конструктивними шляхами.

Відповідно, стрімкі зміни, які охоплюють різні сфери нашого суспільства, зумовлюють потребу в такій особистості, яка буде відрізнятися впевненістю, творчістю, винахідливістю, гнучкістю та динамічністю поведінки, стійкістю до різносторонніх впливів, здатністю орієнтуватися в просторі непередбачуваних соціальних ситуацій та вміннями конкретно виходити з них, вміннями зав'язувати розмову (діалог), бути готовою до аргументації власної точки зору, бути зацікавленою в поставленій меті, а отже, готовністю до посилення резервів власної особистості задля її реалізації.

Однією з категорій, яку психологи використовують для позначення внутрішніх потенціалів людини, є життєстійкість особистості.

У руслі трактування вищезгаданого феномена мають місце різні підходи. За переконаннями окремих дослідників конструктивну поведінку, в широкому плані, забезпечує життєстійкість людини – її здатність протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігаючи при цьому себе як цілісну особистість [3].

Ми погоджуємося також із запропонованим положенням Л.В. Кулікова, згідно з яким життєстійкість являє собою інтегральну якість особистості (стійкість, врівноваженість, опірність), що своєю чергою дає їй змогу протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігаючи при цьому здоров'я і працездатність у процесі різних випробувань [1].

Нині мабуть важко заперечити те явище, що на тлі численних трансформацій, які відбуваються в нашому суспільстві, діти та підлітки залишаються однією із найбільш чутливих, вразливих та незахищених верств населення. Нестача в дітей гнучкості в демонструванні поведінкових стратегій у непередбачуваних життєвих ситуаціях слугує для них поштовхом посилення внутрішньоособистісних конфліктів, а отже, нездатності протидіяти тиску зовнішніх обставин.

Відповідно, мета сучасної освіти підлягає переосмисленню, отже, продовжує залишатися важливим аспектом численних дискусій освітян. Важливо, як відомо, дбати не лише про інтелектуальне збагачення дітей та підлітків, але і про їх особистісний розвиток. Тому поняття життєстійкості школярів є доволі актуальним у контексті сучасної шкільної освіти.

Однак, чи готові дорослі до усвідомлення важливості цього феномена в житті дітей, а отже, забезпечувати в тому чи іншому середовищі відповідні умови для його розвитку? Для прикладу, Т.Д. Щербан та А.В. Терновой серед чинників, які можуть негативно позначатися на розвитку життєстійкості в дітей, виокремлюють стреси в ранньому дитинстві, брак підтримки та відчуженість із боку дорослих [3].

Якщо своєю чергою говорити про педагогічне середовище, то перед вчителями варто поставити такі запитання: чи усвідомлюють вони значення життєстійкості, життєвого імунітету для сучасних дітей, чи психологічно готові до розвитку в школярів життєстійкості, чи взагалі готові вони до професійного саморозвитку в контексті цієї проблематики? Ці питання продовжують залишатися відкритими.

Нині з впевненістю можна говорити, що на рівні шкільної психологічної служби в закладах загальної середньої освіти є чимало напрацювань. Психологи в освітніх закладах систематично закликають педагогів до тренінгової взаємодії. На тих чи інших тренінгах відбувається стимулювання вчителя до особистісно-професійного зростання, а отже, до переосмислення власних особистісних характеристик, необхідних йому для успішного та конструктивного вирішення освітніх завдань.

Однак, чи практикується в діяльності психолога освітнього закладу систематичне застосування активних методів навчання в контексті формування психологічної готовності педагога до розвитку життєстійкості в школярів? Чи увійшло в тренінгову практику застосування методів щодо напрацювання понять, пов'язаних із життєстійкістю школярів, а отже, переосмислення власних педагогічних позицій, необхідних для стимулювання розвитку в дітей вищезгаданого феномена.

Відповідно, особливості застосування активних методів навчання щодо формування у вчителів психологічної готовності до розвитку в дітей життєстійкості нині є актуальним питанням, якому і присвячується ця стаття.

Що стосується професійного саморозвитку вчителя, то подібне явище виступало об'єктом досліджень багатьох вітчизняних науковців, зокрема: Г.О. Балла, Є.С. Барбіної, Н.О. Кривоपालової, Л.Г. Бабкової, Т.І. Люріної, К.М. Паська, М.А. Пайкуша, М.І. Романенка. Науковці акцентують на детермінантах розвитку професійної освіти та особливостях становлення світоглядно-філософської позиції сучасного педагога в контексті освітніх інновацій.

Однак, незважаючи на достатню кількість праць та публікацій, присвячених проблематиці посилення особистісно-професійного ресурсу педагогів, питання розширення та збагачення шляхів щодо формування психологічної готовності вчителя до розвитку життєстійкості в дітей у закладах загальної середньої освіти не набуло стійкого поширення в психолого-педагогічній науці. Тому в контексті сучасної шкільної освітньої практики на окрему увагу заслуговує питання, пов'язане із **застосуванням активних методів навчання в контексті формування психологічної готовності педагога до розвитку життєстійкості в школярів.**

Відповідно, продовженням викладу матеріалу цієї статті стало напрацювання сутності феномена «психологічна готовність педагога до розвитку життєстійкості в дітей», а отже, підбір та опис активних

методів навчання і обґрунтування їх значення у формуванні психологічної готовності педагога до розвитку життєстійкості в школярів у закладах освіти.

Сучасні освітні виклики, як відомо, потребують від педагога здатності стимулювати учня не лише на інтелектуальне, але й на особистісне зростання. Однак педагог має бути психологічно готовим до реалізації цього завдання. Перш ніж говорити про шляхи формування психологічної готовності педагога до розвитку життєстійкості в дітей, варто запропонувати та обґрунтувати сутність цього феномена.

Якщо відштовхуватись від переосмисленої мети сучасної освіти, то *«психологічна готовність педагога до розвитку життєстійкості дітей»* являє собою, на нашу думку, *складне інтегральне поняття, яке акумулює в собі знання вчителя про психологію сучасної дитини, здатності взаємодіяти з дітьми на рівні діалогової взаємодії, а отже, наявність особистісних характеристик, що слугують для педагогічного працівника запорукою стимулювання учнів до гнучкого аналізу різноманітних впливів (чинників) навколишнього середовища* [2, с. 506].

Освітні процеси, що відбуваються на сучасному етапі українського суспільства, потребують вчителів, які готові вдосконалюватися різносторонньо. Післядипломна педагогічна освіта своєю чергою є однією з важливих інституцій, де педагоги також систематично мають змогу змінювати своє професійне бачення, а отже, напрацьовувати нові підходи в контексті вирішення професійних завдань.

Тому в умовах післядипломної педагогічної освіти також важливо дбати про створення умов задля стимулювання у вчителів психологічної готовності до розвитку в дітей життєстійкості. Стимулювання розвитку у вчителів вищезгаданого феномена можливе шляхом застосування активних методів навчання.

Активне навчання, як доводить психолого-педагогічна практика, відрізняється від звичайного навчання низкою особливостей, серед яких вагому роль відіграє активізація усіх сфер особистості, в цій ситуації педагога: когнітивна, пізнавальна, мотиваційна, особистісна сфери. Тому елементи активного навчання важливо адаптувати до можливостей дорослої чи дитячої аудиторії. Окрім того, тренеру важливо враховувати специфіку аудиторії, з якою йому доводиться працювати. У межах однієї вікової групи, як відомо, можуть виявлятися відмінності в контексті професійних можливостей вчителів. Наприклад, молоді педагоги володіють великим багажем теоретичних знань, однак на практиці їм буває іноді важко адаптувати такі знання до когнітивних та вікових можливостей школярів, а отже, конструктивно вирішувати педагогічні задачі, які постають в їхній професійній діяльності.

Оскільки деяким педагогічним працівникам тривалий час довелося працювати за іншої системи освіти, а отже, відрізнитись іншим світобаченням, іншими підходами до навчання та виховання дітей, то в контексті вищезгаданої проблематики вони потребують насамперед переосмислення своїх мотивів, установок щодо розуміння психології сучасного школяра і готовності працювати з учнівською аудиторією на рівні діалогу, стимулюючи її на глибоке переосмислення реалій повсякденної дійсності. А для цього педагог має володіти іншим педагогічним мисленням, такими особистісними характеристиками, які б давали йому змогу стимулювати дітей на особистісне зростання.

Отже, сучасна дитина. Яка вона? Перед нами інші життєві реалії, а тому інші діти. Педагогу нині вкрай важливо збагнути психологічні особливості сучасного школяра та врахувати їх у процесі забезпечення та супроводу освітнього процесу.

Як відомо, сучасні діти багато часу проводять у соціальних мережах. Віртуальний простір уже став невід'ємною частиною їхнього життя. Вони володіють безліччю шляхів пошуку відповідної інформації за допомогою Інтернет-ресурсів. Однак чи здатні вони до критичного аналізу отриманої інформації, чи вміють виважено діяти в непередбачуваних життєвих ситуаціях? Ці чи інші подібні запитання залишаються відкритими.

З одного боку, сучасні діти енергійні, відверті, ділові та кмітливі, а з іншого – вразливі, не терплячі як до слабкостей ровесників, так і до позицій вчителя, його манери звернення, поглядів та вимог. Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям діти швидко знаходять відповіді на безліч питань, але не завжди розрізняють позитивні і негативні впливи, не завжди готові дати відсіч у складних для них ситуаціях.

Сучасні школярі відрізняються здатністю висловлювати свою позицію, а отже, обґрунтовувати власну точку зору. Однак це буде можливо, якщо педагог буде відкритим до внутрішніх можливостей дитини. Якщо немає довіри, зворотного зв'язку та взаєморозуміння між дитиною та дорослим, то вона неодмінно буде компенсувати незадоволення своїх потреб у віртуальному середовищі.

Це все потребує від вчителя готовності працювати над собою, своїм внутрішнім світом, а отже, над посиленням прояву в собі особистісно-професійної компетентності. Якщо відштовхуватись загалом від концепції Нової української школи, то освітній заклад нині потребує вчителя з високим рівнем

мотивованості, фахівця, який має великий діапазон креативних якостей та готовий розвиватися професійно. Нині освітня система потребує вчителя, який готовий працювати з дітьми на засадах партнерства та діалогової взаємодії. А тому сучасному вчителю важливо відзначитися такими особистісними якостями, як впевненість, відкритість, доброзичливість, рішучість, ініціативність, гнучкість, мобільність, почуття гумору, креативні якості особистості, вміння оригінально подати інформацію, не боятися невдач та демонструвати силу волі, долаючи труднощі, які постають у його професійній діяльності, критичне та позитивне мислення, емоційний інтелект.

Що стосується активного навчання в контексті збагачення вчителів новими підходами та практичними навичками, то на окрему увагу заслуговують моделювання можливих професійних ситуацій, мозкові штурми, дискусії, дебати, рольові та ділові ігри, «круглі столи».

У межах активної взаємодії окремої уваги варті змістовно-сміслові інтерактивні техніки. Мета таких технік полягає у сприянні безпосередньому вирішенню тих цілей і завдань, які ставляться перед певним заняттям (заходом) (наприклад, проаналізувати свої індивідуально-психологічні особливості (особистісні та професійні якості)), які можуть відобразитися на поведінці педагога в конфлікті, на його спілкуванні та взаємодії з учнями, і як результат, нездатність створення умов, за яких би дитина демонструвала готовність до аналізу своєї поведінки, а отже, до демонстрування життєвих навичок, яких потребує та чи інша ситуація.

Якщо говорити про надання психологом школи (чи викладачем психологічних дисциплін) допомоги педагогу (в цій ситуації йдеться про підвищення його компетентності щодо розвитку життєстійкості в дітей), то використанню можуть підлягати вправи за типом проєктивних психологічних тестів. Такий вид допомоги вчителю також потребує від фахівців психологічної коректності та делікатності задля того, щоб визначати певні особистісні характеристики особистості педагогічного працівника, наприклад, його ставлення до учасників освітнього процесу, в цій ситуації йдеться про дітей та підлітків, а отже, допомогти йому усвідомити ті можливості, які в нього не виявляються певною мірою (наприклад, готовність до гуманізованої комунікації в межах взаємодії між вчителем та учнем). Саме неформальна комунікація збільшує ступінь довіри між вчителем та школярем, стимулює дітей до рефлексії власних поглядів та переконань, а отже, до напрацювання виважених життєвих висновків.

Що стосується мотивації вчителя щодо розвитку в дітей життєстійкості, то на окрему увагу заслуговує соціально-психологічний тренінг. Тренінгів підхід був та продовжує залишатися предметом окремого дослідження багатьох дослідників. Наприклад, за переконаннями таких науковців, як Н.М. Богомолва, Ю.М. Ємельянов, Г.А. Ковальов, Т.А. Петровська, Г.Є. Філатова, використання засобів соціально-психологічного тренінгу в контексті професійного зростання вчителя має чимало переваг порівняно з іншими методами та технологіями, які пропонує нам освітня практика. Адже в процесі застосування тренінгової технології відбувається взаємне стимулювання творчої активності усіх учасників соціально-психологічного навчання. Невимушена морально-психологічна атмосфера збільшує ступінь взаємної довіри, а отже, покращує можливості для розвитку культури самоаналізу та педагогічної рефлексії. Рівноправна та активна участь усіх учасників соціально-психологічного тренінгу створює, як відомо, умови для професійного збагачення та саморозвитку тих учасників, в яких є типові проблеми в контексті педагогічної діяльності, в цій ситуації варто зосередити увагу на проблемах вчителя, пов'язаних із розвитком у дітей різноманітних життєвих навичок.

Основне завдання тренера (психолога, викладача), який застосовує в роботі з педагогами соціально-психологічний тренінг, полягає в тому, щоб скерувати такий підхід на збагачення вчителів новими знаннями в руслі цієї проблематики (поняття, пов'язані із життєстійкістю школярів, наявністю в них відповідних життєвих навичок), на відпрацювання в них відповідних здатностей, необхідних їм для розуміння сучасних школярів, а отже, вміннями скеровувати дітей на напрацювання конструктивних життєвих висновків.

Мета та завдання активного навчання можуть періодично змінюватися. Змістовне наповнення того чи іншого методу (підходу) також може коливатися. Загалом активний підхід до формування у вчителів психологічної готовності до розвитку життєстійкості в дітей може знаходити застосування як у системі післядипломної педагогічної освіти, так і в межах психологічних служб закладів загальної середньої освіти. Запорукою інтегрованих зусиль фахівців післядипломної педагогічної освіти та психологів освітніх закладів має стати напрацювання системи тренінгової діяльності, спрямованої на покращення показників психологічної готовності вчителя до розвитку життєстійкості в школярів у закладах загальної середньої освіти.

Дослідження в контексті цієї проблематики дає нам підстави напрацювати висновок, що формування в школярів життєстійкості можливе за умови переосмислення вчителями їхньої психології, основ діалогової (інтерактивної) взаємодії з ними, а отже, власних особистісних характеристик, необхідних їм для досягнення конструктивного діалогу з учнівською аудиторією. І саме застосування активних методів навчання слугує запорукою посилення в педагогічних працівників внутрішніх ресурсів, які загалом мають давати змогу їм розвивати в сучасних дітей життєстійкість. Однак проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вищезгаданої проблематики. Зокрема, на окрему увагу заслуговують розширення та опис арсеналу можливих шляхів формування психологічної готовності вчителя до розвитку життєстійкості в школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куликов Л.В. Психогигиена личности: основные понятия и проблемы. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2004. 464 с.
2. Шевчишена О.В. Формування психологічної готовності педагога до розвитку життєстійкості в дітей у закладах освіти. *Молодий вчений*. Серія: Психологічні науки. 2020. № 4 (80). С. 505–508.
3. Щербан Т.Д., Терновой А.В. Психологічні особливості формування життєстійкості у підлітків з неповних сімей. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Педагогіка та психологія». 2015. Вип. 2 (2). С. 144–149.

О. В. Шевчишена. Особенности применения активных методов обучения в контексте формирования психологической готовности педагога к развитию жизнестойкости у школьников. – Статья.

Аннотация. В статье обоснованы возможности формирования в современном педагога психологической готовности к развитию жизнестойкости у детей в учреждениях общего среднего образования. В процессе исследования этой проблематики было объяснено понятие, связанное с жизнестойкостью у детей, а затем предложен перечень активных методов обучения и обосновано их значение в контексте формирования психологической готовности учителя к развитию жизнестойкости у школьников. По результатам исследования этой проблематики нарабатан вывод, что применение активных методов обучения служит в качестве залога усиления в педагогических работников внутренних ресурсов, которые в целом должны позволять им понимать психологию современного ребенка, а затем развивать у современных школьников жизнестойкость путем конструктивного диалога.

Ключевые слова: заведение общего среднего образования, педагог, психология современного ребенка, жизнестойкость, психологическая готовность педагога к развитию жизнестойкости у детей, активные методы обучения, диалоговое взаимодействие.

O. Shevchyshena. Features of application of active teaching methods in the context of formation of psychological readiness of a teacher for development of vitality of schoolchildren. – Article.

Abstract. The article substantiates the possibilities of forming a modern teacher's psychological readiness for the development of vitality in children in general secondary education. In the process of researching this issue, the concept of vitality in children was explained, and therefore, a list of active teaching methods was proposed and their importance in the context of forming the psychological readiness of teachers to develop vitality in students was explained. According to the results of the study of this issue, a conclusion was reached, based on which we can assume that the use of active teaching methods serves as a guarantee of strengthening of internal resources of teachers, and this, in general, will allow them to understand the psychology of modern children and will develop students' vitality through a constructive dialogue with them.

Key words: general secondary education institution, teacher, psychology of a modern child, vitality, psychological readiness of a teacher for the development of vitality in children, active teaching methods, dialogue interaction.

КВІТКОВІ КОМПОЗИЦІЇ ІВАНА ТРУША У СВІТЛІ КРИТИКИ І МЕМУАРИСТИКИ

***Анотація.** Матеріал статті присвячений тематичному циклу «Квіти» Івана Труша. Критичні відгуки на творчий живописний доробок митця, присвячений квітам, доводять його надзвичайність не тільки в контексті творчості галицького художника, але й може претендувати на ексклюзивність в історії українського образотворчого мистецтва.*

***Ключові слова:** живопис, квіти, Іван Труш, критика, мемуаристика.*

Квітковий живопис як своєрідний жанр з'являється ще за часів Стародавньої Греції. Інтерес до флористичних композицій не зникає протягом всієї історії мистецтва. Наприкінці XIX – на початку XX ст. мало хто з живописців не звертається до квіткової тематики. Серед українських художників Львова, які активно вибирають квіти для своїх живописних композицій, насамперед треба згадати О. Новаківського, С. Альбіновську. У творчості І. Труша, відомого портретиста і блискучого пейзажиста, тема квітів стоїть дещо окремо і за кількістю робіт, як не дивно, займає першість серед 6 тис. картин, написаних художником за життя.

Тематичний цикл «Квіти» І. Труша вивчений не повністю, хоча попередні дослідження цієї теми в представлений монографії не тільки свідчать про надзвичайність цього доробку у творчості самого митця, але й можуть претендувати на ексклюзивність в історії українського образотворчого мистецтва. У дослідженні цієї теми основним джерелом були фондові музейні збірки та приватні колекції України, Польщі, Канади, США, епістолярна спадщина і мемуаристика як самого художника, так і його сучасників.

Живописний квітковий доробок митця можна було б назвати серією, якби сам Труш не визначив його як тематичний цикл. Напевно, циклічність – найбільша відмінність Трушевих «квітів» від «квітів» його колег.

Назви тематичних Трушевих циклів згадуються ще в довоєнній пресі: «Виставлені ним (Трушем) цикли несамовито трагічні. Це «Пні» і «Кладовища» [1, с. 21]. М. Каляс згадує про цикл квітів, а В. Козицький – про цикл «Луги і поля» [1, с. 20–21]. Висвітлюючи творчу біографію художника, Я. Нановський згадує про його роботу над циклами на тому чи іншому етапі життя [2, с. 12]. Дослідник зараховує до циклів твори художника за окремими опрацьованими темами, які саме за змістом сюжетів мають назви: «Про самоту», «Луги і поля», «Життя пнів», «В обіймах снігу», «Єврейське кладовище», «Наше життя». Я. Нановський не самостійно іменує цикли, а використовує авторські назви, про які І. Труш згадує в автобіографічній статті: «Етюди з природи були для мене відпочинком після гнітючої праці над портретами і з ними спорідненими всякими кічами, були вікном в моє художнє майбутнє і початком планів на задумані мої твори. Значна їх частина була призначена як підготовка до творів у формі циклів: «В обіймах снігу», «Про самоту», «Луги і поля», «Квіти», «З життя пнів» і на селянських мотивах основний цикл «Наше життя» [3, с. 45].

У процесі порівняння зазначених циклів у Нановського і Труша помітно, що вони не збігаються, а точніше, збігаються частково. Дослідник пише про тему квітів у творчості митця, але не виокремлює її в цикл, хоча сам автор про нього згадує. Художник визначає цикли за критеріями, для яких дуже важливий творчий початок. У його лексиконі «етюди з природи» і «кічи» далекі один від одного поняття, більше того, вони протилежні. Одними він вимушений заробляти на життя, інші є вікном у його художнє майбутнє. Тому одним з основних критеріїв у визначенні Трушевих циклів є їх творче спрямування. Усе ж лише цього замало, щоби знайти різницю між серіями, які теж об'єднуються за творчими темами і циклами, які, на перший погляд, формуються за тими самими критеріями. Відмінність циклу від серії полягає в його завершеності, реалізації задуму автора, який саме образотворчими засобами намагається його донести, зафіксувати й передати глядачеві. У кожному зі згаданих творчих тематичних циклів Труш прагнув передати свої почуття, думки, високу філософію, що базується на його світогляді, і саме за цими критеріями можна виявити різницю між серіями й визначити цикли.

Яка філософія може бути в темі квітів? Відповідь можемо пошукати в описі зустрічі художника з письменником П. Панчем. Після першої зустрічі з митцем літератор згадує про всі цикли, окрім циклу квітів, хоча, напевно, бачить твори і на цю тему. Важко уявити, що у звичайних невеличких етюдах із городніми сюжетами може бути закладений більший зміст, ніж те, що бачить око. У наступні відвідини Труша письменник помічає етюди з зображенням братчиків. Їх велика кількість викликає в нього запитання до художника, який пояснює: «А ви уважніше придивіться до цих квіток: у них же в кожній свій вираз. Правда, ціла гама почуттів, характерів, образів?» [4, с. 144].

Риторично запитуючи, І. Труш насправді відповідає, що він сам шукає та знаходить у садових рослинах. Шукаючи людські риси, прикмети у квітах, він їх персоніфікує. Зрозуміла паралель, яку митець проводить між людиною та рослиною, наділяючи останню людськими почуттями та емоціями.

Це Трушеве визнання добре пояснює змісти його квіткових композицій, в які він не просто закладає чуттєве сприйняття природи, але й намагається символічними засобами прищепити квітам людські переживання. Ставлення до квітки як до живої істоти характерне для символізму. Дотичні відчуття помітні в поетичній прозі доброї знайомої художника Д. Віконської: «Беру одну велику жовту квітку обома руками, нагинаю її до себе, як нагинають до себе обличчя коханої людини. Пальці мої дотикаються розкішно-м'яких пелюсток. Втягну сильний, медово-солодкий, дивно «ідальний» запах середини квітки. Довгі, звисні пелюстки змішалися, поплуталися з моїм волоссям. Приплющую очі – нюхаю запах квітки. Прекрасні зерна дозрівають у ній. Я і вона: Жінка і квітка. Дві живі істоти. Одна людська душа, друга – рослинна. Обидві – втілення Божої волі» [5, с. 36].

З моменту появи І. Труша у Львові після закінчення Краківської академії мистецтв у 1897 році, його перших спроб на ниві мистецтва, його перших виставок артистичні критики виявляють зацікавленість його творчістю. За короткий час він стає улюбленцем львівських прихильників штуки і, як зазначає Р. Братковський, про нього пишуть панегірики [1, с. 15]. Якби навести весь список дописувачів про його художні здобутки, в якому є місце і великих постатей в історії України, перелік імен був би величезним. Більшість авторів звертатимуть увагу на Трушеві квіткові композиції, і це свідчить про те, що ця тема є винятковою, поміченою і, навіть якщо й не посідає першості за значимістю, принаймні, залишає відчутний відбиток в історії мистецтва.

Почесне місце серед згаданих обсервантів займає І. Франко. У листопаді чи грудні 1899 року він оглядає виставку І. Труша в салоні Львівського товариства красних штук. З артистом-малярем та той час вони знайомі не перший рік і мають дружні стосунки. Художник виставляє 38 живописних робіт. Незважаючи на симпатію до юнака, письменник пише статтю, в якій, крім підтримки, лунають доволі критичні зауваження [6, с. 59–63]. Важливо, що багато уваги Франко приділяє побаченим образкам із квітами: «Він (Труш) шукає мальовничих куточків, силкуєть ся підхопити певні кольористичні моменти, і хоч не прикрашає природу, але шукає такої природи, яка б подобала йому. А що його око любить ся в красках і в сильнім освітленю, то й тягнуть його предилекція до ситої зелені, до лілій, півоній та гвоздиків. І треба сказати, що тут, малюючи ті предмети, звичайно ще в яркім сонячнім світлі, Труш створив кілька дійсних перлин, досягнув найвисший шпиль своєї штуки. Тінисті стежки в гарнім цвітнику, різнобарвні кльомби та екзотичні цвіти, ось що удаєть ся йому найліпше» [6, с. 59].

Зауважимо, що в цьому фрагменті Франко визначає перлинами саме Трушеві «квіти», хоча на виставці бачить і портрети, і класичні пейзажі. Ця характеристика, однак, стосується майстерності, з якою виконані картини. Що ж до їхнього змісту, то письменник має серйозні закиди. Франко шукає характерні прикмети, які говорили б, що це галицькі квіти. (Візьмемо сміливість зробити корекцію – характерні українські прикмети). Шукає і не знаходить: «Трушеві малюнки власне не мають нічого свійського, нічого типово галицького; такі цвіти, кльомби, доріжки, будяки та ромени можливі в кожному краю середньої Європи, і не характеристичні для жадного. Того, що характеристичне для нашої східної Галичини, що давало понятє про галицьке село, галицько-руські хати, подвіря, вигони, толоки, дороги, мости, поля – того у д. Труша майже зовсім не знаходимо...» [6, с. 60].

У своїй малярній практиці художник активно використовуватиме (і це стосується пейзажного жанру) два типи композицій: широку панораму і фрагментарну композицію, якій він сам дасть назву «Віч-на-віч». Франко це підмітить і дасть пояснення, спираючись на взірці саме квіткових композицій: «... його малюнки – або мікроскопічні шматочки природи (кльомб, закрут стежки оброслої корчами, купи цвітів, купа будяків і т. и.), або ширші пейзажі, але скомпоновані так, що на самім переді сцени якісь дрібні предмети (корчі, зелень чи цвіти) заслоняють дальню перспективу, а дальші предмети виходять супроти них мікроскопічно дрібними» [6, с. 61]. Щодо останнього сучасний мистецтвознавець дасть пояснення, що Труш таким чином виділяє, наближує передній план. У цій Франковій примітці є важлива деталь: художник витягує передній план завдяки квітам і рослинам, саме вони збагачують його композицію і дозволяють створити ілюзію глибини простору. Далі Франко торкається інших моментів доробку Труша, і їх треба розглядати й вивчати в інших аспектах. Письменник, зокрема, цитує також ще одного обсерватора – товариша художника

Д. В. Дембіцького, який у схвальних тонах так само згадує про квіти: «В його творах бачимо широкий край; він малює всюди і все: поля, луки, сади, огороди з цвітами, ярину, береги гірських рік, широкі панорамові види. Білі лілії, жовті іриси (когутки), бодяки, ромен, півонії, блавати і т. и. гарним своїм житом поривають око артиста, склонюють його відтворювати ті враження в різних проявах і хвилях» [6, с. 62].

На згадану виставку І. Труша в салоні Львівського товариства красних штук 1899 року дає рецензію ще один письменник – І. Петрушевич [7, с. 14–15]. Він не лише сам характеризує творчий доробок митця, а й наводить висловлювання польських критиків. На Петрушевича також справляють враження квіти: «І. Труш часто вдається до світу рослин, бо, видно, дуже добре його знає і любить барви і різні узори квітів. На полотнах І. Труша ми можемо побачити різні овочеві сади. А передусім на його полотнах присутні наші огороди, де він зображає різні квіти: білі лілії, помаранчеві іриси. І кожен раз він створює все нові і нові сюжети, які залежать від пори року і дня. Є багато таких людей, які байдуже ставляться до творчості І. Труша, аргументуючи це тим, що у тих картинах про квіти нічого геніального не бачать – це все буденщина. Але на то він і є художник, аби зробити з того, де все сіро і просто, шедевр» [7, с. 15].

Після виставки Труш реагує на зауваження Франка. Він не перестає малювати флористичні композиції, але на наступну виставку, яка відбувається у тому ж салоні в червні 1901 року, квітів уже не виставляє. Рецензію на нову персональну експозицію пише тепер М. Грушевський. Він згадує минулу виставку і провідну тему, яка тоді прозвучала, і зазначає про відмінності нинішньої: «На попередній виставі панували огородні цвіти, що звернули загальну увагу свою пишною кольоратурою й виразністю красок. На сій виставі пригадує сей улюблений мотив артиста тільки шість шкіців з цвітучих дерев, гарних, хоч попсованих невідповідною оправою, – вони на сій виставі одначе займають зовсім другорядне місце» [8, с. 109]. Отже, квітів нема, але присутні дотичні сюжети квітучих дерев, це окрема підтема тематичного циклу. Хоч Грушевський і відводить їм ніби незначне місце, але етюди настільки привертають увагу, що він згадує їх двічі: «Й між ними багато прекрасних, вповні артистичних річий; про образки цвітучих дерев я вже згадав...» [8, с. 110].

Як зазначить М. Голубець, друга самостійна виставка угрунтувала славу Труша; крім української преси, багато прихильної уваги присвятила їй польська фахова критика [9, с. 49].

Справді, у львівський довоєнний (1900–1913) період своєї творчості художник багато виставляється і стає відомим не тільки в Галичині. Київський артистичний обсерватор І. Александренко в оглядовій статті про галицьке тогочасне мистецтво згадує Труша і його квіти: «Труш пишить природу съ любовью, лучше сказать – съ нежною влюбленностью въ нее. Особенно хорошо удаются ему придорожные полевые цветы – целая скала самых разнообразных тоновъ соединенныхъ въ гармоничное целое» [10, с. 409]. Дійсно, початок ХХ століття був для художника надзвичайно активним і плідним, що яскраво засвідчує кількість рецензій на його доробок. Майже кожен із дописувачів, перераховуючи здобутки митця чи то в портретному жанрі, чи то в пейзажі, обов'язково згадує квіти. У його колеги по цеху, художника Братковського, знаходимо: «Довго можна дивитися на кущ бузка...» [1, с. 15]. Так само в М. Мочульського: «На них розкішно цвіли червоні маки, пишалася сита зелень, сміялось животворне сонце і клало пристрасні цілунки на спрагнені уста природи. Свіжістю, молодістю і запахом віяло з Трушевих картин» [11, с. 63]. Justus (криптонім) у «Gazecie Lwowskiej» вторить попередникам: «Чи група полум'яних флоксів – все відтворено правдиво, чарівно, поетично, без усяких модних синтез і пошуків за оригінальністю техніки або ультрасуб'єктивного споглядання на природу» [11, с. 63]. Польський часопис «Nasz Kraj» друкує статтю, в якій автор також захоплюється Трушевими квітами: «Коли дивишся на кущ лілей, намальованих Іваном Трушем, видається, що колисані подихом серпневого вітру, звільна замикаються сніжні корони квітів» [12, с. 16]. Три статті про Труша друкує А. Шредер, в одній з яких згадує картину «В саду», написану при місячному сяйві [1, с. 19]. Про неї також скаже В. Маричевський, описуючи спільну виставку французьких, австрійських і польських художників: «Незрівнянні світляні ефекти бачимо в картині «В саду». Треба бути великим митцем, щоб досягти такого ефекту...» [1, с. 17]. У його матеріалі знову буде акцентовано на квітах. «Маричевський пише, що Труш цього разу виступив виключно із студіями квітів, що цю тему опрацьовує він з незвичайним талантом, з великою мистецькою культурою. До найбільш зрілих картин належить «Гірлянда» – чудова за композицією, колористикою та декоративністю» [1, с. 17].

Найвідоміший бібліограф І. Труша львівський мистецтвознавець Я. Нановський запозичує у Франка термін «перлини», коли звертається до теми квітів. «Справжніми перлинами у творчості І. Труша є маленькі етюди з природи, великий цикл квітів, сповнених простоти і безпосередності вражень та колористичного багатства. Художник любив малювати квіти в природі, як вони ростуть і пишються барвами в сонячному світлі, ніколи не трактуючи їх як натюрморти» [13, с. 4]. Тут можна не погодитись із паном Ярком, як ніжно називали його музейні колеги, не щодо перлин, а щодо натюрмортів (про це йтиметься в іншому розділі).

Якщо Франко, а слідом і Нановський називає Трушеві квіти перлинами, то М. Каляс назве цикл «Квіти» гімном природи, виспіваним художником великого таланту [14, с. 3].

Але не всім до вподоби його флористична тематика. У 1934 році майстерню художника відвідує відома письменниця, красуня-розумниця, портрет якої свого часу писав О. Новаківський, одна з найяскравіших літературно-мистецьких критиків Л. Федорович-Малицька. Це були не перші її відвідини творчої лабораторії галицького маляра. Раніше вона захоплювалась його квітами: «Минуло вже може десять літ, відколи я була в його робітні та любила цикл «Квіти»» [15, с. 1]. Коли вона оглядала цього разу живописний доробок митця, їй на очі потрапив картон, який жакнув її: «Це була довга дорога з перспективою, обсаджена пініями. Під ними видко було багато яскраво-цеглястих маків, сирих у кольорі, просто з туби. Дійсно погане. Мимовільно я спитала себе: чи справді треба малювати такі речі на продаж?» [15, с. 1].

Напевно, не варто перейматися такою реакцією на картини, зроблені для продажу. Труш навіть погодився тоді з Ліною, бо сам називав подібні роботи «кітчами».

Свій панегірик Трушевим квітам складає і Г. Островський, один із найвідоміших трушезнавців радянської доби: «Усе своє життя художник з величезною любов'ю писав квіти і рослини. Квіти Труш зображав не відокремлено, але у нерозривній єдності з оточуючою їх природою. Земля, трава, сонячні полиски і глибокі тіні надають їм чаруючої життєвості і відчутної достовірності. Здається, начебто чуєш їх щонайменше дихання, відчуваєш їх пахощі, ніжний подих ледве вловимого вітерцю. Айстри і флокси, братки і настурції, іриси і піони, маки і хризантеми, дивують чарівним багатством найрізноманітніших кольорових акцентів і нюансів. Поєднання землі, насиченої зелені, червоних, синіх, білих і жовтих кольорів, освітлених полудневим сонцем або ж косими променями заходу, звучить сильним акордом» [16, с. 56].

Увага критиків до теми квітів у творчості Труша, їх мистецтвознавчий аналіз дає змогу по-іншому глянути на цей цикл, можливо, зробити переоцінку його творчості зі зміною акцентів значимості окремих напрямів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чехович С. Іван Труш: Збірник міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження. *Іван Труш у світлі сучасної йому критики*. Львів : Вид. Львівського університету, 1972. 139 с.
2. Нановський Я. Іван Труш. Київ : Мистецтво, 1967. 88 с.
3. Труш І. Творчий шлях художника. *Література і мистецтво*. 1940. № 2. С. 43–46.
4. Панч П. Філософ із допитливими очима. *Жовтень*. 1967. № 4. С. 143–145.
5. Віконська Д. Жінка в чорному: Етюди, поезії в прозі, нариси, діалоги; Джеймс Джонс: Тайна його мистецького обличчя / Упоряд., літ. редакція, передм. і прим. В. Габора. Львів : ЛА «Піраміда», 2013. 108 с.
6. Франко І. Малюнки Івана Труша. *Літературно-науковий вісник*. 1900. Т. 9, кн. 1. С. 59–63.
7. Петрушевич І. Малюнки Івана Труша. *Будучність*. 1899. № 9–10. С. 14–15.
8. Грушевський М. Друга вистава образів Ів. Труша. *Літературно-науковий вісник*. 1901. Т. 15, кн. 8. С. 108–111.
9. Голубець М. Іван Труш. *Література і мистецтво*. 1941. № 4. С. 48–50.
10. Александренко И. Современное украинское искусство в Галиции. *Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать*. 1911. № 10. С. 397–413.
11. Мочульський М. Іван Труш. *Артистичний вісник*. 1905. Зош. 5. С. 63.
12. Zbierzchowski H. Iwan Trusz. *Nasz Kraj*, 1906. Т. 2. zeszyt 19. S. 15–18.
13. Нановський Я. Іван Труш. Радянське мистецтво, 1951. 28 берез. С. 4.
14. Kalas M. *Ze sztuki. Wiek nowy*, 1929. XI. S. 3.
15. Федорович-Малицька І. Відвідини у мистця-самотника. *Назустріч*. 1934. Ч. 10. С. 1.
16. Островський Г.С. Труш. НМЛ, Архів Труша 301. Арк. 94.

Ю. В. Ямаш. Цветочные композиции Ивана Труша в свете критики и мемуаристики. – Статья.

Анотація. Матеріали статті присвячені тематичному циклу «Цветы» Івана Труша. Критическіе отзвы на творческе живописное наследие творца, посвященное цветам, доказывает его уникальность не только в контексте творчества галицкого художника, но и может претендовать на эксклюзивность в истории украинского изобразительного искусства.

Ключевые слова: живопись, цветы, Иван Труш, критика, мемуаристика.

Yu. Yamash. Floral arrangements of Ivan Trush in the light of criticism and memoirs. – Article.

Summary. The material of the article is devoted to the thematic cycle “Flowers” by Ivan Trush. Critical reviews of the artist’s creative painting work devoted to flowers proves its extraordinariness not only in the context of the Galician artist’s work, but can also claim exclusivity in the history of Ukrainian fine art.

Key words: painting, flowers, Ivan Trush, criticism, memoirs.

ЗМІСТ

О. І. Стеценко-Баранова ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ДЕЯКІ ПРОМІЖНІ ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИСНОВКИ.....	3
---	---

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

К. Е. Маїлунц РОБОТА ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА З КОДИФІКАЦІЇ ПРАВИЛ ПРО ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВ У ПИТАННЯХ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	10
А. С. Ребриш ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ПОМІЧНИКА СУДДІ.....	14
С. П. Рибаченко ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ.....	18
О. В. Скочиляс-Павлів, Х. В. Щур ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	22
Л. І. Чулінда, А. В. Красницька ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НОРМ ПРАВА ЧЕРЕЗ ЛІНГВІСТИЧНІ ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ.....	27

РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ, МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Д. С. Давидов, В. А. Варвашенко КОНЦЕПЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	32
В. А. Євтушенко, О. С. Гарбузов ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	35
В. А. Євтушенко, Д. А. Доренський ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ.....	39

РОЗДІЛ 3 ФІЛОЛОГІЯ

І. Г. Абрамова АВТОРСЬКА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПЕРСОНАЖІВ У ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТЕЙ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО).....	44
Н. В. Бардіна ДИНАМІКА АНТРОПОНІМІВ АНГЛІЇ ТА ВЕЛЬСУ У 2015–2019 РР. (НА МАТЕРІАЛІ САЙТУ “ВЕНІНДЕ ТНЕ НАМЕ”).....	47
Г. А. Бенькевич, Н. А. Омельченко ВІДОБРАЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ» У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ НА ПОЗНАЧЕННЯ МЕНТАЛЬНОЇ ОСОБЛИВОСТІ НІМЦІВ.....	53
Е. К. Коляда, А. Ю. Янчук АНГЛІЙСЬКА МОВА ТА СВІТОВА ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ЯК ЗРАЗОК ЕФЕКТИВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ.....	57

М. А. Лавренчук ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО КИТАЙСЬКОГО СУДОВОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕШОУ «СУД КИТАЮ» 中国法庭).....	60
Т. О. Лях МІФОЛОГІЧНИЙ КОД УКРАЇНСЬКОЇ НОВЕЛИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ.....	63
Н. Г. Махоніна, А. А. Шарко НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ «ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ».....	67
Р. В. Мельников, О. О. Румянцева-Лахтіна ТРАДИЦІЇ ПАТРІАРХАЛЬНОЇ ТА НУКЛЕАРНОЇ РОДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ СІМЕЙНОМУ РОМАНІ: ПОШУКИ ГАРМОНІЇ.....	71
О. С. Меньшикова РОЛЬ ПАРЦЕЛЯЦІЇ ЯК ЕМОТИВНОГО МАРКЕРА РОЗМОВНОГО ДІАЛОГУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ТЕЛЕНОВЕЛ).....	75
Т. А. Огаренко, Т. В. Ліштаба ФУНКЦІЇ СУБСТАНТИВІВ У ПОЕЗІЯХ А. С. МАЛИШКА.....	79
О. В. Решетар СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ США (НА МАТЕРІАЛІ ІНАВГУРАЦІЙНОЇ ПРОМОВИ ДЖО БАЙДЕНА).....	83
Н. В. Собецька ЛІНГВОКУЛЬТУРНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРУ.....	87
Д. П. Соколов, О. Д. Соколова ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЕМАНТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНО РЕЛЕВАНТНОЇ ЛЕКСИКИ.....	92
Ю. В. Шарапановська ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТУ В ЛІНГВІСТИЦІ.....	95
О. В. Юсікова ГОВІРКИ РАХІВЩИНИ У СВІТЛІ ЛОКАЛЬНОГО ТА ІНТЕРЛОКАЛЬНОГО: ДО ПИТАННЯ ОДИНИЦЬ КАРПАТО-БАЛКАНСЬКОЇ ЗОНИ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ.....	100

РОЗДІЛ 4 **МЕДИЦИНА СТОМАТОЛОГІЯ ТА ФАРМАЦІЯ**

Т. І. Коваленко, Д. Р. Сіротніков ВАНКОМІЦІН-РЕЗИСТЕНТНІ ЕНТЕРОКОКИ ЯК ОДИН ІЗ ПРОВІДНИХ ЗБУДНИКІВ ВНУТРІШНЬОЛІКАРНЯНИХ ІНФЕКЦІЙ. НОВІ ПРОТОКОЛИ ЛІКУВАННЯ ЗАХВОРЮВАНЬ, ВИКЛИКАНИХ ВАНКОМІЦІН-РЕЗИСТЕНТНИМИ ЕНТЕРОКОКАМИ.....	106
В. О. Малиновський, В. П. Жовтан ФІБРИЛЯЦІЯ ПЕРЕДСЕРДЬ СЕРЦЯ.....	109
С. С. Небогатов, Ю. А. Шумивода ФУНКЦІОНАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЦНС ТВАРИН ІЗ ТЕРМІЧНИМ ОПІКОМ І МОЖЛИВІСТЬ ЇЇ ПОРУШЕНЬ АПЛІКАЦІЯМИ ОЛІСЮ АМАРАНТУ.....	113
О. П. Романчук, О. В. Запжал АСОЦІАЦІЇ ГІПЕРТОНУСУ М'ЯЗІВ ІЗ ПАРАМЕТРАМИ ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ В ДІТЕЙ З НЕВРОЛОГІЧНОЮ ПАТОЛОГІЄЮ.....	116
В. Й. Тешук, В. В. Тешук, О. О. Руських ДО ПИТАННЯ ЛІКУВАННЯ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ ПІСЛЯ ПЕРЕНЕСЕНОЇ КОРОНАВІРУСНОЇ ХВОРОБИ.....	120
В. Й. Тешук, В. В. Тешук, О. О. Руських ПІСЛЯТРАВМАТИЧНІ СТРЕСОВІ РОЗЛАДИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ АТО/ООС.....	123

О. Л. Чулак, Н. О. Козаренко ЗАСТОСУВАННЯ ОЛІЇ АМАРАНТУ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕЯКИХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ ОРГАНІЗМУ.....	130
Т. І. Шевчук СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛІКАРІВ НА КАФЕДРІ МЕДИЧНОЇ БІОЛОГІЇ.....	134

РОЗДІЛ 5

ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ. ПЕДАГОГІКА. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

І. М. Антонян, Н. Г. Попович ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	140
Л. В.-В. Вейланде ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК НАСЛІДОК ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	144
Т. Ю. Горбань ПРОБЛЕМА ПОДВІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ (ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	148
Н. А. Жуган, О. П. Оскирко ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ ПРОЦЕСІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТКАННЯМ, У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	152
О. М. Іщенко ОЛЬФАКТОРНА ІНФОРМАЦІЙНІСТЬ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПОЛІ.....	156
О. М. Корніяка, О. М. Чудакова ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ.....	162
І. О. Кулик ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ МУЗЕЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ.....	167
А. В. Лещінська ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ДИФЕРЕНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	171
Яньвєнь Лїнь, О. М. Лагода ЕСТЕТИКА МАСКУЛІННОСТІ В ДИЗАЙНІ ЧОЛОВІЧОГО ОДЯГУ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМАТИКА.....	176
О. А. Мірошниченко ВІКОВІ ВІДМІННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ЗИМІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ДО ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В АНТАРКТИЦІ.....	180
М. В. Морарь НАЦІОНАЛІЗМ В ІДЕОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.....	184
С. І. Нехасенко, О. В. Осадчий АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ТА ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДМОБІЛІЗУВАННЯ ТА ПРИВЕДЕННЯ У БОЙОВУ ГОТОВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	190
Н. Л. Отрощенко, В. О. Мараховська СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ 6–7 РОКІВ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	196
І. В. Рашковська ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ У СЕНСІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ СІМ'Ї.....	200
Н. І. Рудкевич ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИЗАРТРІЄЮ ДО ПИСЬМОВОЇ ПРАКТИКИ.....	203

Н. В. Сергєєва МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ПРИРОДА ДИЗАЙНУ.....	207
В. А. Судак, О. Г. Каліберда МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ФУТБОЛУ.....	210
Т. Б. Суржук, О. С. Ткачук ІНТЕГРАЦІЯ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЧИТАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	214
В. В. Фрейдліна РОЛЬ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА В КУЛЬТУРІ ЯПОНІЇ.....	220
С. С. Хлєстова СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	224
В. І. Чебаник ПОЛІТИЧНИЙ ЛАНДШАФТ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ.....	228
О. В. Шевчишена ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГА ДО РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В ШКОЛЯРІВ.....	232
Ю. В. Ямаш КВІТКОВІ КОМПОЗИЦІЇ ІВАНА ТРУША У СВІТЛІ КРИТИКИ І МЕМУАРИСТИКИ.....	237

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 34

Підписано до друку 06.05.2021 р.
Формат 60×84/8. Ум.-друк. арк. 28,6.
Тираж 100 прим. Замовлення № 0521/165.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (048) 709 38 69

www.helvetica.ua
E-mail: mailbox@helvetica.ua